

HISTORIA ja arkeologia

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

111. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Elina Katainen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Yhdessä ja erillään – kumpikin oikein 389

Historia ja arkeologia

Jussi-Pekka Taaitsainen, Markus Hiekkänen & Janne Harjula, Historiallinen arkeologia 391

Panu Savolainen, Haarautuviien polkujen puutarha – historia ja arkeologia menneisyyttä määrittämässä 395

Maria Lahtinen, Anna-Kaisa Salmi & Rosa Vilkkama, Ruonanjätteitä, kariesta ja kemialla – mitä arkeologiset ja luonnontieteelliset menetelmät kertovat ruokapöydän antimistä 1400–1700-luvulla? 409

Auli Blåuer & Mia Lempiäinen-Arci, Luita ja jyvää – maatalouden historia arkeologisen eläinluu- ja kasvijäännettutkimuksen valossa 422

Juha Ruohonen, Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä – Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa 433

Elisabeth Holmqvist-Saukkonen, Andreas Koivisto & Riikka Väisänen, Keskiajan suomalainen käyttökeramiikka – tuontitavaraa vai paikallista valmistusta? 441

Suvi Kuokkanen, Kansalaismielipiteen jäljillä – arkeologisen aineiston rooli aatehistoriallisessa ostrakismos-tutkimuksessa 455

Ville Laakso, Kiveen kirjoitettu – Ruotsin ja Venäjän väliset historialliset rajamerkit arkeologian valossa 467

Katsauksia

Visa Immonen, Esine tulkittuna – esimerkkinä keskiaikainen sinettileimasin Ulvilasta 477

Heikki Oja, Riimusaavasta Yliopiston almanakkaan – Suomen ajanlaskun historia on nyt verkossa 480

Kolumni

Jukka Korpela, Historian ja esihistorian rajoilla – onko historia tiede, metodi vai yleiskäsite 486

Keskustelua

Jussi T. Lappalainen, Mitä Vuolteensalmella näkyi 28.6.1788? Raportti ja sen vaikutus 488

Jukka Tarkka, Eva ja demarit

Syväloutaus 494

Jari Eloranta, Suomen taloushistorian kokonaislinjoja etsimässä 495

Arvosteluja

Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto, Lapsuus ja arki antiikissa ja keskiajalla (*Sini Kangas*) 499

Harri Kiiskinen, Production and Trade of Etrurian Terra Sigillata pottery in Roman Etruria and beyond between c. 50 BCE and c. 150 CE (*Birte Poulsen*) 501

Samu Niskanen, The Letter Collections of Anselm of Canterbury (*Kalle Korhonen*) 502

Mikka Tamminen, Ad cruce signatos et cruce signandos. (Ristiretkeläisille ja retkeläisiksi aikoville. Ristiretkisaaranaminen ja "todellisen" ristiretkeläisen luominen 1200-luvulla.) (*Kurt Villads Jensen*) 503

Kirsi Salonen, Kirkollisen oikeudenkäytön päälleheillä. Sacra Romana Rotan toiminta ja sen oikeudellinen tausta myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alun taitteessa (*Timo Korhikangas*) 505

Roberta Gilchrist, Medieval Life. Archaeology and the Life Course (*Tuija Väisänen*) 506

Antti Selart (toim.), Eesti ajalugu II, Eesti keskaeg (*Tapio Salminen*) 507

Liisa Seppänen, Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erityistarkastelussa Abo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto (*Tanja Ratilainen*) 509

Marika Räsänen, Reima Välimäki & Marjo Kaartinen (toim.), Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiipakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa (*Jyrki Knuutila*) 511

Tiina Miettinen, Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun (*Pirjo Markkola*) 512

Tiitta Kallio-Seppä, Janne Ikäheimo & Kirsti Paavola (toim.), Iin Vanhan haminan kirkko ja hautausmaa. Arkeologista tutkimusta (*Markus Hiekkänen*) 513

Tiitta Kallio-Seppä, Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä. Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehitymiseen 1600-luvulta 1820-luvulle (*Marko Lamberg*) 515

Nils Erik Villstrand, Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812 (*Jukka Kokkonen*) 516

Nils-Erik Villstrand, Sveriges Historia 1600–1721 (*Raisa Maria Toivo*) 517

Heli Rantala, Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa. (*Marja Jalava*) 519

Elina Katainen, Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus: Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunismissa liikkeessä ennen vuotta 1930. (*Orma Sulkunen*) 520

Outi Hupaniitty, Biografiliiketöiminnan valtakausi – toimijuus ja kilpailu suomalaisella elokuva-alalla 1900–1920-luvulla. (*Kimmo Laine*) 522

Pauli Kettunen ja Hannu Simola (toim.), Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus 1960-luvulta 2000-luvulle. (*Jari Salminen*) 523

Tiedemaailma

Palkintoja 526

Järjestöuutisia 526

Kirjoittajat 526

Notes on the contents 527

Vuosikertahakemisto 529

Kansi: Karttapiirros liittyy lehdessä olevaan Ville Laakson artikkeliin "Kiveen kirjoitettu – Ruotsin ja Venäjän väliset historialliset rajamerkit arkeologian valossa". Täyssinän rauhan 1595 rajankäyntipöytäkirjan liitettyä kartassa on kuvattu Parikkalan Varpavuoren (Ristimäen) merkit. Gränskartor: Sverige (Finland) – Ryssland 1595–1596, nr 5. Riksarkivet, Tukholma.

Yhdessä ja erillään – kumpikin oikein

Eurooppalaisen tieteenhistorian varhaisvaiheet antiikissa ja keskiajan yliopistojen syntyvaiheessa osoittavat, että käsitys tieteiden erillisyydestä on vanhaa perua. Tieteen hahmottaminen eri aloiksi näyttää juontavan juurensa ennen kaikkea käytännönläheisyydestä: esimerkiksi matemaattista osaamista tarvittiin ja sovellettiin enemmän muualla kuin tehtävissä, jotka katsottiin kuuluvaksi vaikkapa filosofiaan tai lääketieteeseen. Toki yksi ja sama tieteenekspertti – käytännössä hyvin pitkään mies – saattoi toimia itsevarmasti ja pätevästi useammallakin tieteenalalla, mutta Aristoteleen ja Leonardo da Vincin kaltaiset yleisnerot ovat silti jääneet poikkeuksiksi eikä heillä olisi juuri liikkuma- alaa eikä kysyntääkään nykytodellisuudessa, jossa tieteen kentät ovat jakautuneet lukemattomiin osateisiin.

Tieteiden eriytyminen on mahdollistanut aikaisempaa syvällisemmän asiantuntemuksen ja laajemman tietämyksen, kun tiedemaailmassa toimivat miehet ja naiset ovat voineet keskittyä rajatumpiin ja tarkemmin määriteltyihin tutkimusongelmiin. Tämän ei kuitenkaan pidä tarkoittaa tieteen karsinointia: tieteiden välisen vuoropuhelun käyminen ja säilyttäminen on tärkeä osa modernia tiedekäsitystä. Kun tutkija jaksaa ottaa selvää, mitä toisen tieteenalan tutkimusmenetelmät saavat irti samasta tai samantyyppisestä lähteestä ja tutkimuskysymyksestä,

hän saa mahdollisesti uusia näkökulmia ja uutta taustatietoa omiin tulkintoihinsa. Esimerkiksi peltotilkku tai kaupunkirakennus antaa tutkijalle erilaista tietoa sen mukaan, lähestytäänkö sitä kirjallisten asiakirjalähteiden vai arkeologisten tutkimusvälineiden avulla – tietoa, joka on hyödyksi kokonaiskuvaa muodostettaessa. Tietenkään tutkijan ei tarvitse aina lähteä itse soveltamaan toiseen tieteenalan menetelmiä – monitieteiset seminaarit, tutkimushankkeet ja koulutusohjelmat ovat käteviä vuorovaikutuksen muotoja.

Joillain tieteillä on enemmän yhteistä toistensa kanssa, vaikka käytännössä varmaankin kaikki tieteenalat kykenevät tarvittaessa molempia hyödyttävään vuoropuheluun toistensa kanssa. Astronomisia havaintoja voidaan yhdistää vaikkapa keskiaikaisiin kronikoihin tai muinaissivilisaatioiden taivaan ilmiöitä koskeviin merkintöihin. Säännöllisintä vuorovaikutus on silti yleensä niin kutsuttujen lähitieteiden kesken. Käsite on kuitenkin väljä eikä tutkimusta sitova. Tieteenalat voivat eriytyä myötä kohdata toisiaan, jolloin syntyy uusia osatieteitä, kuten lääketiedettä ja arkeologiaa yhdistelevä osteoarkeologia, joka tekee päätelmiä luulöydöistä.

Yliopistoissa keskenään lähekkäisiksi katsottu tieteenalat on vanhastaan koottu tiedekunniksi. Kuitenkin se, mikä on jossain yliopistossa ollut humanismia, on saattanut olla yhteiskun-

tatiedettä tai jotain muuta toisessa yliopistossa. Monimuotoisuus onkin yksi tieteenteon perusedellytyksistä. Käytännössä tiedepolitiikka kuitenkin ohjaa myös tieteiden välistä vuorovaikutusta. Yliopistoihin koostuvat säästöpaineeet ovat tuottaneet tilanteita, joissa varsinkin ”pieniä tieteenaloja” on lakkautettu tai sulautettu isompiin. Myös isompia – siis kohtuullisen runsaasti tutkintoja tuottavia tieteitä – on yhdistelty ja täl-

löin varsin kirjavasti. Tutkimuksen vapauden ja edistymisen kannalta ongelmiin tullaan silloin, kun säästösyistä ja hallinnollisesti yhteen vietyjä tieteenaloja pakotetaan yhteiseen tutkimus- ja opetustoimintaan vapaan ja muuallekin suuntautuvan vuorovaikutuksen kustannuksella.

MARKO LAMBERG

marko.lamberg@historia.su.se

marko.lamberg@uta.fi

Tulossa *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 2014:

- * monipuolisia artikkeleita ja teräviä kirja-arvioita
- * teemanumeroina Elämä diktatuureissa (2/2014) ja Kuolema (4/2014)
- * tilaajille valmisteilla ilmainen sähköinen rinnakkaislehti

Historia ja arkeologia

Jussi-Pekka Taavitsainen, Markus Hiekkänen ja Janne Harjula

Historiallinen arkeologia

Ensimmäiset yritykset arkeologian oppituolin perustamiseksi Helsingin yliopistoon tehtiin jo 1800-luvun puolella. Enemmistö professoreista suhtautui tuolloin hankkeeseen varauksellisesti, koska arkeologiaa ei pidetty sen varhaisvaiheessa itsenäisenä tieteenä vaan tiedonkeruumenetelmänä, jolla muut tieteenalat hankkivat itselleen hyödyllistä tietoa vanhemmista ajoista. Vielä 2000-luvun Suomessakin arkeologi törmää silloin tällöin tuohon vanhaan asenteeseen.

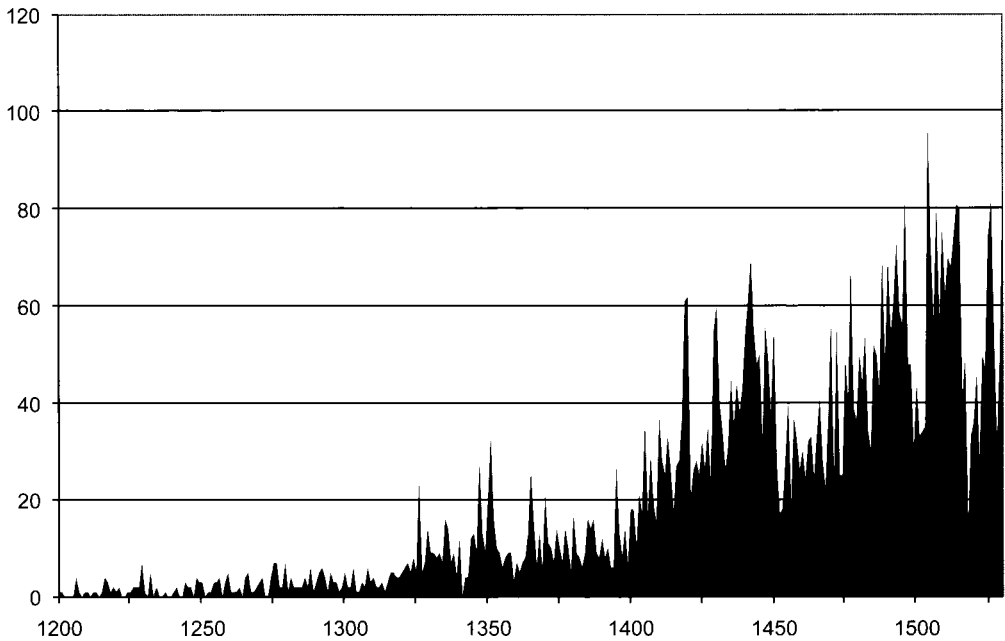
Historiantutkijat eivät ehkä aina huomaa, että arkeologian piiriin kuuluva aineisto sen pohjalta saatuine tuloksineen ja muotoiltuine tulkintoineen rikastuttaa, laajentaa ja monipuolistaa historiantutkijoiden näkökulmaa, samalla kun se tuo esiin tutkimusalueita ja näkökulmia, joita historiantutkimus oman lähdeaineistonsa varassa ei voi nähdä eikä sen takia voi alkaa tutkia. Puutteellisen keskustelun todelliset alkujuurat ovat kuitenkin tieteidenvälisessä jakautumisessa, lähdeaineiston luonteessa ja käsityksessä, jonka mukaan historiantutkijat perustavat tutkimuksensa kirjallisille lähteille ja arkeologit materiaalisille löydöille.

Esihistorian tutkimuksessa arkeologinen aineisto on käytännössä ainoa lähdekokonaisuus, kun taas historiantutkimus voi alkaa vasta, kun

kirjallisia lähteitä on käytettävissä, ja silloinkin niitä pitäisi olla kohtuullinen määrä aikakautta kohti (vrt. esim. Suomen 1100-luku). Kirjallinen aineisto yleensä lisääntyy ja monipuolistuu nykyaikaa lähestyttäessä tai, kuten brittiläinen historiantutkija A. J. P. Taylor (1906–1990) on todennut, ”History gets thicker as it approaches modern times”. Toisaalta vuosituhansia ennen Kristuksen syntymää laadittua kirjallista aineistoa on laajasti olemassa myös Mesopotamian ja Egyptin alueilta, ja sama koskee niin Kreikan kuin Rooman antiikkia. Modernin historian ja arkeologian yhteistyö näillä alueilla on vanhaa ja vakiintunutta. Euroopan arkeologian kehittyminen ja laajeneminen kysymyksenasettelultaan historialliseen aikaan vasta 1900-luvulla koskeekin yleisesti ottaen alueita, jotka pääsääntöisesti sijaitsevat vanhan Rooman valtakunnan pohjoisen rajan ulkopuolella. Täällä historiallista aikaa tutkiva arkeologia joutui aluksi eräänlaiseen historian aputieteen rooliin.

Arkeologialle on tyypillistä, että sillä on leikkaukskohtia moniin tieteesiin ja se myös lainaa niiden menetelmiä. Arkeologialla on silti aina oma tutkimuksellinen kenttensä. On mielenkiintoista, että vaikka esimerkiksi materiaalisuus on ajankohtainen tutkimuskohde Suomessa, erityisesti kulttuuri- ja taidehistoriassa, historiatieteissä on kiinnitetty yllättävän vähän huomiota itse materiaan, sen koostumukseen ja sen tarjoamaan informaatioon.

Periodisesti ajateltuna arkeologialla on selvä roolinsa erityisesti keskiajan tutkimuksessa, jota

Suomen keskiajan kirjallisten lähteiden kronologinen jakautuminen Immosen (2009, Fig. 2) mukaan

koskeva suomalainen historiallinen lähdeaineisto on vähäinen ajallisesti, maantieteellisesti ja temaattisesti, kuten oheinen kuvio havainnollistaa. Varsinkin Suomen keskiajan alkupuolen osalta lähdetilanteen niukkuus muistuttaa Keski-Euroopan varhaisinta historiaa, ellei jopa esihistoriaa. Tilanne on parempi keskiajan lopun osalta, mutta käytännössä vielä uuden ajan alkupuoli on monin osin kirjallisilta lähteiltään niukka tai jopa olematon. Osittain tämänkin vuoksi arkeologia on keskiajan tutkimuksesta laajentunut myös nuorempiin ajanjaksoihin. Suomen muinaismuistolain ja sen suojelutoiminnan piiriin onkin jo 1960-luvulta lähtien alettu lukea yhä nuorempien aikojen muistoja. Aineellisina jäänöksinä niiden on lähes automaattisesti katsottu kuuluvan arkeologian tutkimuskenttään, esimerkkinä vaikkapa viime sotiemme fyysiset jäljet.

Viime aikoina voimakkaimmin kasvanut arkeologian osa-alue onkin historiallisen ajan arkeologinen tutkimus, historiallinen arkeologia. Kattavan historiallisen kokonaiskuvan saavutta-

miseksi eri aikakausista ja aihealueista arkeologien velvollisuus on tulevaisuudessa julkaista tuloksiaan ja tulkintojaan historioitsijoille ja laajemmalle historiasta kiinnostuneelle yleisölle. Samalla arkeologit voivat tuoda esille oman paikkansa arkeologisen aineellisen kulttuurin tutkimuksen asiantuntijoina ja edelläkävijöinä sekä muistuttaa historiantutkijoita siitä, että aineellinen ja visuaalinen kulttuuri ovat ohittamattomia lähteitä historian kannalta.

Historiallisen Aikakauskirjan tämän numeron tarkoitus on esitellä ajankohtaista historiallisen ajan arkeologiaa Suomessa. Teemaosion tekstit valottavat arkeologian asemaa historiantutkimuksen haastajana, uusien tutkimusalojen esiintuojana, vanhojen ja vanhentuneiden tulkintojen korjaajana mutta myös saavutettujen tulosten tukena. Kirjoitukset ovat otanta paitsi laajemmin nykyisestä arkeologisesta tutkimuskentästä myös valikoima nuoren tutkijapolven, viime aikoina väitelleiden tai piakkoin väittelevien tutkijoiden hankkeista ja tuloksista. Katsoimme tarpeelliseksi julkaista paitsi valmiiden

tai pitkälle edenneiden tutkimusten tuloksia myös alkuvaiheessa olevia tutkimushankkeita, sikäli kuin niiden metodiikka, aihepiiri tai alustavat tutkimustulokset tuovat uutta keskusteluun arkeologian ja historian suhteesta.

Maantieteellisesti artikkelien aiheet ulottuvat Pohjois-Suomesta Tallinnan kautta Ateenaan. Kirjoituksia yhdistää se, että ne pohtivat historiallisen ajan ilmiöitä arkeologisesta näkökulmasta, samalla kun kukin muodostaa oman näkökulmansa historian tutkimukseen. Monesti esille näyttää nousevan arkeologisen ja kirjallisen lähdeaineiston suhde, joka käytännön tasolla näkyy esimerkiksi tutkimuskentän jakautumisena ja tätä kautta myös tieteiden välisenä vahvana, usein täysin turhana ja teknisenä jakona. Itse asiassa arkeologien ja esimerkiksi uusimpien aikojen sosiaalishistoriallisesti orientoituneiden tutkijoiden välillä on huomattavia yhtäläisyyksiä toistensa kanssa, jos ei lähdekeskeytyden ja -aineiston niin sosiaalisten kysymysten asettamisen ja niihin vastaamisen tasolla. Arkeologit kykenevät esimerkiksi keskustelemaan sellaisista asioista kuin kristillisyyden tai keskiajan seksuaalisuus sosiaalisina, pitkäjänteisinä ja monimutkaisina prosesseina, toisin kuin pelkästään kirjallisten lähteiden perusteella on mahdollista.

Arkeologinen ja kirjallinen lähdeaineisto eroavat toisistaan melko paljon, ainakin näennäisesti. Esimerkiksi Suomen keskiajasta kertova kirjallinen lähdeaineisto ei enää juuri kartu, vaan tutkimus perustuu suurelta osin vanhojen, tunnettujen lähteiden uudelleenluennalle – poikkeuksiakin on, kuten hiljattaiset Vatikaanin arkistojen Suomea koskevat lähdelöydöt. Sen sijaan arkeologinen lähdeaineisto karttuu, kumuloituu ja monipuolistuu jatkuvasti uusien kaivaustutkimusten ja muiden löytöjen myötä. Samalla tutkimus laajenee yhä uusille inhimillisen kulttuurin alueille, joita arkeologit eivät ennen ole havainneet.

Niinpä seuraavilla sivuilla Visa Immosen tiedonanto Ulvilasta löytyneestä keskiaikaisesta sinetistä, Juha Ruohosen artikkeli Kaarinasta äs-

kettäin löytyneestä Suomen toistaiseksi vanhimmasta kirkosta ja Ville Laakson artikkeli Ruotsin ja Venäjän välisistä rajamerkeistä kertovat uuden arkeologisen tutkimusaineiston kertymistä ja valtavasta tutkimuspotentiaalista. Artikkelit osoittavat selkeästi sen, että ollakseen korkeatasoista, ajantasaista ja uudistuvaa historian tutkimus ei voi jättää huomiotta nykyarkeologian aineistoja ja tutkimustuloksia. Arkeologialla puolestaan ei ole syytä eikä varaa laiminlyödä sen enempää vakiintuneiden kuin uusimpien historiantutkimuksen tuloksien ja tulkintojen käyttämistä. Tieteiden välinen vuoropuhelu on välttämätöntä ja ehdoton edellytys kaikinpuolisen tutkimuksen edistymiselle.

Teoreettisen näkökulman arkeologian ja historian suhteeseen tarjoaa Panu Savolaisen artikkeli historiasta ja arkeologiasta ”aineistollisten ja teoreettisten vastakkainasettelujen tai vuoropuhelujen vastinpareina”. Kirjoituksessaan Savolainen osoittaa, että tekstin ja esineiden tutkimuksen hajaannuksessa on kysymys verraten äskettäin haarautuneista poluista ja että antikvarianismi ja topografinen historian kirjoitus hahmotivat 1600- ja 1700-luvulla perimätiedon, tekstit ja esineet yhdeksi kertomukseksi. Jos vielä 1800-luvulla tutkijat liikkuivatkin vaivattomasti erilaisten menneisyydestä säilyneiden aineistojen maailmassa, nykyään tämä on hankalaa jo tutkimusaineistojen valtavan määrän takia. Aineistojen, tekstien ja ”esineellisen kulttuurin” välinen ero on silti vain näennäinen. Myös tekstit ovat aineellista kulttuuria. Juopa historiantutkimuksen ja arkeologian välillä johtuukin edelleen lähinnä tutkimushistoriallisista, usein toissavuosisadan yliopistolliseen oppituliinjakoon liittyvistä seikoista.

Yksi esiin nousevista teemoista on nykyarkeologian metodinen monimuotoisuus. Arkeologia hyödyntää tehokkaasti kirjallisia lähteitä ja historiantutkimuksen tuloksia. Monitieteisyys on arkeologian arkipäivää. Yksi vanhimmista ja klassisimmista historian ja arkeologian liitoista on tietysti antiikintutkimus. Tässä julkaisussa

tätä arkeologian alaa edustaa Suvi Kuokkasen artikkeli, joka käsittelee arkeologian roolia aatehistoriallisessa *ostrakismos*-tutkimuksessa. Ostrakismos oli Ateenassa käytössä ollut äänestämiseen perustuva karkotusjärjestelmä. Aihepiirin uusimmassa tutkimuksessa ”äänestyslappujen” arkeologiset ajoitukset toisaalta haastavat, toisaalta tukevat kirjallisista lähteistä saatuja tietoja ja suorastaan pakottavat aineiston ja tekstit keskusteluun. Monitieteisyyden keinoin on ostrakismos-ilmiöstä ja -järjestelmästä mahdollista saada kattavampi kokonaiskuva, kuin mihin yksi tieteenala yksinään koskaan kykenisi.

Arkeologia toimii luontevasti yhteistyössä myös luonnontieteiden kanssa. Maria Lahtisen, Anna-Kaisa Salmen ja Rosa Vilkan artikkelissa tarkastellaan pohjoissuomalaista ruokavaliota 1400–1700-luvulla. Kirjoittajien mukaan suuri osa erityisesti omavaraistalouden ruokahuollosta ei näy historiallisissa lähteissä. Ruokavaliota voidaan silti tutkia myös eläinosteologian (ruokajäte), paleopatologian (ruokavalion jäljet ihmisen luurangossa) sekä isotooppigeokemian (yleiskuva proteiinin lähteistä) tutkimustulosten näkökulmasta.

Auli Bläuerin ja Mia Lempiäinen-Avcin artikkeli tarkastelee yleisemmin arkeologisten eläin- ja kasvijäänneaineistojen hyödyntämistä maatalouden historiaa koskevissa pitkän aikavälin tutkimuksissa kivikaudelta 1700-luvulle. Kirjalliset lähteet ovat tässäkin niukkoja, ja yleisesti ottaen ”vanhemmat ajat” ovat edustettuina uusina heikommin. Arkeologian merkitys ei silti useinkaan vähene lähestyttäessä nykyaikaa ja kirjallisten lähteiden määrän kasvaessa. Lähdeaineiston edustavuuteen vaikuttaa nimittäin myös se, että esimerkiksi maataloudesta kertoviin kirjallisiin lähteisiin ovat usein valikoituneet pääasiassa vain makrotaloudellisesti merkittävät tuotteet ja lajit. Dokumenttien sisältöihin ovat myös vaikuttaneet – kuten aina kirjallisissa lähteissä – myös niiden tyyppi ja tarkoitus. Jotta kysymykseen voitaisiin vastata kokonaisvaltai-

semmin, tutkitaan karjanhoidon alkuvaiheita – esimerkiksi eri lajeja ja niiden merkitystä ja käyttötarkoituksia – nykyisin myös muinais-DNA-tutkimuksella. Viljakasvien historian tutkimuksessa taas käytetään makrofossiili- ja siitepölytutkimusta, jota voidaan hyödyntää pohdittaessa esimerkiksi tuontiviljaan ja kotoperäiseen viljaan liittyviä tutkimusongelmia.

Tuonnin ja paikallisen valmistuksen ongelmia ja nykYTEKNOLOGIAN käyttöä tutkimuksessa käsittelee Elisabeth Holmqvist-Saukkosen, Riikka Väisäsen ja Andreas Koiviston artikkeli. Kahden uusmaalaisen (Vantaan Gubbacka ja Espoon Mankby) ja yhden ulkomaisen (Tallinna) kohteen keskiaikaisten keramiikka-aineistojen metodologialtaan tuore tutkimus niin kutsutulla SEM-EDS-menetelmällä eli pyyhkäisyelektronimikroskooppianalysillä antaa lupaavia tuloksia materiaalien, valmistusalueiden ja teknologian variaatiosta, kun astioiden kotimaista valmistusta verrataan tuontiastioihin.

Arkeologia saattaa joskus vaikuttaa ainakin pintapuolisesti tarkasteltuna erilaisten esineiden, rakenteiden ja näytteiden pikkutarkalta tutkimukselta, joka vaikeasti avautuvana vie historioitsijoiden intoa. Jotta näin ei kävisi, ennakkoluulojen poistaminen ja tietämyksen syventäminen arkeologisten tutkimusten esittelyn kautta on ensiarvoisen tärkeää. Tämänkin historia ja arkeologia -teemaosion päätarkoitus on osoittaa, että historiallis-arkeologiset synteetit ovat paitsi mahdollisia, myös *välttämättömiä*. Emmehän me arkeologitkaan toivo pääsevämme historiasta eroon, sillä tutkimme menneisyyttä, palautumattomia olosuhteita. Ehkä saavutamme ajan oloon saman kokonaisvaltaisen ja monitieteisen tutkimustilanteen, jossa egyptologia ja antiikin tutkimus ovat jo kauan olleet.

Lähteet

Immonen, Visa: *Golden moments: artefacts of precious metals as products of luxury consumption in Finland c. 1200–1600. I, Text.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae 16. Suomen keskiajan arkeologian seura 2009.

Panu Savolainen

Haarautuvien polkujen puutarha

HISTORIA JA ARKEOLOGIA MENNEISYYTTÄ MÄÄRITTÄMÄSSÄ

Arkeologien kiinnostus ulottuu yhä lähemmäs nykyaikaa, ja historioitsijat luotaavat yhä laajemmin tilaa, esineitä ja arkisia elämäilmiöitä. Näiden menneisyyttä tutkivien tieteenalojen tematiikka ja tutkimuskohteet ovat yhä yhtenevämpiä, mutta erilaiset aineistot, käytännöt ja menetelmät nousevat usein poikkitieteellisyys ja tutkimuskysymysten sulautumisen esteeksi. Panu Savolainen tarkastelee artikkelissaan historiantutkimuksen ja arkeologian aineistojen ja teorioiden suhdetta tekstin ja aineellisen kulttuurin lähtökohdista.

”Kehityksen kuvaaminen usein irrallisten jätteiden avulla vaatii alituisesti tieteellisen mielikuvituksen työtä, yhdistelyä, vertailua, selityksiä ja olettamuksia.”¹

Tämän aikakauskirjan perustajan Gunnar Suolahden kuvaus on osuva. Se tavoittaa taitavasti historiantutkimuksen teoreettisen olomuodon ja pukee havainnollisesti sanoiksi sen, miten hajanainen ja suodattunut on historiakäsityksen lähdeaineistollinen perusta.² Kuvaus on mainio siitkin syystä, että sen voisi aivan hyvin ajatella tarkoittavan arkeologiaa. Lähteiden nimittäminen ”irralliseksi jätteiksi”³ korostaa osuvasti aineiston fragmentaarisuutta – oli se sitten tekstiä, esineitä tai mitä tahansa jälkiä, joiden voidaan ajatella kertovan menneestä ajasta. Vasta tutkija merkityksellistää aineistonsa eli soveltaa siihen menetelmiä, teorioita ja mielikuvitustaan ja loihii lopuksi esiin kokonaisvaltaisen kuvan

menneisyydestä. Esihistoria ja historia kirjoitetaan nykyisyydessä olevia jäänteitä tutkimalla.⁴

Vaikka mennyttä aikaa ja maailmaa tutkivat arkeologian ja historian ohella muutkin tieteenalat, kuten kansatiede tai etnologia, antropologia, taidehistoria ja folkloristiikka, tarkastelen tässä artikkelissa lähinnä historiantutkimuksen ja arkeologian suhdetta. Juuri nämä kaksi menneisyyttä tutkivaa tieteenalaa poimitaan nimittäin useimmin aineistollisten ja teoreettisten vastakkainasettelujen tai vuoropuhelujen vastinpareiksi, kuten tämänkin aikakauskirjan teemanumerossa. Aine ja kieli, esine ja teksti tai kaivaus ja arkisto oletetaan intuitiivisesti aivan erilaisiksi tiedon olomuodon kategorioiksi, mikä näkyy jo useiden menneisyystieteiden taustoja ja teorioita käsittelevien teosten otsikoissa.⁵ Tämän perinteisen jaon mukaisesti arkeologia tut-

1. Gunnar Suolahti, *Historiallinen Aikakauskirja* XX 1922, 52.
2. Suolahden historiallisessa ajattelussa on tiettyjä orastavia piirteitä, jotka tulivat laajempaan suosioon vasta kielellisen käänteen ja sosiaalisen konstruktivismin myötä.
3. 1920-luvulla sanalla ”jäte” oli myös merkitys ”jääne”.
4. Menneisyyden ja aineistojen suhteesta katso Gavin Lucas, *Time and archaeological archive. Rethinking History* 14 (2010) 3, 348–350. Ajatus tutkijan aktiivisesta ja aineiston passiivisesta roolista on kyseenalaistettu laajemmin 1980-luvulta alkaen. Arkeologiassa ja historiantutkimuksessa hieman toisistaan poikkeavia muotoja saanut materiaallinen käänne on siirtänyt huomion kielenulkoisiin merkityksiin ja esineiden aktiiviseen toimijuuteen. Historiantutkijoista ensimmäisiä tällaisia ajatuksia on esittänyt esimerkiksi Leora Auslander, *Beyond Words. American historical review* 110 (2005) 4, 1015–1045 sekä arkeologeista mm. Bjørnar Olsen, *Material Culture after Text. Remembering Things. Norwegian Archaeological Review* 36 (2003) 2, 87–104.
5. Tässä artikkelissa sivuan mm. seuraavia tällä tavoin nimettyjä teoksia: John Moreland, *Archaeology and Text. Duckworth Debates in Archaeology* 2001 ja Anders Andrén, *Mellan ting och text* 1997. Kaksinapaisen erottelun kehkeytymisestä 1800-luvun lopulla ks. esim. Gavin Lucas, *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge University Press 2012, 25–26.

kii aineellista kulttuuria⁶ ja historian tutkimus tekstejä, vaikka erottelu onkin 1900-luvun loppupuolelta alkaen kyseenalaistettu lukemattomissa kannanotoissa ja tutkimuksissa.⁷ Historiantutkimuksessa kuvien tai esineiden tutkimus on tavallista, jopa muodikasta, ja arkeologiassa on viime aikoina pohdittu esineen, aineiston ja aineellisuuden käsitteitä uudesta näkökulmasta.⁸ Tällä hetkellä ei voidakaan enää väittää, että minkään menneisyyttä tutkivan tieteenalan rajat heijastelisivat niiden aineistojen eriävää olemusta, vaan rajanveto tai rajanhäivyttäminen on siirtymässä oppialakohtaisten tiedollisten rakenteiden ja otaksujen tarkasteluun.

Arkeologialla ja historian tutkimuksella on teoreettisten kysymysten ohella hyvin käytännöllisiäkin yhteisiä ulottuvuuksia. Näiden tieteenalojen tutkimuskohteet ovat toisinaan yksi ja sama ilmiö tai tapahtuma. Esimerkiksi kaupunkikaivauksilla tulee laajalti esiin 1600- ja 1700-luvun rakenteita ja löytöjä. Niiden yksin arkeologian menetelmin tavoitettava selitysvoima osoittautuu yleensä vajavaiseksi, mikäli resurssit antavat mahdollisuuden perehtyä syvällisesti myös tontin rakennuskantaa, elinkeinoja ja asukkaita kuvaaviin historiallisiin lähdeaineistoihin.⁹ Usein silloinkin, kun poikkitieteellisin hankkein tavoitellaan ykseyttä, on tavallista, että tutkimusasetelma perustetaan pääasiallisesti toisen tieteenalan näkökulmaan toisen jäädessä aputieteen tai apuvälineen asemaan.¹⁰ Kärjistäen on todettu, että arkeologinen aineisto on historioitsijoille korkeintaan elävöittävää kuvitusta.¹¹ Väitteen voi hyvin asettaa toisinkin päin: usein historian tutkimuksen anti on arkeologisissa tutkimuksissa lähinnä pakollinen taustaluku.¹² Ongelmana ei välttämättä ole entusiasmin puute, vaan taloudelliset voimavarat ja yliopistollisen tieteenalajaon ohjaama, rajoja rikkomaton perinne. Vaikka tutkimuskohde olisi miltei yksi ja sama menneisyyden ilmiö, tapahtuma tai paikka, on tavanomaista, ettei tutkimusprosessi alojen välillä risteä tai sulaudu. Esineet, rakenteet ja aine – maakerrokset ja museoiden maa-

löytökokoelmat – ovat silloin yhden (re)konstruktion tienviittoina, sanat, teksti ja diskurssit – eli arkistoissa säilytetyt jäljet – taas toisen. Näitä kahta tutkimuskuvaa verrataan toisiinsa vasta sitten, kun ne on ensin muotoiltu tyylikkäämpään ja uskottavimpaan järjestykseen tieteenalojen sisäisin ehdoin.

Vaikka tekstiä ja aineellista kulttuuria erotta- va jako vaikuttaa olevan niin syvä, että kulttuurien ja historian tutkimus asetetaan monissa

6. Aineellisen, aineellistuneen tai esineellisen kulttuurin käsite (*material culture, materialised culture*) ei ole yksiselitteinen, ja sen merkitykset jakavat mielipiteitä. Ks. termin historiasta ja erilaisista ulottuvuuksista sekä viimeaikaisista ajatuksista esim. Lucas 2012, 124–126, 33–148, 153–168.

7. Ks. esim. Maija Mäkilä, Johdanto: Materiaalisen kulttuurin historiaa. teoksessa *Esine ja Aika*. SKS 2010, 10–18.

8. Aineellisen kulttuurin ja esineellisuuden ajankohtaisista kysymyksistä ks. esim. Bjørnar Olsen, *In Defence of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Altamira Press 2010 sekä Bjørnar Olsen et al., *Archaeology. The Discipline of Things*. University of California Press 2012. Suomalaisissa julkaisuissa asiaa on viime aikoina käsitellyt esim. Marko Marila, Arkeologisesta tiedosta, totuudesta ja tulkinnasta sekä teorian ja aineiston suhteesta arkeologiassa. *Muisnaistutkija* 1/2011, 35–39. Myös Visa Immonen sivuaa vastaavia kysymyksiä useissa julkaisuissaan.

9. Ks. esim. Georg Haggren, Historiallisen ajan arkeologia ja henkilöhistoriallinen tutkimus. *Genos* 69 (1998), 102–110; Panu Savolainen, Rettigin tontin rauniot historiallisissa lähteissä vuoteen 1827. Suomen Keskiajan Arkeologian Seuran tiedotuslehti *SKAS* 1/2011, 19–46.

10. Historian alentamista aputieteen tai apuvälineen – englanniksi puhutaan 'palvelijatarestista' (*handmaidens*) – asemaan on sivuttu valtaosassa historiallisen arkeologian teoriakysymyksiä luotaavista esityksistä. Sanonnan alkuperäinen lähde lienee Ivor Noel Hume, *Archaeology. Handmaidens to History. North Carolina Historical Review* 41 (1964), 214–225. Ks. myös Moreland 2001, 11–12.

11. Ks. esim. Martin Hall, *Archaeology and the Modern World: Colonial Transcripts of South Africa and the Chesapeake*. Routledge 2000, 16.

12. Poikkeuksikin on, ks. esim. Georg Haggrenin lukuisat tutkimukset ja Timo Ylimaunu, *Aittakylästä kaupungiksi – arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdisty 2007. Keskiäikää koskevissa arkeologisissa julkaisuissa historiallisiin lähteisiin tukeutuminen on tavallisempaa ilmeisesti siitä syystä, että keskiajan lähteet löytyvät lähdejulkaisuina.

yliopistoissa erilleen, on tekstin ja esineen käsitteitä ja niiden välisiä eroja ja yhteyksiä pohdittu suomalaisissa ympyröissä suhteellisen vähän.¹³ Miten aineellisuus, esineellisyys ja kieli suhteutetaan toisiinsa tai miten tieteenalojen sisäiset käsitykset soveliaaksi katsotuista lähdeaineistoista muuttuvat, ovat tieteentekijät itseymmärryksen kannalta merkittäviä kysymyksiä. Ne on kuitenkin vaivatonta ohittaa ja unohtaa tukeutumalla tietyllä hetkellä vallitseviin hyväksytyihin käytäntöihin.

Kahden tieteenalan raja-alue on aina ja väistämättä teoreettisten kysymysten täyttämä. Myöskään historian ja arkeologian yhteydet eivät ole hahmotettavissa keskittymättä laajalti teoriaan – siihen miten menneisyyden jätteistä saadaan aikaan kestävästi muotoiltu ja argumentoitu kokonaiskuva. Arkeologien ja historiantutkijoiden ajoittainen väsymys teoreettisiin kysymyksiin on tuottanut teorioita karttavan tutkijajoukon, joka haluaa antaa menneisyyden aineistojen ”puhua”. He karttavat aineiston jäsentelyä oman aikakautemme ajatusmallien mukaan ja tahtovat nostaa aineistosta esiin itsestään hahmottuvan menneisyyden olomuodon. Usein teorioita väistävän lähestymistavan taustalta kuitenkin hahmottuu tiedostamattomia tapoja soveltaa itse aineistoon palautumatonta ajattelua. Teoriaton historia tai arkeologia ei tavoita ”todellisempaa” kuvaa menneisyydestä, vaan ennemmin se jättää kertomatta, millaiseen muodostelmaan aineisto on aseteltu, jotta siitä on voitu koostaa juuri tietynlainen menneisyyden kuva.¹⁴

Tarkastelen artikkelissani historiantutkimuksen ja arkeologian välimaastoon sijoittuvia kysymyksiä. Taustalla on menneisyyden jälkiä tutkivien tieteenalojen ykseys ja 1800-luvun alkupuolella tapahtunut hajaannus. Käsitteiden tieteenalojen erilaisten aineistojen ja menetelmien aiheuttamaa tietoteoreettista repeämää: historiantutkimuksen ja arkeologian aineistoihin pohjautuvia erilaisia menneisyyden todellisuuden kuvantumia. Lopuksi pohdin aineistojen ja

alakohtaisten tiedollisten rakenteiden merkitystä tieteenalajakoja määrittävinä seikkoina. Artikkelini ei ole ohjelmanjulistus rajojen tuhoamiseksi, mutta en myöskään halua varjella historian tai arkeologian erityislaatua, jossa nähdäkseni on kysymys, todellisuuden olemusta heijastavan jaon sijaan, historiallisesti muotoutuneesta tieteenalajaosta. Artikkelini on tutkimusretki näiden tieteenalojen rajamaille, käsitteellisiin kysymyksiin, joissa menneisyyden aineelliset ja kirjoitetut jäljet liukenevat toisiinsa. Katson, että yhtä lailla kuin tekstit ovat esineitä – aineeseen piirrettyjä tai uurrettuja jälkiä – esine voi olla olemassa yksin tekstin välittämänä todellisuutena. Menneisyyden yksilöitä ja yhteisöjä kohtaan on toisinaan epäoikeudenmukaista, että niiden elämää ja ympäristöä tulkitaan rajautuneesti, erottamalla kielellisiksi teksteiksi ja aineelliseksi kulttuuriksi. Tuskin nykyajan tai menneisyyden ihmiset hahmottavat tai hahmottivat ympäristöönsä tällaisin muodollisin luokituksin, vaan myös monin muin tavoin jakautuneina ja yhteen kietoutuneina tiedon ja toiminnan kokemuksi-¹⁵

13. Suomalaisista keskustelunavauksista ks. historiantutkimuksen osalta Mäkilä 2010. Mm. englannin- ja ranskan-kielisissä yhteyksissä asia on ollut esillä koko 1900-luvun jälkipuoliskon ja osin jo sitä ennen, ja vain murto-osa keskustelusta tulee esiin tämän artikkelin lähdeviiteissä. Tämän artikkelin kysymyksenasettelun kannalta kiinnostavia käsityksiä ja kahden vuosikymmenen aikana tapahtunut muutos tulee havainnollisesti esiin esim. seuraavissa teoksissa: Bjørnar Olsen, Roland Barthes: *From Sign to Text*. Teoksessa Tilley Christopher (toim.) *Reading Material Culture. Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism*. Blackwell 1990, 82–188; Jorge J. E. Gracia. *A Theory of Textuality. The Logic and Epistemology*. Albany 1995, 39–52; André 1997, 113–144 ja passim; Lucas 2012, 124–214.

14. Ks. esim. Ville Vuolanto, Tutkimusprosessi, metodi ja historiantutkimuksen ominaislaatu. *HAIK* 105 (2007) 3, 307–308. Kari Teräs, Suhtautuvatko Historiantutkijat teorioihin välineellisesti? Teoksessa *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Historia Mirabilis 4, 2005, 135–156. Ks. etenkin 148–149.

15. Ks. myös Lucas 2012, 258–265.

Things fall apart – Antikvarianismi, historia ja arkeologia

”Esihistorialliselta ajalta ei ole kirjallisia lähteitä, vaan siitä saadaan tietoa maalöytöjen arkeologisen tutkimuksen avulla [– –] Asettamalla löydöt ja havainnot ikäjärjestykseen kullakin kulttuurialueella saadaan selville talouden, tekniikan, uskomusten ja asutuksen muuttuminen.”¹⁶

Suomen historian pikkujättiläisen aloittava kuvaus arkeologiasta sisältää implisiittisen vastakainasettelun. Siinä arkeologian ja historiantutkimuksen tieteenalajako rinnastuu kronologiseen jakoon, esihistoriaan ja historiaan. Ajatus ihmiskunnan menneisyyden jakamisesta kahtia, kirjoitettuun historiaan ja kirjoittamattomaan esihistoriaan on karkein ja kenties myös tunnetuin historian periodisointi. Kysymys on kuitenkin nuoresta, kritisoidustakin erottelusta. Kirjoituksen syntymistä ei pidetä kerralla tapahtuneena eikä ihmistä käänteentekevästi muuttaneena prosessina. Toisaalta historiantutkimukseen perustuvaa tietoa tietystä aikakaudesta ei enää pidetä arkeologisen tiedon korvaajana.¹⁷

Tekstin ja esineiden tutkimuksen hajaannuksessa onkin kysymys verraten äskettäin haarautuneista poluista. Tekstin kertoman ja aineellisten jäänteiden kytkentä oli selvästi läsnä uuden ajan alun humanistioppineiden traktaateissa. Esimerkiksi Poggio Bracciolinin 1400-luvun alkupuolen Roomaa koskevissa kirjoituksissa kaupungissa sijaitsevia muinaismuistoja liitettiin piirtokirjoitusten ja käsikirjoitusten mainitsemiin rakennuksiin.¹⁸ Antikvarianismi ja topografinen historiantutkimus, 1600- ja 1700-luvun menneisyyden tutkimuksen muodot, eivät hahmottaneet menneisyyttä perimätiedon, tekstien ja esineiden erillisiksi kertomuksiksi. Muinaislöydöt, kirjoitus ja muistettu sulautuivat yhdeksi menneisyyden kuvaksi. Myös Raamatun merkitys aikojen alusta alkavana kirjallisena kertomuksena antoi kaikelle materiaaliselle historiallisen kontekstin.¹⁹

Vielä 1800-luvun lopun tutkijat liikkuivat vaittomasti erilaisten menneisyydestä säilyneiden aineistojen maailmoissa. Puhuttiin ennemminkin jäänteistä, jäljistä tai antikviteeteista, joihin kuului yhtä lailla tekstejä, monumentteja, patsaita, käyttöesineitä – tai mitä tahansa ihmisen menneisyydessä muovaamaa ainetta.²⁰

Suomessa historiantutkija ja arkistomies Reinhold Hausen oli myös Kuusiston linnaa ja Naantalin luostaria tutkinut arkeologi, jonka tavoitteena oli hahmottaa historiaa sekä historiallisin lähtein että muinaislöydöin.²¹ Vaikka vielä 1900-luvun alun suomalaiset arkeologit tutkivat myös historiallisen ajan kohteita ja olivat usein koulutukseltaan nimenomaan historiantutkijoita, muotoutui arkeologian ja historiantutkimuksen menetelmistä ja aineistoista johtuva erottelu vakiintuneeksi jo vuosisadan alkupuolella. Siitä lähtien, 1900-luvun loppupuolelle saakka suomalainen arkeologia keskittyi lähinnä esihistoriaan.²²

Mitä todella tapahtui, kun antikvarianistinen menneisydentutkimus 1700-luvun ja 1800-luvun kuluessa erkaantui erillisiksi oppialoiksi,

16. Ari Siiriäinen, *Esihistoria*. Teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*. WSOY 2003, 17.

17. Ks. etenkin Moreland, John 2001. Suomalaisesta keskustelusta ks. Marianna Niukkanen, Kaupunkiarkeologian nykytilasta ja kehityssuunnista. *SKAS* 2 (2008), 33–34. Vrt. Vesa-Pekka Herva & Timo Ylimaunu, Kaupunki prosessina ja muinaisjäännöksenä. Teoksessa Teemu Mökkönen & Sirkka-Liisa Seppälä (toim.) *Arkeologi(a) ja media. Mikä on muinaisjäännös*. Arkeologipäivät 2006. Suomen arkeologinen seura 2007, 84–90.

18. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*. University of York 1986, 12.

19. Bruce Trigger, *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press 1996, 52–66, 81–82.

20. Lucas 2012, 18–21.

21. Henrik Lilius, Hausen rakennustutkijana ja antikvaarina. Teoksessa Orrman, Elisa (toim.), *Reinhold Hausen. Kansallisen arkiston rakentaja*. Art House, Kansallisarkisto 2000, 51–69.

22. Jussi-Pekka Taavitsainen, Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana. Teoksessa Marianna Niukkanen (toim.) *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät: seminaari 1998*. Museovirasto 1999, 6–14.

muiden muassa historianantutkimukseksi ja arkeologiaksi? Arkeologian kehitys 1800-luvun alkupuoliskolla perustui ennen kaikkea kirjoitetuista lähteistä riippumattoman esineellisen kronologian muotoilemiseen, kun arkeologisia esineitä alettiin luokitella uudella systemaattisilla perusteilla. Tanskalainen Christian Jürgensen Thomsen omaksui numismatiikasta tyypologian ja seriaation käsitteet ja hahmotteli kivi-, pronssi- ja rautaesineisiin perustuvan ajallisen kolmijaon.²³ Muotoutuva yliopistollinen historiankirjoitus noudatteli arkeologian tapaan aikakauden comtelaisen positivismin tienviittoa: asiakirjojen lähdekritiikki perustettiin ajatukselle lähteestä absoluuttisen todellisuuden mittarina. Etenkin Leopold von Ranken nimeen liitetty lähdepositivismi edellytti historiankirjoituksen tukeutuvan yksinomaan luotettavien tahojen laatimiin lähteisiin, joista välittyi mahdollisimman totuudenmukainen kuva menneisyydestä. Samaan aikaan luonnonhistorialliset tutkimukset osoittivat maapallon iän paljon oletettua vanhemmaksi. Kahtiajako kirjallista kulttuuria edeltävästä, Raamatun kronologiasta riippumattomasta *esihistoriasta* ja tekstin läsnäolon määrittämisestä *historiasta* alkoi hahmottua. Tämän seurauksena myös tekstin ja aineellisen kulttuurin erottelu alkoi näyttäytyä alojen menetelmiä ja ominaislaatuja luotaavissa teoksissa.²⁴

Käsitteiden *arkeologia* ja *esihistoria* yhteys onkin sittemmin ollut niin ilmeinen, että 1900-luvun loppupuolella omaksi erikoisalakseen muotoutunut esihistorian jälkeinen arkeologia on ollut välttämätöntä erottaa omaksi käsitteekseen, *historiallisen ajan* arkeologiaksi. Historiallisen ajan arkeologia²⁵ ei kuitenkaan välttämättä tutki ilmiöitä tai paikkoja, joista on säilynyt kirjoitettuja kuvauksia. Suomessa historiallisen ajan arkeologiaksi kutsutaan kaikkea arkeologista tutkimusta, jonka kohteena on ristiretkiajan²⁶ jälkeinen jäänne tai ilmiö – riippumatta siitä, hyödynnetäänkö tutkimuksessa asiakirja-aineistoja ja historianantutkimuksen menetelmiä. Etenkin keskiaikaa koskeva arkeologinen tutkimus noudat-

taakin ohuehkon säilyneen asiakirja-aineoksen tähden lähinnä esihistoriallisen arkeologian metodologiaa.²⁷ Esimerkiksi keskiaikaisten kaupunkien rakennuskantaa, arkielämää tai elinkeinoja tutkiva historiallisen ajan arkeologia on luonteeltaan lähinnä esihistoriallista arkeologiaa, sillä sen kohdetta valaisee harvoin, saati silloinkaan perusteellisesti, yksikään kirjoitettu lähde.²⁸

Suomessa historiallisen ajan arkeologian vankka perusta on keskiajantutkimuksessa, mutta varhaismodernia ja moderniakin aikaa koskevat arkeologiset tutkimukset ovat yhä yleisempiä. Arkeologian ja historian yhteys on hahmottunut yhä yleisempinä alojen yhteisinä seminaareina ja yhteisjulkaisuina. Yhteinen nide, tila tai tapahtuma ei vielä merkitse käsitteellisiä rajanylityksiä, mutta alojen rajan hämärtyminen on kansainvälinen ilmiö, ja yhä useamman tutkijan on ehkä vaikea hahmottaa itseään yksiselitteisesti joko historianantutkijana tai arkeologina.²⁹

23. Trigger 1996, 121–125; Christian Jürgensen Thomsen, *Ledetraad til Nordisk Oldkundskab udgiven af det Kongelige Nordiske Oldskrift-selskab*. Kööpenhamina 1836.

24. Lucas 2012, 25.

25. Myös ”historiallinen arkeologia” (*Historical Archaeology*). Termi viittaa eri puolilla maailmaa erilaisiin aika- ja tieteenalajoihin. Yhdysvalloissa arkeologia jakautuu lähes yksiselitteisesti antropologiseen (eli mantereen länsimaista invaasiota edeltäneitä kulttuureita tutkivaan) ja historialliseen (eurooppalaisten siirtokuntien ja asutuksen jälkiä tutkivaan) arkeologiaan. Euroopassa ja Lähi-idässä esihistoriallisen ja historiallisen ajan arkeologian raja on alueellisesti vaihteleva ja vaikeammin hahmotettava. Ks. erottelusta tarkemmin esim. André 1997.

26. Jonka katsotaan päättyvän suunnilleen vuosina 1150–1250.

27. Ks. esim. Georg Haggrén, *Arkeologia ja historianantutkimus – kaksi näkökulmaa menneisyyteen*. SKAS 1 (2011), 4–15.

28. Historiallisen arkeologian metodisia ulottuvuuksia on tästä näkökulmasta tarkastellut esimerkiksi Moreland 2001, 105–111.

29. Sarah Tarlow, *The Archaeology of Improvement in Britain 1750–1850*. Cambridge University Press 2007, 29–30. Suomen osalta arkeologian ja historioitsijan identiteeteistä ei ole kirjoitettu, mutta arkeologeina toimii muutamia historia pääaineenaan valmistuneita henkilöitä, mikä kertoo alojen lähenevästä liittymisestä.

Kun menneisyyden esineelliset ja kirjoitetut jäljet ovat yhä useammin yhden ja saman tutkijan hyppysissä, saavutaan kiinnostavalle raja-alueelle. Empiirisessä katsannossa kysymys on ehkä lähinnä käsityötaidosta – kaivauksen toteuttamisesta ja esineiden tunnistamisesta tai taidosta tulkita vanhaa käsialaa ja kielimuotoa – mutta laajempi, ja paljon vaikeampi, on kysymys aineistojen ja tutkimuskohteen suhteesta, todellisuuskäsityksistä ja teorioista. Millä tavoin teksti ja kieli suhteutuvat aineellisen kulttuurin ilmiöihin ja mikä niitä oikeastaan erottaa, ovat kysymyksiä, joihin erilaisia aineistoja tutkivan menneisyystieteilijän on vastattava. Arkikokeumuksessa sanojen, käsitteiden ja asioiden intuitiiviset vastaavuudet ovat tavallisesti riittäviä, jotta saatamme hahmottaa ja ilmaista ympäristömme olemusta ongelmitta. Silloin, kun ajallinen etäisyys aineellisiin jälkiin tai kieleen on vuosisatoja, kenties enemminkin, emme enää selviä arkisella intuitiollamme, vaan tarvitsemme teorioita – systemaattisia ajatusrakennelmia ja menetelmiä – jotka rakentavat aineistojen ja nykyisyyden välille selittäviä yhteyksiä.

Kaksi komplementaarista todellisuutta?

”Et saata uskoa, miten hauskaa linnan vanhoilla kunniallisilla tontuilla ja minulla oli, kun tapasimme siellä alhaalla holveissa ja nauroimme keskenämme aikamme oppineille tutkijoille, jotka etsivät ja uskovat löytävänsä Turun linnan historian valtionarkiston hyllyiltä eivätkä ole selvillä, että linnan jokaisella kivellä on historia kerrottavanaan elävämpänä, todempana kuin kaikki musteella prantätty perimätieto.”³⁰

Arkkitehti Gustaf Nyströmin kirje valtionarkeologi J. R. Aspelinille vuodelta 1900 piikittelee arkkitehti Jac. Ahrenbergin laatimaa selvitystä Turun linnan rakennushistoriasta, joka perustui yksinomaan valtionarkiston asiakirjoihin. Yli vuosisadan takaiset erimielisyydet siitä, miten sekä kirjoitettuja että aineellisia jälkiä jättänyttä

menneisyyttä tulisi tutkia, valaisevat nykyäänkin ajankohtaista ongelmaa. Mikäli oletetaan, että menneisyys on tapahtunut yhtenä ristiriidattomana todellisuutena, antaako aineellinen kulttuuri vai kielellinen kuvaus siitä totuudenmukaisimman käsityksen? Jos menneisyyden erilaiset jäljet tarjoavat yksimielisen selityksen sijaan ratkaisemattomia ristiriitoja, kumpaa jäämistöistä on uskottava? Arkeologian ja historian aineistojen suhde todellisuuteen on askarruttanut monia, pitkään ja säännöllisesti. On kysytty, ovatko aineistot todellisuuden heijastajia, todellisuutta itsessään vai syntykö todellisuus havaittuna, tutkittuna ja kirjoitettuna aina uudelleen.

Nyströmin lausuma väittää kiinnostavasti, että Turun linnan kivet kertovat menneisyydestä ”todempana” kuin kirjoitetut lähteet. Ajatuksen mukaan kirjoituksen suhde todellisuuteen on representatiivinen, ja se voi näin valehdella asiaintilojen luonteen kun taas materiaallinen kulttuuri on todellinen asiaintila itsessään. Muurit ja kivet eivät kaikessa todenmukaisuudessaan valehtele.³¹ 1900-luvun kieltä, esineitä ja käsitteitä koskevan intellektuaalisen mullistuksen jälkeen ajatus tuntuu vanhentuneelta. Nyström ei yli vuosisata sitten luonnollisestikaan voinut ajatella strukturalismia tai tekijän kuolemaa ja lukijan syntymää, kysyä *kenelle* ja *miten* kivet kertovat – miten tulkitsija lukee niille ainutlaatuisen ja alati muuttuvan kontekstin ja merkityksen. Tutkimusmatka Turun linnan historiaan oli Nyströmin aikaan alkuvaiheessaan, ja hän tuskin osasi kuvitella sitä niin vaikeaksi ja vaiheikkaaksi kuin miksi tiedämme sen muotoutuneen. Kun lukee Turun linnan tai lähes minkä tahansa muun kauan sitten rakennetun monumentin monipolvista tutkimushistoriaa, on yhä vaikeampi uskoa, että oman aikamme käsitys nii-

30. Petja Aarnipuu, *Turun linna kerrottuna ja kertovana tilana*. SKS 2008, 84–85.

31. Mutta kertovatko ne siinä olomuodossaan kovin merkityksellistä totuuttakaan...

den menneestä olomuodosta voisi olla aiempia tulkintoja ”todellisempi” tai ”oikeampi”.

Samoihin aikoihin, kun Nyström pohti Turun linnan historiaa, fysiikka joutui oudon ongelman eteen. Valolla vaikutti olevan sekä aallon että hiukkasen ominaisuus. Ilmiön laajempi konteksti oli klassisen fysiikan ja kvanttimekaniikan välisessä murroksessa, jossa monet klassisen fysiikan oletukset jouduttiin muotoilemaan uudelleen. Aalto-hiukkas-dualismiksi kutsuttu, valon olemusta koskeva ongelma sai toistaiseksi ainoan ratkaisunsa tietoteoreettisena muotoiluna. Niels Bohrin hahmottelemassa komplementaarisuuseriaatteessa todellisuuden ajateltiin olevan sidoksissa havainnon tapaan. Havaittu todellisuus oli siten komplementaarista, havainnon menetelmästä riippuva todellisuuden kuvantuma, jonka ”oikeellisuutta” suhteessa muihin kuvantumiin oli kuitenkin mahdoton määrittää.³²

Arkeologian ja historian aineistojen ja menetelmien suhde muistuttaa monessa mielessä komplementaarista asetelmaa.³³ Aineistot tuntuvat kuin puhuvan eri kieliä, ja harvoin pystymme kuvittelemaan niiden merkityksille selviä vastaavuuksia. Komplementaarisuuden ajatus ei merkitse, että jonkin tieteenalan käsitys olisi ”oikeampi” kuin toisen. Ennemmin se merkitsee, ettei menneisyydessä syntyneitä aineistoja ole mielekästä tarkastella suoraan suhteessa oletettuun tapahtuneeseen todellisuuteen, vaan ennemmin todellisuutena itsessään.³⁴ Olennaisempi on kysymys jäänteiden yhteensovittamattomuuden syistä, siitä mitkä historiallisen ja arkeologisen aineiston syntyamiseen ja säilymiseen vaikuttavat seikat ovat luoneet aineistojen epäsuhtan. Ehkä Suomen osalta tunnetuin tällainen asetelma on kysymys lasiastioiden yleisty- misestä. Ennen 1990-luvun laajoja kaupunkikäv- vauksia uskottiin suhteellisen yleisesti asiakirjo- jen antamaan käsitykseen, jonka mukaan lasias- tiat ilmestyivät eliitin käyttöön uuden ajan tait- teessa, tarkalleen ottaen Anna Hogenskildin pe- rukirjaan vuonna 1549. Arkeologinen tutkimus

antoi 1990-luvun puolivälistä lähtien toisenlai- sen kuvan, jonka mukaan lasiesineet olivat kau- punkien varakkaammissa talouksissa tavallisia jo 1300-luvulla.³⁵

Arkeologian piirissä muotoiltu *Hawkesin tika- puut* -teoria esittää, että arkeologinen aineisto voi selittää suhteellisen kattavasti esineellisen kulttuurin piirteitä ja elinkeinoja sekä kohtalai- sesti yhteisöjen ja yhteiskuntien ilmiömaailmaa. Sen sijaan se voi tuskin lainkaan valottaa henkis- tä kulttuuria tai uskomusmaailmaa, ja tapahtu- mat ovat aineelliseen kulttuuriin piirtyviä ilmiöi- tä lukuun ottamatta kokonaan arkeologian ta- voittamattomissa.³⁶ Jos pidättäydytään moder- nia aikaa edeltävän menneisyyden tutkimukses- sa, voi historian tutkimuksen väittää hahmottu- van ylösalaisin asetettuina Hawkesin tikapuina. Historialliset lähteet syntyvät tapahtumallisissa murroksissa, ajan repeämässä ja halkeamissa, ja kaikki tavanomainen, tasainen ja arkinen jää to- dennäköisemmin historian aineistoissa piiloi- seksi.³⁷

32. Tarja Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus. Fy- siikka ja filosofia maailmankuvan muovaajina*. Gaudea- mus 2006, 119–123, 144–146, 151–161. Huomaa etenkin Bohrin muotoilujen hutera filosofinen perusta, mutta en- nakkoluulottoman ajattelun tuottama omaperäisyys.

33. Fysiikan tieteenfilosofian ja arkeologian rinnastuk- sista katso myös Visa Immonen, The mess before the modern – Karen Barad’s agential realism and periodiza- tion in Medieval archaeology in Finland. *Studia humanio- ra Ouluensia* 12 (2012) 8, 23.

34. Ks. myös Moreland 2001, 118–119 ja *passim*.

35. Ks. esim. Haggrén 2012, 10–12.

36. Christopher, Hawkes, Archaeological Theory and Method: Some Suggestion from the Old World. *Ameri- can Anthropologist* 56 (1954) 2, 155–168. Ks. myös Trigger 1996, 306–307.

37. Gavin Lucasin mukaan ennen kaikkea laaja-alaiset murrokset ja muutokset tallentuvat arkisia tapahtumia todennäköisemmin ja selitettävämmin arkeologiseen ai- neistoon. Tällä hän tarkoittaa kuitenkin kokonaisen yhe- teiskunnan läpäiseviä käytäntöjä ja järjestelmiä, ei niin- kään paikallisia ja ainutkertaisia tapahtumia, joista arkeologinen aineisto yleensä valtaosin koostuu. Ks. Lu- cas 2010, 353–357.

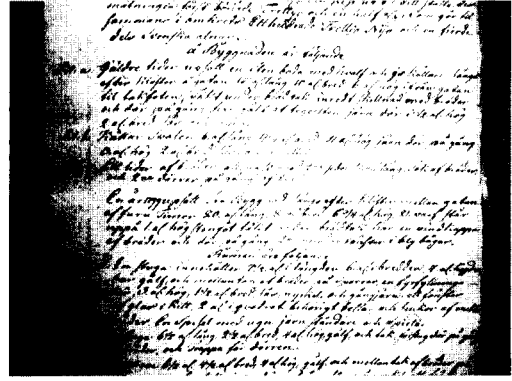
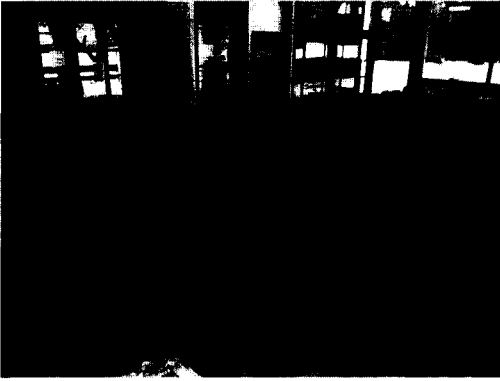
Kuva 1. Kumpi näistä esineistä antaa todenmukaisemman kuvan omenasta? Kysymykseen on vaikea vastata, ja ennemminkin tekee mieli kyseenalaistaa sen mielekkyyttä. Omenaa koskeva tieto ja ymmärrys voi olla kielellisesti määrittynyttä (tietynlaiseen hedelmään viittaava äänneyhdistelmä, hinta, alkuperä) tai esineellisen ja kokemuksellisen logiikan määrittämää (omenan kuoriminen tai syöminen). Omenan todellisuus on komplementaarista. Valokuva: Panu Savolainen.

Yksiselitteiset, yksinomaan aikaan, tilaan tai materiaan liittyvät kysymykset saattavat löytää vastauksensa lasiesineiden yleistymisen kaltaisissa esimerkeissä. Kun puhutaan kokonaisen kaupungin elinkeinoista tai monimutkaisen rakennuksen vaiheista, ollaan huomattavasti vaikeamman tehtävän edessä. Silloin tieteenalojen valmiiksi pureskellut ratkaisut eivät enää ole vertailtavissa keskenään, vaan itse aineistoja – ei vain niiden perusteella tehtyjä yhden tieteenalan sisäisiä päätelmiä – on suhteutettava toisiinsa. Kumman tahansa alan tutkijan on tällä kohtaa vastattava kysymykseen, tutkiiko hän enemmän menneisyyttä vai sieltä säilyneitä jälkiä; millainen yhteys tekstien välittämien kielellisten käsitteiden, arkeologisen aineiston³⁸ ja oman ai-

kamme välille on luotava, jotta niiden analyysi voisi olla yhteismitallista.

E erityisen käsinkosketeltavia ulottuvuuksia nousee esiin, kun arkeologian ja historian aineistoissa hahmottuu yksi ja sama ilmiö – kun kielellinen tai muu symbolinen representaatio esittää arkeologisesta yhteydestä paljastuvaa kohdetta.

38. Aineisto ei ole pelkästään maakerroksen materiaalin koostumus ja sisältö, vaan siihen lukeutuvat kaikki ne tulkinnan, merkityksellistämisen, vuorovaikutuksen ja representaation tasot, joilla maakerros sisälmyksineen muuntuu arkeologiseksi aineistoksi kaivaus- ja tutkimusprosessin aikana. Ks. esim. Gavin Lucas, *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice*. Routledge 2001, 146–199; Lucas 2012, 215–257.

Kuva 2. Aboa Vetus -museon aulassa sijaitseva tiillattia ja siihen viittaava palovakuutuksen tekstikatkelma vuodelta 1805. Tekstin välittäjä sana ja sen yli kaksi vuosisataa sitten tarkoittama aineellinen maailma kytkeytyvät yhteen haarauduttuaan aikanaan arkeologiseen ja arkistolliseen kontekstiin. Turun kaupunginarkisto, maistraatin alaisten toimielinten arkisto, palovakuutusasiakirjat K17, 13.6.1805. Valokuvat: Panu Savolainen.

Esimerkiksi palovakuutukset tai seurakuntien tilikirjat ovat tyypillisiä historian aineistoja, joista avautuu kirjoitettuja näkökulmia arkeologisiin kohteisiin – rakennuksiin ja hautausmaille. Kiinnostavaa tällaisissa kohteissa ei niinkään ehkä ole tarkempi tieto, jonka saavutamme menneisyydessä olleesta asiailtilasta³⁹, vaan ennemminkin niistä hahmottuva aineellisen ilmiön ja tekstin rinnastuma, kahden vakiintuneen aineistollisen kategorian välinen siirtymä. Menneisyyden sanat ja esineet värähtelevät hetken yhteisellä taajuudella, ja hahmotamme niiden välillä omaa kielellistä tulkintaamme edeltävän kielellisen yhteyden. Sekä esineellisen ilmiön että tekstin merkityksellistämisen tapa muuttuu, kun sen perustana ei olekaan enää yksinomaan esineellinen tai tekstuaalinen maailma.

Nyströmin ja Turun linnan tonttu-ukon tapa asettaa esineet ja tekstit vastakkain, lukea niiden kertomaa komplementaaraisesti vaihtamalla silmälaseja aineistokohtaisesti, ei vaikuta hedelmälliseltä tai pitkälle kantavalta lähestymistavalta, mikäli haluaa ymmärtää kielellisten ja aineellisen kulttuurin ilmiöiden yhteyksiä. Onko arkeologiaa ja historiaa erottavan ajattelutavan ongelma kenties vakiintuneessa tavassa pitää tekstiä ja esinettä ontologisina kategorioina?

Kategorioiden hämärtyminen

”Filosofit ja tiedemiehet pyrkivät keskustelemaan aineellisesta todellisuudesta aineen ja objektin käsittein. Ihminen ei kuitenkaan ymmärrä ympäristöään ensi sijassa tällaisten passiivisten käsitteiden avulla vaan esineellisenä, merkityksellistettynä hahmona. Mutta esineellisuuden ymmärtäminen tarkoittaa myös ihmisen elämän ymmärtämistä sellaisena kuin sitä eletään esineiden parissa. Nämä muodostavat yhdessä kudoksen, josta toista ei voida irrottaa toisen seuraamatta mukana.”⁴⁰

Olli Lagerspetz kuvailee elämän esineellisen kulttuurin ympärillä siinä(kin) mielessä kiinnostavasti, että lainauksessa kuvatun esineellisyyden voisi ajatella toimivan myös kulttuurissa, joka ei tunne kieltä tai tekstiä. Esineellisen kulttuurin tutkimus on ollut voimakkaasti kallellaan kieleen ja kielellisen sekä tekstuaalisen tulkin-

39. jollaisella on yleensä lähinnä paikallinen merkitys, esimerkiksi oliko jokin rakennus asuintalo vaiko lato, mille rakennusta asuneelle taloudelle jokin lasiesine on kuulunut tai muuta sellaista.

40. Olli Lagerspetz, *Lika. Kirja maailmasta – kodistamme*. Multikustannus 2008, 12.

nan malleihin. Poststruktuurilistisen, kielellisyyttä ja tulkintaa korostavan ajattelun vaikutus arkeologiassa oli 1980-luvulla niin laajaa, että esi-neellisen maailman selitettiin hahmottuvan kie-leen sidottuina merkityksinä tai jopa kielenä.⁴¹ Sittemmin, arkeologi Bjørnar Olsenin sanoin, tämä ”tekstin tyrannia” on nostanut aineellisen kulttuurin tutkimuksen piiristä haasteen, jonka mukaan aineellisen maailman olomuoto on ra-kennettava teksteistä ja kielestä riippumattoma-na. Olsenin mukaan arkeologien vajavainen ym-märtämys kielellisen käänteen tekstin käsittees-tä on johtanut ylimalkaisiin esi-neellisen aineis-ton ”luennan” ja ”kerronnan” tulkintoihin. Esi-neitä ja aineellista kulttuuria on alettu tulkita tekstinä välittämättä sen omalaatuisesta logii-kasta, joka ei taivu tekstuaalisten ja kielellisten merkitysten muotoon.⁴² Kirjansa *In Defence of Things* kuvituksessa Olsen käyttää hylättyä kai-vostyökoneiden varastohallia, jonka paikalleen jähmettyneet ajoneuvot eivät Walter Benjaminin esittämää ajatusta mukaillen kykene ”älylliseen retoriikkaan, vaan aktivoituvat ainoastaan esi-neiden oman aineellisuuden fysiognomisessa dialogissa, joka antaa niille mahdollisuuden pu-hua omalla kielellään”.⁴³

Kyky merkityksellistää esineitä perustuu näh-däkseen laajalti teleologisten eli päämäärällisten ominaisuuksien havaitsemiseen. Aristoteleen *Metafysiikassa* esittämän ajatuksen⁴⁴ mukaisesti kykenemme mieltämään esineet kokonaisiksi tai vastaavasti puutteellisiksi tai rikkinäisiksi, toisin sanoen esineellä on sen yksilöllisestä olomuodosta riippumaton, kuviteltu ja yleistetty ideaali-hahmo. Arkeologisen tutkimuksen mielekkäys perustuu suurelta osin tulkitsijan kykyyn kuvitel-la esineille funktioita ja niistä puuttuvia osia. Yleensä osittain tuhoutuneina arkeologiset esi-neet eivät ole niinkään fragmentteja vaan en-nemminkin mysteerejä.⁴⁵ Niille on usein kuvitel-tavissa yksi oikea ratkaisu eli tietynlainen, koko-nainen ja ehjä esine.⁴⁶ Esinettä ei tässä tapauk-sessa voi määritellä sen aineellisen, kolmiulottei-sen olomuodon, vaan ennemminkin fyysisen

kappaleen ja ihmisen vuorovaikutuksessa synty-vien toiminnallisten ominaisuuksien perusteel-la.⁴⁷

Kun tarkastellaan monimutkaisia esineitä tai esineyhdistelmiä, esimerkiksi rakennuksia, kysy-mys ehjän kokonaisuuden ja katkelman yhteydestä on ongelmallisempi. Rakennusten ennal-listaminen maan alla säilyneiden jäänteiden pe-rusteella eroaa suuresti esimerkiksi kokonaisen saviastian kuvittelemisesta. Teleologisesti tulkit-taan kysymyksessä olevan rakennus, jonka jäl-keensä jättämiä aineellisia katkelmia selitetään toisiinsa nähden kausaalisesti. Saranat, ikku-nalasin palaset tai rituaalikätköt saavat tietyn merkityksen, kun niiden yhteiseksi nimittäjäksi otaksutaan nimenomaan rakennus. Esineiden keskinäisten yhteyksien avulla pyritään selittä-mään rakennuksen muinainen olomuoto yksi-tyiskohtaisesti, jolloin selittäminen on ennen

41. Ks. esim. Robert W. Preucel, *Archaeological Semiotics*. Wiley Blackwell 2006, 254–258; Olsen 1990, 191–203.

42. Olsen 2010, 39–42, 46–59 ja *passim*.

43. Olsen 2010, 51–52.

44. Aristoteles, *Aristotle's Works*. Volume XVII. Cambridge. Metafysiikka, 5. kirja, 1024.

45. Hans Holländer on Schlegeliin tukeutuen selittänyt kiinnostavan, arkeologiaankin soveltuvan fragmentin ja mysteerin käsitteen erottelun. Ks. Hans Holländer, *Fragments on the Occasion of the Schlegelian Hedgehog, Daidalos* 31 (1989), 88–101.

46. Varhaismoderni ja sitä edeltävä aineellinen jäämistö käsittää harvoin arkeologisia esineitä tai sellaisten katsel-mia, jotka ovat ainutlaatuisia tai joita ei voida tutkimus-prosessin kuluessa tunnistaa. Esinetutkimuksessa löydön tunnistamisella tarkoitetaan katkelman ja sen perusteella oletetun esineen yhdistämistä aiemmin luotuihin esine-tyyppien kategorioihin. Tarkempia tietoja tunnistamatto-mien löytöjen osuudesta on vaikea löytää tutkimuskirjal-lisuudesta, sillä arkeologisissa julkaisuissa käsitellään lähinnä jollain tavoin ennestään tunnettua aineellista kulttuuria ja tunnistamattomat ja selittämättömät esi-neet jäävät monesti käsittelemättä.

47. Katso myös Lucas 2012, 160–168. Erityisen käyttökel-poinen ja yhä laajemmin sovellettu malli on useiden tutki-joiden yhdessä luoma (vaikka Bruno Latour yksin maini-taankin useintässä yhteydessä) ns. toimija–verkosto-teoria (*Théorie de l'acteur-réseau*), jossa inhimilliset ja aineelli-set ilmiöt limittyvät ja sulautuvat yhdeksi toiminnalliseksi verkostoksi.

kaikkea kausaalista. Tällöin esineiden sijainti, katkelmallisuus, ehjyys tai niiden olomuodossa olevat yhteiset ja eriävät materiaaliset piirteet kertovat siitä, millä tavoin rakennus on saattanut hävitä, ja millainen se on ehkä aikanaan ollut. Kiinnostavimmillaan tällainen johtolankojen kokoelma voi antaa käsityksen esimerkiksi rakennuksen tuhoutumisen yksityiskohdista, aineelliseen olomuotoon tallentuneesta tapahtumasta.⁴⁸

Esineen käsitettä onkin problematisoitu pohdimalla muun muassa esineen ja tapahtuman välistä yhteyttä. Mikäli tapahtuma ymmärretään materiaalin siirtyminä tai olomuodon muutoksina, esineessä on kysymys tapahtumasta.⁴⁹ Esimerkiksi kivistä valmistetun esineen kohdalla tällaisella tapahtumalla on yleensä hyvin pitkäkestoinen, miltei muuttumaton olomuoto, mutta vaikkapa pilven tai varjon esimerkki tuonee ajatuksen esineen ja tapahtuman häilyvästä rajasta ymmärrettävämmäksi. Arkeologeja kiinnostavat esineet ovat tässä mielessä erityisiä juuri siksi, että ne ovat kaikkein pitkäkestoisimpia ihmisen muovaamia *tapahtumia*. Esineet ja niihin piirtyneet jäljet ovat pitkiä aikajaksoja ylittäviä arkistoja, joiden olomuoto on sattunut säilyttämään yhä ymmärrettäviä menneen ajan todisteita.⁵⁰ Tässä havaitaan, että esineiden yksiselitteinen määrittely ei ole millään tavoin itsestään selvää. Seuraavassa liitän laajaan esineellisyden määrittelmään myös tekstuaalisen ilmenemismuodon.

Sana teksti juontuu latinan sanasta *textus*, joka on verbin *texere* (kutoa, punoa, laatia) partisiipin perfekti. Kiinnostava, hieman vastaavanlainen yhteys on suomen sanoilla kirjonta ja kirjoitus. Tekstin tuottamista tarkoittava käsite rinnastuu tässä ei-kielellisen esineen käsin tekemiseen. Tässä mielessä *teksti* on *esine*. Tieteen käytäntöjen tasolla saavutaankin kiinnostavalle raja-alueelle silloin, kun tekstiä löytyy maa-aineksen seasta eli kulttuurikerroksesta. Antiikin kiveen hakattujen kirjoitusten ohella tämä on harvinaista, mutta Suomessakaan ei aivan tava-

tonta: keramiikkaan, puuhun tai tuoheen laadittua kirjoitusta on löytynyt esimerkiksi Turun kaivauksilta, aivan viime vuosinakin.⁵¹ Missä vaiheessa kirjoittamisen esineellisyys – kynineen, styluksineen, musteineen, vahatauluineen, pergamentteineen ja papereineen – muuttuu esineellisydestä kielellisiä rakenteita ja merkityksiä kantavaksi tekstiksi? Jos esineen ja tekstin kategoriat ovat yksiselitteisesti erotettavissa, millä tavoin niitä yhdistävä merkitys syntyy?

Kielen esineellisyyttä tarkastellaan usein – mikäli sitä ei pidetä käsitteellisenä mahdottomuutena – juuri tekstin laatimisen tai kirjoittamisen tapahtuman, jäljen synnyttämisen lähtökohdasta.⁵² Tekstillä ja kielellä on kuitenkin myös aivan toisenlainen ulottuvuus aineelliseen kulttuuriin, nimittäin kielen välittämä, mutta siitä riippumaton aineellista maailmaa kuvaava olomuoto. Tarkoitan tällä sellaisia tekstuaalisesta kuvauksesta hahmottuvia ulottuvuuksia, jotka eivät ole palautettavissa itse tekstin eksplisiitisti ilmaisemiin asioihin, vaan jotka voidaan ymmärtää ainoastaan *kielenulkoisen* päättelyn avulla. Tämän jokseenkin vaikeatajuisen ajatuksen selventämiseksi tuon seuraavassa esiin kaksi havainnollistavaa esimerkkiä.

Palovakuuttaminen tapahtui 1700-luvun lopun Ruotsissa laatimalla sanallinen kuvaus vakuutettavasta kiinteistöstä. Kuvauksessa tuli mainita tontin ja rakennusten mitat, rakennusaineet ja kiinteä sisustus niin yksityiskohtaisesti, että kuvauksen perusteella voitiin laskea rakennuksen materiaaleille ja rakennustyölle rahalli-

48. Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Kiuas Linnavuoren koillisrinteellä. Teoksessa *Muinisjäänös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä*. Turun yliopistosäätiö 2009, 64.

49. Lucas 2012, 184–188.

50. Lucas 2010.

51. Janne Harjula, Alustavia ajatuksia Turun tuomiokirkon tuohikirjeestä. Suomen keskiajan arkeologian seuran tiedotuslehti *SKAS* 1–2 (2012), 3–21.

52. Ks. esim. Moreland 2001, 94–119.

nen arvo.⁵³ Historiallisina ja arkeologisina lähteinä palovakuutukset ovat kiinnostavia, sillä niiden kuvauksen perusteella ajat sitten hävinnyt rakennettu ympäristö on ennallistettavissa kolmiulotteiseksi maailmaksi. Yksinomaan tekstiä käsittävä kielellinen kuvaus on ennallistamisen kannalta välttämätön, mutta kuvauksen tulkitseminen rakennettua tilaa havainnollistavaksi piirustukseksi siirtää kielellisesti ilmaistut käsitteet mitoiksi, rakennusaineiksi ja fyysisiksi esineellisiksi muodoiksi. Tässä prosessissa kielellisen kuvauksen välittämä maailma muuntuu takaisin esineellisten kappaleiden – tässä tapauksessa rakennusten osien – toiminnalliseksi logiikaksi, joka ei kokonaisuudessaan enää ole palautettavissa kielen välittämään kuvaukseen. Tavalisesti kuvauksessa mainitut huonetilat mahtuvat tietyn kokoiseen rakennusmassaan ainoastaan yhdellä tavalla.⁵⁴ Kielellinen kuvaus muuntuu – Bjørnar Olsenin sanoin – esineellisten kappaleiden fysiognomiseksi logiikaksi.

Toinen esimerkki ovat poliisin laatimat löytötavaraluettelot.⁵⁵ Turussa vuodesta 1862 alkaen säilyneet luettelot käsittävät ilmoituksia hukatuista ja löytyneistä tavaroista sekä merkinnän siitä, onko poliisin huomaa kannettu tavara aikanaan noudeutu. Kirjoihin on merkitty yksityiskohtaisesti hukkuneen esineen käyttötarkoitus ja materiaali(t), hukkaaaja, hukkumispaikka ja hukkaajan asuinpaikka. Vastaavasti löytötavaran kohdalla on merkitty löytöpaikka, esineen käyttötarkoitus ja materiaali(t). Löytötavaroiden luetteloa ei voi tulkita palovakuutusten tapaan kielenulkoisin mallein, mutta ne sisältävät tekstuaaliseen ja kielelliseen muotoon kirjatun jäljen esineellisestä kulttuurista, jolla löytö- ja hukkaamispaikkojen myötä on arkeologian kaltainen tilallinen logiikka.

Vain harvojen tekstien aiheena on aineellisen kulttuurin ilmiö, mutta esimerkit tuovat esiin sen, että tekstistä ja kielestä voi välittyä arkeologisen aineiston kaltainen esineellinen maailma.⁵⁶ Nähdäkseni on vaikea väittää, että tekstiä ja aineellista kulttuuria tutkivien tieteiden pe-

rustaksi voisi rakentaa erillisiä tekstin ja esineiden ontologioita. Arkeologiassa ja historianantutkimuksessa vallalla oleva käytännöllinen ja materiaallinen käänne on tarkemmin pureksimatta sisällyttänyt itseensä 1800-luvun lopulta alkaen rakentuneen kielen ja aineellisen kulttuurin erotelun. Arkeologiassa teksti ja sen välittämä kieli on siirretty käyttökeltvottomien tavaroiden laattikkoon sen sijaan, että tekstiä olisi alettu lukea ja ymmärtää arkeologiana, pyrkien häivyttämään tekstin ja esineen dikotomia, johon myös Bjørnar Olsenin esiin nostama ”tekstin tyrannia” pohjautuu.

Aineistojen ontologioista tieteen käytäntöihin

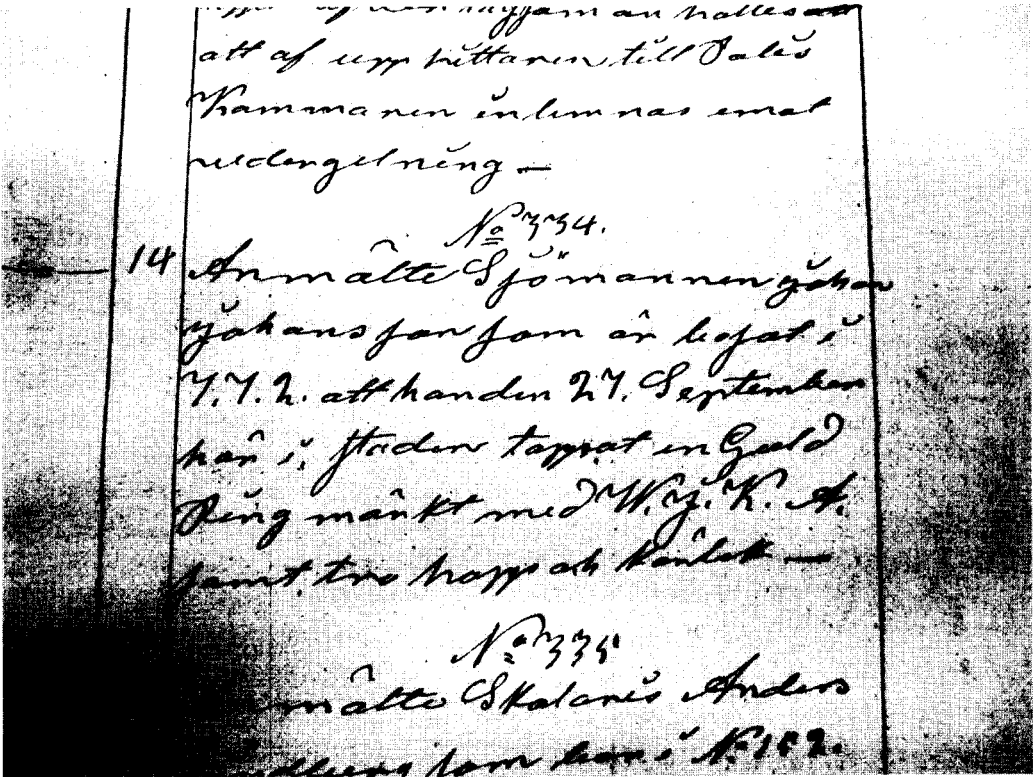
Yhä useampien arkeologisten kaivausten asetelma antaa ja antaisi mahdollisuuden historiallisen lähteiden ja arkeologisen aineiston moniääniseen vuoropuheluun. Monet arkeologit ja historianantutkijat kyseenalaistavatkin yhä useammin esineellistä ja kirjallista kulttuuria erottavan jaon. Silti sillä on voimakas tutkijaidentiteettiä muovaava merkitys, kun yliopistolliset instituutiot säilyttävät fossiilien lailla aikanaan ajankohdattaisia, sittemmin epätarkoituksenmukaisiksi muuttuvia rajoja. Yhteyksien muodostaminen kahden tieteenalan haarautuneiden polkujen välille on monimutkaista. Historiantutkimusta ja arkeologiaa erottavat tieteen käytäntöihin, me-

53. Kuning:sen Maj:tin Armollinen Julistus Yhteisestä Wahingo-Walkian Palkitsemisesta. 1782.

54. Ks. etenkin Panu Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Asuttu tila Turussa Ruotsin ja Venäjän ajan taitteessa*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2013. Kuvauksissa mainitaan myös joidenkin huonetilojen välisiä kulkuyhteyksiä, ja valtaosassa tapauksista tontin tilajärjestelyt ovat kuvauksen perusteella palautettavissa rakennetun ympäristön representaatioksi vain yhdellä tapaa.

55. Turun maakunta-arkisto, Turun poliisilaitoksen arkisto, Turun poliisilaitoksen vanha yhteisarkisto, AXA löytötavaroimiston luettelot.

56. Arkeologisen aineiston määrittelemisestä ks. tämän artikkelin edellinen luku.

Kuva 3. Myös teksti ja kieli voivat välittää aineellisen kulttuurin ilmiöitä. Alkusyksystä 1862 Turun poliisikamarin löytöta-
rainkirjaan merkittiin, että seitsemännessä kaupunginosassa asunut merimies Johan Johansson oli 27. syyskuuta hukannut
kultasormuksen, johon oli kaiverrettu kirjaimet W. J. K. A. sekä uskon, toivon ja rakkauden symbolit. Turun maakunta-
arkisto, Turun poliisilaitoksen vanha yhteisarkisto, A X a:1 Poliisikamarin löytöta-
rain diaari. Valokuva: Panu Savolainen.

netelmiin ja institutionaalisiin tekijöihin perustuva tieteenalajako, mutta yhtä lailla erilaiset ja tietoteoreettisen otaksumat ja selittämisen konventiot, jotka ovat 1800-luvulta alkaen etäännyttäneet tekstien ja aineellisen kulttuurin tutkimuksen miltei toistensa kantamattomiin.

Esitän tässä artikkelissa, että arkeologian ja historiantutkimuksen⁵⁷ rajoja tulisi aineistojen ontologian sijaan etsiä, rakentaa ja ylittää tieteenalakohtaisista, historiallisesti muotoutuneista tietorakenteista. Tekstin ja esineen käsitteiden lähempi tarkastelu tuo esiin, etteivät ne välttämättä sisällä ontologian, kielen, tapahtumallisuuden tai representaation pakottamia eroavaisuuksia. Kielellisten kuvausten ja esineiden tilallinen ja aineellinen logiikka voi olla yhte-

nevää; teksti voi olla aineellista kulttuuria myös kielellisten merkitystensä välityksellä. Esineen ja tekstin passiiviset käsittelyluokat ovat epätarkoituksenmukaisia, mikäli halutaan ymmärtää ihmisten elämää sellaisena kuin sitä eletään tekstien ja esineiden keskellä – jälkiä jättäen. Aineistot, joissa sekoittuvat esineet, tekstit ja kuvat, ovat avaamassa ovia ja rakentamassa uudenlaisia selittämisen muotoja, joiden jakautuminen tekstin, kielen ja aineellisen kulttuurin itsenäisiin tulkinnallisiin prosesseihin ei ole totunnais-
ta ja yksiselitteistä.

57. ja miksei muidenkin tieteenalojen, joille tässä artikkelissa kuvatut ongelmat ovat tunnusomaisia.

Tekstiä, kieltä ja esineitä on viime aikoina tarkasteltu sekä historioitsijoiden että arkeologien näkökulmasta lähinnä siitä lähtökohdasta, että tekstin ja aineellisen kulttuurin välillä on syvälinen, maailman hahmottamisen kannalta olennainen ero. On ilmeistä, että tämä ero näyttäyty kaikkein voimakkaimpana oppialoja erottavissa väliseinissä ja 1800-luvulta lopulta lähtien eriytyneissä tieteen käytännöissä. Fyysisiksi jäljiksi tallentunutta menneisyyttä ja muistia tutkivien tieteiden riemuksi voisi koitua oppialojen satunnainen muistinmenetyks omasta historiallisesta muotoutumisesta. Tämänkin artikkelin hahmona olevan käsitteellisen debatin sijaan tarvitaan,

ja kenties pelkästään, jotain muuta – ehkä jotain sellaista kuin Oksitanian trubaduuriin *gai saber*⁵⁸!

58. Eli italiaksi, tunnetummin, *gaia scienza*, iloinen tieto tai iloinen tiede. Käsite viittaa hengen, kielen ja kirjallisen taidon yhtymiseen runoudessa. Friedrich Nietzschen tunnetuksi tekemä ilmaus on peräisin Toulouseen perustetun oksitaaninkielisen, länsimailman ensimmäisenä pidetyn kirjallisen seuran, *Consistori del Gay Saber*n (perustettu 1323) nimestä. Ks. esim. Francois Gélis, *Histoire critique des Jeux floraux depuis leur origine jusqu'à leur transformation en académie*. Toulouse 1912, 11–70. – Nyt julkaistu Panu Savolaisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Maria Lahtinen, Anna-Kaisa Salmi ja Rosa Vilkama

Ruoanjätteitä, kariesta ja kemiaa

MITÄ ARKEOLOGISET JA LUONNONTIETEELLISET MENETELMÄT KERTOVAT RUOKAPÖYDÄN ANTIMISTA 1400–1700-LUVULLA?

Arjen materiaalista kulttuuria tutkimalla arkeologia kartuttaa tietojamme menneisyydestä. Myös ruokavalio voi olla arkeologisen tutkimuksen kohteena, ja luonnontieteellisten menetelmien hyödyntäminen ruokavaliion tutkimuksessa selventää kuvaa menneisyyden elämästä. Kirjoittajat keskittyvät 1400–1700-luvun Pohjois-Suomen ruokakulttuurin erityispiirteisiin eläinosteologian, paleopatologian ja isotooppigeokemian menetelmin. Artikkelin valottaa etenkin liha- ja kalaruokien sekä hiilihydraattien roolia ruokavaliossa.

Arkeologisiin aineistoihin kätkeytyy monenlaisia jälkiä menneisyyden ruokakulttuurista. Esimerkiksi eläinten luut, kasvinosat, ruoan tarjoi- ja valmistusastioiden kappaleet, ihmisten luirangoissa havaittavat patologiset muutokset sekä luukudoksen kemiallinen koostumus kertovat, millaista ruokaa menneisyydessä syötiin. Ihmisluut voivat paljastaa myös puutostautien merkkejä. Isotooppitutkimus, paleopatologia ja eläinosteologia – tässä artikkelissa hyödynnetyt tutkimusmenetelmät – saattavat kuulostaa sanahirviöiltä. Näiden menetelmien avulla kuitenkin tutkitaan tavallisten ihmisten arkista elämää, sitä mitä ihmiset söivät. Tutkimuksemme keskittyy Pohjois-Suomen ruokakulttuuriin 1400–1700-luvulla. Pohjois-Suomen elinkeinoja ja ruokakulttuuria on perinteisesti luonnehdittu

kalastuksen ja eränkävynnin täydentämäksi maanviljelyskulttuuriksi. Historiallisten tutkimusten mukaan erityisesti karjatalouden ja voin tuotannon rooli näyttää olleen merkittävä tutkittu ajankaksolla, sillä maanviljely oli ilmaston ankaruuden vuoksi epävarmaa. On arveltu, että ruokakulttuurissa tärkeässä osassa olivat leipä, maitotuotteet sekä suolakala ja -liha. Tuontitarvarana tuotiin myös viljaa, kuivattuja hedelmiä, mausteita ja viinejä.¹ Alueen ruokakulttuuri on noussut tutkijoiden mielenkiinnon kohteeksi viime vuosina, ja meneillään on useita tutkimus- ja väitöskirjaprojekteja².

Menneisyyden ruokakulttuurista kertovat monenlaiset lähteet, joissa on jokaisessa omat lähdekriittiset ongelmansa. Historialliset lähteet kertovat alueella liikkuneesta kauppatavarasta: mitä ruokatarpeita alueelle tuotiin, mitä siellä kasvatettiin ja pyydettiin vientiin. Suuri osa omavaraistalouden ruokahuollosta – esimerkiksi riistan ja kalan pyynti kotitarpeisiin – jää kuitenkin historiallisissa lähteissä usein pimentoon. Keittokirjat ja matkakertomukset³ paljas-

1. Esim. Ilkka Mäntylä, *Tornion historia. 1. osa. 1620–1809*. Tornion kaupunki 1971, 206, 510–511; Pentti Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla*. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta 1973, 243, 414.

2. Esim. Anna-Kaisa Salmen tutkijatohtorin projekti 'Food and identity in Medieval and Early Modern urban communities (2011–2013)', Ritva Kyllin projekti 'Global foodways influencing the periphery: Imported foods and luxury goods in Northern Finland in the 18th and the 19th centuries', Rosa Vilkan väitöskirjatyö 'Ruokakulttuuri, ravitsemus ja hammas- ja luustopatologioiden perusteella' sekä Maria Lahtisen ruokavaliota ja liikkuvuutta käsittelevä väitöstutkimus.

3. Esim. Kajsas Warg, *Hjälpreda I hushållningen för unga fruentimmer, 1755*; Edward Daniel Clarke, *Matka Lapin perukoille 1799: Edward Daniel Clarcken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799*. IdeaNova 1997; Giuseppe Acerbi, *Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape in the year 1798 and 1799*. Joseph Mawman 1802; Réginald Outhier, *Matka pohjan perille 1736–1737*. Otava 1975.

tavat reseptejä ja kokonaisia vieraille tarjottuja aterioita. Vaikka keittokirjoja tiedetään käytetyn 1700-luvun Suomessakin, olivat ne luultavasti lähinnä valtakunnan eteläisen osan säätyläisten käytössä, sillä pohjoissuomalaiset omistivat tavallisesti vain harvoja kirjoja⁴. Lisäksi matkaajille on voitu tarjota harvinaisia herkkuja, eikä jokapäiväinen arkiruoka välttämättä näy matkakertomuksissa. Arkeologisen ruoanjäteaineiston edustavuutta rajoittaa kasvipöeräisten ruoanjätteidien ja kalan luiden huono säilyvyys nisäkkäiden luihin verrattuna. Myös luiden ominaisuudet, esimerkiksi luuntiheys, sekä maaperän ominaisuudet ja ilmastolliset olosuhteet vaikuttavat arkeologisen luuaineiston säilyvyyteen ja edustavuuteen.⁵ Monet ruoat ja juomat, kuten leipä, makeat leivonnaiset, viini, kahvi ja tee, eivät lainkaan säily maaperässä, mutta niiden tarjoiluun ja valmistukseen käytettyjen astioiden kappaleita on mahdollista tunnistaa. Näin ollen kokonaiskuvaa ruokavaliosta on vaikea muodostaa yhteen lähdeaineistoon tukeutuen.

Artikkelissa tutkimme Pohjois-Suomen ruokakulttuuria – erityisesti liha-, riista- ja kalaruokien sekä hiilihydraattien osuutta – monitieteisen tutkimuksen avulla. Tutkimusmateriaalinamme ovat 1400–1700-luvulle ajoittuvat eläinten ja ihmisten luut. Eläinten luut edustavat ruoanjätettä ja niiden avulla voidaan tutkia ruokavalion eläinperäistä osuutta. Eläinosteologin tutkimus valottaa ennen kaikkea eläinperäisten tuotteiden tuotantoa ja pyyntiä kotitartpeisiin. Ruokavalio jättää jälkensä myös ihmisen luurankoon. Sen vuoksi vainajien luurankojen patologisten muutosten ja luukudoksen isotooppikoostumuksen avulla on mahdollista arvioida, kuinka suuri osuus liha- ja kalaruoalla ja hiilihydraateilla oli ruokavaliossa.

Arkeologinen aineisto

Tutkimuksen eläinluuaineisto on peräisin useilta Pohjois-Suomen arkeologisilta kaivauksilta. Niitä on sekä kaupungeissa että maaseudulla, ja osa kaivauksilta löytyneestä eläinluumateriaalis-

ta on analysoitu. Kokoamme yhteen eläinluiden tarjoamaa tietoa pohjoissuomalaisten ruokavaliosta myöhäiseltä keskiajalta varhaiselle uudelle ajalle, noin ajanjaksolla 1400–1800 AD. Synteesi perustuu eläinosteologisiin analyyseihin ja aineistoista jo julkaistuihin tutkimukseen.⁶ Kaupunkikohteista ovat mukana Oulussa ja Torniossa suoritettut kaivaukset, joiden yhteydessä on löydetty 1600- ja 1700-luvulle ajoittuvia eläinten luita. Pohjois-Suomen maaseudulla on suoritettu kaivauksia muun muassa Limingan Heiskarisissa, Tornion Oravaisensaareissa ja Rovaniemen Ylikylässä, joista on löytynyt 1400-luvulta 1700-luvulle ajoittuvia eläinten luita.

Artikkelissa käytetty ihmisluuaineisto on peräisin Iin Haminan hautausmaalta, jota on käytetty 1400-luvulta 1600-luvun alkupuolelle.⁷ Iin Haminan hautausmaalla suoritettiin arkeologisia tutkimuksia kesällä 2009. Alueelta löytyi useita koskemattomia hautauksia ja näiden lisäksi luukuoppa, jossa vähintään 160 yksilön luurangot olivat sekoittuneet.⁸ Syytä ja ajankohtaa luu-

4. Mäntylä 1971, 198; Marketta Tamminen & Bernt Morelius, *Keittiöantiikkia*. Otava 2009, 90–91.

5. R. Lee Lyman, *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge University Press 1994.

6. Anna-Kaisa Puputti, *Living with animals. A zooarchaeological analysis of urban human-animal relationships in early modern Tornio, 1621–1800*. BAR International Series 2100. Archaeopress 2010; Anna-Kaisa Salmi, Riistaa, kalaa ja konttiluita – Pohjois-Suomen ruokakulttuurista n. 1400–1700 AD. Teoksessa Janne Ikäheimo, Risto Nurmi & Reija Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlaKirja*. Kirsti Paavolan juhlaKirjatoimikunta 2011, 221–236; Anna-Kaisa Salmi, Ruoka ja identiteetti keskiajan ja varhaisen uuden ajan Pohjois-Suomessa. *Muinaistutkija* 2/2012, 2–9; Anna-Kaisa Salmi, Wild foods and identity in Early Modern Northern Finland. *Interarchaeologia* 4, painossa; Anna-Kaisa Salmi & Tiina Kuokkanen, Bones, buttons and buckles – Negotiating class and bodily practices in Early Modern Oulu. *Post-Medieval Archaeology*, painossa.

7. Titta Kallio-Seppä, Kenttätutkimusprojektin vaiheita. Teoksessa Kallio-Seppä, T. & Paavola Iin Vanhan Haminan Kirkko ja Hautausmaa Kenttätutkimusprojektin vaiheita. Iin Kunta 2011, 12–24.

8. Kallio-Seppä 2011.

kuopan synnylle ei tarkasti tiedetä, mutta sen arvelaan muodostuneen kun alueella on tehty rakennus- tai maansiirtotöitä, joiden yhteydessä paljastuneet luut on uudelleen haudattu yhteen kuoppaan. Yhteensä Iin Haminasta löydettiin vähintään 290 ihmisen jäänteitä. Vaikka luukuo-
pasta ei ole teetetty omia ajoituksia, sieltä löyty-
neiden luiden voidaan arvella olevan samanikäi-
siä hautausmaan muiden yksilöiden kanssa.⁹

Riistaruoikia ja maitotuotteita

Eläinosteologia on arkeologisista kerrostumista löytyneiden eläinten luiden tutkimusta. Se koostuu tavallisesti eläinlajin ja luun tunnistamisesta, eläimen iän, sukupuolen, koon ja sairauksien arvioinnista sekä eläinlajien ja niiden anatomisten osien määrällisten suhteiden tutkimisesta. Luuaineistosta voidaan tutkia myös luiden deponoitumiseen liittyviä tekijöitä, esimerkiksi luiden käsittelyä ja säilyvyyttä. Arkeologisista kerrostumista löytyvät eläinten luut ovat tavallisesti ruoan prosessointiin liittyviä jätteitä, esimerkiksi teurastusjätettä tai ruoanjätteitä. Niiden avulla saadaan tietoa ruokavalion eläinperäisestä osasta; mitä eläinlajeja käytettiin ruoaksi, mitä osia niistä syötiin, miten liha valmistettiin. Eläinten luut kertovat myös maitotuotteiden tuotannosta ja kulutuksesta, sillä lihaksi tarkoitettujen eläinten luut ovat tavallisesti nuorempina kuin maidon tuotantoon käytetyt lehmät.¹⁰

Eläinluuaineistojen tutkimus ja vertailu osoittaa, että Pohjois-Suomessa vallitsi melko yhtenäinen ja omaleimainen ruokakulttuuri. Suurin osa kulutetusta kotieläinten lihasta oli naudanihaa. Sitä saatiin alle parin vuoden iässä teurastetuista sonneista sekä vanhempana teurastetuista lypsylehmistä.¹¹ Naudan luista löytyneiden teurastusjälkien mukaan naudat teurastettiin Pohjois-Suomessa varsin yhtenäisellä tavalla. Lihasta irrotettiin katkaisemalla olka-, kyynär-, lanne-, polvi- ja nilkanivelet. Pää irrotettiin ylimpiin kaulanikamiin kohdistuvilla iskuilla. Selkäranka halkaistiin kraniokaudaalisesti eli pää-häntä-suuntaisesti ja lisäksi pilkottiin pie-

nemmiksi kappaleiksi mediolateraalisesti eli sivusuunnassa.¹² Lampaan ja sian lihaa syötiin jonkin verran, mutta vähemmän kuin nautaa.

Myös poron tai villin peuran liha kuului ruokalistalle Pohjois-Suomessa. Poro ja metsäpeura ovat postkraniaaliselta luustomorfologialtaan lähes identtisiä, joten toisinaan on mahdotonta sanoa, ovatko arkeologiset peuranluulöydöt peräisin porosta vai metsäpeurasta. Pitkien luiden mittojen tarkastelu monimuuttujamenetelmillä on kuitenkin paljastanut, että molempia alalajeja syötiin Pohjois-Suomessa.¹³ Torniossa kaupungin ja lähiseutujen asukkaat omistivat poroja ja kävivät kauppaa saamelaiden kanssa. Poron luut ovat metsäpeuran luuta yleisempiä. Oulun alueella poronhoitoa ei harjoitettu, ja suurin osa Oulusta löytyneistä peuran luista näyttääkin olleen metsäpeuraa.¹⁴

Riistaa syötiin pohjoissuomalaisissa talouksissa runsaasti, sekä maaseudulla että kaupungissa. Torniossa ja Rovaniemellä jopa yli 30 prosenttia tunnistetuista eläinten luista kuuluu riistalajeille, kuten metsäkanalinnuille, sorsalinnuille, jäniksille ja hylkeille.¹⁵ Riistan osuuden arviointi kaikesta syödyistä lihasta on haastavaa eläinten erilaisen koon ja luuaineiston fragmentoitumisen vuoksi. Suuret saaliseläimet, kuten hirvet ja peurat, on saatettu teurastaa jo kaato-
paikalla, eivätkä luut ole välttämättä päätyneet asuinpaikan kulttuurikerrokseen. Suurin osa syödyistä riistalajeista on varsin pieniä verrattuna vaikkapa nautoihin, joten sama lukumäärä riis-

9. Kallio-Seppä 2011.

10. Terry O'Connor, *The Analysis of Urban Animal Bone Assemblages: A Handbook for Archaeologists*. Council for British Archaeology 2003: 157.

11. Puputti 2010, 18–20.

12. Puputti 2010, 22–23; Salmi & Kuokkanen, painossa.

13. Anna-Kaisa Puputti & Markku Niskanen, Identification of semi-domesticated reindeer (*Rangifer tarandus tarandus*, Linnaeus 1758) and wild forest reindeer (*R.L.fennicus*, Lönnberg 1909) from postcranial skeletal measurements. *Mammalian Biology* 74(1), 304–316.

14. Puputti & Niskanen 2009.

15. Salmi 2011.

talajien luita merkitsee pienempää lihamäärää kuin vastaava lukumäärä naudan luita. Toisaalta taas etenkin naudan luiden pilkkominen luuytimen hyödyntämiseksi vääristää tunnustettujen naudan luiden määrää suhteessa riistalajeihin. Esimerkiksi kolme naudan olkaluun fragmenttia saattaa olla peräisin samasta yksilöstä, jonka luuranko on tarkoin pilkottu. Riistaeläinten luurankoja harvemmin käsiteltiin tällä tavoin. Jos aineistossa tavataan vastaavasti kolme metson olkaluun fragmenttia, ne ovat todennäköisesti lähes kokonaisia olkaluita, jotka voivat olla peräisin kolmesta eri yksilöstä. Näiden kvantifiointiongelmien ratkaisemiseksi voidaan arvioida kunkin lajin minimiyksilömäärä (vähintään kuinka monesta yksilöstä nämä luut voivat olla peräisin?) ja sen perusteella kunkin lajin tuottaman lihan paino (minimiyksilömäärä x yksilöstä saatavan lihan keskimääräinen paino). Tällaista arviointimenetelmää käyttämällä näyttää siltä, että esimerkiksi Torniossa riistalihan osuus kaikesta liharuoasta saattoi olla jopa 70 prosenttia.¹⁶

Arkeologisessa aineistossa on säilynyt jonkin verran kalan luita, mutta on selvää, että kalan luun edustus eläinluuaineistossa on pienempi kuin sen todellinen rooli ruokakulttuurissa, sillä kalan luut ovat pieniä ja hentoja ja säilyvät siksi huonosti maaperässä. Kalat on saatettu myös perata asuinpaikan sijaan rannassa tai jo vesillä. Lisäksi kaikilla kaivauksilla ei ole seulottu kaivettua maata, minkä tiedetään vähentävän löydetyn kalan luun määrää. Aineistossa ovatkin edustettuina lähinnä suurimpien kalojen, kuten lohikalojen, kallon ja selkärangan luut.¹⁷ Hylkeen liha saattoi niin ikään kuulua ruokavalioon, sillä useimmista rannikon arkeologisista kohteista on löytynyt hylkeen luita. Etnografisista ja historiallisista lähteistä tiedämme, että hylkeen lihaa syötiin, vaikka pääasiallinen syy sen pyyntiin luultavasti olikin traanikauppa. Etenkin kuuttien ja nuorten yksilöiden lihaa pidettiin maistuvana.¹⁸ Arkeologisista kohteista löytyneiden hylkeiden luista ei ole löytynyt ruoanlaittoon tai ruhon

käsittelyyn liittyviä jälkiä, jotka todistaisivat, että hylkeen lihaa syötiin, mutta etnografisen aineiston valossa se on luultavaa.

Lihan valmistuksesta ruoaksi on jäänyt jonkin verran merkkejä luuaineistoihin. Naudan (sekä poron) luita rikottiin luuytimen hyödyntämiseksi. Naudan raajojen pitkät luut (olka-, värttinä-, kämmen-, reisi-, sääri- ja jalkapöydänluut) on useimmiten rikottu. Tällaiset tuoreeltaan ruoanlaiton yhteydessä rikotut luut on mahdollista erottaa sittemmin arkeologisissa kerrostumissa hajonneista luista murtumapinnan piirteiden perusteella.¹⁹ Pitkien luiden luuydinontelosta saatavaa luuydintä saatettiin syödä sellaisenaan. Erityisesti näin tehtiin raajojen alaosien luille sekä kämmen- ja jalkapöydänluille, joiden yhteydessä lihaa on vähän. Luut rikottiin tunnusomaisella tavalla ylä- ja alaosiin ja luuydin irrotettiin. Tällainen tapa syödä poron luuydintä on etnografisesti dokumentoitu saamelaisien keskuudesta, mutta ilmiön levinneisyys ja yleisyys Pohjois-Suomen kaupungeissa ja maaseudulla viittaa siihen, että tapa oli yleinen muissakin etnisissä ryhmissä keskiajalla ja varhaisella uudella ajalla.²⁰ Huokoisen hohkaluun onteloissa olevaa luuydintä käytettiin antamaan rasvaa ja makua keittoihin ja patoihin. Avotulella paistamisesta kertovaa luun osittaista palamista tai nokeentumista ei ollut havaittavissa tutkituissa luissa. Onkin luultavaa, että lihapalat yleensä ensin kuivattiin tai suolattiin ja valmistettiin ruoaksi erilaisten patojen ja keittojen muodossa.²¹

16. Salmi, painossa.

17. Salmi 2011; Salmi & Kuokkanen, painossa.

18. Juha Ylimaunu, *Itämeren hylkeenpyyntikulttuurit ja ihminen-hylje-suhde*. SKS 2000: 329–336.

19. Esim. Alan K. Outram, A comparison of Paleo-Eskimo and Medieval Norse bone fat exploitation in Western Greenland. *Arctic Anthropology* 36(1–2), 103–117.

20. Salmi 2011.

21. Ks. Toivo Vuorela, *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY 1975: 235–236; Toivo Vuorela (toim.), *Suomen kansankulttuurin kartasto*. Suomalaisen kirjallisuuden seura 1976, 114–115; Anneli Syrjänen, Oulun kauppapor-

Eläinperäisiin ruokiin kuuluvat myös maitotuotteet. Naudan luiden perusteella tehdyt ikäarviot viittaavat siihen, että lehmiä pidettiin tavallisesti lypsylehminä.²² Maitotaloudella olikin tärkeä rooli Pohjois-Suomen ruokataloudessa. On todennäköistä, että suurin osa maidosta kirsnuttiin voiksi, jota käytettiin kauppatavarana ja verojen maksuun. Maidosta valmistettiin myös piimää sekä juustoa, esimerkiksi makeaajuustoa ja leipäjuustoa.²³ Luuaineistot viittaavat siihen, että maitotalous pysyi keskeisenä ruokakulttuurin osana koko tutkitulla ajanjaksolla ja että sen rooli oli keskeinen sekä maaseudulla että kaupungeissa.²⁴

Pohjois-Suomen arkeologisista kohteista analysoitujen eläinluuaineistojen vertailu kertoo, että arkipäivän ruokakulttuurissa ei ollut suuria alueellisia eroja. Minkäänlaisia selkeästi säätyyn tai muuhun yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä eroja ei ole löytynyt, kun on vertailtu eri arkeologisten kohteiden eläinluuaineistoja, esimerkiksi maaseutukohteita ja kaupunkeja tai eri asuinalueita kaupungeissa.²⁵ Eläinluuaineiston homogeenisuudesta huolimatta on mahdollista, että sosiaaliseen asemaan, esimerkiksi säätyyn liittyviä eroja korostettiin juhlatilanteiden ruokatarjoiluissa. Tällaisten harvinaisten tilaisuuksien ruokatarjoilua on kuitenkin vaikea havaita arkeologisesti, sillä arkeologinen aineisto edustaa yleensä pitkän ajan kuluessa kerääntynyttä ruoanjätettä.²⁶ Eläinluuaineistojen perusteella päinvastoin näyttää siltä, että jokapäiväinen ruokakulttuuri oli yhtenäinen koko tutkitulla alueella. Ainoa aineistossa havaittava ero oli riistan osuuden lisääntyminen pohjoista kohti mentäessä; Limingassa riistaeläinten luiden osuus oli muutaman prosentin luokkaa ja Rovaniemellä yli 30 prosenttia.²⁷

Hiukkasten maailmasta kalaruokiin

Isotooppigeokemia tutkii isotooppien jakautumista maailmassa. Isotoopit ovat alkuaineiden erimassaisia atomeja. Tässä tutkimuksessa keskitytään stabiileihin eli pysyviin isotooppiin.

Näitä eri isotooppien välisiä määrien suhteita tutkitaan erilaisilla massaspektrometrian menetelmillä. Koska erilaisissa luonnon prosesseissa isotooppien jakaumat muuttuvat, voidaan niiden avulla tutkia näitä prosesseja. Arkeologiassa käytetään yleisesti tätä geologian haaraa tutkittaessa ruokavaliota tai liikkuvuutta. Hyvin paljon yksinkertaistaen voidaan sanoa, että siinä tutkitaan luiden kemiallista koostumusta.

Ruokavaliota voidaan tutkia käyttämällä näitä geokemiallisia menetelmiä. Tämä perustuu siihen, että luiden proteiineissa olevan hiilen ja typen isotooppien suhteeseen vaikuttaa pääosin syömämme ruoka. Tämän lisäksi luiden proteiinin, kollageenin, isotooppikoostumuksen muodostukseen vaikuttaa lähinnä se proteiini, jota olemme valikoineet suuhun pistettäväksi²⁸. Kun tämä kollageeni eristetään tutkittavista luista ja siitä mitataan massaspektrometrillä miten paljon hiili-13 on suhteessa hiili-12 isotooppiin, saamme tietoa siitä miten merkittävässä osassa merellinen ruokavaliota, kuten hylje ja lohi, ovat olleet verrattuna mantereiseen ruokavaliota. Sen lisäksi typen isotooppikoostumuksen vaikuttaa lähinnä se mihin kohtaan ravintoketjua syöjä sijoittuu. Esimerkiksi hauet ovat ravintoketjun yläpäässä ja pääosin näitä syövät ihmiset vielä yhden askeleen petokaloja korkeampana ruokaverkossa, joten heidän kollageenissa raskaampiäen typen isotooppien osuus on suurempi. Näin saamme yleiskuvat siitä, mikä on ollut pro-

vareiden seuraelämää 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa Ulla Aartomaa, Kirsti Grönholm & Marketta Tamminen (toim.) *Kulttuurihistoriallinen keittokirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001, 16–19.

22. Puputti 2010, 18–20; Salmi 2011.

23. Vuorela 1975, 263–270; 1976, 112–113.

24. Salmi 2011.

25. Puputti 2010; Salmi 2011; Salmi & Kuokkanen, painossa.

26. Salmi & Kuokkanen, painossa.

27. Salmi 2011.

28. S. Ambrose ja J. Krigbaum, Bone chemistry and bioarchaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 22 (2003), 193–199.

teihin päälähde ruokavaliossa²⁹. Menetelmä on sukua radiohiiliajoitukselle, mutta tutkimuksen kohteena ovat hiilen eri isotoopit joiden määrät ovat paljon suurempia. Siksi ruokavalion tutkimukseen käytetään eri laitteita eikä tuloksista voida päätellä analysoitujen näytteiden iä.

Valitettavasti ihmelaitetta, jonka tulosteena tulisi lihakeiton kuva, ei ole olemassa. Olisi myös paljon helpompaa yleistää rankasti ja kertoa ainoastaan, että ihmiset söivät kalaa, jos tulokset tähän viittaavat. Tämä ei kuitenkaan palvelisi tutkimuksellisia tarkoituksia, vaan on myös ymmärrettävä tulosten rajoitukset. Elimistö elää ja muokkaantuu koko ihmisen eliniän ajan. Kollageenista saatava informaatio on vain sen ajanjakson aikana syntynyt yleisarvo, jolloin elimistön proteiini on muokkaantunut. Toisin sanoen tulokset kuvastavat jopa kymmenen kuolemaa edeltäneen vuoden aikaista ruokavaliota. Vaikka ruokavaliot ovat voineet muuttua merkittävästi lapsuudesta keski-ikään tultaessa, tulokset voivat kertoa ainoastaan suuntaa-antavasti kuolemaa edeltäneestä ruokavaliosta. Hampaat eivät uusiudu samalla tavoin kuin muu luusto, vaan tallentavat kunkin hampaan kasvun aikaisen ruokavalion signaalin. Tämän takia niistä voidaan tutkia myös lapsuuden aikaista ruokavaliota ja sen vaihtelua.

Edelleenkin ei tarkasti tiedetä miten pitkän aikavälin tapahtumasta oikeastaan on kyse. Näin ollen ei voida tarkasti sanoa, että ihmiset söivät ainoastaan kalaa, vaan että se on muodostanut pääasiallisen, päivittäisen ruokavalion. Tämän vuoksi tarvitaan myös osteologien ja arkeologien tuloksia, sillä myös muita elintarvikkeita on voitu syödä. Lisäksi kasvukunnan tuotteissa on hyvin vähän proteiinia, joten ne jättävät vain vähän tämän tapaisella menetelmällä havaittavia jälkiä.

Kaikesta tästä tekee edelleen vaikeampaa se, että Itämeri ei ole valtameri, vaan murtovesialue. Suolaisuuden tiedetään korreloivan raskaampien hiili-isotooppien määrän kanssa. Tämä liittyy levien erilaiseen yhteyttämiseen

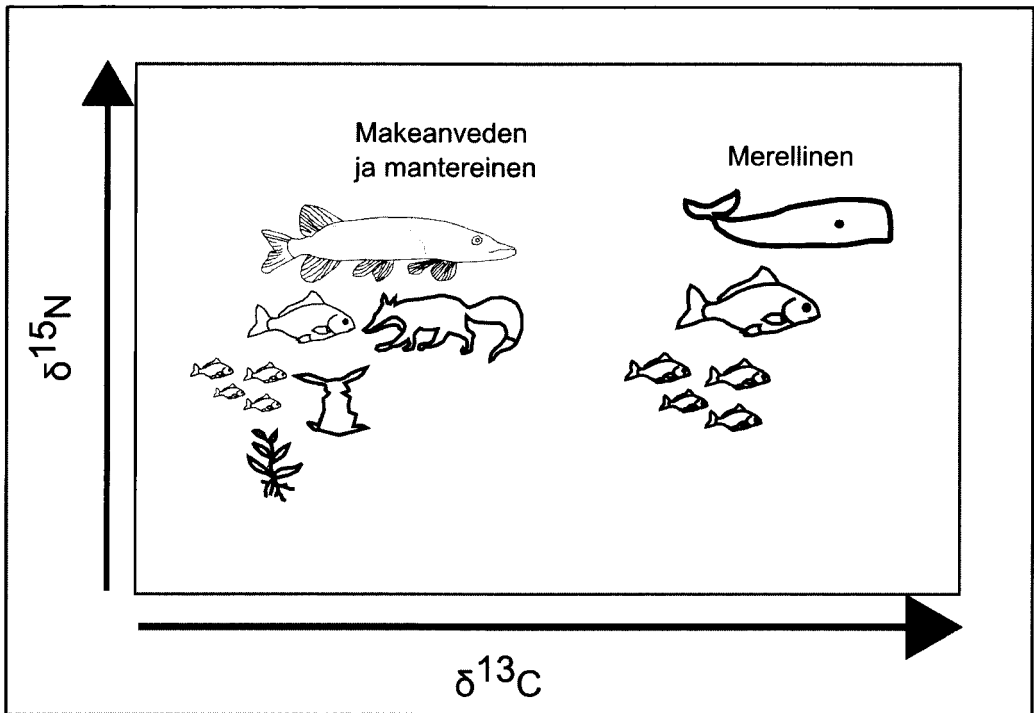
suolaisessa kuin makeassa ympäristössä ja näin vaikuttaa myös ravintoketjussa ylöspäin³⁰. Tämän vuoksi makean- ja suolaisenveden kalojen hiilen isotooppisuhteet ovat erilaisia. Tämä aiheuttaa sekaannusta tulosten tulkinnessa, sillä makeanveden hiilen isotooppien suhteet tuottavat samankaltaisia tuloksia kuin mantereiset arvot. Siksi Perämeren hiilen isotooppien suhteet ovat paljon lähempänä makeanveden asukkaista saatuja tuloksia, kun taas eteläisen Itämeren alueelta mitatut jakaumat ovat lähempänä Atlantin arvoja. Toisin sanoen makeanveden kalan tai hylkeen syönti voidaan helposti sekoittaa naudanlihan syöntiin, jos katsotaan ainoastaan hiilen isotooppien suhdetta. Kuitenkin ruokaverkko on veden alla pidempi kuin maalla, joten typen raskaampien isotooppien määrä on näin suurempi.

Iin Haminan aineistosta analysoitiin kaikki alaleuan luut. Tämän avulla vältyttiin siltä, että joku yksilö olisi tullut aineistoon kaksi kertaa, onhan meillä kaikilla kuitenkin vain yksi alaleuka. Kollageeni eristettiin käyttäen paranneltua Longin metodia³¹. Tuloksista voidaan nähdä, että Iin Haminan typen isotooppien suhteet ovat korkealla maanviljelijöiksi. Tästä voidaan päätellä, että ihmiset ovat olleet ravintoketjun yläpäässä. Tämän isotooppitutkimuksien mukaan heidän ruokavalionsa koostui ennen muuta kalasta. Tämän vuoksi Iin Haminan paljon kalaa sisältävä ravinto vaikuttaisi ensi silmäyksellä mantereiselta maanviljelysraivinnolta, mutta on todellisuudessa koostunut pitkälti merellisestä ravinnosta. Proteiini on pääosin peräisin kalasta,

29. Esim. Maria Lahtinen ja Markku Oinonen, Lihaa vai Kalaa? Luun kollageenin stabiili-isotooppisuhteet paleoruokavalion tutkimuksessa. *Muinaistutkija* (2011) 4: 2–10.

30. K.-C. Emeis, U. Struck, T. Blanz, A. Kohly ja M. Voss. Salinity changes in the central Baltic Sea (NW Europe) over last 10000 years. *Holocene* 13 (2003), 411–421.

31. T. Brown, D. Nelson, J. Vogel, ja J. Southon. Improved Collagen Extraction by Modified Longin Method. *Radio-carbon* 30 (1988), 171–177.

Kuva 1. Ravintoketju.

mutta mahdollisesti myös pienissä määrin hylkeistä, sillä nämä merten pedot tuottavat hyvin korkeita arvoja typen isotooppijakaumaan. Tutkimukseen tarvittaisiin kuitenkin lisää tietoa hylkeiden paikallisista arvoista ja liikkuvuudesta ennen kuin tämä voitaisiin lopullisesti vahvistaa.

Vaikka eläinosteologiset analyysit pohjois-suomalaisista aineistoista korostavat maitotuotteiden sekä naudan- ja riistanlihan osuutta ruokavaliosta, viittaavat isotooppianalyysit kalaruokien tärkeyteen Iin Haminaan haudattujen yksilöiden ruokavaliossa. Naudan luita on mainitusti löytynyt Pohjois-Suomen aineistosta, joten niitä on todennäköisesti myös syöty, mutta päivittäinen ravinto on koostunut pääasiassa erilaisista kalaruoista. Tämä ei ole yllättävää, sillä tiedetään, että kalan luut säilyvät huonosti maaperässä nisäkkäiden luihin verrattuna sekä jäävät hyvin pieninä usein huomaamatta arkeologisilla kaivauksilla. On myös muistettava, että kala- ja liharuokien lisäksi nautittiin varmasti erilaisia kasvikunnan tuotteita.

Seuraavana tutkimuksen kohteena ovat ruokavaliion muutokset yhden yksittäisen ihmisen elinaikana aina lapsuudesta varhaiseen aikuisuuteen. Tätä on mahdollista tutkia hampaslusta, sillä toisin kuin muiden luiden proteiini, hampaslui ei muokkaudu. Tämän vuoksi hampaan kehityksen aikaiset suuret muutokset proteiiniin lähteissä jättävät kemiallisen leiman jälkeensä.

Terveet ja tautiset hampaat luututkijan pöydällä

Paleopatologia on muinaisten väestöjen terveydentilaa kartoittavaa tutkimusta. Paleopatologiaan erikoistuva arkeologi havainnoi vainajan maallisista jäänteistä tautimuutoksia, jotka ovat yhteydessä esimerkiksi terveydentilan, ravitsemustilanteen tai ravinnon laadun vaihteluihin. Tutkimuksen kohteena ovat yleensä luuranko ja hampaisto pehmytkudosten huonon säilyvyyden vuoksi, mutta erikoistapauksissa tutkija saattaa saada tarkasteltavakseen esimerkiksi

Kuva 2. Hampaiden reikiytyminen, leukaluun tulehdus ja hammaskivi ovat yleisiä löydöksiä arkeologisessa luumateriaalis-
sa. Ne kertovat osaltaan myös ruokakulttuurista. Kuva: L. Pérez Pachón.

muumioituneita vainajia.³² Paleopatologinen tutkimus voi vastata menneisyyden yhteisöjen ravinnonsaantia ja ruokakulttuuria koskeviin kysymyksiin, koska päivittäinen ruoka jättää syöjiin jälkensä. Etenkin vainajien hampaistoista löytyvät hammassairaudet kertovat siitä, mitä suuhun on pantu.³³

Ruoka koostuu pääasiallisesti kolmesta ainesosasta: rasvoista, proteiineista ja hiilihydraateista.³⁴ Tietyt suun alueen ongelmat, kuten reikiytyminen, hammaskivi ja hampaiden kiinnityskudossairaudet, voidaan yhdistää erilaisten ravintoaineiden, kuten hiilihydraattipitoisten viljojen ja sokerin käyttöön (kuva 2). Mainittujen tautimuutosten lisäksi runsas hampaanlähö kertoo huonosta suun terveydentilasta ja hampaille vahingollisesta ruokavalioista.³⁵ Myös ruokavalion käsittelyaste ja koostumus jättävät hampaistoon jälkensä. Hampaiden purupinnat kuluvat eri tavoin riippuen siitä, onko nautittu

ravinto pehmeää ja pitkälle käsiteltyä vai joutuvatko hampaat puremaan jatkuvasti karkeaa ja sitkeää, vain vähän käsiteltyä ravintoa. Pehmeä ruokavalio tekee purupinnoista viistot toisin

32. Arthur C. Aufderheide & Conrado Rodríguez-Martín, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University Press 2006, 7–10; Robert Jurmain, Lynn Kilgore, Wenda Trevathan & Russel L. Ciochon, *Introduction to Physical Anthropology*. Thomson Wadsworth, USA 2008, 9–10.

33. Clark Spencer Larsen, Biological changes in human populations with agriculture. *Annual Review of Anthropology* 1995; 24: 185–213; Tiina Varrelä, *Plaque related diseases in different dietary environments. An anthropological study of five ethnically different human skeletal samples from bronze age to new era*. Turun yliopisto, Turku 1996; Simon Hillson, *Dental anthropology*. 3. painos. Cambridge University Press, Cambridge 2003, 1–2.

34. S. Isaksson, *Food and Rank in Early Medieval Time*. Stockholm University 2000, 10.

35. Larsen 1995; Varrelä 1996.

kuin sitkeä ravinto, esimerkiksi liha, jonka pureskelu kuluttaa hampaiden pinnat tasaisiksi. Viljan joukkoon jäävät jauhinkivien murut voivat myös kuluttaa hampaita niin, että purupinnat jauhautuvat kuppimaisiksi.³⁶

Nopeasti fermentoituvat hiilihydraatit kiihdyttävät kariesta eli hampaiden reikiintymistä. Etenkin sokerinkulutuksen yhteys reikiintymiseen on hyvin tiedossa.³⁷ Hammaskiven synty vaatii hammasplakkia,³⁸ ja sitä kerryttävät muun muassa pehmeät ja tarttuvat ruoat. Myös aineenvaihduntaan liittyvät välilliset tekijät voivat vaikuttaa hammaskiven syntyyn: esimerkiksi proteiinipitoisen ravinnon aiheuttama syljen emäksisyyden kohoaminen nopeuttaa plakin mineraalien saostumista hammaskiveksi.³⁹ Elinaikana tapahtuneen hampaanlähdön yhteys ruokavalion laatuun ja koostumukseen on monitahoisempi ja vaikeammin osoitettavissa kuin kariksen, koska muiden suussa kehittyvien patologioiden vaikutus hampaan irtoamiseen on suuri.⁴⁰ Hampaanlähettä voivat aiheuttaa myös muut seikat, kuten väkivalta, hampaan poisto kulttuurisista syistä tai kovan kulumisen aiheuttama hampaiden jatkuva puhkeaminen ja löystyminen. Leukaluun tulehduksen eli parodontiitin yhteys ravintoon on vaikeaselkoisempi. Parodontiitin aiheuttamia patologisia muutoksia ei saa sekoittaa leukaluun luonnolliseen vetäytymiseen iän myötä hampaiden kulumisen takia – viimeksi mainittu on fysiologista eikä patologista. Ienrajalle kertyvä plakkiärsytys saattaa pitkittyessään johtaa tulehdustilaan ja viime vaiheissaan leukaluun tulehtumiseen, joka taas edesauttaa hampaiden ennenaikaista irtoamista. Plakin kertymistä hampaisiin edistää pehmeä, pitkälle jatkokäsitelty ruoka, jonka nauttiminen ei puhdistaa hampaita mekaanisesti eikä myöskään stimuloi suuta huuhtelevaa syljeneritystä.⁴¹

Tässä artikkelissa tarkastellaan Iin Haminan hautausmaalle haudattujen, 1400–1600-luvulla eläneiden pohjoissuomalaisen hammasterveyttä. Päätelmät myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan iiläisten ruokavaliosta perustuvat pro

gradu -tutkielmaan, jota varten analysoitiin Iin Haminan luuaineistosta 303 kalloa, leukaa tai leuan fragmenttia, joissa oli kiinni yhteensä 1 197 hammasta.⁴² Tutkittujen vainajien ikä- ja sukupuolijakauma esitetään taulukoissa 1 ja 2. Hampaiston terveydentila tutkittiin makroskooppisesti eli silmämääräisesti tarkastelemalla. Löydetty patologiset muutokset dokumentoitiin hammaskohtaisesti lukuun ottamatta laajemmalla alueella vaikuttavaa leukaluun tulehdusta eli parodontiittia, joka analysoitiin leukaluukohtaisesti. Iin Haminan hautausmaata lukuun ottamatta Pohjois-Suomesta on tutkittu vähän ihmisluuaineistoa ruokakulttuurikysymysten kannalta. Pro gradu -tutkielma Iin Haminan aineistosta on sekin yleisluontoinen ja suuntaa-antava.

Iin Haminan luuaineistosta tutkitut vainajat jaettiin aluksi neljään ikäkategoriaan. Alle kymmenenvuotiaana kuolleet, 10–20-vuotiaat nuoret, 20–50-vuotiaat aikuiset ja yli 50-vuotiaat

36. B. Holly Smith, Patterns of Molar Wear in Hunter-Gatherers and Agriculturalists. *American Journal of Physical Anthropology* 63 (1984) 1, 36–56.

37. Hillson 2003, 280; Paula J. Moynihan, The role of diet and nutrition in the etiology and prevention of oral diseases. *Bulletin of the World Health Organization* 83 (2005) 694–699.

38. Hillson 2003, 259.

39. Angela R. Lieverse, Diet and the Aetiology of Dental Calculus. *International Journal of Osteoarchaeology* 1999 (9) 219–232; Saurabh Gupta, K Mahalinga Bhat & MS Arun Kumar, Influence of Oral Hygiene Measures, Salivary pH and Urea Level on Calculus Formation – A Clinical Study. *JIDA* 5 (2011) 5.

40. A. E. W. Miles, The Miles Method of Assessing Age from Tooth Wear Revisited. *Journal of Archaeological Science* 28 (2001) 973–982.

41. Marja L. Laine & Wim Crielaard, Functional foods/ingredients and periodontal diseases. *Eur J Nutr* 51 (2012) 2, 27–30; Larsen 1995; Varrela 1996, 14–15; Gupta et al. 2011.

42. Rosa Vilka, *Hammasterveys, ruokavalio ja suuhygienian hoito 1400–1600-luvun Pohjois-Suomessa – Iin vanhan Haminan hautausmaan vainajien hampaiden paleopatologinen tutkimus*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, arkeologia 2011.

ikääntyneet analysoitiin omina ryhminään. Lopullisesta analyysistä jätettiin kokonaan pois nuorin ikäryhmä, ja kaikki analysoidut hampaat olivat pysyviä hampaita. Tutkimuksessa vertailtiin eri ikäryhmien lisäksi miesten ja naisten hammasterveyttä. Tutkimusaineisto analysoitiin laskemalla, monessako prosentissa kaikista tutkituista hampaista, tai parodontiitin tapauksessa leukaluista, havaittiin patologisia muutoksia. Tutkimuksen tuloksia, eli mitä hammassairauksia Iin Haminan leukaluista löytyi ja miten ne jakaantuivat eri ikä- ja sukupuoliryhmien kesken, voidaan tarkastella taulukoista 3 ja 4. Esimerkiksi kariesta oli 13 prosentissa kaikista tutkituista naisten hampaista ja 5 prosentissa miesten hampaista. Koko aineistossa kymmenessä prosentissa hampaista oli vähintään yksi reikä.⁴³

Hammasterveyden perusteella näyttää siltä, että Iin Haminaan haudattu väestö ei kuluttanut eläessään huomattavan hiilihydraattipitoista ravintoa. Voimakkaasti maanviljelyksen varaan tukeutuva, leipien ja puurojen syötiin painottuva ruokavalio ei vaikuta todennäköiseltä. Kariuksen maltillinen esiintyvyys etenkin miehillä antaa pikemminkin aiheutta olettaa, että Iin Haminan väestön ruokavalio oli liha- ja kalapainotteinen.⁴⁴ Eläinkokeet ovat osoittaneet, että proteiini, rasva, fosfori ja kalsium ruokavaliossa voivat alentaa kariuksen esiintyvyyttä. Pääosin proteiinipitoinen ruoka ei tarjoa reikiintymistä aiheuttaville bakteereille kylliksi ravintoa, joten lihan ja kalan käyttöön painottuva ruokavalio voi näkyä arkeologisessa aineistossa alhaisena kariuksen esiintyvyytenä. Mahdollisesti tietyt proteiinipitoiset ruoka-aineet, esimerkiksi kaseiinia sisältävät maitotuotteet, saattavat myös suojata kariekselta.⁴⁵

Iin Haminan vainajien ikäryhmien kesken taasisesti jakaantunut kariuksen esiintyvyys viittaa siihen, että kaikki ikäluokat söivät jossain määrin samankaltaista ruokaa. Naisten hampaissa reikiintymistä tavattiin hieman enemmän kuin miehillä.⁴⁶ Tämä saattaa liittyä joko sukupuolieroihin ruokavalioissa⁴⁷ tai naisten hampaiden

herkempään reikiintymiseen fysiologisten seikkojen kuten raskaudenaikaisten hormonitoiminnan vaihteluiden vuoksi.⁴⁸

Hammaskiven esiintyvyydessä sukupuolten väliset erot olivat Iin Haminan aineistossa vähäiset. Nuorimman tutkitun ikäryhmän hampaiden hammaskiveä ei tavattu juuri ollenkaan, kun taas aikuisilla sitä oli saman verran kuin kariesta ja ikääntyneillä kaikkein eniten. Mahdollisesti ikääntyneet söivät nuorista ja aikuisista poiketen hiilihydraattipitoisempaa ja pehmeämpää ruokaa, joka edesauttoi plakin kertymistä ja hammaskiven muodostumista.⁴⁹ Toisaalta hammaskiven määrä ja levinneisyys tyypillisesti myös kasvavat ikääntymisen myötä.⁵⁰ Tiettyjen kasvikunnan tuotteiden kuten jyvien kulutus saattaa lisätä suuhun kertyvän hammaskiven määrää, ja oluenjuonti voi edesauttaa kertymistä samoin kuin kuitupitoisen ruoan nauttiminen.⁵¹ Hammaskiven lähitarkastelulla olisi mahdollista saada vielä hieman lisätietoa käytettyjen ruokien koostumuksesta, sillä hampaisiin kovettuva plakki saattaa parhaassa tapauksessa säilöä tunnistettavia ruoan jäänteitä, kuten kasvinosia, tai esimerkiksi karvoja.⁵² Iin Haminan vainajien hammaskiven tarkkaa koostumusta ei kuitenkaan ole tutkittu tällaisin menetelmin.

Suun pehmytkudosten tulehdus tekee kovaa pureskelua vaativan ruoan syönnin epämiellyt-

43. Vilkama 2011.

44. Vilkama 2011.

45. Hillson 2003, 279–283.

46. Vilkama 2011.

47. Larsen 1999, 72–76.

48. John R. Lukacs & Leah L. Largaespada, Explaining Sex Differences in Dental Caries Prevalence: Saliva, Hormones, and “Life-History” Etiologies. *American Journal of Human Biology* 18 (2006) 540–555; John R. Lukacs, Fertility and Agriculture Accentuate Sex Differences in Dental Caries Rates. *Current Anthropology* 49 (2008) 5, 901–914.

49. Vilkama 2011.

50. Hillson 2003, 259–260.

51. Lieverse 1999.

52. Lieverse 1999; Hillson 2003, 258.

Taulukko 1.

Tutkittujen vainajien sukupuolijakauma.

	<i>Luukuoppa¹⁾</i>	<i>Yksittäishaudat</i>	<i>Seuranta²⁾</i>	<i>Yhteensä</i>
Nuoret ³⁾	32	2	1	35
Naiset	57	11	7	75
Miehet	64	3	5	72
Tunnistamattomat	107	11	3	121
Yhteensä	260	27	16	303

¹⁾ Sekoittuneita kalloja, leukoja tai leuankappaleita eri yksilöistä.

²⁾ Konekaivun seurannassa löydetyt irtokallot.

³⁾ Sukupuolta ei voi määrittää 10–20 v. nuorille sukupuolidiagnostisten piirteiden kehittymättömyyden takia.

Taulukko 2.

Tutkitut vainajat ikäkategorioittain.

	<i>Luukuoppa¹⁾</i>	<i>Yksittäishaudat</i>	<i>Seuranta²⁾</i>	<i>Yhteensä</i>
Nuoret	32	2	1	35
Aikuiset	185	14	12	211
Ikääntyneet	40	5	3	48
Ei määrittystä ³⁾	3	6	--	9
Yhteensä	260	27	16	303

¹⁾ Sekoittuneita kalloja, leukoja tai leuankappaleita eri yksilöistä.

²⁾ Konekaivun seurannassa löydetyt irtokallot.

³⁾ Vainajasta jäljellä yksittäisiä irtohampaista, joiden ikää ei voitu määrittää

Taulukko 3.

Patologiset hampaat ja leukaluut koko aineistossa ja ikäryhmittäin.

	<i>Nuoret</i>	<i>Aikuiset</i>	<i>Ikääntyneet</i>	<i>Kaikki tutkitut</i>
Hammaskivi	2 %	9 %	31 %	10 %
Karies	9 %	9 %	9 %	10 %
Hypoplasia	13 %	8 %	4 %	8 %
AMTL ¹⁾	--	93	205	298
Paiseet ¹⁾	--	14	14	28
Parodontiitti yläleuka ²⁾	--	15 %	83 %	24 %
alaleuka ²⁾	--	17 %	63 %	24 %

¹⁾ Patologisten leesioiden lukumäärä

²⁾ Patologiat dokumentoitu leukaluukohtaisesti

Taulukko 4.

Patologiset hampaat ja leukaluut miehillä ja naisilla.

	<i>Naiset</i>	<i>Miehet</i>
Hammaskivi	12 %	14 %
Karies	13 %	5 %
Hypoplasia	10 %	7 %
AMTL ¹⁾	127	116
Paiseet ¹⁾	4	13
Parodontiitti yläleuka ²⁾	23 %	35 %
alaleuka ²⁾	28 %	32 %

¹⁾ Patologisten leesioiden lukumäärä

²⁾ Patologiat dokumentoitu leukaluukohtaisesti

täväksi,⁵³ jolloin ruokavalio saattaa muuttua pehmeämmän ravinnon suuntaan. Imelleyt laattikoruoat, puurot ja vellit ovat koostumukseltaan pehmeitä ja helposti syötäviä jopa huonoilla hampailla, mutta tahmeina ja tarttuvina ruokina ne saattavat myös pahentaa hampaiden kiinnityskudossairauksia. Iin Haminan vanhimalla ikäryhmällä leukaluun tulehduksen määrä oli huomattava.

Myös elinaikaista hampaanläähtöä tavattiin runsaasti etenkin ikääntyneiltä yksilöiltä.⁵⁴ Vanhoilla ihmisillä syljeneritys ei ole enää yhtä aktiivista kuin nuorilla,⁵⁵ joten kariesta kiihdyttävien ruoka-aineiden huuhtoutuminen suusta kestää kauemmin, ja tämä saattaa lisätä hampaiden reikiintymisriskiä.⁵⁶ Hampaita on voitu myös poistaa reikiintymisen aiheuttaman kivun takia.

Kala ja riista ruokavalion perustana

Arkeologisten lähdeaineistojen hyödyntämisen myötä menneisyyden ruokakulttuuri ja ravinnonhankinta heräävät tutkijan silmien edessä eloon hyvinkin käsin kosketeltavina. Sen lisäksi, mitä historialliset lähteet kertovat esimerkiksi ruokaan liittyvästä kaupankäynnistä tai muistiin kirjatusta ruokaresepteistä, arkeologiset ja luonnontieteelliset tutkimukset voivat viedä tutkijat vielä askelen verran lähemmäksi menneisyyden ihmistä itseään. Maan povessa lepäävät vainajien luut samoin kuin vuosisatoja sitten tunkiolle heitetty ruoanjätteet ovat nekin omalta osaltaan dokumentteja kerran eletystä elämästä. Arkeologinen luumateriaali tarjoaa runsaasti mahdollisuuksia monitieteiseen ruokakulttuurin tutkimukseen, kun sitä lähestytään soveltuvin menetelmin ja yhteistyötä tehden. Tässä artikkelissa tutkimme eläinosteologian, paleopatologian ja isotooppitutkimuksen keinoin pohjoissuomalaista ruokakulttuuria 1400–1600-luvun Iin Haminassa ympäristöineen. Tutkimuksemme tulokset nostavat esiin erityisesti riistan kotitarpepyynnin sekä kalan, lihan ja hiilihydraattien roolin myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan ruokapöydässä.

Eläinluuaineistojen perusteella voidaan sanoa, että tutkimallamme alueella harrastettiin karjataloutta ja maidontuotantoa. Eläinosteologinen analyysi paljastaa, että riistan pyynti kotitarpeiksi oli yleistä ja että huomattava osa ruokavalion lihasta saatiin riistaeläimistä. Pohjois-Suomen arkeologisista kohteista analysoitujen eläinluuaineistojen perusteella arkipäivän ruokakulttuuri näyttää varsin yhdenmukaiselta, eikä selviä säätyyn tai muuhun yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä eroja ole havaittavissa eri asuinalueiden tai maaseudun ja kaupungin välillä. Pohjoista kohti mentäessä riistan osuus eläinperäisestä ruokavaliosta näyttää kuitenkin voimistuvan.

Iin Haminan vainajien luista tehdyn isotooppitutkimuksen perusteella proteiinin päälähde on ollut kala. Maanviljelijöiksi Iin Haminan vainajista saatiin korkeita typen isotooppisuhteen arvoja, joten kalaruoka näyttää todennäköisimmältä vaihtoehdolta arkipäivän ravinnoksi. Maitotuotteiden tai nautanlihan suurimittaista kulutusta isotooppianalyysit sitä vastoin eivät puolla. Kasvikunnan tuotteista tai esimerkiksi makeiden herkkujen syönnistä isotooppianalyysit eivät juuri kerro, joten tätä ruokavalion osaa on lähestyttävä muiden menetelmien avulla. Isotooppitutkimuksen avulla, hammasluuta ja leukaluuta vertailemalla, myös yhden ihmisen elin aikana tapahtuneet ruokavalion muutokset lapsuudesta aikuisuuteen on mahdollista selvittää. Iin Haminan aineistolla tämä tutkimus onkin vuorossa seuraavaksi.

53. D. S. Brennan, A. J. Spencer & K. F. Roberts-Thomson, Quality of life and disability weights associated with periodontal disease. *Journal of Dental Research* 86 (2007) 8, 713–717; Laine & Crielaard 2012.

54. Vilkama 2011.

55. Jouko Suonpää, Pahanhajuinen hengitys. *Aikakauskirja Duodecim* 117 (2001) 8, 829–832.

56. Anja Weirsoe Dynesén, Siri Beier Jensen, Lars Holten-Andersen, Thorbjörg Jensdóttir, Anne Marie Lynge Pedersen, Allan Bardow & Birgitte Nauntofte, Sylki – nykietieto ja mahdollisuudet. *Suomen Hammaslääkärilehti* 13 (2006) 6, 322–329.

lin Haminan vainajien hammasterveyden tutkimus osoittaa, että tutkittujen ruokavalio ei näytä olleen kovinkaan hiilihydraattipitoista. Tätä oletusta tukevat vähäinen kariesen määrä ja hyvä hammasterveys. Kala- tai liharuoan käyttö ei edistä hampaiden reikiintymistä, joten tutkimustulokset näyttävät olevan samoilla linjoilla eläinosteologian ja isotooppien antaman tiedon kanssa ruokavalion yleislinjasta. Samaten eri ikäryhmien ja sukupuoliryhmien kesken melko tasaisesti jakaantuneet patologiat näyttäisivät viittaavan siihen, että ruokavalio oli koko yhteisössä yleispiirteiltään samansuuntainen, joskin hammasterveys ikääntyneillä oli huonompi kuin nuoremmilla ikäryhmillä. Naisten hampaiden voimakkaampi reikiintyminen miesten hampaisiin verrattuna jättää avoimeksi kysymyksen, onko naisten ruokavalio poikennut jollain tavoin miesten syömästä ruoasta, vai johtuuko reikiin-

tyminen kuitenkin enemmän fysiologisista tekijöistä.

Riistan kotitarvepyynnin yleisyys Pohjois-Suomessa, hiilihydraattipitoisen ravinnon vähäinen nauttiminen ja kalan keskeinen rooli iiläisten ruokavaliossa ovat tutkimuksemme tarjoamaa uutta tietoa, jonka saavuttamisessa arkeologiset ja luonnontieteelliset menetelmät ovat oleellisia. Ihmisten ja eläinten luulla on kuitenkin edelleen paljon kerrottavaa, joten tutkimus jatkuu.⁵⁷

57. Haluamme kiittää rahoituksesta Oskar Öflunds stiftelseä, Waldemar von Frenckells stiftelseä, Nordensjöld samfundetia, Suomen Kulttuurirahastoa ja Suomen Akatemiaa sekä avusta Daren Grockea, Janet Montgomeryä, Peter Rowley-Conwyä, Jussi-Pekka Taavitsaista sekä kah-ta nimetöntä arvioitsijaa parannusehdotuksista. – *Nyt julkaistu Maria Lahtisen, Anna-Kaisa Salmen ja Rosa Vilka-man artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Auli Bläuer ja Mia Lempiäinen-Avci

Luita ja jyviä

MAATALOUDEN HISTORIA ARKEOLOGISEN ELÄINLUU- JA KASVIJÄÄNNETUTKIMUKSEN VALOSSA

Auli Bläuer ja Mia Lempiäinen-Avci tarkastelevat arkeologisten eläinluu- ja kasvi-jäännearkeologisten tarjoamia mahdollisuuksia maatalouden historian tutkimuksessa pitkällä, tuhansia vuosia kestäväällä aikajänteellä. Samalla esitellään, miten arkeologisen ja kirjallisen lähdeaineiston yhdistäminen monipuolistaa historiallisen ajan maatalouden kehityksen tutkimusta.

Maanviljelyn ja karjanhoidon omaksuminen ja sen sopeutuminen olennaiseksi osaksi suomalaisia elinkeinoja ja yhteiskuntaa on ollut pitkä, tuhansia vuosia kestänyt prosessi. Elinkeinona maatalous on monitahoinen kokonaisuus, jonka eri muodot (peltoviljely, karjanhoito, kaskeaminen) kehittyivät vuosituhansien aikana ympäristöön ja olosuhteisiin soveltuvaksi kokonaisuudeksi. Niitä täydennettiin kalastuksella ja metsästyksellä. Kirjallisten lähteiden kattamana aikana keskiajalla ja uudella ajalla sopeutumisprosessi oli ollut käynnissä jo tuhansia vuosia.

Historiantutkimuksessa on tarkasteltu keskiajan ja uuden ajan maataloutta ja sen muutoksia erityisesti taloushistorian näkökulmasta.¹ Kirjallisista lähteistä saatava tieto maataloudesta on kuitenkin rajallista: dokumentit keskittyvät kuvaamaan vain niitä ilmiöitä, lajeja ja käyttötapoja, joilla oli merkitystä asiakirjojen laatimisen kannalta.

Tietoa varhaisesta maataloudesta voidaan saada myös arkeologisesta lähdeaineistosta. Eri-tyisen hyvin tähän soveltuvat kasvien ja eläinten

konkreettiset jäännökset, siemenet, muut kasvinosat ja luut, jotka ovat hautautuneet tai haudattu maakerrokseen asuin- ja hautapaikoilla sekä muissa ihmistoiminnan piirissä olevissa kohteissa. Tietoa varhaisesta viljelystä voidaan saada myös siitepölytutkimuksen avulla.² Arkeologinen aineisto ja kirjalliset lähteet tuovat esiin erilaisia näkökulmia maatalouden historiasta ja sen kehityksestä.

Tässä artikkelissa tarkastellaan maatalouden tutkimuksen kannalta kahta keskeistä arkeologista lähdemateriaalia eli eläinluumateriaalia ja makrofossiilisia kasvi-jäännearkeologista. Niiden avulla seuraamme suomalaisen maatalouden historiaa kivikauden lopulta uudelle ajalle. Viime aikoina on tullut myös mahdolliseksi tutkia näytteistä DNA:ta ja alkuaineiden eri isotooppien pitoisuuksia, joiden avulla arkeologisista luu- ja kasviaineistoista saatava tieto on kasvun ja kysymyksenasettelu monipuolistunut. Ar-

1. Esim. Irma Sähke, Varsinais-Suomen maanviljelys ja karjanhoito 1500-luvulla. *Varsinais-Suomen historia V*, 5–6. Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys 1963, 7–69; Arvo Soininen, *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia Tutkimuksia 96. Suomen Historiallinen Seura 1974; Anna-Maija Vilkuna, *Kruunun taloudenpito Hämeen Linnassa 1500-luvun puolivälissä*, Bibliotheca Historica 31. Suomen Historiallinen Seura 1998.

2. Siitepölyanalyysi perustuu kasvien vuosittain tuottamaan siitepölysynteesiin, joka kerrostuu maaperään tai järvisedimenttiin ja joka voi säilyä vuosituhansia. Siitepölyanalyysiä käytetään pääasiassa ilmaston ja ympäristön tutkimukseen, mutta varhaisen maanviljelyn alkamiseen ja viljelykasvien alueelliseen levintään liittyvään tutkimukseen se on tuonut huomattavasti uutta tietoa. Varsinkin puiden siitepölyt kulkeutuvat tuulen mukana pitkiäkin matkoja, joten niiden laskeutumat edustavat laajan alueen kasvillisuutta. Ruohovartisten kasvien siitepölyt sen sijaan edustavat usein paikallista lajistoa. Siitepölyjen avulla kasvillisuutta, ja siten myös viljelyn historiaa, voidaan tarkastella sekä maantieteellisesti laajasti että pitkällä ajanjaksoilla. Siitepölyt voidaan määrittää heimon ja suvun, mutta usein lajinkin tarkkuudella. Irmeli Vuorela, Siitepöly osana asutushistorian tutkimusta. Teoksessa Petri Halinen & työryhmä (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus Helsinki University Press 2008, 342–343.

keologista tietoa verrataan muiden tieteenalojen tuloksiin ja tulkintoihin.³

Nykyarkeologian monipuoliset tutkimusmenetelmät

Arkeologisen luututkimuksen eli arkeo-osteologian perustehtävä on tunnistaa, mille lajille arkeologiselta kaivaukselta löytynyt luunpalanen kuuluu ja mistä osasta luurankoa se on peräisin. Tämän lisäksi luista voidaan joskus määrittää, minkä ikäisestä eläimestä on kyse, mikä oli eläimen sukupuoli tai tutkia luissa näkyviä merkkejä sairauksista, kuten rasitusvammoja, synnynnäisiä epämuodostumia tai parantuneita luunmurtumia. Näiden perustietojen avulla voidaan tutkia tarkemmin karjanhoidon merkitystä eri yhteisöissä, eläinten käyttötarkoituksia ja niiden yleisyyttä. Karjaa kasvattavat yhteisöt päättävät eläinten teurastusikäni niiden käyttötarkoituksen perusteella. Usein teuraaksi joutuvat nuoret urokset, sillä siitostarkoituksiin tarvitaan vain pieni osa syntyneistä urospuolisista jälkeläisistä, ja vain lihan vuoksi kasvatetut eläimet kannattaa teurastaa nuorina kasvuvauhdin hidastuttua.⁴ Joissain tapauksissa ylimääräiset urokset on kastrotu, mikäli niille on ollut käyttöä esimerkiksi vetojuhtina (härät), ratsuina (hevokset) tai villantuottajina (pässit). Tutkimalla eri-ikäisinä teurastettujen eläinten sukupuolijakaumaa voidaan saada selville karjankasvatuksen tavoitteita.⁵ Pelkästään eläinten luiden esiintyminen hauta- tai keittiöjäteaineistoissa voi kertoa niiden merkityksestä yhteisöissä, esimerkiksi mitä eläimiä käytettiin ravinnoksi tai mikä oli niiden rituaalinen merkitys.⁶

Arkeologinen kasvijäännetutkimus eli makrofossiilitutkimus (paleoetnobotaniikka) pyrkii puolestaan tulkitsemaan menneisyyden kasvien käyttöä ja elinympäristöä. Tutkimuskohteena ovat fossiiliset kasvijäänteet, eli makro(sub)fossiilit, jotka ovat säilyneet maaperässä satojen tai jopa tuhansien vuosien ajan, joko hiiltyneinä tai hiiltymättöminä. Kasvijäännemateriaali tarjoaa oivallisen aineiston muinaisten kulttuurien ja

yhteisöjen toiminnan tarkasteluun, sillä arkeologisesta kontekstista peräisin oleva kasviaineisto heijastaa ihmisen toimintaa menneisyydessä.⁷

Makrofossiilit ovat esimerkiksi kasvien siemeniä, jyviä, hedelmiä, lehtiä, neulasia ja juurimukuloita. Tärkeimpiä makrofossiililöytöjä ovat erilaisten hyötykasvien, kuten ravinto-, lääke- ja rehukasvien jäänteet. Ne ovat konkreettisia todisteita, jotka kertovat viljelyn historiasta, talouden rakenteesta, ravinnon tuotannosta ja sen hankinnasta sekä ruokavaliosta. Rikka- ja luonnonkasvien jäänteiden avulla voidaan tehdä päätelmiä viljelyolosuhteista, maan happamuudesta, kosteudesta sekä ravinnepitoisuudesta. Tutkimuksella saadaan lisäksi tietoa koko ympä-

3. Tekijät haluavat kiittää professori Juha Kantasta tiedoista ja dosentti Terttu Lempiäistä sekä anonyymejä vertaisarvioijia hyödyllisistä kommentteista. Artikkelin on kirjoitettu Suomen Akatemian rahoittaman FinnARCH-hankkeen (SA 128451) sekä Koneen Säätiön tuella (33–3177).

4. Melinda A. Zeder & Brian Hesse, The Initial Domestication of Goats (*Capra hircus*) in the Zagros Mountains 10,000 Years Ago. *Science* 287(2000), 2254–2257.

5. Maria Vretemark, *Från ben till boskap. Kosthåll och djurhållning med utgångspunkt i medeltida benmaterial från Skara*. Skrifter från Skaraborgs Länsmuseum 25. Skaraborgs Länsmuseum 1997; Auli Tourunen, *Animals in an Urban Context. A Zooarchaeological Study of the Medieval and Post-medieval Town of Turku*. Annales Universitatis Turkuensis. Ser B, Humaniora 308. Turun yliopisto 2008.

6. E.g. Auli Tourunen, Hevosenliha ja kristinusko. Teoksessa Visa Immonen & Miikka Haimila (toim.) *Mustaa valkoisella*. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle. 2005, 346–350; Auli Tourunen, Nunnien ruokalautaselta – Naantalinn luostarin eläinluuaineisto / På nunnornas tallrikar – benrester från djur från Nädendals kloster. Teoksessa Kari Uotila (toim.) *Naantalinn luostarin rannassa – Stranden vid Nädendals kloster*. *Arkipäivä Naantalinn luostarissa ja sen liepeillä*. Muuritutkimus 2011, 163–77; Auli Bläuer, Luita ja mustetta. Eläimiä Turussa arkeologisen aineiston ja kirjallisten merkintöjen valossa. Teoksessa Marika Räsänen, Reima Välimäki ja Marjo Kaartinen (toim.) *Turun tuomiokirkon suojissa – Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*. *Historia Mirabilis* 8 (2012), 166–185.

7. Jane Renfrew, *Palaeoethnobotany. The prehistoric food plants of the Near East and Europe*. London 1973.

ristöstä, sen tilasta ja muutoksista eri aikoina. Tuloksia tulkittaessa täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että kaikista kasveista ei jää maahan siemeniä, joten ne eivät voi näkyä makrofossiilaineistossa. Makrofossiilit säilyttävät yleensä morfologiset ja anatomiset piirteensä niin hyvin, että esimerkiksi viljojen jyvät voidaan määrittää lajitarkasti (esim. ruis). Lajin määrittäminen on ensiarvoisen tärkeää tutkittaessa viljelyn paikallista historiaa. Mikäli kasvijääne on rikkoutunut tai liian kulunut eikä sitä saada luotettavasti määritettyä lajitasolle, määrittäminen sukusolulle käyttäen esimerkiksi viljat-luokitusta.⁸

Arkeologisen aineiston tulkinnaassa on miuistettava Oscar Monteliusta mukaillen että ”vain häviävän pieni osa siitä, mitä kerran oli, on hautautunut maaperään; vain osa siitä, mitä on hautautunut, on selvinnyt läpi aikojen; vain osa ajan hampaista selvinneistä on saatu taas esille; ja tiedämme varsin hyvin, miten vain pieni osa esille saadusta tarjoaa apua tieteen tekemiseen”.⁹

Eloperäinen aines säilyy vaihtelevasti Suomen maaperässä, ja aineistojen säilyvyserojen vuoksi jotkut alueet ja aikakaudet ovat paremmin tutkittuja kuin muut. Suomen happaman maaperän vuoksi vanhimmat esihistorialliset luu- ja makrofossiilaineistot koostuvat lähes yksinomaan palaneesta luusta ja hiiltyneistä kasvijäänteistä, sillä palamaton orgaaninen aines ei yleensä ole säilynyt.¹⁰ Varhaisimmat hiiltymättömät kasvijäänteet ovat vesipähkinöitä.¹¹ Hiiltyminen ja palaminen on voinut tapahtua monilla tavoilla, esimerkiksi liedessä ruuan käsittelyn ja valmistuksen yhteydessä, viljan kuivatuksen ja varastoinnin aikana, jätteitä poltettaessa tai tulipalossa. Palanut luu on yleensä hajonnut pieniksi paloiksi, ja aineistot ovat pieniä, vain yksittäisiä tunnistettuja luita.

Palamatonta luuaineistoa ja kasvijäänteitä on säilynyt Suomessa ennen muuta rautakauden lopulta lähtien, mutta parhaiten säilyneet luut ja runsaimmat aineistot ovat kosteista ja vähähappisista kaupunkikerroksista, jotka ovat säilyttäneet hyvin kaikkea orgaanista aineista. Niistä

löytyvät rikkaimmat ja monipuolisimmat hiiltyneet kasvijääneaineistot sekä satojen tai jopa tuhansien luukilojen palamattomat luuaineistot. Orgaanisten aineistojen koko ja säilyvyys liittyy olennaisesti niistä saatavaan tietomäärään. Vain suurista ja hyvin säilyneistä luuaineistoista saadaan tilastollisesti riittäviä määriä eläinten ikä-, koko- ja sukupuolietoa. Koska Suomen varhaiset kaupungit ovat keskittyneet rannikolle, myös laajimmat luu- ja kasvijääneaineistot ovat peräisin sieltä.

Viime vuosikymmenien aikana muinais-DNA-tutkimus on avannut uusia mahdollisuuksia varhaisen karjanhoidon ja viljanviljelyn tutkimiseksi.¹² Se tarkastelee suoraan tutkimuskohteen – luun tai kasvijäänteiden – perimää. Tämä on mahdollistanut esimerkiksi kotieläinten kesytyshistorian ja kesytettyjen eli domestikoitujen eläinten leviämisen tarkemman tutkimuksen, hevosten värien muutoksen selvittämisen varhaisen domestikaation aikana tai yksittäisten

8. Terttu Lempiäinen, Turun muinaisen Mätäjärven kasvijäänteet. Teoksessa Juhani Kostet & Aki Pihlman (toim.) *Turun Mätäjärvi*. Turun maakuntamuseo 1989; Karin Viklund, *Cereals, Weeds and Crop Processing in Iron Age Sweden*. Umeå 1998; Stefanie Jacomet & Angela Kreuz, *Archäobotanik. Aufgaben, Methoden und Ergebnisse vegetations- und agrargeschichtlicher Forschung*. Stuttgart 1999.

9. Oscar Montelius, *The civilization of Sweden in heathen times*. Maximilian 1888, viittaus teoksessa Lee R. Lyman, *Vertebrate taphonomy*. Cambridge University Press 1994, 1.

10. Mikael Fortelius, *Johdatus arkeologiseen luuanalyysiin*. Museovirasto 1981, 11; Pirkko Ukkonen, *Shaped by the Ice Age. Reconstructing the history of mammals in Finland during the Late Pleistocene and Early Holocene*. Helsingin yliopisto 2001, 7; Auli Tourunen, *Burnt, fragmented and mixed: identification and interpretation of domestic animal bones in Finnish burnt bone assemblages*. *Fennoscandia Archaeologica* XXVIII (2011).

11. Heikki Matiskainen. *Riihimäen esihistoria*. Riihimäen kaupungin museo 2002.

12. Beth Shapiro & Michael Hofreiter (toim.) *Ancient DNA. Methods and Protocols*. Methods in Molecular Biology, vol. 840. Springer Science+Business Media 2012.

luiden sukupuolen tunnistamisen.¹³ DNA-tiedon avulla voidaan tutkia lisäksi muinaisten populaatioiden sukulaisuutta verrattuna toisiinsa tai suhteessa nykypopulaatioihin ja karjanhoidon tai viljelyn leviämisen tulosuuntaa. Suomessa kotieläinten muinais-DNA-tutkimus on vasta alussa, mutta täälläkin arkeologisista luista on voitu eristää DNA:ta ja selvittää esimerkiksi lampaan populaatiohistoriaa.¹⁴ Tutkimusmenetelmää ei vielä ole Suomessa sovellettu fossiiliisiin kasvijäänteisiin, mutta toivottavasti jonain päivänä viljelyn historiasta saadaan uutta tietoa myös DNA- menetelmän avulla.

Arkeologisen aineiston isotooppitutkimus on myös yleistynyt viime vuosikymmeninä. Se perustuu eliöiden hengittämien ja syömien alkuaineiden isotooppisuhteiden erojen tutkimiseen.¹⁵ Ne voivat kertoa esimerkiksi karjan ruokinnasta tai sen maantieteellisestä alkuperästä.¹⁶

Kotieläinten historiaa luututkimuksen valossa

Arkeologit ovat tutkineet kivikaudelta 1700-luvulle ulottuvan jakson luuaineistoja. On ilmen-

nyt, että karjanhoito levisi nykyisen Suomen alueelle viimeistään kivikauden lopulla niin kutsutun Kiukaisten kulttuurin aikana eli noin 2400–1900/1500 eaa. Metsästys ja kalastus säilyivät silti merkittävinä elinkeinona, sillä karjaeläinten luut ovat tutkitussa aineistoissa harvinaisia. Varhaisin nauta voidaan ajoittaa pronssikauden alkuun ja varhaisin hevonen pronssikauden loppuun (taulukko 1). Karjanhoitoa näyttäisi olleen vain rannikkoseudulla, sillä sisämaasta ei löydetty lainkaan tälle ajanjaksolle ajoitettuja karjaeläinten luita. Elinkeinojen hitaan leviämisen syy oli todennäköisesti karjanhoidon epävarmuus uutena elinkeinona. Kesti tuhansia vuosia ennen kuin karjanhoito ja karjakanta vakintuivat niin, että niiden varaan saattoi jättäytyä.¹⁷

Nakkilan Viikkalan Selkäkankaan hautaröykkiöstä löydetystä naudan hampaasta on saatu tietoa pronssikauden naudoista.¹⁸ Selkäkankaan

with contemporary sheep breeds. *Genetics Selection Evolution* 45 (2013) 2.

15. Isotooppitutkimuksesta: ks. erillinen artikkeli tässä julkaisussa: Lahtinen et al.

16. Marie Balasse, Hervé Bocherens, Andre Mariotti & Stanley Ambrose 2001. Detection of dietary changes by intra-tooth carbon and nitrogen isotopic analysis: an experimental study of dentine collagen of cattle (*Bos taurus*). *Journal of Archaeological Science* 28 (2001), 235–245; Nanna Noe-Nygaard, T. Douglas Price & Signe Ulfeldt Hede, Diet of aurochs and early cattle in southern Scandinavia: evidence from 15N and 13C stable isotopes. *Journal of Archaeological Science* 32 (2005), 855–871; Jacqueline Towers, Janet Montgomery, Jane Evans, Mandy Jay & Mike Parker Pearson, An investigation of the origins of cattle and aurochs deposited in the Early Bronze Age barrows at Gayhurst and Irthlingborough. *Journal of Archaeological Science* 37 (2010), 508–515.

17. Auli Bläuer & Juha Kantanen, Transition from hunting to animal husbandry in Southern, Western and Eastern Finland: new dated osteological evidence. *Journal of Archaeological Science* 40 (2013), 1646–1666. Ilmaston vaikutuksesta viljan viljelyyn ks. Reijo Solantie. *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. Jyväskylän yliopisto 2012.

18. Auli Bläuer, Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Laura Arppe & Juha Kantanen in press, Bronze Age cattle teeth and cremations from a monumental burial cairn in Selkäkangas, Finland: new radiocarbon-dates and isotopic analysis. *Estonian Journal of Archaeology*.

13. E.g. Greger Larsona, Umberto Albarella, Keith Dobney, Peter Rowley-Conwy, Jörg Schibler, Anne Tresset, Jean-Denis Vigne, Ceiridwen J. Edwards, Angela Schlumbaum, Alexandru Dinu, Adrian Bălăşescu, Gaynor Dolman, Antonio Tagliacozzo, Ninna Manaseryan, Preston Miracle, Louise Van Wijngaarden-Bakker, Marco Masseti, Daniel G. Bradley & Alan Cooper, Ancient DNA, pig domestication, and the spread of the Neolithic into Europe. *PNAS* 104 (2007), 15276–15281; Emma Svensson, Anders Götherström, & Maria Vretemark, A DNA test for sex identification in cattle confirms osteometric results. *Journal of Archaeological Science* 35 (2008) 4, 942–946; Arne Ludwig, Melanie Pruvost, Monika Reissmann, Norbert Benecke, Gudrun A. Brockmann, Pedro Castaños, Michael Cieslak, Sebastian Lippold, Laura Llorente, Anna-Sapfo Malaspinas, Montgomery Slatkin & Michael Hofreite, Coat color variation at the beginning of horse domestication. *Science* April Vol 24 No.324 (2010), 485.

14. Marianna Niemi, Auli Bläuer, Terhi Iso-Touru, Veronica Nyström, Janne Harjula, Jussi-Pekka Taavitsainen, Jan Storå, Kerstin Lidén & Juha Kantanen, Mitochondrial DNA and Y-chromosomal diversity in ancient populations of domestic sheep (*Ovis aries*) in Finland: comparison

suuresta, noin neljän aarin laajuisesta røykkiöstä on löydetty palaneiden ihmisluiden lisäksi viisi naudan hammasta, joista yksi on radiohiiliajoitettu varhaiselle pronssikaudelle (1430–1270 eaa.; taulukko 1).¹⁹ Pronssikauden hautauksille oli tyypillistä vainajien polttohautaus, ja usein myös vainajien mukana laitetut eläimet poltettiin.²⁰ Polttamattomien naudan hampaiden sijoittaminen hautaan on sisältänyt toisenlaisen merkityksen. Naudan hampaasta tehty isotooppi tutkimus paljasti, että hammas on muodostunut eläimen ensimmäisen elinvuoden aikana. Hiilen isotooppiarvojen muutoksessa näkyy puolestaan vieroitusta emän maidosta. Osa muutoksesta saattaa myös selittyä kesä- ja talviajan ravinnon erilaisessa kasvuympäristössä: kesällä eläimet kulkivat metsälaitumilla ja talviruokinta hoidettiin rantaniittyjä hyödyntäen.²¹ Strontiumin isotooppiarvot sopivat hyvin paikalliseen maaperään, mutta ne poikkeavat toisistaan hampaan ylä- ja alaosassa. Tämä viittaa siihen, että eläimen kesä- ja talviravinto olivat peräisin eri alueilta. Syyinä saattaa olla metsälaiduntaminen tai se, että eläin siirrettiin eri asuinalueelle ensimmäisen elinvuotensa aikana.

Karjanhoito näyttää levinneen lännestä, sillä ensimmäiset merkit karjaeläimistä ovat niiden

esihistoriallisten kulttuurien piiristä, joilla oli tiiviit yhteydet Skandinaviaan.²² Karjanhoito on todennäköisesti saanut esihistorian aikana vaikutteita myös idästä. Nykyisiä kotieläinrotuja tutkimalla on saatu selville, että paikallisissa alkuperäisroduissamme on geneettistä vaihtelua, joka on ominaista muun muassa venäläisille eläinroduille.²³ Myös esimerkiksi veto Härkien nimistö ja kastroiditavat viittaavat yhteyksiin Suomenlahden eteläpuolelle. Kansatieteellisten lähteiden mukaan Ruotsissa on ollut tapana kastroida vetoeläimiksi tarvittavat sonnivasikat jo nuorina.²⁴ Kastroidin aiheuttaman hormonaalisen muutoksen takia niiden luuston kehitys poikkeaa sonnien vastaavasta: härät kasvoivat pitempikäisiksi ja -sarvisiksi kuin sonnit.²⁵ Virossa on ollut tapana kastroida sonnit vasta aikuisina, kun niitä on jo voitu käyttää siitokseen.²⁶ Tämän takia härkien luusto ei ole enää muuttunut kastroation myötä, vaan ne muistuttavat ra-

23. Miika Tapio, Nurbij Marzanov, Mikhail Ozerov, Mirjana Činkulov, Galina Gonzarenko, Tatyana Kiselyoval, Maciej Murawski, Haldja Viinalass & Juha Kantanen. Sheep mitochondrial DNA variation in European, Caucasian, and Central Asian areas. *Molecular biology and evolution* 23 (2006) 9, 1776–1783.; Miika Tapio, Mikhail Ozerov, Ilma Tapio, Miguel A Toro, Nurbij Marzanov, Mirjana Činkulov, Galina Goncharenko, Tatyana Kiselyova, Maziek Murawski & Juha Kantanen. Microsatellite-based genetic diversity and population structure of domestic sheep in northern Eurasia. *Genetics* 76 (2010) 11, 11; Juha Kantanen, C. J. Edwards, D. G. Bradley, H. Viinalass, S. Thessler, Z. Ivanova, T. Kiselyova, M. Činkulov, R. Popov, S. Stojanovic, I. Ammosov & Johanna Vilkki. Maternal and paternal genealogy of Eurasian taurine cattle (*Bos taurus*). *Heredity* 103 (2009) 5, 404–415.

24. John Granlund, Rinderanspannung und Joche in Schweden. Teoksessa *Národopiský věstník Československý. Boěnik III–IV*. Brno-Praha 1969, 99–118.

25. Eskil Brännäng. Studies on monozygous cattle twins. XXIII. The effect of castration and age of castration on the development of single muscles, bones and special sex characters. Part II. *Swedish Journal of Agricultural Research* 1 (1971), 69–78.

26. Ants Viires, Draught oxen and horses in the Baltic countries. Teoksessa A. Fenton, J. Podolák & H. Rasmussen (toim.) *Land Transport in Europe*. Folkelivs studier 4 (1973), 428–456.

19. Muissa hampaissa ei ollut säilynyt hammasluuta tai juuria, joten radiohiiliajoitusta ei tehty: hampaan kiilteen ajoittaminen on haasteellista. Robert Hedges, Julia Lee-Thorp & Noreen Tuross. Is tooth enamel carbonate a suitable material for radiocarbon dating? *Radiocarbon* 37 (1995), 285–290; Todd Surovell. Radiocarbon dating of bone apatite by step heating. *Geoarchaeology* 15 (2000) 591–608. Hampaan ajoitus julkaistu: Bläuer & Kantanen 2013.

20. Pirjo Lahtiperä, Luuaineiston analyysi. Teoksessa Unto Salo: *Metallikautinen asutus Kokemäenjoen suussa II*. Satakunnan museon kannatusyhdistys 1970, 198–219.

21. Varsinaiset karjasuojat ja sisäruokinta levisivät todennäköisesti vasta rautakauden lopulla, joten pronssikaudella eläimet joko ruokittiin ulkona tai niiden täytyi itse etsiä ravintonsa lumen alta, esimerkiksi rantaniityiltä. Janken Myrdal. Elisenhof och järnålderns boskapskötsel i Nordvästeuropa. *Fornvännen* 79 (1984), 73–92.

22. Bläuer & Kantanen 2013.

kenteeltaan sonneja. Kansatieteelliset lähteet 1800-luvulta kuvailevat Suomessa käytetyn varhaista kastraatiota Ruotsin tapaan.²⁷ Keskiaikaisen luuaineiston urospuoliset nautaeläimet ovat kuitenkin rakenteeltaan sonnien kaltaisia (esimerkiksi urosten kämmenluut ovat keskimäärin lyhyempiä kuin lehmien kämmenluut), vaikka suurin osa näistä eläimistä oli vetoeläimiä. Luisissa on merkkejä raskaan työn aiheuttamista kulumista.²⁸ Uuden ajan kerroksista ei ole löydetty riittävästi kämmenluita asian tarkempaa tutkimusta varten. Myös suuri osa vetohärkäsananstosta on yhteistä suomen ja viron kielessä, mikä saattaa viitata yhteiseen härkäperinteeseen.²⁹ Tarvitaan kuitenkin lisää tutkimuksia naudan kämmenluiden mittasuhteista ennen kuin mahdollinen vaihdos vetohärkätraditiossa keskiajan ja uuden ajan välillä voidaan todentaa.

Keskiajan ja uuden ajan runsaat luuaineistot tarjoavat hyvät mahdollisuudet tarkastella karjanhoidon merkitystä. Lähes kaikissa aineistoissa nauta on yleisin tunnistettu eläin, tosin myös lampaan merkitys on ollut suuri. Sika ja vuohet ovat selvästi harvinaisempia luuaineistoissa.³⁰ Koska naudat ovat olleet huomattavasti kookkaampia kuin lampaat, on suurin osa kulutetusta lihasta ollut naudanlihaa. Turun kaupungista kaivetussa lammassluumateriaalissa paljastuu lampaiden koon pieneneminen keskiajan ja uuden ajan välillä.³¹ Samanlaista muutosta ei ollut havaittavissa nautojen luissa. Lampaiden koon pienentyminen saattaa heijastaa asutuksen tihentymisestä johtuvaa kiristynyttä kilpailua talvirehujen niittyaloista, jossa niukentuvat heinävarat ohjattiin naudoille lampaiden jäädessä vähemmälle heinälle.³² Historiallisen ajan lähteissä lehtikerput mainitaan nimenomaan lampaiden talviruokana, vaikka lammas on ruohonsyöjä siinä missä nautakin.³³

Luututkimus on myös paljastanut muutoksen siinä, miten vuohtia käytettiin Turussa keskiajalta uudelle ajalle.³⁴ Keskiaikaisista kerroksista löytyneet vuohen luut ovat pääosin peräisin jalokojen alaosista ja sarvista. Tämä kertoo vuohien

nahkojen ja sarvien hyödyntämisestä raaka-aineena. Keskiajalla eläinten raajojen alaosien luut jätettiin yleisesti kiinni nahkoihin nylkemisen yhteydessä, ja nämä luut kerrostuivat tämän vuoksi nahkojen parkituspaikalle. Vuohien sarvien ulkokuorta käytettiin käsityön raaka-aineena, mutta sarvien sisällä oleva sarviluu heitettiin hyödyttömänä tunkiolle. Uuden ajan kerroksissa vuohien muiden ruhonosien määrä kasvaa merkittävästi. Vuohet olivat siis muuttuneet myös lihaeläimiksi. Tämä muutos heijastaa todennäköisesti vuohien yleistymistä kaupungissa, joka puolestaan johtuu Turun ympäristön kiristyvää laiduntilanteesta: pienemmän ja vaatimattomamman vuohen ruokinta oli helpompi järjestää kuin lehmän.

Viljelykasvien historiaa kasvijäänteiden valossa

Suomen vanhin radiohiilijoitettu viljakasvijääne on peräisin pienijyväisestä kuorettomasta ohrasta (*Hordeum vulgare* var. *nudum*), jonka jyvii löytyi Turun Niuskalan kivikauden asuinpaikan

27. Kustaa Vilkkunen, Verwendung von Zugochsen in Finnland. *Studia Fennica* II (1936), 55–98.

28. Tourunen 2008, 155–157.

29. Vilkkunen 1936, 93–98.

30. Yhteenveto aiheesta Tourunen 2008, 147. Uudempaa tutkimusta: Anna-Kaisa Puputti, *Living with animals: a zooarchaeological study of urban human-animal relationships in early modern Tornio, 1621–1800*. Bar international series 2100. Oxford 2010; Tourunen 2011.

31. Tourunen 2008, 139.

32. Suomenlampaan rodunjalostuksen alkuaikoina 1900-luvulla länsi- ja itäsuomalaisissa lampaissa on ollut merkittävä kokoero. Kalle Majjala. History, recent development and uses of Finnsheep. *Journal of Agricultural Science in Finland*. Maataloustieteellinen aikakauskirja 60 (1988), 449–454. Tämän pohjalta on esitetty, että Suomessa olisi ollut kaksi erillistä lammassrotua. Tämä saattaisi selittää lampaan koon muuttumisen, mutta uusimmat muinais-DNA-tutkimukset eivät kuitenkaan tue tätä teoriaa, ks. Niemi et al. 2013.

33. Esim. Soininen 1974, 225; Franciscus Wilhelmus Maria Vera. 2000. *Grazing ecology and forest history*. CABI publishing, UK, 2000.

34. Tourunen 2008, 140.

Taulukko 1.

Laji	Löytö	Ajoitus- koodi	Radiohiili- ajoitus BP	2σ cal (95,4% tod.näk)	Viite
Lammas/vuohi	Ranneluu	Ua-43043	3679±33	2200–1950 eaa.	Bläuer & Kantanen 2013
Lammas/vuohi	Kämmeniuvu	Ua-42074	2580±37	820–550 eaa.	Bläuer & Kantanen 2013
Hevonen	Alaleuka	Ua-42073	2578±43	830–540 eaa.	Bläuer & Kantanen 2013
Sika	Kyynärluu	Ua-34127	382±30	1440–1640 jaa.	Bläuer & Kantanen 2013
Nauta	Hammasta	Hela-2496	3086±30	1430–1290 eaa.	Bläuer & Kantanen 2013
Kuoreton ohra	Jyvä	Ua-338	3200 ± 170	1900–1000 eaa.	Pihlman & Seppä-Heikka 1985; Vuorela & Lempiäinen 1988; Asplund, Formisto & Illmer 1989.

arkeologisissa kaivauksissa.³⁵ Yhdelle jyvälle teetettiin radiohiiliajoitus, jonka mukaan jyvä ajoituu ajanjaksolle 1900–1000 eaa. (taulukko 1) eli kivikautisen Kiukaisten kulttuurin loppuun tai pronssikauden alkuun. Siitepölyanalyyseissä puolestaan löytyi ohran (*hordeum*) siitepölyjä, jotka osoittavat kyseistä viljalajia viljellyn alueella; kyseessä ei siten ole muualta tuotu vilja.³⁶

Muista viljalajeista varhaisimmiksi otaksuttuja löytöjä ei ole vielä radiohiiliajoitettu, joten niiden ajoitus perustuu arkeologisen löytöyhteyden ajoitukseen. Pronssikaudella (1500–500 eaa.) viljalajeista on löytöjä kuorettomasta ja kuorellisesta ohrasta.³⁷

Rautakaudelta (500 eaa.–1150/1300 jaa.) alkaen viljalajeja tunnetaan jo useilta kymmeniltä asuinpaikoilta sekä muinaispelloista ja haudoista eri puolilta maata. Ohra näyttää olleen edelleen yleisin viljakasvi.³⁸ Varhaisimmat löydöt pölkkyvehnästä³⁹ ja emmervehnästä⁴⁰ ovat esiroomalaiselta rautakaudelta (500 eaa.–0). Ne olivat ensimmäisiä nykyisen Suomen alueella viljeltyjä vehnälajeja. Pölkkyvehnää on saatettu viljellä paljon enemmänkin kuin on luultu, mutta luultavasti se kasvoi pelloilla muun viljan – lähinnä ohran – seassa.⁴¹ Pölkkyvehnää tiedetään viljellyn puhtaana viljana pellossa vielä 1890-luvulla.⁴² Leipävehnän viljely alkoi huomattavasti myöhemmin kuin pölkky- tai emmervehnän, sil-

35. Sirkku Pihlman & Merja Seppä-Heikka, Indication of Late-Neolithic cereal cultivation at the Kotirinne dwelling site at Niuskala, Turku, SW-Finland. *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 61 (1985), 85–88; Irmeli Vuorela & Terttu Lempiäinen, Archaeobotany of the site of the oldest cereal grain find in Finland. *Annales Botanici Fennici* 25 (1988), 33–45; Henrik Asplund, Tarja Formisto & Kari Illmer, Kotirinne – A Late Neolithic Mixed Farming Site: Osteological and Chemical Investigations at the Kotirinne Dwelling Site at Niuskala, Turku, SW-Finland. *Norwegian Archaeological Review* 22 (1989) 2, 119–129. Henrik Asplund, *Kymittä. Sites, centrality and long-term settlement change in the Kemiönsaari region in SW Finland*. Turun yliopisto 2008.

36. Vuorela & Lempiäinen 1988, 33–45.

37. Kaisa Häkkinen & Terttu Lempiäinen, Die ältesten Getreidepflanzen der Finnen und ihre Namen. *Finnish-Ugrische Forschungen* 53 (1996), 148–149.

38. Ibid.

39. Anne Vikkula, Sirkka-Liisa Seppälä & Terttu Lempiäinen, The ancient field of Rapola. *Fennoscandia Archaeologica* XI (1994), 41–59.

40. Häkkinen & Lempiäinen 1996, 148–149; Daniel Zohary, Maria Hopf & Ehud Weiss, *Domestication of Plants in the Old World*. Oxford University Press 2012.

41. Vikkula, Seppälä & Lempiäinen 1994, 41–59; Hannele Lehtonen, Mía Lempiäinen & Mikko Helminen, Kahden Pönkän tutkimuksia Lapissa vuosina 2006–2007 – Vainriehpönkän ja Muuntajanpönkän arkeologiset tutkimukset Satakunnan Lapissa. *Kentältä poimitua* 7 (2010), 47–65; Teija Alenius, Esa Mikkola & Antti Ojala, History of agriculture in Mikkeli Orijärvi, eastern Finland as reflected by palynological and archaeobotanical data. *Vegetation History and Archaeobotany* 17 (2008), 171–183.

42. Soininen 1974, 173; Arne Rousi, *Auringonkukasta viiniköynnökseen*. WSOY 1997, 73.

lä vanhimmat löydöt ovat rautakaudelta noin vuodelta 300 jaa. (taulukko 1).⁴³ Leipävehnä näyttää löytöjen perusteella syrjäyttäneen aiemmin viljellyt vehnätyypit jo rautakaudella.⁴⁴

Varhaisimmat rukiin hiiltyneet jyvälöydöt ajoittuvat myös rautakaudelle, noin 100 eaa. (taulukko 1).⁴⁵ Ruis oli vielä rautakauden lopullaikin harvinainen viljakasvi alueella, ja merkittävä leipävilja se lienee ollut vasta keskiajalla.⁴⁶ Ruis kasvoi alkuaan ohra- ja vehnäpelloissa rikkakasvina, mutta vähitellen sen lajioinaisuudet kehittyivät viljelykasvin suuntaan.⁴⁷

Kauran varhaishistoria on samankaltainen kuin rukiin. Se oli ensin muiden viljojen rikkakasvi, ja kun se kasvoi näiden seassa, sille kehittyi viljelykasveille ominaisia piirteitä.⁴⁸ Kaura on neljästä pääviljalajistamme todennäköisesti nuorin, varhaisimmat löydöt ovat peräisin noin ajalta 300 jaa. (taulukko 1).⁴⁹ Se yleistyi vasta keskiajan kuluessa mutta pysyi kuitenkin vaatimatommassa asemassa muihin viljalajeihin nähden vielä 1800-luvulla.⁵⁰

Rikkakasvien siemenet kasvijäänneaineistoissa

Viljelyhistorian kannalta tärkeitä tutkimuksen kohteita viljanjyvien lisäksi ovat viljelykasvien seassa kasvavat rikkakasvit. Pelloilla kasvoi viljan lisäksi runsas rikkakasvilajisto sekä luonnonkasveja. Ne kulkeutuivat pelloille kylvösiementen mukana ja siirtyivät sadosta toiseen vuosisaattojen ajan, vaikka itse viljelykasvi olisi vaihtunut. Kevät- ja syysviljoilla on omat rikkakasvilajinsa. Niiden perusteella on pyritty selvittämään, onko makrofossiilisessa jyväaineistossa viitteitä kevä- tai syyskylvöisestä viljasta.⁵¹ Syysviljojen rikkaruohot ovat huomattavasti yleisempiä sekä esihistoriallisen että historiallisen ajan kasvijäänneaineistoissa. Lisäksi monivuotiset rikkaruohot ovat yleisempiä kuin yksivuotiset. Monivuotisia rikkaruohoja, mutta myös luonnonkasveja, ovat esimerkiksi ängelmä, eräät leinikkilajit, niittyhumala, pukinjuuri ja keltano, joita löytyy makrofossiililaineistoista.⁵² Nämä ehkä viit-

taavat syysviljaan. Kevät- ja syysviljojen yksivuotisia rikkakasveja, jotka olivat tyyppillisiä ruis- ja ohrapelloissa ovat muun muassa ruiskaunokki, aurankukka, ruiskattara, ruistankio ja peltorusojuuri. Lajit ovat nykyisin joko kokonaan hävinneitä tai harvinaistuneet kylvösiementen tehokkaan puhdistuksen vuoksi.⁵³

Rikkakasvien siemenet voivat antaa myös viitteitä siitä, onko kyseessä puhdistettu vai puhdistamaton vilja. Vanhanaikaisten siemenpuhdistusmenetelmien avulla siemenviljasta oli vaikea poistaa isokokoisten rikkakasvien, kuten aurankukan, ruiskattaran tai peltorusojuuren siemeniä.⁵⁴ Ne säilyivät siemenviljan seassa ja kylväytyivät peltoon vuodesta toiseen. Sen sijaan pienenisiemenisten rikkaruohojen jäänteitä ei puhdistetusta vilja-aineistosta löydy. Puhdistamattomasta viljasta kertovat myös viljojen tähkälapakot, vihneet ja korrenosat.⁵⁵

43. Häkkinen & Lempiäinen 1996, 148–149.

44. Ibid.

45. Merja Seppä-Heikka, *Lounais-Suomen metallikautinen asutuskehitys. Paleoetnobotaaninen osa. Loppuraportti*. Helsingin yliopisto, kasvitieteen laitos 1986.

46. Rousi 1997, 85; Terttu Lempiäinen, Ruis rautakauden Suomessa ja Katariinan Kirkkomäen ruisolkipunos. Teoksessa Visa Immonen & Miikka Haimila (toim.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*. 2005, 110–118.

47. Lempiäinen 2005, 115.

48. Rousi 1997, 85.

49. Marjatta Aalto, *Archaeobotanical studies at Katajämäki, Isokylä, Salo, South-West Finland. Pact 7* (1982), 137–147.

50. Rousi 1997, 89.

51. Terttu Lempiäinen, Muinaisten peltujen rikkaruohot makrofossiililaineistoissa. Teoksessa Juha Hirvilampi (toim.) *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka 2010, 4–17.

52. Ibid.

53. Ibid.

54. Johanna Onnela, Vanhakantaisia viljelykasveja Etelä-Suomessa – kasvijäännetutkimuksia ja kokeellista arkeobotaniikkaa. Lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto, biologian laitos 2004, 76–78; Karin Viklund, *Cereals, Weeds and Crop Processing in Iron Age Sweden*. Umeå university 1998.

55. Ibid.

Rikkakasvilajistosta voidaan toisinaan päätellä, onko vilja kotoperäistä vai tuontiviljaa. Vierasperäiset kasvilajit viljan seassa voivat kertoa tuontiviljasta. Ulkomaisen tuontiviljan mahdollisuutta on arvioitu myös vertailemalla viljanjyvien mittasuhteita eri alueilla tehtyjen tutkimusten kesken. Kastelholman rukiiden jyväkoot ovat mittasuhteiltaan puolalaisten rukiiden kaltaisia, joten ei ole mahdotonta, että Kastelholman linnaan olisi tuotu ruista Puolasta. Kirjallisten lähteiden mukaan 1400–1500-luvulla Suomeen tuodun rukiin pääasiallinen tuontisatama olikin Danzig.⁵⁶

Makrofossiiliaineistossa esiintyvät rikkakasvien siemenet kertovat myös kasvilajistosta, jota kerättiin eläimille talvirehuksi tai jota ne söivät laiturilla. Kasvilajien perusteella voidaan lisäksi päätellä, millaisesta ympäristöstä kasvit ovat peräisin, kuivalta kedolta vai kosteikkoniityltä. Keskiajalla karja sai lähes kaiken ravintonsa luonnonniittyjen kasveista ja metsälaidunnuksesta. Heinää sekä lehdeksiä kerättiin eläinten talvirehua varten.

Hämeen linnan arkeologisten kaivausten yhteydessä vuonna 1983 löytyi viljavarasto, joka oli tuhoutunut tulipalossa. Viljavarastosta otetusta näytteestä analysoitiin yli 26 000 kasvijäännettä, jotka pääosin olivat viljanjyviä. Muita viljanjäänteitä, kuten tähtälapakon osia, korrenpalasia tai -solmuja sekä vihneenosia oli hyvin vähän. Jyvät ajoitettiin 1400–1600-luvulle. Makrofossiilitutkimuksen mukaan Hämeen linnan varaston viljat olivat sekoitus useamman pellon sadosta. Valtalajina oli ohra, sillä sen osuus määrättyistä kasvijäänteistä oli yli 65 prosenttia. Ohrasadosta osa oli ilmeisesti korjattu kypsymättömänä. Kauraa aineistossa oli runsas kolmasosa, ruista ja vehnää sen sijaan erittäin vähän. Jyvät olivat puhdistettuja, sillä joukossa oli hyvin vähän rikkakasvien siemeniä. Rikkakasvit edustivat lajeja, jotka voivat kasvaa sekä syys- että kevätiljapelloilla. Palossa on mahdollisesti tuhoutunut linnan omaa syys- ja kevätiljää sekä veroina toimitettua talonpoikien ohrapelloiltaan korjaamaa satoa, joka oli ehkä tarkoitettu rehuksi.⁵⁷

Espoon Mankbyn keskiaikaisella kylätontilla on tehty arkeologisia kaivauksia vuosina 2007–2013.⁵⁸ Kaikilta kaivauksilta on tehty myös kasvijäännetutkimuksia.⁵⁹ Mankbyn muinaispellostosta on löytynyt sekä ruista että ohraa, joista ruis oli yleisempi. Suurin osa jyvästä oli peräisin kypsymättömästä viljasta. Rikkakasvilajisto painottui monivuotisiin syysviljapeltolajeihin, ja käsitti enimmäkseen rukiin seuralaislajeja. Runsa kuusen neulasten määrä saattoi olla peräisin havuista, joita oli käytetty karjan kuivikkeena ja levitetty lannoitteeksi pellolle. Vuoden 1552 kymmenysveroluettelosta selviää, että Mankbyn kuusi taloa viljelivät sekä ohraa että ruista.⁶⁰

Maatalous, arkeologia ja historia: kohti kokonaisvaltaista tutkimusta

Suomen maatalouden historiaa voidaan tarkastella erilaisista lähteistä, jotka kattavat eri ajanjaksoja. Viljan viljelyn varhaisimmat merkit ovat peräsin siitepölytutkimuksista, joissa on löydetty *cerealia*-pölystää kivikauden kerroksista.⁶¹ Historiallisiin lähteisiin verrattuna arkeologiset lähdemateriaalit tarjoavat mahdollisuuden tarkastella maatalouden kehitystä pitemmällä aikavälillä. Toistaiseksi varhaisin radiohiiliajoitettu viljan jyvä ajoittuu kivi- ja pronssikauden taitteeseen (1900–1000 eaa.) ja varhaisin kotieläin

56. Ibid.

57. Onnela 2004, 49–52.

58. Georg Haggrén ja työryhmä. *Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivaukset vuosilta 2007–2011*. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

59. Mia Lempiäinen-Avci. *Espoo, keskiaikaisen kylätontin makrofossiilitutkimukset*. Tutkimusraportit vuosilta 2007–2011. Turun yliopisto, kasvimuseo, biologian laitos.

60. Georg Haggrén, Leipäviljaa ja lypsykarjaa. Maatalous keskiajan ja uuden ajan taitteen Raaseporin läänissä. Teoksessa Juha Hirvilampi (toim.) *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseum Sarka 2010, 132–158.

61. Irmeli Vuorela, Viljelytoiminnan alku Suomessa paleoekologisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Suomen tiedeseura 1999, 143–151.

myöhäiselle kivikaudelle (2200–1950 eaa.) (taulukko 1).⁶² Arkeologista materiaalia on tällä hetkellä tutkittu yleisesti 1700-luvulle asti. Myös nuorempia kerroksia on mahdollista tutkia arkeologisista menetelmin, joten tutkimusmateriaali voi tulevaisuudessa kattaa myös lähihistorian. Kasveja ja eläimiä koskevia kirjallisia tietoja on säilynyt vasta keskiajan lopulta, niitäkin hyvin vähän.

Eri lähteet tarjoavat erilaista tietoa. Toisin kuin arkeologinen lähdemateriaali, joka on keskittynyt tietyille alueille ja ajanjaksoille, kirjalliset lähteet kattavat tasaisemmin koko Suomen. Niistä saadaan tietoa esimerkiksi kylvö- ja karjamaaristä, katovuosista ja eläinten ruokinnasta. Näin on esimerkiksi voitu arvioida eri kaskityyppien merkitystä Pohjois-Savon maataloudessa 1500-luvulla⁶³ tai arvioida eläinten ruokintaan tarjolla olevan rehun määrää.⁶⁴ Varhaiset kirjalliset dokumentit ovat kuitenkin vaatimattomia, mitä tulee maataloutta koskeviin yksityiskohtaisiin tietoihin. Esimerkiksi 1400–1600-luvun kirkolliset kymmenysveroluettelot ja voutintilit kertovat viljelykasvien kylvöistä ja sadoista tai karjaeläinten lukumäärästä, mutta niistä ei välttämättä käy ilmi esimerkiksi se, millaisista viljan lajityypeistä on kyse. Poikkeuksena on Olaus Magnuksen historiateos, jossa hän mainitsee muun muassa monitahoisien ohran.⁶⁵ Viljan laji voidaan määrittää makrofossiilitutkimuksen avulla. Esimerkiksi vehnästä voidaan erottaa emmervehänä, pölkkyvehnä tai leipävehnä. Ohrasta voidaan erottaa kuorellinen tai kuoreton, kaksitahoinen tai monitahoinen (neljä- tai kuusitahoinen) ohra. Viljalajien määritykset ovat tärkeitä, kun tutkitaan viljelyn paikallista historiaa. Siitepölyjen määritystarkkuus jää useimmiten kasvisukutasolle. Se ei salli yksityiskohtaista kasvilajimääritystä eikä tämän takia tarkkoja kasvillisuuden paikallislajiston kuvauksia.⁶⁶ Rinnakkainen makrofossiili- ja siitepölytutkimus antaa usein tarkempaa tietoa menneisyyden kasvillisuudesta ja varhaisesta maataloudesta.

Kirjalliset lähteet keskittyvät yleensä lajeihin tai tuotteisiin, jotka ovat olleet taloudellisesti merkittäviä.⁶⁷ Lisäksi kuvailun tarkkuus vaihtelee dokumentin tyyppin ja tarkoituksen mukaan. Esimerkiksi hevosia ja niiden väriä saatetaan kuvailla dokumenteissa hyvinkin tarkasti, kun taas pienempiä ja vähemmän arvokkaita lajeja, kuten lampaita, vuohia ja sikoja, ei käsitellä lähteissä samalla yksityiskohtaisuudella. Arkeologisesta aineistosta saadaan tasapuolisemmin tietoa koko lajistosta, rikkakasveja ja pienkarjaa myöten.

Arkeologisen aineiston ja historiallisten lähteiden vertailu voi paljastaa mielenkiintoisia yksityiskohtia arkipäivän toiminnoista. Edellä mainittu Hämeen linnasta löydetty vilja-aineisto koostui suurimmaksi osaksi ohrasta, vaikka voutintilien mukaan 1500-luvulla Hämeen linnan peltokylvöstä suurin osa oli ruista eikä joinakin vuosina muita viljoja viljelty lainkaan.⁶⁸ Sen sijaan talonpoikien pelloilla valtalajina oli ohra, mikä kuitenkin vuosisadan kuluessa väistyi kokonaan rukiin tieltä. Tämän vuoksi on todennäköistä, että palaneessa varastossa oli talonpojilta saatua veroviljaa.

Maataloutta ja sen kehitystä on tarkasteltu yleensä erillään metsästyksestä ja kalastuksesta, vaikka ihmisten elinkeinot ovat muodostaneet kokonaisuuden, jossa osa-alueet ovat olleet vuorovaikutuksessa keskenään. Karjanhoito ja pysy-

62. Pihlman & Seppä-Heikka, 1985; Vuorela & Lempiäinen 1988; Asplund et al. 1989; Asplund 2008; Bläuer & Kantanen 2013.

63. Arvo Soininen, *Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa*. Suomen Historiallinen Seura 1961, 153–154.

64. Sähke 2000, 48–49.

65. Olaus Magnus Gothus, *Historia om de nordiska folken*. Norhaven 2001.

66. Terttu Lempiäinen, Maanäytteiden mahdollisuuksista historiallisen ajan arkeologiassa – makrofossiilitutkijan näkökulma. Teoksessa Marianna Niukkanen (toim.) *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät*. Museovirasto 1998, 50–56.

67. Bläuer 2012.

68. Vilkuna 1998, 100–106.

vä peltoviljely liittyvät toisiinsa läheisesti, sillä karjanlanta oli peltojen tärkein lannoite ja kelloisten satojen ehto.⁶⁹ Kaski- tai hyvin pienimuotoisessa viljelyssä karjanlantaa ei tarvittu. Kaskiviljelyssä lannoituksen varmisti poltettujen puiden tuhka niiksi muutamiksi vuosiksi, kun pelto oli viljelyssä. Sen jälkeen se hylättiin niityksi ja jätettiin metsittymään.⁷⁰ Parhailla lehtometsäalueilla pienimuotoista viljelyä ehkä harjoitettiin ilman karjanlantaa luontaisen multakerroksen turvin.⁷¹ Kun karjanhoitoa ja peltoviljelyä harjoitettiin rinnakkain, on luonnollista, että myös niiden kehitystä tutkitaan samanaikaisesti. Kirjallisten lähteiden, makrofossiilianalyysien ja osteologisten analyysien antamia tietoja viljelystä, karjanhoidosta, metsästyksestä ja kalastuksesta voidaan yhdistää ihmisluumateriaalista tehtäviin isotooppianalyysiin. Näiden tulosten avulla voidaan selvittää eri ruoka-aineiden osuutta ihmisten ruokavaliossa.⁷²

Arkeologisen aineiston ja kirjallisten lähteiden yhdistäminen mahdollistaa maatalouden monipuolisen tutkimisen, sillä erilaisten lähdeaineistojen avulla maatalouden historiaa ja sen kehitystä voidaan lähestyä erilaisista näkökulmista. Kirjalliset lähteet mahdollistavat laajojen, koko maan kattavien yleistysten tekemisen ja viljelyn tutkimisen taloudellisena systeeminä, mihin toistaiseksi hajanaiset arkeologiset aineistot eivät pysty. Toisaalta, arkeologisen aineiston

avulla voidaan tutkia maataloutta yksityiskohdaisemmin tarkastelemalla viljalajeja, niiden tyyppisiä, viljan seassa kasvaneita rikkakasveja tai eläinten värejä, kokoa ja käyttötarkoitusten muutoksia. Muinais-DNA-tutkimusten avulla voidaan selvittää eläinten ja kasvien perimää ja sen mukaan niiden leviämiskeinot ja eri aikakausina tapahtuneita populaatiomuutoksia. Koska kotieläimet ja vilja levisivät ihmisen mukana, kertovat nämä muutokset myös eri alueiden väestöjen yhteyksistä. Karjaruokintaa ja hoitoa voidaan tutkia entistä tarkemmin isotooppitutkimuksilla. Arkeologinen yksityiskohdainen tieto soveltuukin erityisen hyvin kulttuuristen muutosten ja vaikutteiden tutkimukseen. Molemmat lähdetyypit ovat merkittäviä elinkeinojen merkityksen ja sen muutoksen kokonaisvaltaiseen tarkasteluun. Voidaan tutkia kalastuksen, metsästyksen, karjanhoidon, peltoviljelyn ja kaskeamisen keskinäisiä suhteita.

69. Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen & Mats Widgren. *Jordbrukets första femtusen år 4000 f.Kr.-1000 e.Kr.* Det Svenska Jordbrukets Historia 1. Centraltryckeriet AB, 1998, 32–35; Jari Niemelä, *Talonpoika toimestaan. Suomen maatalouden historia*. SKS 2008, 48.

70. Soininen 1975, 54–64.

71. Welinder et al. 1998, 32–34.

72. Ks. Lahtinen et al. tässä julkaisussa. – *Nyt julkaistu Auli Bläuerin ja Mia Lempiäinen-Avcin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Juha Ruohonen

Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä

KAARINAN RAVATTULAN
VARHAISKESKIAIKAINEN KIRKKO JA
KIRKKOMAA

Juha Ruohonen tarkastelee artikkelissa Kaarinan Ravattulasta elokuussa 2013 löydettyjä kirkkorakennuksen jäännöksiä. Rakennus on ajoitettu varhaiskeskiaikaiseksi. Kokonaisuus avaa uusia näkökulmia varhais- ja kirkkohistorian kysymyksiin kristillisyydestä, kristillistymisprosessista ja kirkollisesta organisoitumisesta.

Suomen seurakuntajärjestelmää ajallisesti edeltävien pienten kirkkojen rakentamista on kristillistymisprosessin kannalta pidetty jokseenkin selvänä, mutta tutkijoilla ei tähän asti ole ollut tiedossa yhtään varmaa tälle aikakaudelle ajoituvaa kirkkorakennusta. Elokuussa 2013 saatiin Kaarinan Ravattulasta arkeologisten tutkimusten yhteydessä esille aiemmin tuntemattoman kirkkorakennuksen jäännökset. Rakennus on yhä käynnissä olevien tutkimusten aikana ajoitettu varhaiskeskiaikaiseksi, tarkemmin ottaen 1100- ja 1200-luvun vaihteeseen.¹

Historiallisista asiakirjoista ei rakennusta ole mahdollista tavoittaa, sillä Ravattulan kylä ilmestyy dokumentteihin vasta vuonna 1378, jolloin kirkonpaikka on ilmeisesti ollut hylättyinä jo noin puolentoista vuosisadan ajan. Kaarinan pitäjä on arveltu perustetun jo 1200-luvun alkupuolella, vaikka se ensimmäisen kerran mainitaankin asiakirjalähteissä vuonna 1309. Pitäjän kirkollinen keskus lienee heti seurakunnan perustamisen aikoihin vakiintunut Nummen kylään, jonne myös myöhempi kivikirkko sijoittui.²

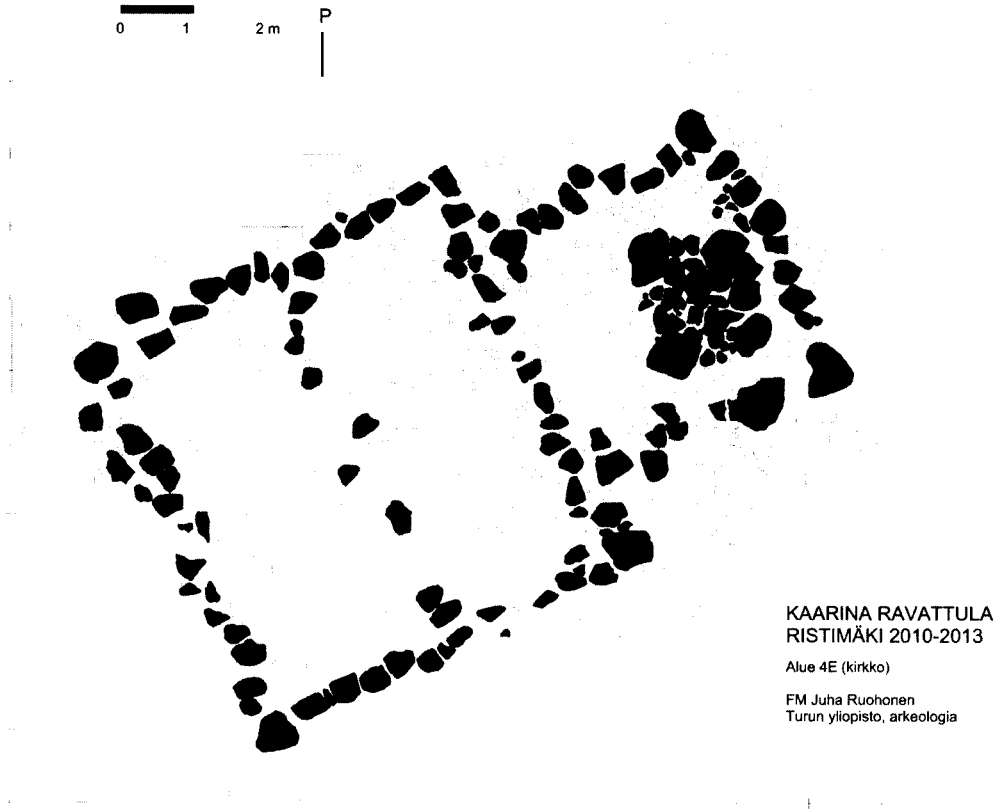
Löytöpaikka sijaitsee Ravattulan kylässä, Aurajokea Turun tuomiokirkon kohdalta neljä kilometriä ylävirtaan seuraten, jokeen viettävän peltorinteen pienellä metsäisellä Ristimäki-nimisellä kumpareella.³ Ravattulan tai Ristimäen kirkoksi tässä artikkelissa nimetty rakennus tuli päivänvaloon pienimuotoisen, mutta pitkäjänteisen tutkimustyön tuloksena. Turun yliopiston arkeologian oppiaine on kirjoittajan johdolla tehnyt alueella kaivaustutkimuksia vuodesta 2010. Paikkaa ryhdyttiin tutkimaan kumpareen kiinnostavan nimen – kalmistoa tai kirkollista toimintaa heijastelevan Ristimäen – ja ristiretki-aikaan viittaavien havaintojen perusteella.⁴ Ensimmäisinä vuosina keskityttiin tutkimaan varhaiskristillistä ruumiskalmistoa sekä kivikauden loppupuolelle ajoituvaa asuinpaikkaa. Tutkimuksissa paljastuivat myös mäki-aluetta rajaavan aidan perustukset. Viitteitä mäellä sijainneesta historiallisesta rakennuksesta tuli ilmi jo ensimmäisenä tutkimusvuotena, mutta hank-

1. Varhaiskeskiajalla tarkoitetaan tässä ajanjaksoa vuosien 1155 ja 1300 välillä. Arkeologisena periodina ristiretki-aika ajoittuu Lounais-Suomessa aikavälille 1025/1050–1200 jKr.; 1100-luku liitetään vielä esihistorialliseksi ajanjaksoksi, sillä kirjallisia lähteitä ei aikakaudelta ole juuri lainkaan säilynyt.

2. REA (= *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svarbok*) 239; Aulis Oja, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla. *Kaarinan pitäjän historia* 1, Turku 1946, 226; Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*. SKST 1117. SKS 2007, 142–143.

3. Aurajoen molemmin puolin lähellä toisiaan on sijainnut kaksi eri Ristimäkeä: Kaarinan (nyk. Turun) Kuralan Ristimäki ja Kaarinan Ravattulan Ristimäki. Ensin mainitusta esim. Ella Kivikoski, Kaarinan pitäjän esihistoria. *Kaarinan pitäjän historia* 1. Kaarinan historiatoimikunta 1946, 25–31; Anna-Liisa Hirviluoto, Husgrunder från järnåldern på Ristimäki boplatz i Kurala invid Åbo. *Finskt Museum* 1960: 41–59.

4. Juha Ruohonen, Kaarinan Ravattula ja Ravattulan Ristimäki. *Arkeologia Nyt!* 1/2013, 27–32; Kaisa Lehtonen, Aurajokilaakson maahan kätkeyty menneisyys. Arkeologinen tutkimushanke vuosina 1998–2002. Teoksessa Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Jouko Pukkila & Hannele Lehtonen (toim.) *Muinaisjäänös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä*. Turun yliopisto, arkeologia 2009, 176–202.

KAARINA RAVATTULA
RISTIMÄKI 2010-2013

Alue 4E (kirrko)

FM Juha Ruohonen
Turun yliopisto, arkeologia

Kuva 1. Kaarinan Ravattulan Ristimäen varhaiskeskiaikaisen kirkon kaivaushavaintoihin perustuva pohjakaava. Kivijalkaan ja lattiaan tukikiveykseen kuuluvat tasakorkuiset kivet korostettu karttaan harmaalla, korkeampi alttarikiveys tummanharmaalla.

keen vähäisten resurssien takia rakenne saatiin kokonaisuudessaan esille vasta vuonna 2013, jolloin se voitiin täydellä varmuudella tulkita kirkollisen rakennuksen jäännökseksi.

Hankkeen kenttätöosuus on yhä kesken ja esimerkiksi kirkkorakennusta on kaivausmenetelmien tutkimuksella vasta parinkymmenen sentin syvyyteen. Tässä esiteltävät tulokset ja tulkinnat ovat luonteeltaan alustavia, ja saatavat tutkimusten jatkuessa uusien havaintojen ja löytöjen myötä muuttua.

Kirkkorakennus

Ravattulan Ristimäen eteläosasta esiin kaivettu kiveys on maan sisässä säilynyt kokonaisena ja varsin ehjänä (kuva 1). Ilman muurilaastia tehty melko harva ja yksinkertainen perustus on toi-

minut rakennuksen kivijalkana. Kivien perusteella rakennus on ollut pohjakaavaltaan kaksiosainen. Kookkaampi runkokuuone eli kirkkosali on muodoltaan ollut lähes neliömäinen ja ulkomiotoiltaan hieman vajaat 6 x 6 metriä. Tähän on itäpuolella liittynyt kapeampi suorakaiteen muotoinen kuoriosia, joka on runkokuuonetta noin kolmanneksen pienempi. Kokonaisuutena rakennus on ollut pituudeltaan noin 9,5 metriä ja sen pituusakseli on lähellä lounais-koillisuuntaa. Pohjakaava noudattaa roomalaisen rakennustyylin kaudelle ominaista kapeakuorista kirkkorakennusta, jossa kuori on erotettu seurakuntalaisille varatusta runkokuuoneesta.⁵

5. Varhaisista puukirkoista esim. Hiekkänen 2007, 16–18.

Kyseessä on ollut matalan ja tasakorkuisen kiviperustuksen päälle pystytetty, pinta-alaltaan vaatimaton puinen rakennus. Kaivaushavaintojen perusteella kirkon rakennusmateriaalina ei ole käytetty lainkaan muurilaastia tai tiiltä. Seinätyypistä ei toistaiseksi voida tehdä tarkempia päätelmiä, mutta rakennuksessa lienee ollut joko vaakasuorista hirsistä salvottu rakenne tai alushirsien päälle rakennettu pystysalvos. Kattorakenteestakaan ei toistaiseksi voida esittää kuin arveluja, mutta ovi lienee ollut ainakin runkokuoneen eteläsivulla. Itälaidan kapeampi tasapäätteinen kuoriossa on skandinaavisten vasti- neiden perusteella todennäköisesti ollut runko- huonetta matalampi.

Näennäisestä vaatimattomuudestaan huolimatta kirkko on käyttöaikanaan todennäköisesti erottunut maisemassa selkeästi, sillä se on sijainnut näkyvällä paikalla pienen kumpareen etelälaidalla, Aurajokea kohti viettävän rinteen päällä. Rakennus on lukuisten yksityiskohtiensa takia erottunut myös muista aikalaisrakennuksista. Esimerkiksi kivijalkaa ei rautakauden ja keskiajan maataloissa käytetty, vaan hirsirakennukset perustettiin suoraan maan päälle.⁶ Ravatulan kirkon rakennusteknisiä yksityiskohtia sekä ulkonäköä on kuitenkin syytä pohtia tarkemmin vasta tutkimushankkeen kenttätyö- osuuden ja aineiston kokonaisvaltaisen analysoinnin jälkeen.

Kiinteä sisustus

Kristillisen kultin suorittamisen kannalta keskeisen alttarin paikka on rakennuksessa selvästi havaittavissa. Pääalttarin kivetty perustus sijaitsee kuorin itäosassa sen keskiakselilla, ja se vaikuttaa olleen hieman irrallaan seinästä. Alttarin perustus on muodoltaan suorakulmainen, lähes neliömäinen, ja kooltaan noin 1,5 x 1,4 metriä. Rakennelma on tehty muokkaamattomista luonnonkivistä ja sen jokaisesta kulmasta tavattiin muuta rakennetta selvästi kookkaammat nurkkakivet. Nämä neljä tukikiveä ovat kannatelleet varsinaista alttarirakennetta, jossa pääl-

limmäisenä on ollut alttarilevy. Tarkemmat yksityiskohdat ovat hämärän peitossa, sillä rakennetta ei ole vielä kokonaisuudessaan tutkittu. Kalkkilaastia tai tiilen kappaleita ei alttarirakenteesta – kuten ei muualtakaan rakennuksen alueelta – ole löytynyt. Kiveyksen ympärillä lie- neekin ollut puinen hirsisalvos, jolla kivet on peitetty näkymättömiin. Myös alttaripöytä lienee ollut puinen, sillä kivisen levyn jäännöksiä ei mä- eltä ole tavattu. Mahdollista toki on, että se on kuljetettu rakennuksen käytön loppumisen jäl- keen pois tai se olisi muutoin hävinnyt.⁷

Kirkkorakennuksen muusta kiinteästä sisus- tuksesta voidaan esittää vain arveluja. Kirkkosaa- lissa mahdollisesti sijainneista sivualttareista ja kastepaikasta ei ole tehty havaintoja. Mikäli täl- laisia on näin varhaisessa kirkkorakennuksessa ylipäätään ollut, ne ovat kevytrakenteisina tois- taiseksi arkeologisesti havaitsemattomissa.⁸

Rakennuksen melko yhtenäisenä säilyneestä kivijalasta voidaan päätellä, että kirkossa on sen käyttöaikana ollut maalattian sijaan puinen lat- tia. Tätä tulkintaa tukee myös runkokuoneen keskiosan poikki kulkeva, todennäköisesti ra- kennuksen alushirsiä tukenut, harva kivirivi. Luonnonvaloa rakennuksen sisälle on saatu ik- kuna-aukoista, joita löytöjen toistaiseksi puuttu- essa ei ilmeisesti kuitenkaan ollut lasitettu.

Kuorin ja runkokuoneen välisellä rajalla lie- nee kirkolliseen kulttiin liittyen ollut tiloja jakava elementti, todennäköisesti aita- tai seinärake- ne. Arkeologisoituneena tämä raja on erotetta- vissa ainoastaan rakennusteknisenä yksityiskoh- tana perustuksen kivirivinä.

6. Markus Hiekkänen, *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Ota- va 2003, 27; Juha-Matti Vuorinen, *Rakennukset ja rakenta- jat Raision Ihalassa rautakauden lopulla ja varhaisella kes- kiajalla*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C osa 281. Tu- run yliopisto 2009:48, 128–129.

7. Keskiaikaisten kirkkojen pääalttareista ks. Hiekkänen 2003, 87–89.

8. Sivualttareiden ”näkymättömyydestä” ks. esim. Hiekkä- nen 2003, 93.

Esinelöydöt

Kirkosta on tähän mennessä löytynyt esineistöä, mutta niukasti. Eniten on löytynyt erilaisia nauvoja ja niiden katkelmia. Koska varsinainen rakennus on todennäköisesti tehty hirsistä, liittyvät naulat lähinnä kattorakenteisiin sekä seinärakenteissa olleisiin aukkoihin, kuten oven tai ovien puitteisiin. Pääosa nauloista onkin löytynyt esiin kaivetun kivijalan yhteydestä tai sen välittömästä läheisyydestä. Osa nauloista voi olla peräisin myös ruumisarkuista tai lattiarakenteesta. Aineistoon on naulojen tarkan analysoinnin ja levinnän yksityiskohtaisen tarkastelun jälkeen saatavissa tarkennuksia, jotka parhaimmillaan valaisevat myös kirkon rakennusteknisiä yksityiskohtia.

Tutkimuksellisesti erittäin kiinnostavana löytöryhmänä on mainittava rakennuksen sisältä löytyneet rahat. Lattian alustaksi tulkitusta maakerroksesta on tähän mennessä löytynyt parikymmentä hopearahaa tai sellaisen fragmenttia. Näitä on saatu esiin sekä kuorihuoneesta alttarin edustalta että runkokuoneen puolelta kuorin läheltä. Löytökontekstin perusteella rahat eivät ole peräisin rikkoutuneista haudoista, vaan yhdistettävissä nimenomaan kirkkorakennukseen. Ainuttakaan rahaa ei ole tavattu rakennuksen ulkopuolelta esimerkiksi haudoista.

Keskiaikaisissa kirkoissa rahat muodostavat hyvin yleisen ja tutkimuksellisesti monipuolisen löytöryhmän.⁹ Tutkimuksen tässä vaiheessa Ravattulan rahoja voidaan hyödyntää erityisesti kirkon käyttöajan selvittämisessä. Tosin vasta muutama on kyetty tarkasti identifioimaan, sillä maassa hapertuneet ja muutoinkin varsin fragmentaariset metallirahat vaativat esinekonservaattorin toimenpiteitä ennen tarkempaa analysointia. Tähän mennessä tunnistettujen joukossa on pääosin gotlantilaisia rahoja. Yleisin rahatyypin kuuluu Lagerqvistin ryhmään LLXX, jonka perinteinen ajoitus on 1140–1225 jKr; ryhmän sisältä on tunnistettu erityisesti 1100-luvun viimeiselle neljännekselle kuuluvia rahoja.¹⁰ Osa löytyneistä mannerruotsalaisista brakteaateista,

yksipuolisesti leimatuista rahoista, saattaa ajoitua myös 1200-luvun ensimmäisille vuosikymmenille. Vaikuttaa siltä, että rahat ovat kertyneet kirkon lattian alle lyhyen ajan kuluessa.

Rahojen ohella on lattiatasosta tähän mennessä löytynyt runsaasti sulaneen pronssin kappaleita. Pronssin alkuperää ei toistaiseksi ole kyetty tarkemmin selvittämään, eikä kappaleista ole tunnistettu esimerkiksi selkeää esinettä tai esineitä, josta sulanut aines olisi peräisin. Liittyvätkö fragmentit paikalla palossa sulaneeseen kirkolliseen esineeseen, tuhoutuneisiin hautausiin vai ovatko ne peräisin metallintyöstöstä? Mikäli sulaneet pronssin kappaleet kuuluvat ajallisesti rakennuksen yhteyteen, viittaa tämä kirkkorakennuksen palamiseen. Tulkinta on kuitenkin osittain ristiriidassa kaivaushavaintojen kanssa, joiden perusteella selkeitä palojälkiä kuten pintakerroksistaan rapautuneita kiviä tai kaivauskerrosten nokimaata ei ole tavattu. On kuitenkin toistettava, että kaivauskerrokset ulottuvat kirkon sisällä korkeintaan 30 cm:n syvyyteen eikä rakennuksen ulkopuolella sijaitsevia maakerroksia ole juurikaan tutkittu.

Muista tähänastisista kirkon sisältä löytyneistä esineistä mainittakoon putkilukon osa sekä pienehköön kirstuun tai lippaaseen kuulunut rautainen kantokahva. Lisäksi päivänvaloon on saatu monia toistaiseksi tunnistamattomia metalliesineiden katkelmia, jotka tutkimuksen edetessä pyritään identifioimaan röntgenkuvien avulla ja konservoinnin yhteydessä. Kaivaustutkimusten jatkuessa on paikalta odotettavissa lisää löytöjä.

Kirkon alustasta on löytynyt myös jonkin verran saviastioiden sirpaleita. Tuontikeramiikkaa

9. Esim. Henrik Klackenber, *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology 10. Lunds universitet 1992.

10. Rahatyypeistä Lars O. Lagerqvist, *Svenska mynt under vikingatid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970; Nalouschka Myrberg, *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140–1220*. Stockholm Studies in Archaeology, 45, 2008.

ei paikalta ole lainkaan tavattu, vaan kaikki tunnistetut kappaleet edustavat paikalliseksi tulkittua keramiikkatyölä. Tämä melko ohutseinäinen, huoliteltu, usein mustaksi poltettu ja kiillotettu keramiikka ajoitetaan perinteisesti aivan rautakauden loppujaksoille. Rautakautista perinnettä jatkava paikallinen saviastioiden valmistus ei kuitenkaan alueelta katoa esihistoriallisen ajan lopussa.¹¹ Löytyneiden saviastioiden liittyminen paikan kirkolliseen toimintaan on pidettävä epävarmana, muttei kokonaan pois suljettuna. Irrallinen pienesineistö, jota myös muualta Ristimäeltä on jonkin verran talletettu, lienee peräisin lähinnä kalmiston tuhoutuneista hautauksista ja tähän liittyy myös osa saviastioiden kappaleista.

Tutkimuksellisesti ongelmallisena voidaan pitää sekä kirkon sisällä että sen ulkopuolella runsaimmin esiintyvää löytöryhmää, palanutta savea. Kyse on lähinnä oksa-, puu- tai kivirakenteiden tilkitsemiseen käytetystä savesta, joka palaessaan muuttuu kiinteäksi ja hyvin säilyväksi savitiivisteeksi.¹² Materiaalin runsas esiintyminen viittaa mäellä tapahtuneeseen seinärakenteen palamiseen. Saviaines ei kuitenkaan liity kirkkorakennukseen, vaan Ristimäen kirkkovaihetta edeltäneeseen toimintaan. Palanutta savea on nimittäin löytynyt runsaasti myös kauempaa kirkon kivijalan ulkopuolelta, itse asiassa kaikkialta mäen alueelta – ja myös ruumishautojen täyttömaasta. Myöhäiseen rautakauteen liitettäviä asutusjälkiä ei mäeltä kuitenkaan ole tavoitettu, sillä muut tällaiseen toimintaan viittaavat löydöt ja havainnot, kuten karkeammat saviastian kappaleet ja tulisijojen jäänteet, puuttuvat paikalta kokonaan.

Kalmisto ja kirkkomaa

Mäkialueen intensiivisin maankäyttö, kirkkorakennuksen pystyttämisen ohella, liittyy paikalla sijaitsevaan ruumiskalmistoon. Ruumishautoja on eri tutkimusalueilta tehtyjen havaintojen perusteella lähes koko mäen alueella, myös kirkon ympäristössä. Kalmiston täsmällistä laajuutta

kaikkiin ilmansuuntiin ei vielä tunneta, mutta toistaiseksi haudoista kertovia indikaattoreita, kuten hautakuvioita ja matalia hautamaisia painanteita, on tavattu yli 30 x 30 metrin alueella kymmenittäin.

Vaikka hautojen kokonaismäärä Ristimäellä on huomattava, on hautauksia tähän mennessä kokonaisuudessaan tutkittu vasta kaksi ja osittainkin vain muutama. Kalmistotutkimukselle Ristimäki on jokseenkin haasteellinen, sillä esimerkiksi luu tai puu ei ole maaperässä lainkaan säilynyt. Mäeltä tavattu hautaustapa on kuitenkin tyypillinen rautakauden ja keskiajan murroskauden varhaiskristillisille kalmistoille, joissa vainajat on haudattu yksinkertaisiin maakuoppiin joko arkun kanssa tai ilman, usein juhlapuvuissa vähäisten esineiden kera ilman työkaluja tai aseita.¹³

Kaikki mäeltä tavatut haudat ovat samansuuntaisia, lähellä lounais-koillisuuntaa. Ilmansuunta on rautakauden ja keskiajan taitteen ruumiskalmistoissa vastannut perinteisesti kristilliseksi ajateltua itä-länsisuuntaa, ja sama ilmansuunta on tavattu säännönmukaisesti esimerkiksi läheisissä Liedon Ristinpellon ja Kaarinan Kirkkomäen kalmistoissa.¹⁴

Tähänastisten havaintojen perusteella Ristimäelle on haudattu hyvässä järjestyksessä. Koejohavaintojen perusteella vaikuttaa siltä, että etenkin kumpareen reunoilla haudat sijaitsevat

11. Aki Pihlman, Koroisista Turun kaupunkiin. Tuontisaviastiat ja Aurajokilaakso 1200- ja 1300-luvulla. *Koroinen eläväksi*. Turun maakuntamuseon raportteja 19. Turun maakuntamuseo 2003, 97–100.

12. Rakennusten palaneesta savesta esim. Vuorinen 2009, 110–126.

13. Rautakauden lopun hautaustavoista ks. Markus Hiekanen, Burial practices in Finland. Bertil Nilsson (toim.) *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Sverige c:a 800–1200*. Sällskapet Runica et Mediævalia: Stockholm 2010, 271–379.

14. Ks. esim. Henrik Asplund & Jaana Riikonen, Kirkkomäki. *Arkeologisia kaivauksia Turussa 1990-luvulla*. Turun maakuntamuseo, raportteja 20. Turun maakuntamuseo 2007, 9–44.

yksittäin toisiaan vältellen, mahdollisesti riveissä, kun taas aivan kirkkorakennuksen läheisyydestä on löytynyt myös toisensa leikkaavia hautakuvioita. Viimeksi mainituissa nuoremmat haudat ovat tuhonneet paikalle tehtyjä aikaisempia hautauksia. Havainto heijastanee kirkkorakennuksen läheisyyden merkitystä muuta arvokkaampana – ja hautojen runsaan lukumäärän perusteella myös suosittumpana – hauta-alueena. Koska uusia hautoja ei luonnollistikaan ole kaivettu tuoreeltaan haudattujen sijoille, edellyttää havainto kalmistolle vähintään muutamien vuosikymmenien käyttöaikaa.

Kaikki kokonaan tai osittain tutkitut hautaukset ovat toistaiseksi sijainneet kirkon ulkopuolella. Hautoja on epäilemättä myös kirkon alla, sillä tähänastisissa tutkimuksissa kirkon sisältä on saatu esiin todennäköisiä hautalöytöjä, kuten nahkavyöhön kuuluneita koristeellisia pronssiheloja ja naisen pukuun kuuluneen esiliinan pronssispiraalikoristetta. Nämä hautalöydöt ovat tulleet esiin irrallisina läheltä pintakerroksia ja lienevät peräisin tuhoutuneista haudoista, todennäköisesti uusia hautoja vanhojen paikoille kaivettaessa. Mutta onko Ristimäellä ollut esikristillinen hautausmaa, kalmisto, jo ennen kirkon perustamista, vai onko alueelle, kirkkomaaan, ryhdytty hautaamaan vainajia vasta rakennuksen pystytyksen jälkeen? Vaikka kysymyseen ei tutkimuksen tässä vaiheessa voida vielä varmuudella vastata, mainittakoon mielenkiintoisena, ehkä jopa ajoituksellisenä huomiona Ristimäen kirkkorakennuksen pituusakselin suunta, joka noudattaa täsmälleen mäki-alueen hautojen ilmansuuntaa.

Hautalöytöjen tarkka ajoittaminen on haastavaa, olivat esineet sitten peräisin kokonaisuudessaan tutkituista haudoista tai irtolöytöinä aiemmin tuhoutuneista hautauksista. Esineistö voidaan tunnettujen vastaineiden perusteella ajoittaa lähinnä ristiretkiäikäiseksi. Koska aika-kaalaa ei esinetytologisesti voida juurikaan tarkentaa, on Ristimäeltä löytyneen aineiston ajoittamiseksi käytetty myös luonnontieteellisiä ajoit-

tusmenetelmiä. Esimerkiksi kirkon sisältä löytyneestä pronssisesta vyönelasta, sen taakse tarkertuneesta nahkavyön kappaleesta, teetettiin ¹⁴C- eli radiohiiliajoitus. Vyön todennäköisin ikä, tuloksen ollessa kalibroituina kalenterivuosia vastaavaksi, on vuosien 1150 ja 1210 välinen ajanjakso. Analyysissa tutkittavan radiohiilen suhteellinen osuus ilmakehässä on juuri 1100- ja 1200-luvulla vaihdellut vaikuttaen tulosten tarkkuuteen. Niinpä ajoitus jopa 1000-luvun jälkipuolelle on mahdollinen, joskin selvästi pienemmällä todennäköisyydellä.¹⁵

Tähän mennessä on kaikkiaan kolmesta hautanäytteestä teetetty radiohiiliajoitus. Vaikka näytteet on otettu eri puolilta mäkeä, ovat analyysien antamat tulokset olleet lähellä toisiaan. Ajoitukselliset ääriarajat ovat menetelmän tarkkuudesta johtuen 1000-luvun puolivälistä 1210-luvun loppuun. Tulosten perusteella on kalmiston todennäköisin ajanjakso 1100-luvun puolivälistä 1200-luvun kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle.¹⁶

Kysymystä hautojen ja kirkkorakennuksen välisestä ajallisesta suhteesta ei nyt käytettävällä aineistolla voida ratkaista esimerkiksi esinetytologisin tai luonnontieteellisin menetelmin. Aiheeseen on syytä palata myöhemmin laajempien kirkon ja hautausten välistä stratigrafiaa valaisevien tutkimusten jälkeen.

Kirkkomaan aita

Vaikka hiekkaperäinen, ympäristöönsä korkeampi Ristimäki on rajautunut ympärillä olevasta alavammasta peltoalueesta luontaisestikin, on mäki historiansa jossain vaiheessa myös aidattu. Mäen länsi- ja lounaislaidalta on tähän mennessä

15. Pronssisen vyönelan (TYA 882:444) nahan ajoitus (Ua-42897): 890 ± 30 BP. Tulos kalibroituina 1 sigman tarkkuudella 1050–1090 (21,8%), 1120–1140 (5,5%) ja 1150–1210 (40,9%) calAD. 2 sigman todennäköisyys 1040–1220 calAD.

16. Ajoitustulokset julkaistaan kootusti myöhemmin valmistuvassa tutkimusraportissa.

sä dokumentoitu yli 30 metrin pituudelta heikosti maan pinnalle näkyvää kiveystä, joka on tulkitu aidan perustukseksi. Rakenteen yksityiskohтия on tähän mennessä otettu esiin vasta kolmesta kohdasta. Havaintojen perusteella kyseessä on säännönmukainen, yli metrin levyinen ja kookkaista kivistä maan sisään koottu yhtenäinen kiveys. Toistaiseksi ei ole selvillä, onko rakenteen päällä maan pinnalla ollut jonkinlainen hirsisalvos tai kivistä kylmämuurattu aita, vai onko rajan merkiksi riittänyt pelkkä matala, osin maan sisään perustettu kivirakenne.

Keskiajalla kirkkomaata on voinut rajata kivinen tai hirsistä rakennettu aita tai ojamainen kaivanto. Kivisissä aidoissa sidosaineena on yleensä käytetty muurilaastia, mutta ne ovat saattaneet olla myös kylmämuurattuja. Kivistä rakennettujen keskiaikaisten aitojen rakennetta ei tunneta kovinkaan hyvin, sillä yhtään varmuudella sen aikaista aitaa ei ole säilynyt. Osa kalmistoja rajaavista aidoista saattaa lisäksi ajoittua selvästi niiden käyttöaikaa nuoremmiksi. Lappeenrannan Kauskilassa kirkkomaata on kiertänyt oja, johon on keskiajalla liittynyt puinen aita.¹⁷

Vaikka rakenteen tarkka ajoitus ei vielä olekaan tiedossa, on se turhan vankka esimerkiksi laidunalueen aitauksen perustukseksi. Kyseessä lieneekin kirkkomaata sen käyttöaikana kiertäneen aidan pohja, raja pyhän ja profaanin välillä. Tätä ajatusta tukee esimerkiksi kiveyksen massiivinen rakenne ja kaikkien mäeltä havaittujen ruumishautojen sijainti rakenteen sisäpuolella. Aidan luonteen varmistamiseksi on lisätutkimuksissa pyrittävä erityisesti hahmottamaan sen kulkua ja rakennetta laajemmin toistaiseksi tutkimattomalla mäki-alueella sekä paikantamaan mahdollisia porttirakenteita.

Tulkintoja ja tulevia tutkimusmahdollisuuksia

Ravattulan Ristimäki muodostaa tutkimuksellisesti ainutlaatuisen ja erittäin hyvin säilyneen kirkollisen kokonaisuuden ajalta ennen yksityis-

kohtaisia kirjallisia lähteitä. Paikalta on tavoitettavissa varhaiskeskiaikaisen kirkon perustukset, sitä ympäröivä kirkkomaata kymmenine hautauskiveinä ja todennäköisesti myös kirkkomaata rajaavan aidan jäännökset. Tähän mennessä tehtyjen luonnontieteellisten analyysien ja raha-ajoitusten perusteella kirkon ja kirkkomaan käyttö päättyi 1200-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana tai hyvin pian tämän jälkeen.

Kirkon tarkkaa rakentamisvuotta – lähinnä vuosikymmentä – ei tutkimusten tässä vaiheessa voida esittää. Se sijoittunee 1100-luvulle, mahdollisesti sen toiselle puoliskolle. Viimeistään nyt on kuitenkin syytä unohtaa Ella Kivikosken alun perin jo 1930-luvun lopulla esittämä, mutta viime aikoihin asti toistettu ajatus siitä, ettei kirkko olisi kyennyt vielä 1100-luvun keskivaiheillakaan tunkeutumaan Aurajokilaaksoon, paikallisen uskon sydänsijoille.¹⁸

Seurakunnallinen organisoituminen Varsinais-Suomessa, kuten myös muilla tiheästi asutetuilla alueilla Manner-Suomessa ja Ahvenanmaalla, alkoi Markus Hiekkasen esittämän tulkkinnan mukaan 1220- tai 1230-luvulla.¹⁹ Ravattulasta nyt löytynyt kirkko on ensimmäinen varmuudella todettu seurakuntajärjestelmää varhaisempi kirkollinen rakennus Suomessa. Paikallisia pieniä puukirkkoja on oletettu sijainneen monenkin 1100-luvun kalmiston yhteydessä tai samanaikaisen asutuksen tuntumassa, mutta tällaisesta ei ennen Ravattulan löytöä ole ollut konkreettisia todisteita.

Ravattulan kirkko ei ole ollut, eikä se ajallisesti ole voinut ollakaan, seurakuntakirkko. Kaarinassa pitäjänkirkko perustettiin myöhemmin Ravattulan sijaan vajaan kolmen kilometrin etäi-

17. Hiekkänen 2003, 159–160; Hiekkänen 2010, 333; Laakso 2011, 107–108.

18. Kivikoski 1971, 102; Mika Kallioinen, Koroisista kaupunkiin – Turun synty 1200- ja 1300-luvulla. *Koroinen eläväksi*. Turun maakuntamuseon raportteja 19. Turun maakuntamuseo 2003, 87–96.

19. Hiekkänen 2010, 343–344.

syydelle Nummen kylään, johon myöhemmin keskiajalla muurattiin Katariinan kivikirkko.²⁰ Ravattulassa kyseessä on todennäköisesti ollut pienen yhteisön, lähinnä yhden tai korkeintaan muutaman kylän asujaimiston pystyttämä ja ylläpitämä rakennus, johon vaatimaton kokokin viittaa. Etelä-Skandinavian varhaiseen kirkolliseen kehitykseen vertaamalla voidaan arvella, että Suomenkin varhaiset kirkkorakennukset ovat kuuluneet varakkaan isännän omistamaan taloryhmään kalmiston mahdollisesti sijaitessa alkuun muualla.²¹ Ravattulan Ristimäeltä ei asuinpaikkaan viittaavia löytöjä juurikaan ole, joten ajankohdan asutus lienee sijainnut hieman etäämpänä kirkkokumpareelta. Kirkon ympärillä sijaitseva kirkkomaa on Ravattulassa verraten laaja, joten olisi luontevaa ajatella sen palvelle laajaa yhteisöä. Hauta-alueen kokoon vaikuttaa kuitenkin myös sen käyttöaika, jota ei tarkasti vielä tunneta.

Monien seurakuntakirkkojen paikoilla on tutkimuksissa havaittu – joko konkreettisesti todettu tai todennäköisenä pidetty – eriaikaisten kirkkorakennusten sarja.²² Kivikirkkoa on esimerkiksi usein edeltänyt yksi tai useampi puukirkko. Ravattulassa kirkkojen sukupolvi on kuitenkin jäänyt yhteen. Havaintoja nyt löydettyä rakennusta vanhemmasta tai nuoremasta kirkollisesta rakennuksesta ei paikalta ole. Mikä johti Ristimäen kirkkorakennuksen hylkäämiseen ilmeisesti melko lyhyen käyttöperiodin jälkeen? Mahdollisesti syyt löytyvät edellä käsitellystä seurakuntajärjestelmästä, jonka muodostamisen jälkeen tarvetta Ravattulan kaltaisille pienille kyläkirkkoille ei enää ollut – paikalta tehdyt ajoitukset tukevat tätä ajatusta. Ravattulan kirkon käyttö vaikuttaisi loppuneen samoihin aikoihin kun piispanistuimen on perinteisesti katsottu siirtyneen Nousiaisista Koroistenniemelle eli 1200-luvun toisella neljänneksellä.²³

Ravattulasta löydyntynyt kokonaisuus avaa – osin jo nyt, mutta varsinaisesti vasta kenttätutkimusten päätyttyä – runsaasti uusia tulkintamahdollisuuksia ja näkökulmia erityisesti varhais- ja kirkkohistorian kysymyksiin kristillisyydestä, kristillistymisprosessista ja kirkollisesta organisoitumisesta. Lisäksi aineisto tarjoaa ainutlaatuiset edellytykset laajoihin uudelleenarviointeihin esimerkiksi ristiretkiäikaisten kalmistojen luonteesta. Tutkimusta on mahdollista suunnata myös yksityiskohtaisemmin rautakauden ja keskiajan murroskauden asutuksen, yhteisön ja uskomusten selvittämiseen sekä esiin kaivetun aineiston pohjalta kohdistaa moniin pienempiin osa-alueisiin, kuten monetarisäation kehitykseen ja erilaisiin rakennusarkeologisiin kysymyksiin. Tehdyt havainnot antavat tutkijoille myös entistä paremmat edellytykset etsiä lisää Ravattulan löytöä vastaavia pieniä kirkkoja – näitä on ennen seurakuntien muodostumisprosessia ollut maassamme lukuisasti.

© 2013 Lääne ja Kesk-Suomen museot ja museoyhteisö. Kaikki oikeudet pidätetään. Tämä julkaisu on osa Suomen Antikvariaattiseuran julkaisua.

20. Hiekkänen 2007, 142–143.

21. Jussi-Pekka Taavitsainen, Suomalaiset limousinit. Teoksessa *Tutkimustyö ja museotoimi. Juhlakirja Knut Draken täyttävässä 60 vuotta 6.3.1987*. Turku, 94–101; Hiekkänen 2007, 15–16.

22. Esim. Hiekkänen 2003, 24–25.

23. Varhaisesta kirkollisesta järjestäytymisestä ks. esim. Taavitsainen 1987, 99; Koroisten asemaa ja merkitystä tutkivasta hankkeesta ks. Janne Harjula & Visa Immonen, Reviving old archaeological material. A project analysing finds from the early medieval fortified site of Koroinen in Turku. Teoksessa *Castella Maris Baltici X*. Suomen keskiajan arkeologian seura, 183–190; Janne Harjula, Visa Immonen & Tanja Ratilainen. Turun Koroista pala palalta – Arkeologinen hanke tutkii piispanistuimen vanhoja löytöjä. Kuriositeettikabi.net, <http://www.kuriositeettikabi.net/esinetutkimus.htm> (12.11.2013). – *Nyt julkaistu Juha Ruohosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Elisabeth Holmqvist-Saukkonen, Andreas Koivisto ja Riikka Väisänen

Keskiajan suomalaisen käyttökeramiikka – tuontitavaraa vai paikallista valmistusta?

Keskiaikainen punasavikeramiikkainnovaatio eli dreijajalmisteiset, suhteellisen korkeapolttoiset ja vedenpitäviksi lyijylasitetut padat ja kannut levisivät laajalti Itämeren alueella 1200-luvulta lähtien. Näiden käytännöllisten astioiden valmistusteknologia oli melko helpposti omaksuttavissa, mikä johti tuontiesineiden kopiaimiseen lukuisissa työpajoissa eri alueilla. Punasavikeramiikka on yleisyydestään huolimatta vähän tutkittu arkeologinen löytöryhmä. Kirjoittajat tarkastelevat artikkelissa punasavikeramiikan paikallisen valmistuksen käynnistymistä ja tuontiesineistön ilmentämiä kansainvälisiä kontakteja.

Punasavikeramiikka on keskiaikaisilla ja uuden ajan alun arkeologisilla kohteilla hyvin yleinen, mutta vaikeasti tulkittava ja vähän tutkittu löytömaterialiaali. Eri valmistuskeskukset tuottivat muodoltaan ja tyylyltään samantyyppisiä astioita, joiden valmistustavat ja koristelu pysyivät pitkälti samanlaisina läpi koko keskiajan ja myös sen jälkeen. Näistä syistä astioiden typologinen luokittelu, ajoittaminen ja eri valmistuspaikojen tuotteiden tunnistaminen on vaikeaa. Vantaan kaupunginmuseon pilottiprojektissa punasavikeramiikkaa tutkittiin kenttäemissio-pyyhkäisyelektronimikroskoopilla (*field emission scanning electron microscopy*, FE-SEM), johon oli liitetty energiadiispersiivinen röntgenspektrometri (*energy-dispersive X-ray spectrometer*, EDS).

SEM-EDS-metodia sovelletaan laajasti arkeologisten keramiikkalöytöjen materiaalitutkimukseen, jossa selvitetään keramiikan kemiallista koostumusta, mikrorakennetta ja teknologiaa, teknologisten traditioiden kehitystä sekä ajallista ja alueellista variaatiota.¹ Esineiden valmistustekniset ominaisuudet ja alkuainepitoisuudet antavat viitteitä niiden valmistusalueista, joiden perusteella voidaan kartoittaa yhteisöjen välisiä kontakteja ja kauppasuhteita. Pilottihankkeen tulokset ovat rajallisesta näytemäärästä huolimatta lupaavia, ja niiden perusteella pystyttiin erottamaan savimassaltaan ja teknologialtaan erilaisia keramiikkaryhmiä, joiden valmistusalueista voidaan esittää hypoteeseja. SEM-EDS-analyysi oli osa Vantaan kaupunginmuseon ja Euroopan unionin Central Baltic Interreg IV A -ohjelman rahoittamaa keskiaikaprojektia.²

SEM-EDS soveltuu hyvin lasitetun keramiikan tutkimukseen, koska sillä voidaan mitata keramiikan seinämän poikkileikkauksesta erikseen lasitteen, savimassan sekä sekoitteenä käytettyjen mineraalien alkuainepitoisuuksia.³ Näin saa-

1. Yannis Maniatis & Michael S. Tite, Technological Examination of Neolithic-Bronze Age Pottery from Central and Southeast Europe and from the Near East. *Journal of Archaeological Science* 8 (1981), 59–76; Michael S. Tite, Ceramic Production, Provenance and Use. A review. *Archaeometry* 50 (2008), 216–231.

2. Rahoittavien tahojen lisäksi haluamme kiittää seuraavia henkilöitä: Georg Haggren, Ulla Kadakas, Villu Kadakas, Marianna Kemell, Ulrika Rosendahl, Erki Russow ja Elina Terävä. Kiitämme myös kolmea artikkelikäsikirjoituksemme luenutua anonyymia arvioitsijaa hyödyllisistä kommentteista.

3. Ian C. Freestone & Andrew P. Middleton, Mineral Applications of the Analytical SEM in Archaeology. *Mineralogical Magazine* 51 (1987), 21–31; Marcos Martín-Torres & Thilo Rehren, Post-medieval Crucible Production and Distribution: A Study of Materials and Materialities. *Archaeometry* 51(2009), 49–74; Angel Polvorinos et al., The Evolution of Lustre Ceramics from Manises (Valencia, Spain) between the 14th and 18th centuries. *Archaeometry* 53 (2011), 490–509; E. Cantisani et al., Ceramic Findings from the Archaeological Site at Aiano-Torraccia di Chiusi (Siena, Italy): A Multi-analytical Approach. *Archaeological and Anthropological Sciences* 4(2012), 29–46; G. Montana et al., SEM-EDS Analysis as a Rapid

daan yksityiskohtaista tietoa esineen koostumuksellisista ja teknologisista ominaisuuksista, joiden pohjalta voidaan kartoittaa saventalajien kutsuttuja operatiivisia ketjuja eli toimintamalleja, joilla yksilöt ja yhteisöt muokkaavat luonnon resurssimateriaaleista kulttuurisia esineitä.⁴ Saventalajien valinnat, esimerkiksi saventalajien seuloaminen tietyn raekoon saavuttamiseksi tai sekoiteaineiden kuten hiekan lisääminen saveen, jättävät materiaalisia jälkiä arkeologisiin aineistoihin. Raaka-ainesavien käsittelyä ja sekoiteaineiden lisäämistä voidaan tutkia ja rekonstruoida muun muassa keramiikkalöytöjen raekoon ja mineraalikoostumuksen perusteella.

Saventalajien valmistusteknisillä valinnoilla on merkitystä myös astian provenienssin eli geologisen alkuperän ja valmistuskohteen sijainnin määrittämisessä, sillä savien käsittely ja materiaalien lisääminen muuttavat valmiin astian koostumusta verrattuna sen valmistuksessa käytettyyn raakasaveen.⁵ Tästä syystä varsinaisia saviraaka-ainelähteitä pystytään paikallistamaan vain harvoin, ja tuotannon tarkka paikantaminen vaatisi tiedossa olevaa keramiikkapajaa, josta löytynyttä keramiikkakuonaa voitaisiin käyttää vertailumateriaalina. Tutkittava arkeologinen materiaali edustaa siis pikemminkin tiettyä keramiikkareseptiä ja -teknologiaa. Alkuainekoostumuksen ohella myös teknologiset ominaisuudet auttavat tunnistamaan eri paikoissa valmistettuja astioita – erilaisten teknologisten traditioiden edustajia.

Tutkimushankkeessa analysoitiin yhteensä 20 keramiikkapalaa. Pääasiallisen aineiston muodostivat Vantaan Länsisalmen Gubbakan keskiaikaiselta kylätontilta 1300–1500-luvulta säilyneet keramiikkapalat. Vertailuaineistona tutkittiin Espoon Mankbystä ja Tallinnasta löytyneitä keskiaikaisia punasaviastioiden sirpaleita (kuvat 1–2). Tutkimuksen tavoite oli verrata punasaviastioiden savimassan alkuainepitoisuuksia ja teknologisia ominaisuuksia, joiden perusteella pyrittiin luokittelemaan aineistoa ja erottelemaan mahdollisesti paikallisesti tuote-

tut astiat ja tuontiaastiat Gubbakan ja Mankbyn aineistoissa. Samoin pyrittiin muodostamaan kuvaa alueen omista tuotantoresursseista ja yhteisöjen kontakti- ja kauppaverkostoista. Alueellisella tasolla tarkasteltiin aineistojen yhtenevyyksiä ja eroja, kuten samanlaisia tuontiaastioita tai yhteistä paikallista punasavikeramiikkatuotajaa. Laajemmassa kontekstissa kotimaisia ja tallinnalaisia näytteitä verrattiin yhteisten kauppaverkostojen ja samoilta alueilta peräisin olevien tuontiesineiden tunnistamiseksi.

SEM-EDS analyysimetodin

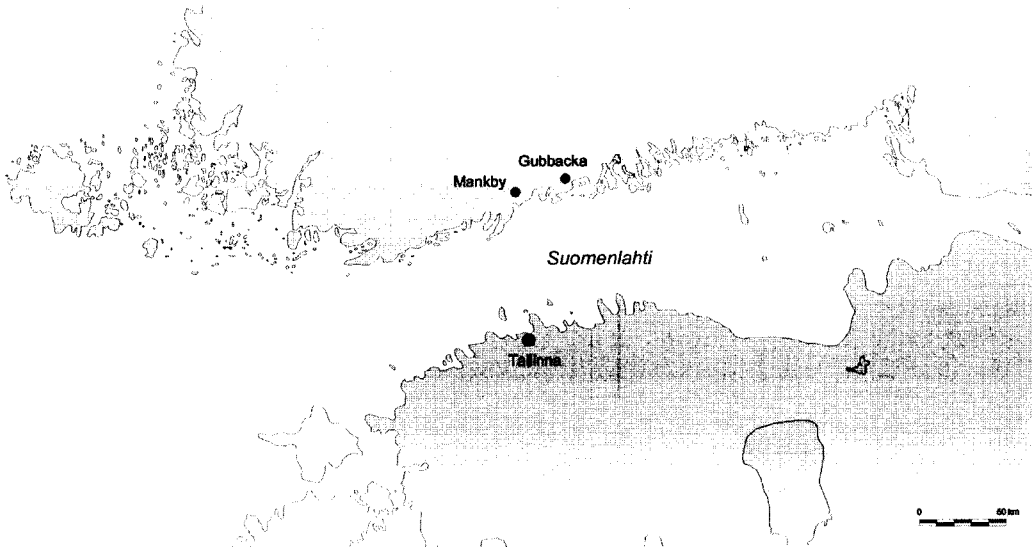
Punasavikeramiikan yleisyydestä huolimatta kyseisen teknologisen tradition leviämistä, valmistuskohteen sijaintia ja vientiä on tutkittu vähän alkuaineanalytiikkaa käyttäen. Suomessa aiemmat punasavikeramiikkatutkimukset on tehty PIXE-menetelmällä,⁶ minkä etuna ovat

Tool for Distinguishing Campanian A ware and Sicilian Imitations. *Archaeometry* (2012) doi: 10.1111/j.1475-4754.2012.00723.x (18.1.2013); Clive Orton, Paul Tyers & Alan Vince, *Pottery in Archaeology*. Cambridge Manuals in Archaeology, Cambridge University Press 1993, 71–72, 144–147.

4. Marcia-Anne Dobres, Technology's Links and Chains. The Processual Unfolding of Technique and Technician. Teoksessa Marcia-Anne Dobres & Christopher R. Hoffman (toim.) *The Social Dynamics of Technology, Practice, Politics, and World Views*. Smithsonian Institution Press 1999, 124–146; N. Schlanger, The Chaîne Opératoire. Teoksessa Colin Renfrew & Paul G. Bahn (toim.) *Archaeology: The Key Concepts*, Routledge 2005, 25–31; Michael B. Schiffer, Studying Technological Change: A Behavioral Perspective. *World Archaeology* 36 (2004), 579–585; Ian K. Whitbread, Ceramic Petrology, Clay Geochemistry and Ceramic Production. From Technology to the Mind of the Potter. Teoksessa D. R. Brothwell & A. M. Pollard (toim.) *Handbook of Archaeological Sciences*. John Wiley and Sons 2001, 449–459.

5. Bill Sillar & Michael S. Tite, The Challenge of 'Technological Choices' for Materials Science Approaches in Archaeology. *Archaeometry* 42 (2000), 2–20; Jaime Buxeda i Garrigós et al., Chemical Variability in Clays and Pottery from a Traditional Cooking Pot Production Village: Testing Assumptions in Pereuela. *Archaeometry* 45 (2003), 1–17.

6. Jan Wahlberg, Keraamisen aineiston PIXE-analyysi. Laukon kartanon, Kuusiston linnan ja Aboa Vetus -mu-

Kuva 1. Kartta arkeologisten kohteiden sijainnista.

mittausherkkyys hivenalkuaineiden määritykseen ja pinta-analyysi ilman kajoavaa näytteenottoa. Laukon kartanon, Kuusiston linnan sekä Aboa Vetus -museon PIXE:llä analysoidut punasavikeramiikanäytteet olivat pääosin katto- ja seinätiiliä – mukana oli vain yksi punasaviastian kappale.⁷ Tulosten perusteella aineistoissa tunnistettiin tuontiesineistöä, mutta osan tiilistä katsottiin edustavan kotimaista tuotantoa.⁸ Tuloksia ei kuitenkaan ole julkaistu kokonaisuudessaan, mikä eri metodin ja löytötyypin ohella estää meitä käyttämästä kyseisen tutkimuksen tuloksia vertailuaineistona.

PIXE:n ongelmana erityisesti keramiikan tutkimuksessa on, ettei se ota huomioon keramiikan rakenteen heterogeenisyyttä eli sekoiteaineiden ja lasitteen vaikutusta mitattuihin kokonaisarvoihin, millä voi olla huomattavia vaikutuksia punasavikeramiikan kaltaisten raekooltaan karkeiden ja lijiylasitetujen astioiden analyyseissä.⁹ Pinta-analyysin ongelmana voivat olla myös maasta imeytyneet pitoisuudet.¹⁰ Ideaalitapauksessa samaan keramiikanäytesarjaan tulisi soveltaa sekä kokonais- että mikrokoostumusta selvittävää metodiikkaa (esimerkiksi SEM

ja PIXE tai XRF) mahdollisimman monipuolisen datan, eli hivenalkuainepitoisuuksien, mineraal-

seon näytteet. Teoksessa Kari Uotila (toim.) Vesilahden Laukko: Linna, kartano, koti. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Aboa Vetus & Ars Nova*, Suomen keskiajan arkeologinen seura 2000, 123–129; Tanja Rönkkö, *PIXE-analyysin käyttö arkeologisen keramiikka-aineiston tutkimisessa. Tapaustutkimuksena Herttoniemen keramiikkatehdas (1762–1845)*. Pro gradu -tutkielma, Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto 2012. Lisäksi 1600-luvun punasavikeramiikkaa on käsitelty opinnäytetyössä Mirva Pääkkönen. *Tornion Keskikadun kesän 2002 kaivausten nuoremmanpunasavikeramiikan tarjoilu- ja säilytysastiat*. Pro gradu -tutkielma, Taideaineiden ja antropologian laitos, Oulun yliopisto 2006.

7. Wahlberg 2000.

8. Wahlberg 2000, 126–129.

9. O. S. Rye & P. Duerden, Papuan pottery sourcing by PIXE: Preliminary studies. *Archaeometry* 24 (1982), 59–64; Peter Grave et al., Multivariate Comparison of ICP-OES and PIXE/PIGE Analysis of East Asian Storage Jars. *Journal of Archaeological Science* 32 (2005): 885–896; Y. Leon et al., PIXE (Particle Induced X-ray Emission): A Non-Destructive Analysis Method Adapted to the Thin Decorative Coating of Antique Ceramics. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research B* 291 (2012), 45–52.

10. Rye & Duerden 1982; A. Schwedt, H. Mommsen & N. Zacharias, Post-Depositional Elemental Alterations in Pottery: Neutron Activation Analyses of Surface and Core Samples. *Archaeometry* 46 (2004), 85–101.

likoostumuksen ja teknologisten ominaisuuksien saamiseksi,¹¹ mutta multimetoditutkimukset ovat harvoin mahdollisia resurssisyistä.

SEM-EDS mahdollistaa keramiikan valmistustapojen huomioon ottamisen. Lisäksi astian seinämän poikkileikkauksesta voidaan tutkia sen mikrorakennetta, erotella sekoitteet alkupe räisistä savimineraaleista ja tutkia seinämän kerroksellisuutta (lasite, liete, keramiikka) sekä mitata lasitteen, mineraalien ja savimassan kemiallista koostumusta erikseen. Erityisesti savimassan alkuainepitoisuuksien voidaan katsoa sekoiteaineita ja kokonaiskoostumusta tarkemmin vastaavan saviraaka-aineen ”kemiallista sormenjälkeä”¹² tai tarkemmin sanottuna savireseptiä, sillä tälläkään menetelmällä ei voida varmuudella sulkea pois mahdollisuutta, että savenvalaja on sekoittanut eri raaka-ainesavia keskenään. SEM-EDS-mittauksissa voidaan myös välttää astian pinnan kontaminaatioalueita ja esimerkiksi lasitteesta imeytyntä liijyä, mikä on aiemmissa tutkimuksissa vaikeuttanut keramiikka-aineksen alkuainepitoisuuksien mittaamista.¹³

Punasavikeramiikan saapuminen Pohjolaan

Varhaisimmat todisteet punasavikeramiikan valmistuksesta ovat löytyneet nykyisistä Alanko-

maista, tarkemmin Pohjanmeren puoleisen Flanderin ja Hollannin alueelta. Valmistuksen alku on ajoitettavissa 1100-luvun loppupuolelta 1200-luvulle yltävälle ajanjaksolle. Yleisin punasavituote tuona aikana oli koristeellinen kannu, mutta myös arksamia astioita kuten pisarapannuja valmistettiin.¹⁴ Jo hyvin varhaisessa vaiheessa 1200-luvun kuluessa Alankomaiden tyyppisen punasavikeramiikan valmistus levisi Etelä-Skandinaviaan sekä kaakkaisen Itämeren rannikkoalueelle. Tälle alueelle muodostui valmistuskeskuksia, joiden tuottamaa keramiikkaa on hyvin vaikea erottaa toisistaan tai alankomaisista esikuvistaan. Tämän on oletettu viittaavaan siihen, että jo tässä vaiheessa länsieurooppalaisia savenvalajia saapui itäisen Itämeren alueelle.¹⁵

Ensimmäiset Pohjolaan asti saapuneet punasaviastiat olivat varmasti tuontia joistain edellä mainituista valmistuskeskuksista. Esimerkiksi Turusta ja Aurajokilaaksosta on 1200- ja 1300-luvun arkeologisista kerroksista löytynyt muutamia varhaisia punasaviastioiden paloja, etenkin juuri koristeltujen kannujen palasia.¹⁶ Punasavi-

Sheffield 1983, 121–185; Frans Verhaeghe, *Medieval Pottery Production in Coastal Flanders*. Teoksessa Peter Davey & Richard Hodges (toim.) *Ceramics and Trade. Production and Distribution of Later Medieval Pottery in North-West Europe*. Department of Prehistory & Archaeology, University of Sheffield 1983, 63–94; Magnus Elfwendahl, *Från skärva till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia I Uppsala*. Lund Studies in Medieval Archaeology 22. Almqvist & Wiksell International 1999, 40–41; Erki Russow, *Importkeramiikka Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil*. Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut 2006, 107–113.

15. David R. M. Gaimster, 'The Baltic Ceramic Market c. 1200–1600. An Archaeology of the Hanse'. *Fennoscandia archaeologica XVI* (1999a), 59–69; David Gaimster, *Punasaviastiat ja kaakeliuunit Hansakulttuurin tunnusmerkeinä Itämeren alueella*. Teoksessa Kirsi Majantie (toim.) *Ruukkuja ja ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Suomen keskiajan seura 2007, 18–21; Russow 2006, 107–113.

16. Aki Pihlman, *Kaupunki, maaseutu ja keskiaikaiset saviastiat*. Teoksessa Liisa Seppänen (toim.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan seura 2003, 195–206.

11. V. Elisabeth Holmqvist & Marcos Martín-Torres, *Many Potters – One Style. Pottery Production and Distribution in Transitional Late Byzantine–Early Islamic Palaeostina Tertia*. Teoksessa Isabella Turbanti-Memmi (toim.) *Proceedings of the 37th International Symposium on Archaeometry, 13th–16th May 2008, Siena, Italy*. I. Springer 2011, 71–76; Polvorinos et al. 2011; Cantisani et al. 2012; Elisabeth Holmqvist-Saukkonen, *Keramiikan koostumus, valmistustekniikat ja verkostot. Materiaalianalyysit arkeologisessa tutkimuksessa. Muinaistutkija 1/2012*, 32–45.

12. Buxeda i Garrigós et al. 2003.

13. Wahlberg 2000; Rönkkö 2012, 61–67.

14. Hans L. Janssen, *Later Medieval Pottery Production in the Netherlands*. Teoksessa Peter Davey & Richard Hodges (toim.) *Ceramics and Trade. The Production and Distribution of Later Medieval Pottery in North-West Europe*. Department of Prehistory & Archaeology, University of

astiat, kuten muutkin kulttuurivaikutteet Keski-Euroopasta, levisivät pohjoiseen ennen muuta hansakauppiaiden välityksellä. Hansa hallitsi Itämeren kaupankäyntiä keskiajalta aina uuden ajan alkuun 1100–1500-luvulla. Hansakauppiaiden mukana liikkui myös käsityöläisiä, ja punasavikeramiikan valmistus alkoi 1400-luvulla levitä yhä pohjoisemmaksi. Ensimmäiset savenvalajat olivat ulkomaalaisia siirtolaisia, useimmiten saksalaisia.¹⁷ Kaupunkien kasvu ja uudet ruokailutavat lisäsivät astioiden kysyntää ja tarjosivat töitä astioita valmistaville savenvalajille. 1400-luvun loppupuolelta peräisin olevissa arkeologisissa löydöissä on huomattavissa punasaviastioiden osuuden kasvua, ja varsinkin talousastioita valmistettiin jo laajalti. Uudenlaisia astiamuotoja ilmestyi valikoimiin, ja 1500-luvun kuluessa punasaviastioista tuli kulutustavaraa.¹⁸

Punasavea on yleisesti saatavilla, joten tässä mielessä paikallinen valmistus on ollut mahdollista laajasti Itämeren alueella. Huokoisesta punasavesta valmistetut astiat lasitettiin sisäpinnalta vedenpitävyyden parantamiseksi, ja poltettaessa savan rautapitoisuus värjäsi keramiikan massan punaiseksi hapen vaikutuksesta.¹⁹ Punasavi kestää hyvin jälkikuumentamista, mistä syystä siitä valmistettiin pääosin keittoastioita ja uunikaakeleita. Keskiajalta lähtien ja

varsinkin uuden ajan alussa yleisin ja laajimmalle levinnyt ruuanvalmistusastia oli punasavinen kolmijalkapata.²⁰

Tukholmaa käsittelevissä historiallisissa lähteissä varhaisimmat maininnat savenvalajista ovat vuodelta 1479. Arkeologisessa aineistossa selviä merkkejä punasaviastioiden valmistuksesta, kuten astianvalmistusjätettä, on 1500-luvulta lähtien. Kyseisen vuosisadan loppupuolella valmistus oli levinnyt jo Tukholman ulkopuolelle, ja muun muassa ensimmäiset maininnat savenvalajista Upsalasta ovat tältä ajalta.²¹ Suomenlahden eteläpuolella Tallinnassa varhaisimmat arkeologiset todisteet punasavikeramiikan käytöstä ja valmistuksesta ovat jo kaupungin perustamisen ajoilta, 1200-luvulta. Vaikuttaisi siltä, että paikalliset savenvalajat ovat yrittäneet kopioida tuontiaastioita onnistumatta tässä kuitenkaan täydellisesti. Kirjalliset lähteet mainitsevat savenvalajia 1300- ja 1400-luvulta, mutta arkeologisia todisteita tämän ajan tai tätä myöhemmästä valmistuksesta Tallinnassa ei ole.²² Turusta ensimmäinen historiallisten lähteiden maininta savenvalajista on vasta 1500-luvulta. Arkeologisia todisteita paikallisesta valmistuksesta on vasta 1500-luvun lopulta tai 1600-luvun alkupuolelta,²³ vaikka arkeologisissa löydöissä punasavi-

17. David R. M. Gaimster, *German Stoneware and Stovetiles: Type-fossils of Hanseatic Urban Culture in the Baltic c. 1200–1600*. Teoksessa Rünno Vissak & Ain Mäesalu (toim.) *The Medieval Town in the Baltic. Hanseatic History and Archaeology. Proceedings of the first & second seminar, Tartu, Estonia, 6th–7th June 1997 and 26th–27th June 1998*. Selbstverl. 1999b, 53–62; Erki Russow, joitakin huomioita punasavikeramiikasta keskiajan ja uuden ajan Tallinnassa. Teoksessa Kirsi Majantie (toim.) *Ruukkuja ja ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Suomen keskiajan seura 2007, 69–74.

18. Gaimster 2007, 18–21; Mikael Johansson, Tukholman punasavikeramiikkaa. Teoksessa Kirsi Majantie (toim.) *Ruukkuja ja ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Suomen keskiajan seura 2007, 48–51; Marianna Niukkanen, Punasaviastioiden muoto ja koristelu – käytännöll-

siyttä ja kätkeytyä symbolimerkityksiä. Teoksessa Kirsi Majantie (toim.) *Ruukkuja ja ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Suomen keskiajan seura 2007, 26–30.

19. Marianna Niukkanen, Renessanssi keittiössä. Vanhankaupungin keramiikka-astiat. Teoksessa *Narinkka*. Helsingin kaupungin museo 1994, 311–330; Magnus Elfwendahl, Postmedieval Pottery in Sweden. Some Notes on Local Redware Earthenwares. *Lund Archaeological Review, vol. 1* (1995), 21–34; Gaimster 2007, 18–21.

20. Gaimster 2007, 18–21; Niukkanen 2007, 26–30.

21. Elfwendahl 1995, 31; 1999, 166; Johansson 2007, 48–51.

22. Russow 2007, 69–74.

23. Carita Tulkki, Oliko punasaviastioiden valmistus mahdollista uuden ajan alun Turussa? Teoksessa Liisa Seppänen (toim.) *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan seura 2003, 207–222.

astioiden määrä kasvaa 1400-luvun loppupuolelta lähtien.²⁴ Muualta Suomesta tiedot punasavikeramiikan valmistuksesta ovat hyvin vähäiset.

Sekä Ruotsissa,²⁵ Tallinnassa²⁶ että Turussa²⁷ punasavikeramiikan lisääntymistä 1400-luvun lopulla ja varsinkin 1500-luvulla on pidetty todistena paikallisen keramiikkatuotannon alkamisesta. Voidaan siis olettaa, että punasavikeramiikkaa valmistettiin pohjoisen Itämeren suurimmissa kaupungeissa jo viimeistään 1500-luvulla. Tuontikeramiikka oli kuitenkin edelleen hyvin yleistä, ja uuden ajan alussa tuonti jopa vahvistui. Tuontia oli varsinkin Pohjois-Saksasta, erityisesti Werrasta ja Weseristä sekä Hollannista. Tuotteet vaihtelivat hyvin koristeellisista punasavivadeista ja -kulhoista aina talousastioihin.²⁸ Suomeen tuoduista punasaviastioista kertovat muun muassa muutamat rannikon hylkylöydöt 1500–1600-luvun vaihteesta.²⁹ Koska varhaisimmat savenalajat olivat siirtolaisia Keski-Euroopasta, muistuttivat paikallisesti tehdyt astiat sekä ulkonäöltään että valmistustekniikaltaan hyvin paljon tuontikeramiikkaa, minkä vuoksi niiden erottaminen toisistaan ilman alkuaineanalyysijä on vaikeaa.³⁰ Punasavikeramiikka voidaankin pitää vaikeaselitteisenä arkeolo-

gisena materiaalina – se oli laajalle levinnyt ja yleinen traditio, jossa paikallistasolla voidaan havaita hyvin vähän tyologista tai kronologista variaatiota.³¹ Niinpä esineiden luokitteluun ja tuontiesineiden tunnistamiseen tarvitaan alkuaineanalyysijä.

Gubbacka, Mankby ja Tallinna

Vantaan Länsisalmessa sijaitsevaa Gubbackan keskiaikaista kyläntonttia on tutkittu useamman kenttäkauden aikana, vuosina 2002–2003 ja 2008–2010. Viimeisimmät tutkimukset on tehnyt Vantaan kaupungin museo, ja kaivausten tuloksia on julkaistu useassa teoksessa.³² Kaivausten perusteella Gubbackan kylä on ollut asuttuna reilut 600 vuotta, 900-luvun lopulta aina 1600-luvun alkuun. Tänä aikana kylä, sen rakenne ja myös sen nimi ovat ehtineet muuttua monen kertaan. Varhaisin tunnettu Gubbackaa todennäköisesti kuvaava nimi on Gudstensby vuodelta 1347. Tämän jälkeen kylän nimeksi näyttää tulleen Sundom tai Västersundom. Kylän autoitumisen jälkeen kylämäestä on vielä käytetty nimeä Gölabacka ennen nykyistä Gubbacka-nimitystä.³³

24. Aki Pihlman, Saviastiat. Teoksessa Juhani Kostet & Aki Pihlman (toim.) *Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseon raportteja 10*. Turun maakuntamuseo 1989, 83–104.

25. Jan-Erik Augustsson, *Keramik i Halmstad ca. 1322–1619. Produktion. Distribution. Funktion*. Hallands Läns-museers skrifter 2. Stiftelsen Hallands länsmuseum 1985; Elfwendahl 1995; Johansson 2007, 48–51.

26. Jaak Mäll & Erki Russow, Kohalik ja importkeraamika Tallinnas 1200–1550. *Eesti arheoloogia ajakiri 4/2* (2000), 120–128; Russow 2007, 69–74.

27. Pihlman 1989, 104.

28. Augustsson 1985; John G. Hurst et al., Pottery Produced and Traded in North-West Europe 1350–1650. Stichting Het Nederlandse Gebruiksvoorwerp, Foundation 'Dutch Domestic Utensils', Museum Boymans-van Beuningen 1986, 130–175, 240–267; Russow 2006; 2007, 69–74; Johansson 2007, 48–51; Jan Kock, Punasavikeramiikkaa Etelä-Skandinaviassa. Teoksessa Kirsi Majantie (toim.) *Ruukkuja ja ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Suomen keskiajan seura 2007, 59–63.

29. Torsten Edgren, Keramiken från vraken vid Esselholm i Snappertuna och Metskär i Hitis, södra Finlands skärgård. *Finskt Museum* (1987).

30. Johansson 2007, 48–51; Russow 2007, 69–74.

31. Esim. Marianna Niukkanen, Jacoba-kannusta ja jyllantilaispadasta selletteripulloon. Teoksessa Kari Uotila (toim.) *Vesilahden Laukko: linna, kartano, koti. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV*. Aboa Vetus & Ars Nova, Suomen keskiajan arkeologinen seura 2000, 73–84; Russow 2007, 69–74.

32. Andreas Koivisto, Riina Koivisto & Jukka Hako (toim.) *Gubbacka – Keskiajan arkea Vantaalla*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 34. Kellastupa 2010; Marjo Poutanen (toim.) *Colonists on the Shores of the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*. Vantaa City Museum publications no 22. Vantaan kaupungin museo 2011; Erki Russow (toim.) *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise Vallavalitsus & Vantaan kaupunki, historiatoimikunta 2012.

33. Bo Lönnqvist, Västersundomin vanhan kylän elinkeinot ja muutto. Teoksessa Andreas Koivisto, Riina Koivisto

Toinen tutkimuksen suomalaiskohde, Mankbyn kylätontti, sijaitsee nykyisen Espoon alueella, noin 30 kilometriä Gubbackasta länteen. Sielläkin on suoritettu arkeologisia kaivauksia useana vuonna 2000-luvulla. Mankbyn tarkkaa perustamisajankohtaa ei tiedetä, mutta se on ollut käytössä ainakin 1200-luvun lopulta tai 1300-luvun alusta aina 1500-luvun puoliväliin saakka, jolloin kylän maat Kustaa Vaasan määräyksestä luovutettiin kuninkaankartanolle.³⁴ Mankby on siis hyvin samankaltainen Gubbackan kanssa: molemmat kylät ovat keskiaikaisia, ne on hylätty suunnilleen samoihin aikoihin ja niiden löytöaineistossa on paljon yhtäläisyyksiä.

Tallinna oli keskiajalla hansakaupunki, jonka taloudellinen vaikutus oli vahva koko Suomenlahden alueella. Historiallisten lähteiden valossa Suomen etelärannikon kaupungeilla ja kylillä oli tiiviit yhteydet Tallinnan kauppiaisiin.³⁵ Gubbackasta ja Mankbysta noin 90 kilometrin päässä sijaitsevaan Tallinnan purjehti yhdessä päivässä. Gubbackan kylämäen alapuolella oli pitkään merensalmi, jota pitkin pääsi veneellä avomerelle. Salmi erotti aikoinaan Vuosaaren mantereesta, ja se näyttää kasvaneen umpeen vasta

1600-luvun kuluessa. Arkeologisessa löytöaineistossa on huomattavissa, että Tallinna on toiminut tavaroiden välittäjänä lähialueilleen. Tämä näkyy esimerkiksi Keski-Euroopan tuotantokeskuksista peräisin olevien kivisaviastioiden levinneisyydessä.³⁶

Analysoidut näytteet ja niiden kontekstit

Analyysiin valittiin 20 eri astioista peräisin olevaa keramiikkapalaa (kuva 2). Näytteistä kymmenen oli peräisin Vantaan Gubbackasta, viisi Espoon Mankbystä ja viisi Tallinnan keskiaikaisista kaupunkikerrostumista. Analysoitavat palat pyrittiin valitsemaan mahdollisimman samanlaisista konteksteista: pääosa ajoittui 1400–1500-luvulle, vaikka muutama voi olla jo 1300-luvun lopulta.³⁷ Kronologisen vastaavuuden lisäksi pyrittiin valitsemaan saman astiatyyppien edustajia, niin kutsuttuja kolmijalkapatoja, jotka ovat suurin Gubbackasta löytynyt keramiikkaryhmä.³⁸ Ne olivat hyvin yleisiä keittoastioita myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa, eikä niiden levintä rajoittunut vain ylempien yhteiskuntaluokkien keskuuteen tai kaupunkikon-

& Jukka Hako (toim.) *Gubbacka – Keskiajan arkea Vantaalla*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 34. Kellastupa 2010; Veli-Pekka Suhonen, Samuel Broterus ja konseptikartan autiotontti. Teoksessa Andreas Koivisto, Riina Koivisto & Jukka Hako (toim.) *Gubbacka – Keskiajan arkea Vantaalla*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 34. Kellastupa 2010; Andreas Koivisto, Settlement at the Gubbacka Site. Teoksessa Marjo Poutanen (toim.) *Colonists on the Shores of the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*. Vantaa City Museum publications no 22. Vantaan kaupunginmuseo 2011.

34. Ulrika Rosendahl, Kylä ja sen rakentajat. Teoksessa *Kylä. Keskiaikaa Itämeren rannalla*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 10. Espoon kaupunginmuseo 2008, 90–107.

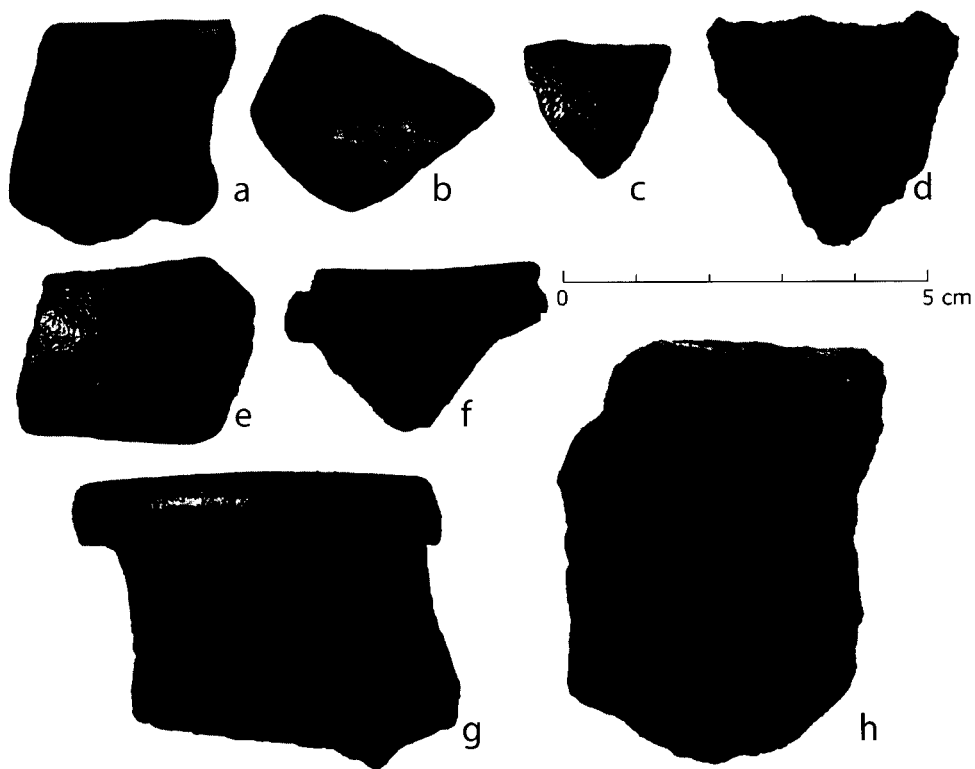
35. Mika Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvareyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. Bibliotheca historica 59. SKS 2000, 171–175; Rosendahl 2008, 99; Tapio Salminen, Uusmaalaisten Tallinnanperinnöt. Teoksessa Erki Russow (toim.) *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise

Vallavalitsus & Vantaan kaupunki, historiatoimikunta 2012, 183–233.

36. Villu Kadakas & Riikka Väisänen, Padisen sisterssiläisluostarin sekä Gubbackan ja Märtenbyn kylätonttien keramiikkalöydöistä. Teoksessa Erki Russow (toim.) *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise Vallavalitsus & Vantaan kaupunki, historiatoimikunta 2012, 323–352.

37. Yksi Gubbackan rakennuksista ajoittuneet jo 1300-luvun puolelle, ja Tallinnan keramiikkanäytteiden kontekstit ajoittuvat 1300-luvun loppupuolelle tai 1400-luvun alkupuoliskolle. Andreas Koivisto, Talonpoikaiselämää keskiajan Gubbackassa. Teoksessa Erki Russow (toim.) *Padise ja Vantaa. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välillä*. Padise Vallavalitsus & Vantaan kaupunki, historiatoimikunta 2012, 271–290; Ulla Kadakas, suullinen tiedonanto, sähköposti Riikka Väisäselle 12.4.2012.

38. Riikka Väisänen, Patoja, kannuja ja ruokailututumuksia. Teoksessa Andreas Koivisto et al. (toim.) *Gubbacka. Keskiajan arkea Vantaalla*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 34. Kellastupa 2010, 112–125.

Kuva 2. Analysoituja keramiikkänäytteitä: a) V1 (Gubbacka, KM2008043:49); V4 (Gubbacka, KM2009083:122); V6 (Gubbacka, KM2010077:26); V7 (Gubbacka, KM 2010077:181); V8 (Gubbacka, KM2010077: 233); V15 (Mankby, KM2011014: 187), V16 (Tallinna AI7032:1557) ja V17 (Tallinna AI7032:1623).

teksteihin. Punasavikeramiikkapadat olivat pyöreäpohjaisia, sisäpinnaltaan usein lyijylasitettuja ja kooltaan vaihtelevia astioita. Niillä oli kolme matalaa jalkaa sekä yksi tai kaksi kahvaa, 1500-luvulla yleisesti yksi putkikahva.³⁹ Valitut näytteet ovat reuna-, kylki- ja kahvapaloja, joista usean sisäpinta oli lyijylasitettu ja ulkopinta puolestaan nokinen, todennäköisesti ruuanvalmistuksen aikaisen tulella pitämisen seurauksena. Yksi Tallinnasta valituista paloista on lasitettu lattiatiiltä.

Gubbackan näytteet ovat peräisin neljältä eri kaivausalueelta vuosilta 2008–2010. Kaivausalueista kolme oli avattu maan pinnalle näkyneiden uuninperustusten ympärille, ja niiltä valitut keramiikanpalat olivat peräisin näistä uuneihin liittyvistä kerroksista tai niiden läheisyydestä, oletettujen rakennusten sisältä tai niiden pih-

alueilta. Löydöt ajoittavat yhden uuneista 1500-luvulle. Löytöjen ja radiohiiliajoitusten perusteella toiseen uuninperustukseen liittyvä rakennus ajoittuisi 1400-luvun lopulta aivan 1600-luvun alkuun, ja kolmas uunillinen rakennus olisi ollut käytössä 1300-luvun lopulta 1500-luvun loppuun – tai samalla paikalla on saattanut olla useampi rakennus päällekkäin. Neljäs kaivausalue tulkittiin tunkioalueeksi. Sen konteksteille ei ole tarkkaa ajoitusta, mutta ne voidaan todennäköisesti liittää kylän loppupuolen käyttökauteen, eli 1400–1500-luvulle.⁴⁰

39. Esim. Elfwendahl 1999; Johanssen 2007; Kock 2007.

40. Andreas Koivisto, *Vantaan Länsisalmen Gubbackan arkeologiset tutkimukset vuonna 2008*. Vantaan kaupungin museo. Julkaisematon kaivauskertomus. Museoviraston arkisto; Koivisto 2012, 273–275.

Mankbyn keramiikanpalat olivat myös peräisin kylän 1400–1500-luvun löytökerroksista, tarkemmin ottaen jätekuopasta, tienpohjasta, pelto-ojasta, kulttuurikerroksesta sekä seinälinjaan liittyneestä perustuskerroksesta.⁴¹ Tallinnan vertailumateriaalit olivat peräisin entisen Taideakatemian tontin eli Tartu maantee I:n kaivauksilta, aivan vanhojen kaupunginmuurien ulkopuolelta. Näiden keramiikanpalojen kontekstit olivat pääasiassa paksuja orgaanisia kerroksia, jotka liittyvät ihmistoimintaan tontilla 1300-luvun lopulla tai 1400-luvun alkupuoliskolla.⁴²

Astianpaloista kaikki olivat punasavea, lukuun ottamatta yhtä karkeasekoitteista, heikosti poltettua ja dreijaamatonta palaa Gubbackasta, jota ei silmämääräisesti voitu tunnistaa punasaviastiaksi. Tämä ”rautakautiselta” vaikuttava keramiikkatyyppi on termoluminesenssimenelmällä ajoitettu 1400–1500-luvun taitteeseen⁴³ eli samanaikaiseksi Gubbackan muun löytöaineiston kanssa. Pala on kiinnostava, koska sen arveltiin edustavan paikallista keramiikkatuotantoa.

41. Georg Haggrén et al., *Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivaukset 2008*. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto. Julkaisematon kaivauksetraportti. Museoviraston arkisto; Georg Haggrén et al., *Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivaukset 2009*. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto. Julkaisematon kaivauksetraportti. Museoviraston arkisto; Georg Haggrén et al., *Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivaukset 2011*. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia, Helsingin yliopisto. Julkaisematon kaivauksetraportti. Museoviraston arkisto.

42. Kadakas, suullinen tiedonanto 2012.

43. Hel-TLO 4208.

44. SEM-EDS-analyysia varten valituista 20 saviastian palasta leikattiin Buehler-timanttisahalla astian seinämän profiilileike, joka valettiin epoksimuottiin, kiillotettiin timanttisahalla (0,25 µm raekokoon asti) ja hiilipäällystettiin. Näytteiden kuvantamiseen ja alkuainepitoisuuksien mittaamiseen käytettiin Helsingin yliopiston Epäorgaanisen kemian laboratorion Hitachi S-4800 FE-SEM-EDS-kenttäemissiovyökäisy-elektronimikroskoopia, johon oli liitetty Oxford Instruments 350 INCA -energiadisersiivinen röntgenspektrometri. Koostumukselliset ryhmät perustuvat savimassan SEM-EDS-mittauksiin. Semikvantitatiivinen data (pääalkuaineet Na₂O, MgO,

Havainnot punasaviastioiden valmistusteknologiasta⁴⁴

Savimassan alkuainepitoisuuksien perusteella analysoidut näytteet voidaan jakaa kahteen pääryhmään (taulukko 1), joista kumpikin jakautuu kahteen alaryhmään (1a–b ja 2a–b, kuvat 3–4). Osa näytteistä jää näiden ryhmien ulkopuolelle. Ensimmäisen ryhmän muodostavat neljä Tallinnasta (1b) ja kolme Gubbackasta (1a) löytyneitä astianpalaa – näiden astioiden savimassan samankaltaisuudet viittaavat siihen, että ne olisivat peräisin samalta valmistusalueelta. Toisen pääryhmän muodostavat kotimaiset näytteet, jotka jakautuvat pääosin niiden löytökohteiden, Gubbackan (2a) ja Mankbyn (2b) mukaisiin ryhmiin.⁴⁵

Ryhmän 1 muodostavat neljä Tallinnan Taideakatemian tontin padanpalaa sekä Gubbackasta löytyneet kolme kovapoltoista padanpalaa. Ryhmän näytteet olivat mineraalikoostumukseltaan hyvin samankaltaisia muiden analysoitujen näytteiden kanssa, ja kalkkipitoisten materiaalien puute viittaisi siihen, ettei niiden savilähde olisi peräisin Tallinnasta. Ne saattavat olla tuontitavaraa Keski-Euroopasta tai muualta

Al₂O₃, SiO₂, P₂O₅, K₂O, CaO, TiO₂, MnO ja FeO) mitattiin analysoimalla kolme n. 250x250 µm suuruisia aluetta mineraalirakeita ja astian pinnan läheisyyttä vältellen seuraavissa mittaolosuhteissa: working distance 15 mm; accelerating voltage 20 kV; process time 5; deadtine n. 30 %, time of acquisition 180 s. Mitatut keskiarvopitoisuudet on ilmoitettu Oxford INCA-ohjelman laskemina normalisoituina oksidipainoprosentteina (taulukko 1) ja analysoitu SPSS-tilasto-ohjelmiston klusteri- ja pääkomponenttianalyysillä (kuvat 3–4). M.J. Baxter, Statistical Modelling of Artefact Compositional Data. *Archaeometry* 43(2001), 131–147.

Tilastoanalyysistä tulee pitää suuntaa-antavina semikvantitatiivisen datan ja mitattujen alkuaineiden rajallisen määrän vuoksi. P₂O₅-arvoja ei sisällytetty tilastoanalyysiin mahdollisen löytöpaikkakontaminaation vuoksi. Schwedt et al. 2004. Mineraalien ja lasiteen kemiallinen koostumus mitattiin erikseen. Mineraalit tunnistettiin niiden kemiallisen koostumuksen ja morfologian perusteella. Lasiteista tutkittiin myös niiden paksuutta sekä kuplien, halkeamien ja sekoitteiden esiintymistä.

45. Kaikkien analysoitujen näytteiden CaO-pitoisuudet ovat melko alhaiset (< 3,2 paino-%), ja ryhmät eroavat lähinnä niiden MgO, Al₂O₃, SiO₂ ja FeO arvojen perusteella.

Taulukko 1.

	Näyte	Kohde	Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	K ₂ O	CaO	TiO ₂	FeO	
			%	%	%	%	%	%	%	%	%	
Ryhmä 1a	V1	KM2008043:49	Gubbacka	0,71	1,83	16,58	67,23	0,55	3,89	0,78	0,89	7,53
	V5	KM2009083:138	Gubbacka	1,09	1,84	14,22	69,14	0,43	3,34	1,25	0,93	7,77
	V6	KM2010077:26	Gubbacka	0,71	2,01	16,12	66,51	0,58	3,97	1,37	0,98	7,75
Ryhmä 1b	V16	AI7032:1557	Tallinna	0,71	1,43	13,84	72,25	0,48	3,31	1,65	0,89	5,44
	V17	AI7032:1623	Tallinna	0,75	1,77	13,99	69,19	0,44	3,56	2,15	1,19	6,96
	V19	AI7032:1625	Tallinna	0,78	1,68	14,49	70,58	0,37	3,77	1,71	0,71	5,90
	V20	AI7032:1175	Tallinna	0,77	1,85	13,83	71,00	0,50	3,57	1,52	0,90	6,05
Ryhmä 2a	V2	KM2008043:86	Gubbacka	0,66	1,74	17,12	62,43	1,23	3,94	1,11	1,21	10,57
	V3	KM2008043:94	Gubbacka	0,93	2,04	17,70	59,84	3,22	4,24	1,18	1,09	9,76
	V4	KM2009083:122	Gubbacka	0,77	1,74	17,38	63,57	1,33	4,01	0,83	1,05	9,32
	V7	KM2010077:181	Gubbacka	1,04	1,79	18,94	62,90	1,53	4,03	1,03	1,18	7,56
	V9	KM2010077:240	Gubbacka	0,63	1,32	15,35	63,10	4,76	3,58	1,49	0,87	8,90
	V12	KM2008044:376	Mankby	1,20	2,04	18,80	63,31	0,50	4,30	1,02	1,02	7,82
	V13	KM2008044:401	Mankby	1,38	3,31	17,55	64,30	0,70	3,99	1,27	0,82	6,67
Ryhmä 2b	V14	KM2009032:35	Mankby	1,41	2,70	16,37	63,79	0,98	4,98	1,26	0,83	7,69
	V15	KM2011014:187	Mankby	1,49	2,40	15,79	63,34	0,80	5,08	1,30	0,92	8,88
	V8	KM2010077:233	Gubbacka	0,58	1,20	11,18	75,90	1,07	3,06	0,73	0,73	5,56
	V10	KM2010077:255	Gubbacka	0,63	1,38	12,82	73,27	0,75	3,49	0,90	0,80	5,97
	V18	AI7032:1623	Tallinna	1,01	1,87	13,80	71,03	1,08	2,86	3,21	0,69	4,45

Itämeren alueelta, jolloin Tallinna olisi vain toiminut tuontikeramiikan välittäjänä, historiallisissa lähteissä kuvattujen kauppareittien mukaisesti. Ryhmään kuuluu myös yksi ulkonäöltään 1500-luvun saksalaista tuontia muistuttava pala,⁴⁶ mikä tukee hypoteesia siitä, että ryhmä edustaisi keskieurooppalaista tuontia Suomenlahden yli. Tämän niin kutsutun tuontiryhmän Tallinnan palojen hieman eroava koostumus verrattuna Gubbackan näytteisiin selittynee niiden kronologisella erolla: kontekstinsa perusteella Tallinnan astiat ovat noin sata vuotta vanhempia.

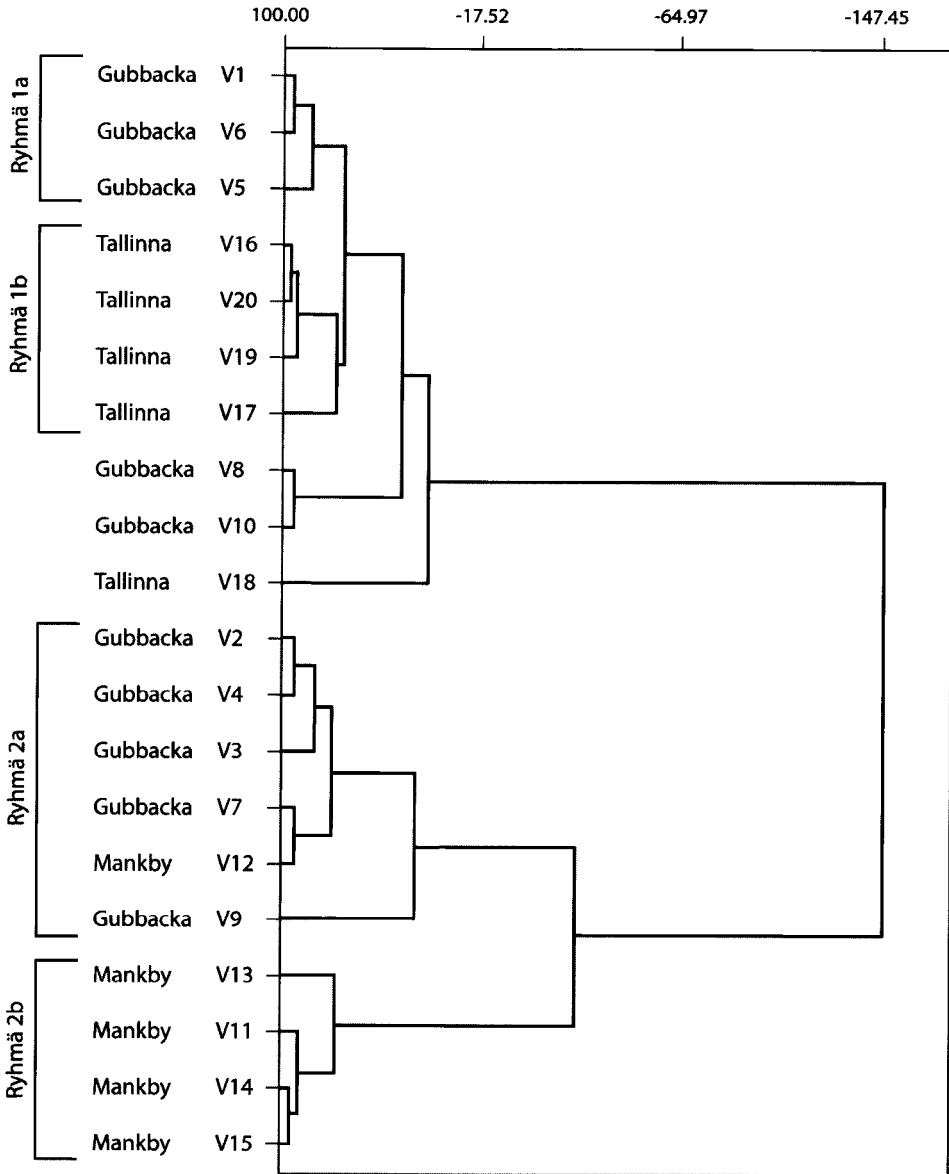
Niin kutsutun kotimaisen ryhmän (2a–b) sisällä Gubbackan ryhmä on kiinnostavin. Tämän ryhmään kuuluu viisi Gubbackan palaa ja yksi Mankbyn näyte, mutta alaryhmän sisällä on paljon typologista ja koostumuksellista

vaihtelua. Siihen kuuluu lasitettujen astioiden lisäksi myös kaksi lasittamatonta astian palaa, joista yksi on peräisin Gubbackasta ja toinen Mankbystä. Molemmat edustavat todennäköisesti varhaista punasavipatatyyppeä 1300-luvulta.⁴⁷ Ennen SEM-EDS-analyysiä Gubbackan näytteet oli jaoteltu kahteen ryhmään, materiaalliltaan oranssinpunaiseen ja pehmeään, sekä kovempipolttoiseen keramiikkaan.⁴⁸ On mielen-

46. Erki Russow, suullinen tiedonanto Andreas Koivistolle 16.3.2011.

47. Kadakas & Väisänen 2012, 325–352. Molempia paloja on aluksi epäilty niin sanotuksi itämerenkeramiikaksi punasavikeramiikan sijaan, joten niiden ulkomuoto on selvästi hyvin samankaltainen. Haggren et al. 2008; Väisänen 2010, 121–123.

48. Väisänen 2010, 116–117.

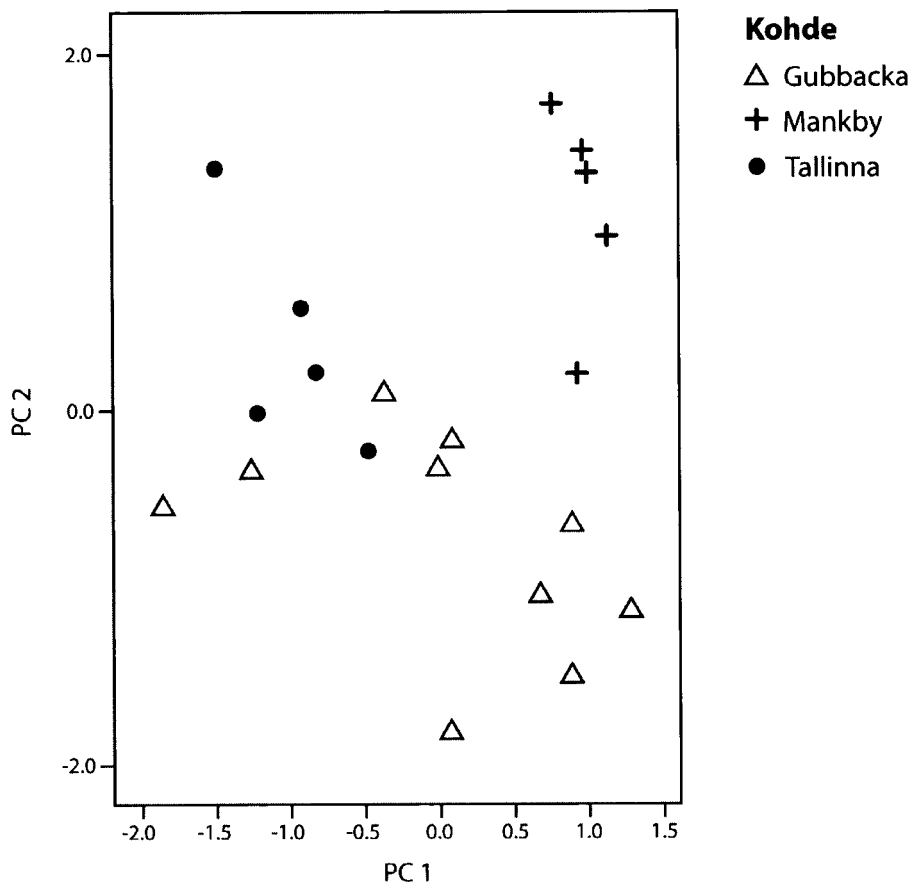

Kuva 3. Klusterianalyysi analysoitujen punasavikeramiikkojen savimassan alkuainepitoisuuksista (SEM-EDS).

kiintoista, että kaikki analysoidut pehmeämateriaaliset palat kuuluvat Gubbacka-ryhmään, mikä saattaa viitata alueellisen tuotannon heikompaan laatuun. Tähän nk. Gubbacka-ryhmään kuuluu myös karkea, "rautakaudentyypinen" pala, jonka ajateltiin edustavan paikallista tuotantoa. Gubbacka-ryhmän näytteiden typologis-kronologisen variaation ja toisaalta materiaalisen samankaltaisuuden vuoksi siihen kuu-

luvia astioita voidaan pitää paikallisena, Etelä-Suomen alueella valmistettuna tuotantona. Poikkeuksena voidaan pitää näytettä, joka on alkuainepitoisuuksiltaan ja typologisesti selvästi poikkeavin tässä ryhmässä.

Neljä Mankbystä löytynyttä lasitettua padanpalaa muodostavat selkeän oman alaryhmänsä (2b), joka muistuttaa koostumukseltaan Gubbacka-ryhmää (2a). Ne saattavat olla peräisin

Kuva 4. Pääkomponenttianalyysi analysoidujen punasavikeramiikkujen savimassan alkuainepitoisuuksista (SEM-EDS).

toisesta kotimaisesta valmistuspaikasta, mutta niiden mahdollista tuontitastustakaan ei voida täysin sulkea pois. Gubbackan ja Mankbyn näytteiden eroavaisuudet ovat kiinnostavia ottaen huomioon kylien läheisen sijainnin ja samanaikaisuuden. Tulosten perusteella niistä analysoidut punasaviastiat ovat peräisin eri valmistajilta. Pilottihankeen nojalla, ilman laajempaa vertailumateriaalia, on kuitenkin mahdotonta varmuudella ottaa kantaa astioiden proveniensiin eli raaka-ainelähteiden tai valmistuspaikan sijaintiin. Tässä esitettyjä koostumuksellisia ryhmiä tulisikin jatkossa verrata valmistuspaikaltaan tunnettujen astioiden alkuainepitoisuuksiin, esimerkiksi poltossa epäonnistuneisiin astioihin.

Osa näytteistä jäi edellä mainittujen ryhmien ulkopuolelle. Kaksi Gubbackan näytettä saattaisi Erki Russowin⁴⁹ mukaan olla saksalaisista tuontiaastioista 1500-luvulta. Ne ovatkin koostumukseltaan lähellä tuontiryhmää (1). Tallinnasta analysoitu lattiatilien fragmentti on koostumukseltaan erilainen kuin analysoidut astiat, mikä on selitettävissä lattiatilten ja astioiden valmistuksellisilla eroilla: niihin käytettiin eri keramiikkareseptejä ja niitä saatettiin valmistaa eri työpajoissa.

Analyysillä saatiin tietoa myös punasaviastioiden teknologisista ominaisuuksista ja niiden valmistusprosesseista (kuva 5). Näytteet olivat

49. Russow, suullinen tiedonanto 2011.

Kuva 5. SEM-BSE-mikroskooppikuvia punasavikeramiikan seinämän poikkileikkauksista, joissa näkyy astian seinämän kerroksisuus: lyijyrikaslasitekerros (kirkas kerros kuvien yläosissa), rautapitoisen liete kerros (slip) ja keramiikka-aines sekoitteen. Vas. ylh.: Näyte V4 (Gubbacka-ryhmä 2a); vas. alh.: V15 (Mankby, ryhmä 2b); oik. ylh.: V6 (Gubbackasta, tuontiryhmä 1a); ja oik. alh.: V17 (Tallinna, tuontiryhmä 1b). Nk. kotimaisen ryhmän (2) paloissa näkyy lasitteiden epätasaisuus ja tuontiryhmän (1) astioissa lasitteen pintaa rikkova runsas hiekkasekoitteen käyttö.

hyvin samankaltaisia mineraalikoostumukseltaan, eikä niissä sen perusteella ilmennyt säännönmukaista variaatiota eri ryhmien välillä. Näytteiden massassa ei havaittu lasimaisuutta, mikä viittaisi melko matalaan, noin 700–800 asteen polttolämpötilaan.

Lasitettujen astioiden sisäpinta oli päällystetty 100–300 µm paksuisella läpinäkyvällä lyijylasitteella, jonka alla oli rautapitoinen, punasavinen liete kerros.⁵⁰ Mitatut lyijypitoisuudet ovat korkeita, mutta arvot vaihtelevat merkittävästikin näytteiden välillä viitaten siihen, että käytettyjen lasitereseptien koostumukset olivat vaihtelevia ja standardoimattomia. Korkean lyijypitoinen lasite on tyypillinen kärkeiden keitto-astioiden lasite, koska se on teknologisesti suh-

teellisen helppo innovaatio, jolla astia saadaan vedenpitäväksi.⁵¹ Niin kutsutun tuontiryhmän Tallinnasta olevien näytteiden lasite oli yleensä ohuempi ja lyijypitoisuudeltaan korkea. Gubbackan mahdollisesti saman alueen tuontiryhmään kuuluvien näytteiden enemmistöllä oli vastaavasti ohuehko, korkean lyijypitoinen lasi-

50. Prudence M. Rice, *Pottery Analysis. A Source Book*. The University of Chicago Press, 1987, 149–152; Heikki Jylhä-Vuorio, *Keramiikan materiaalit*. Painatuskeskus, 1994, 112.

51. Michael S. Tite, *The Technology of Glazed Islamic Ceramics Using Data Collected by the late Alexander Kaczmarczyk*. *Archaeometry* 53 (2001), 329–339; Rice 1987, 100–102; Kyllikki Salmenhaara, *Keramiikka. Massat, lasitukset, työtavat*. Kustannusosakeyhtiö Otava, 1983, 43–44, 58–59.

te; kahden tuontinäytteen lasite oli huomattavan tasainen ja ohut. Savimassan ja typologisten ominaisuuksien perusteella mahdollisesti keskieurooppalaista alkuperää olevien astianpalojen lasitteiden teknologiset ominaisuudet ovat samankaltaisia, ja niiden lasitteita voidaan pitää teknologisesti korkealaatuisempina verrattuna niin kutsutun kotimaisen ryhmän lasitteisiin.

Kotimaiseksi tulkittun ryhmän (2) lasitteet olivat epätasaisia ja paksuja (200–300 µm), ja niissä oli hyvin korkea lyijypitoisuus. Ryhmän 2 lasitteissa oli myös huomattava määrä kuplia ja halkeamia. Tuontiryhmän näytteissä oli puolestaan runsaasti karkeaa kvartsi- ja maasälpäsekoitetta, jonka rakeet rikkovat lasitteen pintaa. Kuplia havaittiin myös ohuissa lasitteissa, mutta runsasta hiekkasekoitetta havaittiin vain paksuissa lasitteissa – jälkimmäinen vaikuttaa olevan selkeä teknologinen ero analysoitujen astioiden välillä, joka saattaa liittyä erityisesti varhaiseen lasiteknologiaan.

Karkeampaa kotimaista keramiikkaa korkealaatuisemman tuontitavaran varjossa

Tässä tutkimuksessa verrattiin Vantaan Gubbackan, Espoon Mankbyn ja Tallinnan punasavikeramiikkanäytteiden koostumusta ja teknologisia ominaisuuksia pyyhkäisyelektronimikroskooppianalyysillä (SEM-EDS). Näyteotanta oli ainoastaan 20 keramiikkapalaa, mutta analyysin perusteella aineistossa pystyttiin tunnistamaan koostumuksellisia ja teknologisia eroja ja ryhmiä. Analyysitulosten ja muun arkeologisen todistusaineiston perusteella ryhmien pääteltiin ilmentävän sekä kotimaista, oletettavasti Etelä-Suomen alueelta peräisin olevaa tuotantoa, että tuontiesineistöä todennäköisesti Keski-Euroopasta. Tuontiasiatiat on saatettu tuoda Gubbackaan Tallinnan kautta, sillä ne muistuttivat koostumukseltaan Tallinnasta analysoituja verrokkeja. Eri ryhmiin kuuluvien astioiden lasitteissa havaittiin myös teknologisia eroja, jotka

kertovat eri valmistusalueiden teknologisista ominaispiirteistä. Mankbyn ja Gubbackan astiat erosivat savimassaltaan, mikä viittaa eri työpa-joihin. Rajallisen aineistomme vuoksi tulokset ovat alustavia ja tulkintojen varmentaminen vaatii laajemman tutkimusaineiston analysoin-nin. Tulevaisuudessa hankkeen tutkimusaineis-toa laajennetaan analysoimalla näytteitä esi-merkiksi Turusta ja Tallinnasta Svenska kultur-fondenin myöntämin tutkimusvaroin.

Voidaan myös todeta, että valittu analyysime-todi (SEM-EDS) ja analyysiprotokolla soveltuivat hyvin tämäntyyppisen karkean ja lasitetun kera-miikan koostumukselliseen ja teknologiseen luo-kitteluun. Savimassan alkuainepitoisuuksien pe-rusteella muodostetut koostumukselliset ryh-mät korreloivat positiivisesti aineiston typologis-kronologisen luokittelun kanssa, mikä antaa tu-kea yllä esitetyille tulkinnoille. Valittaessa arkeo-logisia löytöjä alkuaineanalyysiin on tärkeää va-lita esineitä, jotka ovat typologis-kronologisesti luokiteltavissa,⁵² jotta tuloksia voidaan tulkita mahdollisimman monipuolisesti, testata typolo-gisia hypoteeseja ja tuoda lisäperspektiivi muo-dostettuun keramiikkaluokitteluun. Gubbackan punasavikeramiikka-aineisto vaikuttaa muodos-tuneen niin kotimaisesta tuotannosta kuin tuon-tiastiostakin. Niin kutsutun Gubbacka-ryhmän typologis-kronologinen monimuotoisuus kuvas-taa teknologista siirtymää lasitettuihin astioihin alueellisessa tuotannossa, todennäköisesti tuon-tiastioiden vaikutuksesta.

52. Michael S. Tite, *Archaeological Collections: Invasive Sampling Versus Object Integrity. Papers from the Institute of Archaeology* 13 (2002), 1–6. – Nyt julkaistu *Elisabeth Holmqvist-Saukkosen, Andreas Koiviston ja Riikka Väisäsen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Suvi Kuokkanen

Kansalaismielipiteen jäljillä

ARKEOLOGISEN AINEISTON ROOLI
AATEHISTORIALLISSA OSTRAKISMOS-
TUTKIMUKSESSA

Klassisessa Ateenassa käytössä ollut ostrakismos-äänestys mahdollisti yhden ihmisen väliaikaisen maastakarkotuksen kansankokouksen päätöksellä. Normaalisti kansankokouksesta poiketen ostrakismoksesta päättävässä kokouksessa ei keskusteltu eikä esitetty perusteluja – ainoastaan annettiin ääni yhtä henkilöä vastaan. Aiheesta on sekä kirjallista että arkeologista lähdeaineistoa. Kirjallinen materiaali koostuu suurelta osin myöhäisistä lähteistä, arkeologinen materiaali sitä vastoin äänestysliuskoista, jotka edustavat tavallisten äänestäjien mielipiteitä. Suvi Kuokkanen pohtii artikkelissaan arkeologisen ja kirjallisen lähdemateriaalin välistä vuoropuhelua aatehistoriallisessa ostrakismos-tutkimuksessa.

Ostrakismos oli Ateenassa suunnilleen vuosien 487 ja 416¹ eaa. välisenä aikana käytössä ollut kansanaänestys, jossa eniten ääniä saanut kansalainen tuomittiin kymmenvuotiseen karkotukseen. Ostrakismoksen kohteeksi tuomittu henkilö menetti kansalaisoikeutensa karkotuksen ajaksi, ja hänen tuli poistua Ateenasta kymmenen päivän kuluessa.² Ostrakismos-äänestyksiä järjestettiin korkeintaan kerran vuodessa. Joka vuosi tietyn kansankokouksen osanottajille esitettiin kysymys, oliko sinä vuonna tarvetta ostrakismos-äänestykselle. Jos kansankokouksen enemmistö antoi puoltavan äänen, järjestettiin ostrakismos-äänestys eli *ostrakoforia*.³ Jos siinä kertyi vähintään 6 000 ääntä, eniten ääniä saa-

nut julistettiin karkotetuksi ostrakismoksella.⁴ Ehdokkaita ei tiettävästi asetettu ennakoon, vaan kukin kansalainen oli vapaa äänestämään ketä halusi.⁵

Ostrakismos-tuomioita annettiin vähintään yhdeksän kertaa, ensimmäiset persialaissotien aikaan, viimeinen peloponnesolaissotien aikana. Ensimmäiset viisi ostrakismos-karkotusta toteutettiin 480-luvulla, Marathonin (490 eaa.) ja Salamiin (480 eaa.) taistelujen välisenä aikana. Yksikään 480-luvun ostrakismos-tuomioista ei kestänyt täyttä kymmentä vuotta, sillä kaikki vuonna 480 karkotettuina olleet kutsuttiin kansankokouksen päätöksellä takaisin Ateenaan persialaissotien vuoksi.⁶ Takaisinkutsun jälkeen

1. Tutkijoiden arviot vaihtelevat vuodesta 417 vuoteen 415 eaa. Vuoden 417 puolesta esim. Eugene Vanderpool, *Ostracism at Athens*. The University of Cincinnati 1970, 3; Vuoden 415 puolesta esim. P. J. Rhodes, *The Ostracism of Hyperbolus*. Teoksessa Robin Osborne and Simon Hornblower (toim.) *Ritual, Finance, Politics. Athenian Democratic Accounts. Presented to David Lewis*. Clarendon Press 1994, 91.

2. Filokhoros, 328 F 30. Teoksessa Felix Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker. Dritter Teil. Geschichte von Staedten und Voelkern (Horographie und Ethnographie)*. B. Autoren ueber einzelne Staedte (Laender). Nr. 297–607. E. J. Brill 1964 (jatkoissa FGrH).

3. [Aristoteles], *Athēnaiōn Politeiā* 43.5; Filokhoros, FGrH 328 F 30. Ensimmäinen äänestys järjestettiin joka vuosi kuudennen *prytanin* eli 50-henkisen hallintoelimen istuntokaudella. Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon. Abridged Edition*. Clarendon Press. 30. painos (1. painos 1891), s. v. πρύτανις. Ostrakoforia järjestettiin aina kahdeksannen *prytanin* toimikaudella, pari kuukautta myöhemmin. Esim. Sara Forsdyke, *Exile, Ostracism, and Democracy. The Politics of Expulsion in Ancient Greece*. Princeton University Press 2005, 147; Vanderpool 1970, 3–4.

4. Plutarkhos, *Aristeides* 7.5. Filokhoroksen esittämän kilpailevan selityksen mukaan ostrakismos-karkotuksen toteutumiseen tarvittiin 6 000 ääntä yhtä henkilöä vastaan. Filokhoros, FGrH 328 F 30.

5. Tosin Anna Missiou on esittänyt äskettäin, että ostrakismos-äänestystä varten oli olemassa ehdokaslista. Anna Missiou, *Literacy and Democracy in Fifth-Century Athens*. Cambridge University Press 2011, 50.

6. [Aristoteles], *Athēnaiōn Politeiā* 22.8.

tuli voimaan myös määräys ostrakismos-karkotuksen maantieteellisistä rajoista.⁷

Ostrakismoksen kohteiksi valittiin aikansa johtavia poliitikkoja. Karkotuksen kokivat ainakin Hipparkhos Kharmoksen poika vuonna 487, Megakles Hippokrateen poika vuonna 486 sekä mahdollisesti toisen kerran vuonna 471⁸, Ksanthippos Arifronin poika vuonna 484, Aristoides Lysimakhoksen poika vuonna 482, Themistokles Neokleen poika luultavasti 470-luvun lopulla, Kimon Miltiadeen poika vuonna 461, Thukydides Melesiaan poika vuonna 443 ja Hyperbolos Antifaneen poika vuonna 417, 416 tai 415.⁹ Lisäksi vuonna 485 karkotettiin ostrakismoksella muuan poliitikko, jonka nimen [pseudo-]Aristoteles jättää mainitsematta. Arkeologisten löytöjen myötä nämä *Athēnaiōn Politeian* kirjoittajan ilmoittamat vuosiluvut on kuitenkin kyseenalais-tettu.

Ostrakismos-järjestelmän alkuperästä ja toimintaperiaatteesta tiedetään kirjallisten lähteiden perusteella. Toteutetuista ostrakismos-karkotuksista sen sijaan on sekä kirjallista että arkeologista lähdeaineistoa. Arkeologinen materiaali koostuu äänestysliuskoina käytetyistä *ostrakoneista*¹⁰ ja edustaa tavallisten kansalaisten ääntä. Arkeologisella aineistolla on merkittävä rooli ennen kaikkea ajoittamiseen liittyvissä kysymyksissä. Kirjallisten ja arkeologisten lähteiden yhteensovittaminen merkitsee usein [pseudo-]Aristoteleen antamien ajoitusten vuoropuhelua ostrakonien kanssa. Tässä artikkelissa esittelen kirjallisia lähteitä ja arkeologista materiaalia sekä analysoin arkeologisen materiaalin roolia ostrakoforioiden ajoittamisessa. Analysoin myös arkeologian roolia ostrakismoksen alkuperäselitysten täydentäjänä käymällä läpi toteutetut ostrakismos-karkotukset kirjallisen ja arkeologisen aineiston valossa.

Kirjalliset ostrakismos-lähteet

Ostrakismosta koskevat kirjalliset lähteet sijoituvat eri aikakausille ja edustavat eri genrejä, esimerkiksi oikeuspuheita, historiankirjoitusta

sekä komediarunoja ja -näytelmiä. Ensi käden kirjallisia lähteitä on vähän, sillä suurin osa kirjallisista lähteistä on myöhempää perua. Aikalaislähteitä ostrakismoksesta ovat kirjoittaneet 400-luvulla eaa. vaikuttaneet historiankirjoittajat Herodotos ja Thukydides sekä komediarunoilija Platon. Toisen käden lähteisiin kuuluvat 300-luvun eaa. auktorit, esimerkiksi athidografit eli Ateenan historioitsijat Filokhoros ja Androtion, jotka käsittelevät ostrakismoksen säätämisyttä, lain alkuperää ja ostrakismos-toimintapiteen kulkua.¹¹

Tärkein ostrakismos-järjestelmää käsittelevä kirjallinen lähde on 300-luvulla eaa. elänyt filosofi Aristoteles. Teoksessaan *Politiikka* hän ottaa kantaa ostrakismoksen alkuperään ja tarkoitukseen. Aristoteleen teokseksi yleensä luetussa,

7. Rajat menivät Geraistoksen ja Skyllaionin (Euboiassa ja Argoliksesta) kohdalla. Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 22.8. Ilmeisesti ennen v. 480 ostrakismos-karkotetulle ei ollut asetettu maantieteellisiä rajoja. Yhtenä selityksenä rajojen määrittämiselle on pidetty persialaissotia: karkotettujen pelättiin poissa ollessaan loikkaavan persialaisten puolelle. On myös kiistely siitä, tarkoittaako Aristoteles rajoja, joita ei saanut ylittää vai joiden sisäpuolelle tuleminen oli kiellettyä. Esim. Raubitschek, Theophrastus on Ostracism. *Classica et Mediaevalia* 19 (1958), 103–105. 8. Puhuja Lysiaan mukaan Megakles karkotettiin ostrakismoksella kahdesti. Lysias 14.39. Toisaalta *Athēnaiōn Politeian* kirjoittaja ei mainitse Megakleen toista ostrakismosta lainkaan.

9. Forsdyken mukaan ostrakismos-karkotuksia toteutettiin kymmenen. Forsdyke 2005, 165. Missiou laskee tapahtuneen viisitoista ostrakismos-karkotusta. Missiou 2011, 38.

10. Ostrakismos-järjestelmän nimitys on lähtöisin äänestysliuskana käytettyä saviruukun sirpaletta tarkoittavasta sanasta. Esim. Mabel L. Lang, *The Athenian Agora. Results of Excavations Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Volume XXV. Ostraka*. The American School of Classical Studies at Athens 1990, 1.

11. Filokhoroksen mukaan ostrakismos oli Kleistheneen demokraattisten uudistusten yhteydessä noin vuonna 508 säädetty laki, jonka tarkoitus oli estää tyrannian paluu. Filokhoros, *FGrH* 328 F 30. Toisaalta Androtion raportoi, että ostrakismos säädettiin juuri ennen sen ensimmäistä käyttökertaa vuonna 487 eaa. Androtion, *FGrH* 324 F 6. Teoksessa Jacoby 1964.

tosiasiassa mahdollisesti jonkun toisen kirjoittamassa *Athênaiôn Politeiassa* (*Athenian Constitution*), selitetään ostrakismos-lain säätämisen syitä sekä listataan ja ajoitetaan 480-luvun karkotukset.¹²

Ostrakismoksesta on myös huomattavasti myöhäisempiä kirjallisia lähteitä. Myöhäisyydestään huolimatta 100-luvulla jaa. vaikuttanut historioitsija Plutarkhos on kirjallisista lähteistä tärkeimpiä. Hän käsittelee ostrakismos-järjestelmää ja -karkotuksia kreikkalaisten ja roomalaisten valtiomiesten elämänohjelmoita kartoittavissa rinnakkaiselämäkerroissaan.¹³ Myös Augustuksen aikana elänyt historiankirjoittaja Diodoros Sisilialainen on ottanut kantaa ostrakismokseen.¹⁴ Lisäksi skholionit sekä antiikin tietosanakirjoihin kirjoitetut nimettömät artikkelit kuuluvat myöhäisiin kirjallisiin ostrakismos-lähteisiin.¹⁵

Arkeologinen materiaali

Ostrakoforia järjestettiin aina Agoralla. Äänestyspäivänä Agora oli aidattu puuaidalla, ja kullekin *fyllelle* eli äänestyspiirille oli oma sisäänkäyntinsä sekä paikka, johon äänestysliuska jätettiin kirjoitettu puoli alaspäin.¹⁶ Äänestyksen jälkeen arkontit laskivat annetut äänet. Jos vaadittu äänimäärä tuli täyteen, äänet laskettiin ja eniten ääniä saanut julistettiin karkotetuksi ostrakismoksella.¹⁷

Arkeologista materiaalia ostrakismos-tutkimuksessa edustavat ennen kaikkea äänestysliuskoina käytetyt ostrakonit. Muunkinlaista ostrakismokseen viittaavaa arkeologista aineistoa kuitenkin on olemassa: esimerkiksi erään noin vuoteen 470 ajoitetun Pan-maalarin vaasin on tulkittu kuvaavan ostrakoforian ääntenlaskentaa.¹⁸ Äänestysliuskojen virkaa ovat toimittaneet esimerkiksi krateerit, kyliksit, skyfokset ja amforat. Jotkut löytyneistä keramiikan palasista ovat peräisin hienoista mustakuvioisista vaaseista, toiset taas vaatimattomammista pithoksista. Useimmat ostrakonit on valmistettu kaivertamalla äänestyskohteen nimi joko terävällä tai

tylpällä esineellä. Löytöpaikoista sekä siitä, että ostrakonit ovat löytyneet suurina esiintyminä, on päätelty, että ostrakismos-äänestyksen jälkeen ostrakonit vietiin pois – ehkä kaatopaikalle – ja käytettiin täyttömaana.¹⁹

Agoralta löytyneet ostrakonit on ajoitettu kolmeen eri ajanjaksoon: 480-luvulle sekä vuosille 461–443 ja 417–415. Vuosiluvut täsmäävät kirjallisissa lähteissä esitettyjen ajankohtien kanssa. Keramiikan palan tunnistamisessa ostrakoniksi auttaakin, mikäli sen ajoitus ja siinä lukeva nimi täsmäävät kirjallisissa lähteissä annetun nimen ja ajankohdan kanssa. Suurin osa Agoran ostrakoneista on ajoitettu 480-luvulle.²⁰

Ostrakonille kirjoitettiin äänestyskohteen nimi: yleensä henkilön etunimen lisäksi joko hänen isännimensä tai hänen demoksensa nimi; harvinaisempaa on, että ostrakonille kirjoitettiin pelkkä etunimi tai henkilön kaikki kolme nimeä.²¹ Yleensä ostrakoneilla oleva kirjoitus etenee vasemmalta oikealle, mutta toisinaan myös oikealta vasemmalle. Joskus nimi on kirjoitettu kahteen kertaan. Kirjoitusvirheitä on myös korjattu: jos ostrakonille kirjoitetusta nimestä on esimerkiksi jäänyt puuttumaan jokin kirjain, äänestäjä on toisinaan korjannut tilanteen lisää-

12. [Aristoteles], *Athênaiôn Politeia* 22. 4–8.

13. Plutarkhos, *Alkibiades*; Plutarkhos, *Nikias*; Plutarkhos, *Perikles*; Plutarkhos, *Themistokles*; Plutarkhos, *Aristeides*; Plutarkhos, *Kimon*.

14. Diodoros Sisilialainen 11.54.5–55.3; 11.87.1–2.

15. A. E. Raubitschek ja myöhemmin D. J. Phillips ovat koonneet kattavan valikoiman ostrakismosta koskevista lähteistä, mukaan lukien skholionit ja tietosanakirja-artikkelit. Raubitschek 1958, 78–102; valikoima käännoiksi: D. J. Phillips, *Athenian Ostracism*. Teoksessa G. H. R. Horsley (toim.) *Hellenika. Essays on Greek Politics and History*. Macquarie Ancient History Association 1982, 29–32.

16. Filokhoros, *FGrH* 328 F 30.

17. Plutarkhos, *Aristeides* 7.5.

18. Missiou 2011, 47.

19. Lang 1990, 8, 19.

20. Lang 1990, 3, 7, 10.

21. Stefan Brenne, 'Portraits' auf Ostraka. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 107 (1992), 161.

mällä sen nimen ylä- tai alapuolelle tai sullomalla sen kirjainten väliin.²²

Silloin tällöin ostrakoneille on kirjoitettu ja piirretty äänestettävän nimen lisäksi muutakin.²³ Ostrakoneilta on löytynyt esimerkiksi viisi henkilöä esittävää kuvaa. Toisinaan nämä kuvat on tarkoitettu kohteensa näköisiksi neutraaleiksi muotokuviksi, toisinaan ne saattavat implikoida äänestäjän moraalisia ja poliittisia näkemyksiä.²⁴ Lisäksi ostrakoneille on toisinaan lisätty äänestettävän henkilöön liittyviä kommentteja, joista muutamia käsittelemme alempana.

Tähän päivään mennessä Akropoliilta on löytynyt 191 ja Agoralta 1 145²⁵ ostrakonkia. Lisäksi Kerameikoksen alueella tehtiin vuosina 1965–1969 niin kutsuttu suuri Kerameikos-löytö, joka sisälsi 9 000 ostrakonkia.²⁶ Kerameikos-löydön ostrakoneista peräti 4 142 on osoitettu Megaklesta vastaan²⁷, kun taas Themistoklesta vastaan on osoitettu 1 443 ostrakonkia.²⁸

Yhteensä ostrakoneja on nyt löytynyt yli 10 500 kappaletta.²⁹ Anna Missiou on laskenut, että mikäli ostrakismos pantiin toimeen 15 kertaa ja vaadittu äänimäärä oli 6 000, ostrakoneja täytyy olla vähintään 90 000. Hän lisää, että emme myöskään tiedä, kuinka monesta ostrakoforiasta löydetty ostrakonit ovat peräisin, emme-

kä sitä, ovatko ostrakonit mahdollisesti peräisin sellaisesta ostrakoforiasta, jossa vaadittu äänimäärä ei tullut täyteen eikä ostrakismosta siten toteutettu.³⁰ Myös Langin mukaan ostrakonit saattavat liittyä toteutumatta jääneeseen ostrakismokseen: on mahdollista, että osassa äänestystyksistä vaadittu äänimäärä ei tullut täyteen eikä ketään karkotettu niiden perusteella.³¹ Kirjallisisa lähteissä ei kuitenkaan ole tietoja raueneista ostrakismoksista.

Arkeologisen materiaalin rooli ostrakoforioiden ajoittamisessa

Ostrakoneja on löytynyt ennen kaikkea 400-luvun alkupuolelta – ajanjaksolta, jonka sisäpoliittiset tapahtumat ovat melko huonosti dokumentoituja kirjallisuudessa. Toisaalta 400-luvun loppupuolelta, jonka tapahtumat tunnetaan paremmin, on löytynyt vähemmän ostrakoneja. Esimerkiksi viimeisenä ostrakismos-karkotettuna mainittua Hyperbolosta vastaan on löytynyt vain kolme ostrakonkia.³²

22. Lang 1990, 9, 10.

23. Näitä lisäyksiä on tutkinut erityisesti Stefan Brenne. Esim. Stefan Brenne, Die Ostraka (487–ca. 416 v. Chr.) als Testimonien (T 1). Teoksessa *Ostrakismos-Testimonien I. Die Zeugnisse antiker Autoren, der Inschriften und Ostraka über das athenische Scherbengericht aus vorhellenistischer Zeit (487–322 v. Chr.)*. Herausgegeben von Peter Siewert. In Zusammenarbeit mit Stefan Brenne, Birgitta Eder, Herbert Heftner und Walter Scheidel. Franz Steiner Verlag 2002, 36–166; Stefan Brenne, Ostraka and the Process of Ostrakophoria. Teoksessa Coulson et al. (toim.) *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy. Proceedings of an international conference celebrating 2500 years since the birth of democracy in Greece, held at the American School of Classical Studies at Athens, December 4–6, 1992*. Oxbow Books 1994, 13–24.

24. Brenne 1992, 162.

25. Sekä 165, joita ei ole pystytty tunnistamaan. Lang 1990, 7.

26. Ilmausta "große Kerameikosfund" käyttävät esim. Franz Willemsen & Stefan Brenne, *Verzeichnis der Kerameikos-Ostraka. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 106 (1991), 147. Kerameikoksen alueen ostrakoneille kirjoitetut nimet ovat luetelleet Rudi Thomsen, *The Origin of Ostracism. A Synthesis*. Gyldendal 1972, 71–108; Willemsen & Brenne 1991, 148–156. Brenne on koonnut luettelon kaikista sekä Agoran että Kerameikoksen alueen ostrakoneilla nimeytyistä henkilöistä. Stefan Brenne, *Ostrakismos und Prominenz in Athen. Attische Bürger des 5. Jhs. V. Chr. auf den Ostraka*. Tykhe Supplementband nr. 3. Holzhausen 2001, 188–314.

27. Brenne 2002, 62. Megaklesta vastaan osoitettuja ostrakoneja on löytynyt kaikkiaan 4 662. Lang 1990, 93.

28. Brenne 2002, 69.

29. Esim. Stefan Brenne, *Die Ostraka der Kerameikos-Grabung in Athen*, 2008, <http://www.uni-giessen.de/cms/fbz/fb04/institute/altertum/klassarch/forschung/einzel-forschungen/die-ostraka-der-kerameikosgrabung-in-athen> (17.4.2013).

30. Missiou 2011, 40.

31. Esim. vuonna 483. Lang 1990, 35.

32. Lang 1990, 64.

Ostrakonit ajoitetaan usein niille kaiverrettujen nimien perusteella.³³ Kirjallinen ja arkeologinen materiaali käyvätkin vuoropuhelua ennen kaikkea ostrakonien ja samalla ostrakoforioiden ajoittamiseen liittyvissä kysymyksissä. Kirjallisten lähteiden ohella ajoituksen apuna on vaasien koristelu: esimerkiksi Akropoliilta löytyneiden kyliksien ja skyfosien koristelu on samankaltaista kuin Agoralta löytyneiden ostrakonien, mikä mahdollistaa Akropoliin ostrakonien ajoittamisen samaan ajankohtaan tiettyjen Agoran ostrakonien kanssa.³⁴ Toisaalta yksi Kerameikos-ostrakon, jolla on äänestetty Megaklesta vastaan³⁵, on peräisin samasta Pistoksenomaalarin vaasista kuin ostrakon, jolla on äänestetty Menonia. Tällä perusteella ostrakon ei Brennen mukaan voi olla peräisin vuotta 480 edeltävältä ajalta.³⁶ Lisäksi äänestäjä on tituleerannut tällä ostrakonilla Menonia ”entiseksi arkontiksi”. Tiedämme Menonin olleen arkonttina suunnilleen vuosina 473–472, ja näin ollen ostrakon voidaan ajoittaa 470-luvun loppuun.³⁷ Arkeologian avulla on täten saatu tukea Lysiaan puheessa esiintyvälle väitteelle Megakleen kahdesta karkotuksesta. Samalla arkeologinen tutkimus on tukenut oletusta, että ostrakismoksella oli mahdollista karkottaa sama henkilö useampaan kertaan.

Kerameikoksen alueen ostrakonit ovatkin Brennen mukaan peräisin yhdestä ja samasta, vuoden 471 ostrakoforiasta, jolloin Megakles karkotettiin ostrakismoksella toistamiseen.³⁸ Myös Konrad H. Kinzl pitää Megakleen toista ostrakismos-karkotusta arkeologisin perustein todistettuna. Samalla hän asettaa kyseenalaiseksi koko *Athênaiôn Politeian* kirjoittajan esittämän karkotettujen luettelon³⁹. Toisaalta Missiou uskoo, että Kerameikos-löytö ei ole peräisin yhdestä ostrakoforiasta, vaan koostuu useiden 480–460-luvulla järjestettyjen ostrakoforioiden ostrakoneista.⁴⁰ Hän huomauttaa, että Kerameikoksen alueen ostrakoneilla esiintyy samoja nimiä kuin Agoran ostrakoneilla, jotka yleensä on ajoitettu 480-luvulle.⁴¹

Missiou ei ole vakuuttunut siitä, että tietty ostrakon voitaisiin yhdistää varmasti tiettyyn ostrakoforiaan. Hän huomauttaa, että sellaisten ostrakonien, joille on kirjoitettu ostrakismoksella karkotetun henkilön nimi, on liian herkästi otaksuttu kuuluvan juuri siihen ostrakoforiaan, jonka perusteella tämä henkilö myös tuomittiin karkotettavaksi.⁴² Näiden nimien puuttumisen on oletettu merkitsevän, että he ovat tuolloin olleet karkotettuina ostrakismoksella. On kuitenkin mahdollista, että esimerkiksi Aristeidesta on äänestetty muidenkin vuosien ostrakoforioissa kuin vuonna 482, jolloin hänet karkotettiin. Myös Broneer toteaa, että Themistoklesta on luultavasti äänestetty useissa ostrakoforioissa hänen 20 vuotta kestäneen poliittisen uransa aikana – tästä huolimatta hän ajoittaa Akropoliin ostrakonit vuoden 482 ostrakoforiaan sillä perusteella, että Agoralta on löytynyt samasta paikasta ostrakoneja sekä Themistoklesta että Aristeidesta vastaan.⁴³

Hipparkhos ja ostrakismoksen alkuperä

Antiikin kirjalliset lähteet esittävät usein, että ostrakismos säädettiin tyrannian paluun ehkäisemiseksi ja demokraattisen tasa-arvon ihan-

33. Lang 1990, 10.

34. Oscar Broneer, Excavations on the North Slope of the Acropolis, 1937. *Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens* VII (1938), 242.

35. T 1/ 117. Brenne 2002, 123.

36. Brenne 2002, 43.

37. Konrad H. Kinzl, Review of P. Siewert (toim.) *Ostrakismos-Testimonien I: Die Zeugnisse antiker Autoren der Inschriften und Ostraka über das athenische Scherbengericht aus vorhellenistischer Zeit (487–322 v. Chr.)*. *Historia Einzelschriften* 155. Steiner, 2002. Bryn Mawr Classical Review 2006.07.58.2. <http://bmcr.brynmawr.edu/2006/2006-07-58.html> (17.4.2013).

38. Brenne 2002, 42; Brenne 2008.

39. Kinzl 2006, 2.

40. Missiou 2011, 158.

41. Missiou 2011, 157.

42. Missiou 2011, 152.

43. Broneer 1938, 242.

teen suojelemiseksi.⁴⁴ Esimerkiksi *Athēnaiōn Politeian* kirjoittajan mukaan ostrakismosta käytettiin ensin tyranniin ystävien karkottamiseen, minkä jälkeen sillä alettiin karkottaa myös niitä, jotka ”vaikuttivat liian suurilta”.⁴⁵ Sama näkemys toistuu esimerkiksi Diodoros Sisilialaisella: ostrakismos-äänestyksessä oli tapana äänestää henkilöä, jonka ajateltiin kykenevän kukistamaan demokratian.⁴⁶ Varhaisemmat antiikin lähteet liittyvät ostrakismoksen tyrannian paluuseen, myöhemmät, kuten Diodoros Sisilialainen ja Plutarkhos, taas kateuteen ja ylimielisyyden suitsimiseen.

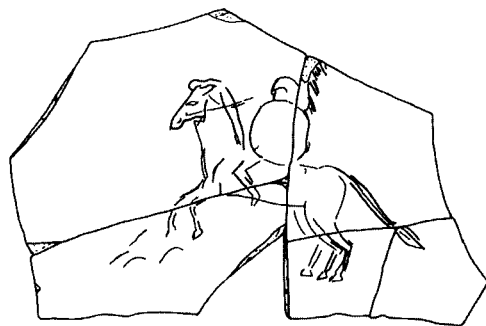
Athēnaiōn Politeian kirjoittajan mukaan Kleisthenes säätöi lain ostrakismoksesta Hipparkhoksen vuoksi.⁴⁷ Tutkijoiden keskuudessa onkin herättänyt ihmetystä se, että ostrakismosta käytettiin ensimmäistä kertaa vasta yli 20 vuotta myöhemmin. Miksi säätää ostrakismoksen kaltainen laki, jos sille ei ole välitöntä käyttöä?⁴⁸

Hipparkhosta vastaan suunnattuja ostrakoneja on löytynyt 11, joista kaikki Agoralta.⁴⁹ Hipparkhoksen ostrakismoksesta ei siis juuri ole arkeologista aineistoa. Toisaalta kirjallisuudessa hänet mainitaan ensimmäisenä ostrakismos-kohteena ja miehenä, jonka vuoksi laki säädettiin.

Megakles

Megakles oli alkmeonidisuvun jäsen, ja kuorolyrikko Pindaros viittaa Megakleen ja tämän esi-isien saavuttamien urheilukisavoittojen aiheuttamaan kateuteen.⁵⁰ Yhdelle Megaklesta vastaan suunnatulle ostrakonille on myös piirretty mies hevosen selässä (kuva 1).⁵¹ Useilla muilla ostrakoneilla Megaklesta on sanottu muun muassa ”hevostenkasvattajaksi”⁵², ja yksi ostrakon on osoitettu ”Megakleelle, Hippokrateen pojalle, ja myös hevoseksi”.⁵³ Yhtäältä hevosten kasvattaminen kuului alkmeonidisuvun perinteisiin, toisaalta sillä viitattiin aristokraattiseen arvomaailmaan ja ylimielisyyteen.⁵⁴

Toinen ostrakon Megaklesta vastaan sanoo Megaklesta ”kylonilaiseksi”.⁵⁵ Tällä äänestäjä on

Kuva 1. Ostrakonille piirretty kuva Megakleesta hevosen selässä. Tällä viitattiin Megakleen rikkauteen ja ylhäiseen syntyperään. Brenne 2002, T 1/158.

saattanut viitata Kylonin tapauksen aiheuttamaan saastumiseen ja sukukiroukseen tai Kylonin kannattamiseen.⁵⁶ Kylonin kannattaminen

44. Ateenan viimeinen tyranni Hippias, oli kukistunut alkmeonidien ja spartalaisten yhteistyöllä noin vuonna 511. Tyrannian kukistumisen jälkeen kahden aristokraatin, Kleistheneen ja Isagoraan, välinen kamppailu poliittisesta vallasta päättyi Kleistheneen voittoon ja tämän vuonna 508 toteuttamiin demokraattisiin uudistuksiin. [Aristoteles], *Athēnaiōn Politeia* 20; 21.

45. [Aristoteles], *Athēnaiōn Politeia* 22.6.

46. Diodoros Sisilialainen, 11.55.2.

47. [Aristoteles], *Athēnaiōn Politeia* 22.4.

48. Esim. Hands 1959 ja Stanton 1970. A. R. Hands, Ostraka and the law of ostracism. Some possibilities and assumptions. *Journal of Hellenic Studies* 79 (1959), 69–79. Toisaalta Hans Taeuberin mukaan ei voi olla sattumaa, että samana vuonna (487) sekä alettiin käyttää ostrakismosta että muutettiin arkontinvalintalakia siten, että arkontit alettiin valita arpomalla. Hans Taeuber, *Androtion FgrHist 324 F 6* (ca. 340 v. Chr.); *Die Einführung und erste Anwendung des Ostrakismos* (488/87 v. Chr.). Teoksessa Siewert (toim.) 2002, 410.

49. Lang 1990, 48.

50. Pindaros, *Pythian Odes* 7.18–21.

51. Brenne 2002, T 1/158.

52. T 1/101 ja T 1/102. Brenne 2002, 112.

53. T 1/103. Brenne 2002, 112.

54. Brenne 2002, 113, 114.

55. T 1/91. Brenne 2002, 104.

56. Brenne 2002, 104. Ateenalainen Kylon oli Olympian kisojen voittaja, joka oli yrittänyt kaapata vallan Ateenassa 630-luvulla. Yritys epäonnistui, ja Kylon pakeni alttarille turvananojana. Tästä huolimatta hänet ja hänen kan-

taas viittaisi tyrannipyrkimyksiin. Sukukirous vaikuttaa näkyvän myös muilla Megaklesta vastaan osoitetuilla ostrakoneilla. Yhdelle ostrakonille on kirjoitettu yksinkertaisesti ”Megakles, Hippokrateen, alkmeonidin, poika”.⁵⁷ Toisella ostrakonilla sanotaan ”Megakles, Hippokrateen poika, kirottu”.⁵⁸

On löytynyt myös kaksi Megakleen hiuksiin liittyvää ostrakonia. Ne on kirjoitettu eri käsi-aloilla, mikä osoittaa, että kyseessä on ollut ajan-kohtainen keskustelunaihe.⁵⁹ Toisella on teksti ”Megakles, Hippokrateen poika, uusi tukka” ja toisella ”Megakles, Hippokrateen poika, uusine tukkineen (menköön)”.⁶⁰ Kampauksella viestitettiin Ateenassa siitä, mihin ryhmään tai yhteiskuntaluokkaan henkilö kuului, ja Brennen mukaan pitkä tukka yhdistettiin naismaisuuteen tai röyhkeyteen⁶¹. Kreikan κόμη tarkoittaa ”hiuksia”⁶², mutta sanalla voitiin viitata useampaankin merkitykseen. Luettuna κόμη ostrakonin teksti aukenisi ”uuden asuinpaikan kanssa” ja viittaisi siten karkotukseen.⁶³ Verbi κομάω viittaa hiusten kasvattamiseen; koska pitkä tukka oli syntyperän merkki, verbillä viitattiin myös röyhkeyteen ja ylimielisyyteen.⁶⁴ Näin ollen Megakleen kampauksen muutokseen viittaaminen ostrakonilla voisi viitata röyhkeyden vähentämiseen. Toinen selitys on, että kampauksella viitattiin Megakleeseen avionrikkojana, sillä näiltä oli tapana leikata hiukset.⁶⁵ Toisella ostrakonilla Megaklesta kutsuttiinkin avionrikkojaksi (μοιχός).⁶⁶

Kallias, muut epävarmat ostrakismokset ja Ksanthippos-ostrakon

Kolmannen ostrakismoksen on arveltu kohdistuneen Kallias Kratiaan poikaan, jota yksikään kirjallinen lähde ei mainitse mutta jota vastaan suunnattuja ostrakoneja on löytynyt 763 kappaletta. Lukumäärä on suuri, kun otetaan huomioon, että hänet tunnetaan vain ostrakonien perusteella.⁶⁷ Useille Kalliasta vastaan osoitetuille ostrakoneille on kirjattu syytöksiä persialaismielisyydestä, ja yhdelle on jopa piirretty kuva persialaisesta (kuva 2).⁶⁸ Brennen mukaan persialai-

sen kuva symboloi vihollista ja vihjaa, että Kallias veljeili persialaisten kanssa. Ostrakonin kääntöpuolelle onkin kirjoitettu Kalliaan nimen lisäksi tämän olevan persialaismielinen (*Médos*).⁶⁹ Kalliaan persialaismielisyyteen suoraan viittavia ostrakoneja on löydetty yhteensä 16.⁷⁰

Kalliaan lisäksi on eräitä muitakin usein epävarmoina pidettyjä ostrakismos-karkotuksia, kuten Damon Damonideen pojan, Menon Menekleideen pojan, Alkibiades Kleiniaan poika Vanhemman ja Kallias Didymiaan pojan. [Pseudo-]Aristoteleen mukaan Damon, Perikleen neuvonantaja, karkotettiin ostrakismoksella koska tämä oli ylivertainen viisautessaan.⁷¹ Plutarkhoksen mukaan Damon karkotettiin ostrakismoksella, koska tämä oli juonittelija ja tyrannian ystävä⁷² Menon Menekleideen pojan ostrakismos mainitaan vain yhdessä kirjallisessa lähteessä⁷³, mutta häntä vastaan on löytynyt 749 ostrakonia⁷⁴. Myös

nattajansa murhattiin raaasti, mikä saastutti koko yhteisön. Verilöylystä syytettiin arkonttina toiminutta Megaklesta sekä hänen sukuaan, alkmeonideja, ja alkmeonidit kirottiin ja karkotettiin. Herodotos 5.71; Thukydides 1.126. Herodotoksen mukaan vielä Marathonin taistelun aikaan alkmeonideja syytettiin persialaisten kanssa veljeilystä. Herodotos 6.121.

57. T 1/89. Brenne 2002, 103.

58. T 1/92. Brenne 2002, 104.

59. Brenne 1992, 172.

60. O 2513 ja O 3168. Brenne 1992, 171.

61. Brenne 1992, 169. Ateenalaisten hiustyylistä: Thukydides 1.6.3.

62. Liddell & Scott, s. v. κόμη.

63. Brenne 2002, 115.

64. Liddell & Scott, s. v. κομάω.

65. Brenne 1992, 173; Brenne 2002, 116.

66. T 1/106. Brenne 2002, 114.

67. Lang 1990, 65.

68. Brenne 2002, T 1/156.

69. Brenne 2002, T 1/46.

70. Brenne 2002, T 1/46 – 61. Maanpetoksesta ja persialaismielisyydestä ostrakismoksen alkusynä: Johan Henrik Schreiner, *The Origin of Ostracism Again*. *Classica et Meadiaevalia* XXXI (1970), 84–97.

71. [Aristoteles], *Athênaiôn Politeiá* 27.4.

72. Plutarkhos, *Perikles* 4.2; Plutarkhos, *Aristeides* 1.7.

73. Hesykhios, s. v. *Menonidai*

74. Lang 1990, 96.

Kuva 2. Kallias Kratiaan poikaa vastaan osoitettu ostrakon, jolle on piirretty kuva persialaisesta. Tällä lienee viitattu Kalliaan veljeilyyn persialaisvihollisen kanssa. Brenne 2002, T 1/156.

Alkibiades Kleiniaan poika Vanhempi – tätä kuuluisamman, 420- ja 410-luvulla vaikuttaneen Alkibiadeen isoisä – ehkä karkotettiin ostrakismoksella vuonna 460. Pseudo-Andokides väittää, että Alkibiadeen isoisä karkotettiin ostrakismoksella kahdesti.⁷⁵ Alkibiades Vanhempaa on äänestetty 15 tunnetulla ostrakonilla.⁷⁶ Pseudo-Andokides väittää myös Kallias Didymiaan pojan kokeneen ostrakismos-karkotuksen.⁷⁷ Hänet tunnettiin muun muassa urheilijana ja Olympian kisojen voittajana, ja häntä on äänestetty yhdeksällä löytyneellä ostrakonilla.⁷⁸

Vuonna 484 karkotettiin Ksanthippos Arifronin poika, Perikleen isä. Ksanthipposta vastaan on löytynyt 26 ostrakonia.⁷⁹ Hän on kohteena ostrakonilla, joka on runomittainen distikon (kuva 3)⁸⁰. Sekä Meiggs ja Lewis että Lang ovat

tulkinneet, että ostrakonilla lukee ”Että Ksanthippos, sanoo tämä sirpale, Arifronin poika, tekee kaikista kirotuista johtajista eniten vääryyttä”⁸¹. Kiinnostavaa on sanan *aleiteros*, ”kirottu”, käyttö, sillä tämä tuntuu viittaavan edellä mai-

75. [Andokides] 4. 34.

76. Lang 1990, 31.

77. [Andokides] 4.32.

78. Lang 1990, 65.

79. Lang 1990, 133.

80. Brenne 2002, T 1/153; Lang 1990, 1065 (P 16873).

81. ”This ostrakon says Xanthippos, son of Ariphron, does most wrong of the accursed leaders”. Lang 1990, 134; ”This ostrakon says that that Xanthippos son of Ariphron does most wrong of all the cursed leaders.” Russell Meiggs and David Lewis (eds.), *A Selection of Greek Historical Inscriptions. To the End of the Fifth Century B.C.* Clarendon Press 1969, 42.

Kuva 3. Pisin tunnettu ostrakon-teksti. "Että Ksanthippos, sanoo tämä sirpale, Arrifronin poika, tekee kaikista kiroituista johtajista eniten vääryyttä". Lang 1990, 1065 (P 16873)

nittuun, Kylon-tapauksen aiheuttamaan alkmeonidien saastumiseen.

Epävarmoissa ostrakismos-tapauksissa arkeologisen aineiston rooli on tukea kirjallisia lähteitä, etenkin jos niihin liittyviä ostrakoneja on löytynyt suuria määriä. Pelkästään arkeologisen materiaalin perusteella ei voida päätellä, että joku olisi äänestetty ostrakismos-karkotukseen. Suuret ostrakon-määrät esimerkiksi Menonia vastaan kuitenkin viittaavat siihen, että häntä pidettiin kansalaisten keskuudessa varteenotettavana ostrakismos-ehdokkaana.

Aristeides ja Themistokles

Viimeinen 480-luvun karkotuksista oli Aristeides Lysimakhoksen pojan ostrakismos vuonna 482. Aristeideesta on enemmän kirjallista kuin arkeologista aineistoa. Häntä vastaan osoitettuja ostrakoneja on löydetty 121 kappaletta.⁸² Plutarkhoksen välittämän, monessa paikassa toistetun anekdootin mukaan Aristeides (lisänimeltään *ho Dikaios*, "Oikeamielinen"), oli kerran osallistumassa ostrakoforiaan, kun häntä lähestyi muuan luku- ja kirjoitustaidoton kansalainen. Mies pyysi Aristeidesta auttamaan äänestämässä, mi-

hin oikeamielisyydestään tunnettu Aristeides suostui. Nimi, jonka kansalainen tahtoi kirjoitettavan ostrakonille, olikin Aristeideen oma. Aristeides kirjoitti nimensä ostrakonille, mutta kysäisi mitä pahaa Aristeides oli miehelle tehnyt, kun tämä tahtoi häntä äänestää. "Ei mitään", vastasi äänestäjä, "Olen vain kyllästynyt kuulemaan, kun häntä kaikkialla kutsutaan oikeamieleiseksi."⁸³

Themistokles Neokleen poika, Aristeideen poliittinen kilpailija, karkotettiin ostrakismoksella 470-luvun loppupuolella.⁸⁴ Themistokleesta on paljon sekä kirjallista että arkeologista materiaalia. Kirjallisissa lähteissä Themistokleen ostrakismoksesta mainitsevat Plutarkhos, komediakirjailija Aristofanes, historiantkirjoittaja Thukydidēs, puhuja Demosthenes ja filosofi Platon.⁸⁵ Plutarkhos kertoo, että Themistoklesta haluttiin näpdyttää äänestämällä hänet ostrakismos-karkotukseen.⁸⁶ Demosthenes viittaa Aristokratesta vastaan osoittamassaan oikeuspuheessa Themistokleen ostrakismos-karkotukseen sanoen, että Themistokles karkotettiin, koska tämä oli röyhkeästi asettanut itsensä muiden yläpuolelle. Karkotuksen jälkeen Themistokles asetettiin syytteeseen myös persialaismielisyydestä.⁸⁷ Samoin Diodoros Sisilialainen sanoo Themistokleen kohtaloon viitaten, että ostrakismos oli säädetty, jotta ylivoimaisiksi kohonneiden miesten röyhkeys saataisiin karkotuksen avulla kuriin.⁸⁸

Themistoklesta vastaan osoitettuja ostrakoneja on löytynyt poikkeuksellisen suuri määrä, 2 279.⁸⁹ Vuonna 1937 Akropoliin pohjoisrinteeltä

82. Lang 1990, 35.

83. Plutarkhos, *Aristeides* 7.5–6.

84. Plutarkhos, *Aristeides* 2.1–2, 2.4–5; 3.1–3; 3.3–4, 6.1; Plutarkhos, *Themistokles* 3.2, 7.4–5; Herodotos 8.79.2.

85. Plutarkhos, *Themistokles* 21. 5; Aristofanes, *Hippias* 819; Thukydidēs 1.135.2–3; Demosthenes 23. 205; Platon, *Gorgias* 516d.

86. Plutarkhos, *Themistokles* 22.3.

87. Demosthenes 23.205.

88. Diodoros Sisilialainen 11.55.3.

89. Lang 1990, 102.

hylätystä kaivosta löytyi 191 ostrakonia, joista 190 oli osoitettu Themistoklesta vastaan.⁹⁰ Ne on todennäköisesti heitetty kaivoon käyttämättä jääneinä pian ostrakoforian jälkeen.⁹¹ Kyse ei ilmeisesti ole satunnaisotoksesta, koska ostrakonit ovat huomattavan samanlaisia: sekä niiden materiaali että kirjoituksen muoto ja sisältö ovat yhdenmukaisia.⁹²

Amerikkalainen arkeologi Oscar Broneer havaitsi, että ostrakonit oli kirjoitettu 14 eri käsiälällä. Ne eivät näin ollen voineet olla äänestäjien itsensä kirjoittamia.⁹³ Broneer päätyikin siihen, että ostrakoneja oli tehtailtu propagandatarkoituksessa: Themistokleen vastustajat olivat jakaneet erityisen houkuttelevalle materiaalille ennakkoon valmistettuja ostrakoneja kansalaisille, jotka joko eivät osanneet kirjoittaa hyvin tai eivät viitsineet valmistaa niitä itse.⁹⁴ Saman johdopäätöksen teki myös Missiou, joskin hänen laskujensa mukaan käsialoja oli enemmän kuin 14.⁹⁵

Themistokleen tapauksessa arkeologinen materiaali antaa lisätietoa ostrakismos-äänestystilanteesta. Koska ensimmäisen ja toisen äänestyksen väliin jäi parin kuukauden väliaika, vaikuttaa selvältä että ostrakoforiaa edelsivät poliittinen kampanjointi ja propagointi.

Kimon ja Thukydides Melesiaan poika

Themistokleen jälkeen karkotettiin ostrakismoksella Perikleen poliittinen vastustaja Kimon Miltiadeen poika vuonna 461. Häntä vastaan suunnattuja ostrakoneja on löytynyt 564.⁹⁶ Kimonin poistuttua näyttämöltä Perikles ja Efiates jäivät johtaviksi poliitikoiksi Ateenaan, ja Efiatteen ansiosta esimerkiksi Areiopagin valtaa vähennettiin Kimonin ostrakismoksen aikana.⁹⁷

Plutarkhoksen mukaan syy Kimonin ostrakismos-karkotukseen oli tämän spartalaismyönteisyys.⁹⁸ [Pseudo-]Andokides puolestaan katsoo, että Kimon karkotettiin ostrakismoksella, koska tämä eli sukurutsaisessa suhteessa sisarensa Elpiniken kanssa.⁹⁹ Eräälle ostrakonille onkin kirjoitettu ”Kimon Miltiadeen poika ottakoon Elpi-

niken mukaansa ja menköön”¹⁰⁰ (kuva 4). Vincent J. Rosivach tulkitsee, mielestäni perustellusti, että Kimonin ostrakismoksen syynä oli pikemmin lakien halveksunta ja niiden yläpuolelle asettuminen kuin suhteen moraalittomuus.¹⁰¹

Kimonin jälkeen Perikleen poliittiseksi päävastustajaksi nousi Thukydides Melesiaan poika, joka koki ostrakismos-karkotuksen vuonna 443 tai 436.¹⁰² Perikles välttyi ostrakismokselta ja jatkoi Ateenan poliittisena johtajana seuraavan vuosikymmenen ajan ilman yksittäistä poliittista vastustajaa. Thukydides Melesiaan poikaa vastaan on löydetty 64 ostrakonia.¹⁰³

Ostrakismoksen loppu: Hyperbolos

Viimeiseksi ostrakismos-kohteeksi jäi Hyperbolos Antifaneen poika noin vuonna 416. Hyperboloksesta on huomattavasti enemmän kirjallisia kuin arkeologisia lähteitä: hänen kohtalostaan kertovat Theopompos, Androtion, komediarunoilija Platon, Thukydides ja Androtion.¹⁰⁴ Hyperbolosta vastaan osoitettuja ostrakoneja on löytynyt vain kolme.¹⁰⁵

90. Yksi ostrakoneista oli suunnattu Kimonia vastaan. Lang 1990, 142.

91. Broneer 1938, 228.

92. Lang 1990, 142.

93. Themistokleen nimi oli kirjoitettu 188 ostrakonilla muodossa Themisthokles. Myös kirjainten muodossa on variaatiota. Broneer 1938, 231, 232.

94. Broneer 1938, 243.

95. Missiou 2011, 66. Myös Lang on kyseenalaistanut käsialojen määrän. Lang 1990, 142.

96. Lang 1990, 88.

97. [Aristoteles], *Athênaión Politeia* 25.1–4.

98. Plutarkhos, *Kimon* 17.2.

99. [Andokides] 4, 32–37.

100. T 1/67. Brenne 2002, 92.

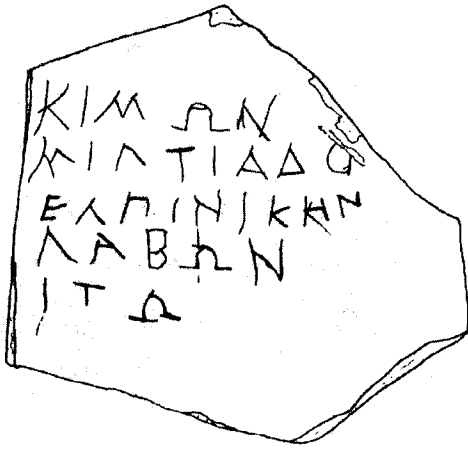
101. Rosivach 1987, 165.

102. Thukydides Melesiaan pojasta: Androtion *FGrH* 324 F 37; Theopompos *FGrH* 115 F 91; Schol. Aristofanes, *Vespae* 947a. Thukydides Melesiaan pojan kiistanalaisesta ajankohdasta esim. Forsdyke 2005, 152.

103. Lang 1990, 132.

104. Theopompos *FGrH* 115 F 96b; Plato *Comicus* fr. 203 *PCG* VII; Aristofanes, fr. 661 *PCG* III 2; Thukydides 8.73.3; Androtion, *FGrH* 324 F 42.

105. Lang 1990, 10.

Kuva 4. Ostrakonille on kirjoitettu "Kimonon Miltiadeen poika ottakoon Elpiniken ja menköön". Elpinike oli Kimonin sisarpuoli, jonka kanssa hänellä kerrottiin olleen epäsovinnainen suhde. Brenne 1994, 14. (Kerameikos O 6874)

Ateenalainen yhteiskunta oli vuosisadan kuluessa muuttunut. Kun 400-luvun alkaessa poliitikot vielä edustivat vanhoja aristokraattisia sukua ja maata omistavaa eliittiä, vuosisadan loppupuolelle tultaessa johtavien poliitikkojen sosioekonominen tausta oli muuttunut. Perikleen kuoleman (429 eaa.) jälkeen Ateenassa ei ollut yhtä Perikleen kaltaista itseoikeutettua ja yksinvaltaistakin poliittista johtajaa, vaan valtaa tavoittelivat yhä useammin uudenlaiset, demagogeiksi kutsutut poliitikot. Poliittinen kulttuuri oli muuttunut huomattavasti ensimmäisen ja viimeisen ostrakismos-karkotuksen välillä. Siinä missä ensimmäiset ostrakismoksella karkotetut olivat olleet aristokraatteja ja usein myös alkmeonidisuvun edustajia, Hyperbolos oli taustaltaan lampputehtailija ja sukunsa ensimmäinen poliittisen viran haltija. Hyperbolos edusti siten uudenlaista teollista eliittiä.¹⁰⁶

Hyperbolos oli yleinen pilkan kohde komedialehteissä. Esimerkiksi komediarunoilija Platon esittää hänet pilkallisessa valossa sanoen

runossaan, että ostrakismosta "ei keksitty Hyperboloksen kaltaisia miehiä varten".¹⁰⁷ Historiankirjoittaja Thukydideen mukaan Hyperbolosta ei karkotettu siksi, että tätä olisi maineensa vuoksi pelätty, vaan koska tämä oli häpeäksi poliikselle.¹⁰⁸ Samalla sekä Thukydides että Platon antavat implisiittisesti ymmärtää, että kaikkia muita ostrakismoksella karkotettuja pelättiin maineensa vuoksi. Nämä ivalliset kommentit on nähty osoituksina kirjoittajan epäluuloisesta asenteesta kehittyvää demokraattista järjestelmää ja poliittisen eliitin sosioekonomisen perustan muuttumista kohtaan.¹⁰⁹

Plutarkhoksen mukaan Hyperbolos karkotettiin, koska hänen "vastaehdokkaansa" Alkibiades ja Nikias (tai Faiaks) yhdistivät voimansa ja kanavoivat äänet Hyperbolosta vastaan niin, että tämä tuli karkotetuksi. Plutarkhos myös kertoo, että ateenalaiset lakkasivat käyttämästä ostrakismosta nimenomaan vehkeilyn ja äänestäjien manipuloinnin takia, ja koska sillä alettiin karkottaa Hyperboloksen kaltaisia alhaisia henkilöitä.¹¹⁰

Arkeologia ostrakismos-karkotusten ajoittajana ja kirjallisten lähteiden vahvistajana

Arkeologian rooli aatehistoriallisessa ostrakismos-tutkimuksessa on suurimmillaan ajoittamiseen liittyvissä kysymyksissä. Arkeologian avulla on mahdollista ajoittaa ostrakismoksia ja siten tukea tai haastaa kirjallisten lähteiden, ennen kaikkea [pseudo-]Aristoteleen, antamaa tietoa ostrakismosten ajankohdista. Niin sanottu suuri Kerameikos-löytö on antanut osalle tutkijoista

106. Forsdyke 2005, 172.

107. Plato Comicus fr. 203 *Poetae Comici Graeci* VII.

108. Thukydides 8.73.3.

109. Forsdyke 2005, 172.

110. Plutarkhos, *Nikias* 11.3–4, 11.7; Plutarkhos, *Aristeides* 7.4; Plutarkhos, *Alkibiades* 13.4.; Plutarkhos, *Aristeides* 7.3. – *Nyt julkaistu Suvi Kuokkasen artikkeli on käynyt läpi teollisen vertaisarvioinnin.*

aihetta uskoa, että Megakleen toinen ostrakismos-karkotus on arkeologian avulla todistettu; kirjallisissa lähteissä Megakleen toisen karkotuksen mainitsevat ainoastaan puhujat Lysias ja [pseudo-]Andokides. Muut kirjalliset lähteet eivät ylipäätään ota kantaa siihen, kuinka monta kertaa yhden henkilön saattoi karkottaa ostrakismoksella. Kerameikos-löytö osoittaa, että yksi henkilö on voitu karkottaa useammin kuin keran. Näin arkeologia on vahvistanut tiedon, jota kirjallisten lähteiden valossa on pidetty epävarmana.

Toisinaan on mahdollista vetää varovasti yhteyksiä myös ostrakismos-lain alkuperäisen tarkoituksen ja sen myöhemmän käytön välille. Kirjallisissa lähteissä ostrakismoksen alkusyyksi mainittu röyhkeyteen ja muiden yläpuolelle asettumiseen puuttuminen saa vastakaikua ostrakoneilta. On kuitenkin selvää, että lain tarkoitus ja käyttö on yleensä pidettävä erillään – arkeologinen materiaali kertoo ennen kaikkea yksittäisten kansalaisten mielipiteistä. Ostrako-

nien avulla on kuitenkin mahdollista testata oletuksia lainsäätäjän alkuperäisestä tarkoituksesta, sillä vertaamalla kirjallista aineistoa arkeologiseen materiaaliin voidaan ostrakismosjärjestelmästä saada kattavampi kokonaiskuva. Esimerkiksi persialaisten pelko, jota Kalliaalle osoitetut persialaissytyökset piirroksineen kuvastavat, on voinut maanpetoksen pelon ohella heijastella myös tyrannian pelkoa, selitystä, jonka ostrakismokselle tarjoaa useampikin antiikin kirjallinen lähde.

Ostrakonit vahvistavat osaltaan tietoja kirjallisissa lähteissä mainituista historiallisista tapahtumista. Esimerkiksi Kylonin vallankaappausyrityksestä johtunut alkmeonidisuvun kirominen näkyy ostrakoneilla, samoin Kimonin suhde Elpinikeen. Arkeologinen aineisto myös antaa lisätietoa: vaikka kirjallisissa lähteissä ei mainita, että esimerkiksi Themistoklesta vastaan olisi käyty organisoitua kampanjaa, Akropoliilta löytynyt arkeologinen materiaali kertoo näin tapahtuneen.

Historiallisen Aikakauskirjan kirjoitusohjeet ovat osoitteessa
<http://agricola.utu.fi/ohjeet kirjoittajille/>

Ville Laakso

Kiveen kirjoitettu

RUOTSIN JA VENÄJÄN VÄLISET
HISTORIAALLISET RAJAMERKIT
ARKEOLOGIAN VALOSSA

Ruotsin ja Venäjän väliset historialliset rajamerkit ovat itäiselle Suomelle leimallisia kiinteitä muinaisjäännöksiä, joissa esiintyy kirjoitusta ja joiden synty on usein dokumentoitu kirjallisiin lähteisiin. Rajamerkkejä koskevaa tutkimusta ovat julkaisseet ennen kaikkea historioitsijat. Arkeologian näkökulma on syytä tuoda tulevaisuudessa vahvemmin esille, koska sen tutkimusmenetelmien soveltaminen voi tuoda uutta tietoa esimerkiksi merkien sijainnista, tekotavasta, aitoudesta ja iästä.

Ruotsin ja Venäjän (aluksi Novgorodin) valtakuntien väliset historialliset rajamerkit ovat itäiselle Suomelle leimallisia kiinteitä muinaisjäännöksiä, joissa esiintyy kirjoitusta ja samoja merkkejä (vuosilukuja, heraldisia symboleja) kuin kirjallisissa lähteissä. Niiden synty on myös usein dokumentoitu yksityiskohtaisesti asiakirjoihin.

Suojelusta vastaavan viranomaisen, Museoviraston, nykyisen tulkinnan mukaan ”ikivanhat kylien, pitäjien ja maakuntien rajamerkit sekä vanhojen valtakunnan rajojen pyykkit ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä, vaikka ne olisivat edelleen voimassa olevalla rajalinjalla”.¹ Muinaisjäännöstyyppejä ei syystä tai toisesta ole juuri kiinnostanut arkeologeja; niitä koskevaa tutkimusta ovat vuosikymmenten varrella julkaisseet ennen kaikkea historioitsijat.² Aihe on kiinnostanut myös harrastajia.³

Tässä artikkelissa tarkastellaan Täyssinän rauhan ja sitä edeltäviä rajamerkkejä. Tavoitte-

na on esitellä ja pohtia arkeologisen näkökulman mahdollisuuksia sekä selvittää arkeologian ja historian tutkimuksen lähestymistapojen eroja ja yhtäläisyyksiä esimerkkien valossa. Esiteltävä aineisto perustuu arkeologiseen inventointiin, jonka Turun yliopiston arkeologian oppiaine järjesti *Kiveen hakattu ja ikuinen* -nimisen hankkeen muodossa Kaakkois-Suomessa useassa lyhyessä jaksossa vuosina 2010–2013.⁴

Ruotsin ja Novgorodin välinen raja määritettiin ainakin periaatteellisesti jo vuonna 1323, mutta se merkittiin ensimmäisen kerran maastoon vasta myöhemmin, ilmeisesti aikaisintaan 1400-luvulla. Virallisestikin raja muuttui Karjalassa ensimmäisen määrittelynsä jälkeen nopeassa tahdissa: vuosina 1595, 1617, 1721 ja

1. Marianna Niukkanen, *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset*. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. Museovirasto 2009, 117.

2. Aiheen kannalta keskeisiä monografian laajuisia historian tutkimuksia ovat: Jarl Gallén, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*. Skifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1968; Kyösti Julku, *Suomen itärajan synty*. Studia Historica Septentrionalia 10. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1987; Jarl Gallén & John Lind, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns II*. Skifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1991; Kansatieteellisistä tutkimuksista on mainittava: T. I. Itkonen, Om gamla gränsmärken mellan Sverige-Finland och Ryssland. *Finskt Museum* LVIII (1951), 25–46. Rajamerkkien dokumentointi on mainituissa tutkimuksissa sivuosassa, eikä tehtyjä dokumentointeja voida pitää selkeät tieteelliset kriteerit täyttävänä. Huomionarvoista on, että rajamerkkejä ei mainita Ella Kivikosken klassisessa Suomen muinaisjäännöstyyppejä summaavassa teoksessa (*Suomen kiinteät muinaisjäännökset*. Tietolipas 43. SKS 1966). Arkeologian osalta käytettävissä oleva aineisto koostuu ennen muuta yksittäisten kohteiden harvalukuisista tarkastuskertomuksista, joita säilytetään Museoviraston arkistossa.

3. Tässä käsiteltyä aluetta koskien ks. Jorma Julkunen, *Sulo Strömbergin matkassa itärajalla. Rajahakkauksia neljältä vuosisadalta*. Tripylon Oy 2011.

4. *Kiveen hakattu ja ikuinen* -hankkeen tutkimusraportin alkuperäiskappaletta säilytetään arkeologian oppiaineen arkistossa; siihen ei tässä erikseen viitata. Tutkimuksen rahoitti Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.

1743. Keskiajalla rajalinja siirtyi tosiasiallisesti vähitellen itään, vaikkei sitä virallisesti muutetakaan. Myöhemminkin sen tarkasta kulusta riideltiin, eikä sen virallisesta sijainnista aina päästy yhteisymmärrykseen.⁵

Etenkin nuorempien rajojen kulku tunnetaan kohtuullisen tarkasti säilyneiden rajapaikkaluetteloiden ja aikalaiskarttojen perusteella. Sen sijaan rajan käytännön merkitsemisestä maastoon kertovat vain muutamat vanhastaan tunnetut rajamerkit. Yhtenäistä kuvaa rajan merkitsemistavoista, merkkien tarkasta sijainnista tai säilyneisyydestä ei ole olemassa. Esimerkiksi Museoviraston viralliseen muinaisjäänno rekisteriin oli keväällä 2013 merkittynä vain muutamia tunnettuja rajamerkkejä koko Karjalan ja Savon väliseltä rajaosuudelta.

Merkkejä tiedetään tehdyn sekä puihin, kiviin että kallioihin. Vaikka jälkimmäisistäkin vain osa on säilynyt, on merkkejä oletettavasti jäljellä monta kertaa tällä hetkellä tunnettuja enemmän.

Inventoinnin tavoitteet ja menetelmät

Kiveen hakattu ja ikuinen -hankkeen yleisluontoisena tavoitteena oli saada rajan merkitsemisestä uutta ja konkreettista tietoa inventoimalla ja dokumentoimalla rajamerkkejä maastossa tieteellisin, arkeologisissa maastotöissä käytetyin keinoin. Tärkeää oli myös selvittää arkeologisen tutkimusnäkökulman mahdollisuuksia ja mielekkyyttä tämänkaltaisessa aiheessa. Inventoinnin tutkimusalueeksi valittiin nykyisin Suomen alueella oleva Karjalan ja Savon välinen rajalinja, tarkemmin sen eteläosa, jossa on kulkenut useita mainituista rajalinjoista.

Tutkimushankkeen yksityiskohtaisina tavoitteina oli selvittää, minkälaisia merkintöjä erikäisiin rajamerkkeihin kuuluu, minkälaisiin maastonkohtiin niitä on tehty ja miten aikaisempia merkkejä tai muita rakenteita on merkitsemisessä hyödynnetty. Edelleen toivottiin tietoa siitä, milloin ja miten vanhimmat – keskiaikaiset – rajapistet mahdollisesti merkittiin maastoon.

Inventoinnin maastotöitä edelsivät kirjallisuus- ja arkistotutkimukset sekä vanhojen karttojen analyysi. Osuuteen käytettiin suhteellisen paljon aikaa, sillä tietoa rajamerkeistä on hajallaan monissa arkistoissa ja lukuisissa julkaisuissa. Myös rajoihin viittaaviin paikannimiin (esimerkiksi *kolmikanta*-, *raja*- ja *risti*-nimet) kiinnitettiin huomiota.

Maastotyöt aloitettiin nykyiseltä valtakunnanrajalta Rautjärven kunnan alueelta ja niissä edettiin luoteeseen nykyistä Savon ja Karjalan maakuntien välistä rajalinjaa pitkin. Rajamerkit paikallistettiin ja dokumentoitiin mahdollisimman kattavasti nykyisen Parikkalan kunnan pohjoispäähän asti. Tällä noin 80 kilometrin matkalla todettiin olevan kymmeniä säilyneitä eri-ikäisiin rajoihin liittyviä merkintöjä liki kahdessakymmenessä kohteessa. Useat nyt dokumentoiduista merkinnöistä ovat ennen tuntemattomia – näistä vanhimmat jo ajalta ennen vuoden 1595 rauhantekoa. Pohjoisemmalla alueella kohteita tarkastettiin otoksen omaisesti.⁶

Merkkejä etsittiin arkistotutkimusten perusteella valituista maastonkohdista – rajalinjoja ei siis kävelty järjestelmällisesti läpi. Löytyneet rajamerkit dokumentoitiin paikan päällä kuten mitkä tahansa muutkin muinaisjäännökset tämän tyyppisessä tutkimuksessa: sanallisesti, mittauksin ja valokuvaamalla.

Todetuista kohteista dokumentoitiin niiden sijainti karttakoordinaatistossa ja asema suh-

5. Keskiaikaisten rajojen (nykyisestä poikkeavasta) luonteesta ks. esim. Jukka Korpela, Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on! *Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006), 454–469; Kimmo Katajala, Drawing borders or dividing lands? The peace treaty of 1323 between Sweden and Novgorod in a European context. *Scandinavian Journal of History* 37 (2012), 23–48.

6. Maastotöihin osallistui myös venäläinen arkeologi Stanislav Belsky Pietarin Kunstkamera-museosta. Tavoitteena on tehdä tulevaisuudessa vastaavaa tutkimusta myös Venäjän puolella, erityisesti Karjalan kannaksella, missä kulki samojen historiallisten rajalinjojen kaakkoinen osa.

teessa ympäristöönsä. Hakkaukset puhdistettiin harjaamalla sammalista ja karikkeesta, minkä jälkeen niistä mitattiin kuva-alan laajuus, merkien koko ja hakkausjäljen poikkileikkauksen muoto.⁷ Koska tämäntyyppiset hakkaukset erotuvat tavallisissa valokuvissa hyvin huonosti, ne kuvattiin myös liiduttuina.

Dokumentointimenetelmä sisälsi näin myös tulkinnan siitä, mitkä kalliossa olevat urat ovat ihmisen tekemiä ja mitkä luonnollisia. Menetelmän suuri ongelma on subjektiivisuus: eri tutkijat voivat hahmottaa varsinkin himmeästi erotuvat merkit eri tavoilla.⁸ Tulkinta on kuitenkin järkevää tehdä nimenomaan paikan päällä eikä kirjoituspöydän ääressä, sillä hakkausten luotettava hahmottaminen vaikkapa tavallisista valokuvista on käytännössä mahdotonta. Menetelmien kehityksessä esimerkiksi laserkeilaus saattaa tulevaisuudessa osoittautua hyväksi tulkittamattoman dokumentoinnin välineeksi.

Havainnot kirjallisista lähteistä

Vuoden 1595 rauhantekoon liittyvistä rajapajoista ja niihin tehdyistä merkeistä on tallella aikalaiskuvauksia kirjoitettuna ja osin myös karttoihin piirrettyinä kuvina. Rajan maastoon merkitseminen jaettiin kolmen toimikunnan (komission) kesken.⁹ Niistä ensimmäinen kävi rajan maastossa Suomenlahden Retusaarelta nykyisten Parikkalan, Savonlinnan ja Ruokolahden kuntarajojen yhtymäkohdassa sijaitsevalle Varpavuorelle (nykyisillä kartoilla Ristimäki). Sen kirjallinen kuvaus rajamerkeistä on täsmällisempi kuin kahden pohjoisempana toimineen komission ja aineisto sisältää muun muassa useita kaavamaisia karttoja rajan kulusta.¹⁰

Toisen komission tekemiä merkkejä ei lähteissä enää kuvata yksitellen, vaan mainitaan ruotsalaisen osapuolen tehneen kallioihin, kiviin ja puihin kruunuja ja ristejä – venäläisen osapuolen puolestaan ristejä ja tarkemmin määrittämättömiä ”merkkejä” sekä ”kaivaneen hautoja” (”lathet hugge ... kors och mercke och graffuär graffuidt”). Vain toimikunnan työn pääte-

nä olleen, nykyisen Nilsiän ja Juankosken rajalla sijaitsevan, Pisamäen merkit kuvataan tarkemmin – ne mainitaan samanlaisiksi kuin lähtöpisteellä Varpavuorella.¹¹ Kolmannen komission tekemien merkien yksityiskohdista ei ole tietoja, niistä mainitaan pöytäkirjoissa ainoastaan, että on ”kaivettu hautoja ja asetettu rajamerkkejä”.¹²

Eteläisimmän toimikunnan rajankäyntipöytäkirjassa kuvataan näennäisen yksityiskohtaisesti, mitä mahdollisia merkkejä rajapisteillä on ollut ennestään, ja minkälaisia uusia hakkauksia niihin on vuonna 1595 tehty. Tutkimusta hankaloittaa se, että venäläisen osapuolen tekemistä merkeistä ei ole säilynyt täsmällistä tietoa.¹³

Esimerkiksi Varpavuorelta pöytäkirja mainitsee pelkästään koukut (”krook”) ja kolme kruu-

7. Joissakin tapauksissa merkkejä tiedetään puhdistetun teräsharjalla, mutta tämä ei ole hyväksyttävää, sillä merkien päälle kasvanutta jäkälää voidaan käyttää hakkausten iän arviointiin – esimerkiksi vahva jäkälöityminen osoittaa vähimmilläänkin, että kyse ei ole aivan tuoreista merkinnöistä.

8. Jonkinasteinen etu merkien tunnistamisessa on, että yleensä arkeologeilla on kokemusta muista kallioihin tehdyistä hakkauksista (esimerkiksi nuoret karsikko-tyyppiset hakkaukset tai kuppiakivet).

9. Merkitsemisprosessista ks. erityisesti Werner Tawaststjerna, *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota. Sotavuodet 1590–1595 ja Täysinän rauha*. Historiallisia Tutkimuksia XI. Suomen Historiallinen Seura 1929, 433–492 ja Kimmo Katajala, Viipurin Karjala rajamaakuntana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Teoksessa Yrjö Kaukiainen (toim.) *Suomenlahdelta Laatokalle*. Viipurin läänin historia III. Karjalan Kirjapaino Oy 2010, 190–193.

10. *Sverges traktater med främmande magter V:I*. Kungl. boktryckeriet 1903; Svenska Riksarkivet, Gränskartor: Sverige (Finland) – Ryssland 1595–1596, nr 1–7.

11. *Sverges traktater* 1903, 100.

12. *Sverges traktater* 1903, 102–110.

13. Kuten jo Tawaststjerna (1929, 446, nootti 1) on tulkinut (”venäläisten hakkaamista rajamerkeistä Ruotsin toimitusmiesten kertomukset eivät anna tarkkoja tietoja”). Ruotsinkieliset versiot rajankäyntipöytäkirjoista ovat säilyneet kaikilta kolmelta komissiolta, venäjänkielinen tieltävästi vain pohjoisimmalta (siitä saksankielinen käännös: *Sverges traktater* 1903, 106–110). Viimeksi mainitun sisältö vastaa ruotsinkielistä pöytäkirjaa, joten oletettavasti muutkaan venäjänkieliset versiot eivät ole sisältäneet ruotsinkielisiä emempää tietoa.

nua.¹⁴ Keskimmäisen toimikunnan asiakirjan mukaan sinne on kuitenkin myös venäläinen osapuoli hakannut merkkejä: ”ett kors medh eenn wnderskriff på een steenn”.¹⁵ Periaatteessa jälkimmäiset merkit on voinut tehdä vasta keskimäinen komissio, mutta tämä vaikuttaa epätodennäköiseltä, koska ruotsalaisista merkeistä se mainitsee samat hakkaukset kuin ensimmäisenkin toimikunta.¹⁶ On luultavaa, että kahden pohjoisemman komission pöytäkirjoissa mainittuja ”hautoja” on tehty myös eteläisimmälle rajanosalle, vaikkei niitä asiakirjoissa mainitakaan.

Merkkien aikalauskuvauksissa on jonkin verran muitakin epäselvyyksiä ja ristiriitoja. Torsavuorelta pöytäkirja mainitsee kaksi ristiä ja kruunun, mutta rajakarttaan on merkitty lisäksi vuosiluku. Karttaan piirretty, mutta pöytäkirjassa mainitsematon, vuosiluku on myös Varpavuorella.¹⁷ Pisalle mainitaan ensimmäisen toimikunnan tehneen kolmen kruunun lisäksi yhden ristin ja siihen liittyvän kirjoituksen (”ett kors medh een wnderskriff”). Paikalla on kuitenkin huomattavasti enemmän merkkejä, muun muassa kaksi ortodoksista ristiä ja lisäksi kruunujen yhteydessä vuosiluku 1595.¹⁸ Osa Pisan päällekkäisyyksistä selittynee sillä, että sinne ovat kaksi pohjoisinta komissiota tehneet kumpikin omia hakkauksiaan.¹⁹

Kaikkiaan vuoden 1595 rauhan rajanvetoa koskeva kirjallinen aineisto on huomattavan seikkaperäinen – täsmällisimmän kuvauksen maastoon merkitsemisestä antaa eteläisimmän komission rajakartta. Aineistoon kuitenkin sisältyy ristiriitaisuuksia ja ilmeisiä puutteita.

Arkeologisen inventoinnin näkökulmasta voi myös todeta, että pelkän kirjallisen alkupe- räisaineiston varassa rajamerkkien paikantaminen maastossa olisi haastavaa, sillä osa niissä mainituista paikannimistä on kadonnut, ja tunnetutkin rajankohdat ovat laaja-alaisia, esimerkiksi mäkialueita. Aiempi tutkimus sekä monien merkkien sijainti nykyisillä rajoilla helpottavat ratkaisevasti kohteiden tarkkaa paikallistamista.

Havaintoja maastossa

Esittelen tässä arkeologisissa maastotöissä ker- tyneet vuoden 1595 rajamerkkejä koskevat ha- vainnot esimerkkialueelta, joka ulottuu nykyisel- tä valtakunnanrajalta Varpavuorelle. Alue kattaa siis ensimmäisen rajakomission merkitsemän osuuden pohjoisosan: kirjallisissa lähteissä mai- nitut rajapisteet välillä Pitkäjärvi–Varpavuori. Samalla kyse on alueesta, jota koskevat aikalais- tiedot ovat täsmällisempiä kuin pohjoisemmilta rajanosilta.

Rajapisteiden tiedot on rajankäyntiasiakirjo- jen perusteella kerätty taulukkoon 1. Alueelta on aiempia maastohavaintoja julkaissut perusteelli- simmin Kyösti Julku (1987); vertaan maastoin- ventoinnin havaintoja tässä hänen rajamerkki- kuvauksiinsa.

Kohteiden sijaintia koskevista havainnoista päällimmäisiä on, että ne eivät sijaitse toistensa kaltaisissa paikoissa. Vanhimmissa luetteloissa mainitut rajapisteet ovat tunnetusti valtaosal- taan vesistöjä, mutta tutkimusalueella keskeisiä rajapisteitä (Torsavuori, Haukkavuori ja Varpa- vuori) määritettiin jo 1400-luvulta alkaen veden- jakajan kalliolle. Silti vielä vuonna 1595 valikoitui uusiksi rajapisteiksi myös vesistöjä (kohteiden maastosijainnista ks. taulukko 1).

14. Sverges traktater 1903, 97.

15. Sverges traktater 1903, 100.

16. Ellei sitten ajatella, että Varpavuorelle on hakattu sa- manlaiset merkit kahteen kertaan (kuten ilmeisesti Pis- alle tehtiin) – paikalla on havaittu vain yhdet ruotsalaiset hakkaukset. Mäen venäläisten merkkien sijaintia tai säily- neisyyttä ei tunneta; niitä ei etsimisestä huolimatta löydetty arkeologisessa inventoinnissakaan.

17. Sverges traktater 1903, 97; Svenska Riksarkivet, Gränskartor: Sverige (Finland) – Ryssland 1595–1596, nr 4–5.

18. Pisan merkistä ks. esim. Itkonen 1951, 35. Ristiin liitty- vän kirjoituksen säilyneisyys on jäänyt epäselväksi, koska vuoden 1595 rajaan liittyvien hakkausten jälkeen paikalle on tehty turistimielessä monenlaisia hyvinkin nuoria hak- kauksia.

19. Julkun (1987, 349) esittämä tulkinta, joka vaikuttaa oikealta; kahteen kertaan tehtyä merkitsemistä ei kuiten- kaan mainita rajankäyntiasiakirjoissa.

Inventoinnissa todetut säilyneet hakkaukset sijaitsevat melko vaakasuorilla, usein pienialaisilla, kalliojaljastumilla mäkien päällä, mutta eivät välttämättä korkeimmalla kohdalla. Tyypillistä on kohteilta aukeava hyvä näkyvyys ja usein komea maisema. Tämä voi olla käytännön sanelema seikka, sillä 1595 mainitaan avatun metsiin aukkoja, niin että rajamerkit näkyvät toisilleen.²⁰ Jos tämä pitää kirjaimellisesti paikkansa, mainittujen paikkojen välillä on täytyntä olla jonkinlaisia asiakirjoissa mainitsemattomia välimerkin- töjä, koska esimerkkialueen maasto on hyvin mäkitä ja avoimet näkyvyudet jäävät usein lyhyiksi. Maastossa ilmenee nopeasti, että aukkoja on todellisuudessa voinut raivata vain joillekin lyhyille osuuksille.

Vuosien 2010–2013 maastotöissä todettiin useissa kohteissa merkkejä, joita ei aiemmin ole tieteellisesti kuvattu. Esimerkiksi Ruokolahden ja Rautjärven rajalla sijaitsevalle Haukkavuorelle on vuoden 1595 rajankäyntiasiakirjoissa mainittu tehdyn kaksi ristiä, joista Julku on paikan päällä havainnut vain toisen – pitäen sitäkin epävarmana.²¹ Heinäkuussa 2010 inventoinnissa Haukkavuoren vuoden 1722 hakkausten luota todettiin ja dokumentoitiin kaksi tasavartista ristiä, jotka ovat epäilemättä juuri kyseisissä asiakirjoissa mainitut. Ne myös vastaavat mittasuhteiltaan hyvin rajakarttoihin piirrettyjä ristejä. Lisäksi määritettiin luontaiseksi ilmiöksi yksi kalliossa oleva pitkänomainen syvennys, jonka Julku on tulkinut rajan suuntaa esittäväksi hakkaukseksi.²²

Myös Varpavuorelta havaittiin ja dokumentoitiin enemmän Täyssinän rauhaan liittyviä hakkauksia kuin Julkun valokuvaamat kymmenkunta kirjainta, kruunu ja T:n muotoinen hakkaus.²³ Nyt paikalla todettiin jäännöksiä muutamasta muustakin kirjaimesta ja toisesta kruunusta sekä vuosiluku 1595, jonka kokonaisleveys on huomattavan suuri, 1,4 metriä (kuva 1). Lisäksi siirtolohkareesta, josta Julku valokuvasi T:n muotoisen merkin, löytyi L-kirjainta muistuttava hakkaus, jonka sivut ovat yhtä pitkiä. Molem-

missa merkinnän yhden sivun pituus on 11–16 cm (kuva 2). Nämä ovat epäilemättä ne koudut, jotka mainitaan rajankäyntipöytäkirjassa (”opå en hvass steen gamalt råmerke, en krook, der bredewid höggs sådent merke på nyt opå samma sten”) ja siihen liittyvässä kartassa (ks. lehden kansikuva).²⁴

Haukkavuorella ja Varpavuorella havaitut merkit ovat täsmälleen sellaisia, kuin rajanveto-asiakirjoissa paikalle mainitaan tehdyn. Jälkimmäisellä paikalla suuren osan nimikirjaimista ja kolmen kruunun vaakunasta on tuhonnut tuli, jota on pidetty suoraan merkkien päällä – jo ennen Julkun käyntiä.²⁵

Useilta paikoilta löytyi tunnettujen hakkausten lisäksi lähistöllä sijaitsevia viisarikiviä, jotka osoittavat rajan kulkusuuntaa. Niitä ei mainita rajankäyntiin liittyvissä asiakirjoissa. Ne voivat olla saman ikäisiä kuin päämerkitkin, mutta osa voi olla nuorempia ja liittyä myöhäisiin ei-valtakunnallisiin rajoihin. Kuitenkin jo vuoden 1595 rajankäyntiä edeltävässä karttaluonnoksessa mainitaan Varpavuorella viisarikiviä: ”rååstenkedh med steenar som wijsar till Norost”.²⁶ Osassa tutkimusalueen viisarikivistä on myös hakkauksia, mikä voi viitata siihen, että ne liittyvät valtakunnanrajoihin – näissä tapauksissa oletettavasti useimmin vasta vuoden 1721 rajaan.

Laajahkoista etsinnöistä huolimatta osa esimerkkialueen vuoden 1595 hakkauksista on edelleen tietymättömissä: Torsavuoren kaksi ristiä ja kruunu, Harmaakallion kaksi ristiä sekä

20. Katajala 2010, 191.

21. Ks. Julku 1987, 317–318.

22. Ks. Julku 1897, 318–320, kuvan 85 etualalla oleva ura.

23. Julku 1987, 321–323, kuvat 86–88, joista kuva 87 on peilikuva; vrt. Julkunen 2011, kuvat sivuilla 66–67.

24. Ks. Sverges traktater 1903, 97. Jopa rajakarttaan piirretty kivi, johon koudut on merkitty, vastaa täysin muodoltaan paikan päällä olevaa lohkaretta.

25. Vauriot mainitsee Julku 1987, 322, kuvateksti.

26. Svenska Riksarkivet, Gränskartor: Sverige (Finland) – Ryssland 1595–1596, nr 10; kartan on julkaissut Julku 1987, 325, kuva 91.

Kuva 1. Varpavuoren kallioon tehtyjä merkkejä liiduttuina inventoinnissa 28.9.2010. Kuvannut Ville Laakso.

Kuva 2. Varpavuorella olevaan kiveen hakatut T- ja L-kirjaimien muotoiset merkit liiduttuina inventoinnissa 28.9.2010. Kuvannut Ville Laakso.

Lammaslammen ja Varpavuoren välille kahteen kiveen tehdyt yksittäiset ristit. Ainakin osa näistä kohteista voi olla tuhoutuneita, kuten Kyösti Julku on arvellut.²⁷ Torsavuorea koskeva pöytäkirjamerkintä tosin mahdollistaa tulkinnan, jonka mukaan merkit olisivatkin tehty puuhun ("ther opå en crona och tw kors och nytt merke i en furu"), mutta rajakartan piirros viittaa melko selkeästi kallioon tehtyyn hakkaukseen.²⁸

Myös venäläisten merkkien paikallistaminen ja dokumentointi on tärkeä tulevaisuuden tehtävä. Yksi selitys niiden ainakin näennäiselle puuttumiselle saattaa olla havainto, jonka mukaan huomattavan monelta vuoden 1595 rajapaikalta mainitaan rajamerkkeinä kaksi ristiä: toinen niistä on ehkä katsottu ruotsalaisen, toinen venäläisen osapuolen merkiksi.

27. Julku 1987, 317.

28. Sverges traktater 1903, 97; Svenska Riksarkivet, Gränskartor: Sverige (Finland) – Ryssland 1595–1596, nr 5.

Inventoinnissa myös todettiin, että jopa osan maanmittauslaitoksen kartta-aineistoihin muinaisjäänösmerkeillä merkityistä kohteista on sellaisia, että niistä ei enää ollut mitään havaittavissa (esimerkiksi Rautjärven Laikonlammen luona). Joissain tapauksissa on epäselvää, ovatko merkit tuhoutuneet, vai ovatko ne alun perin olleet pelkkiä asiakirjoissa yksiselitteisesti määriteltyjä maastonkohtia vailla ihmisen tekemiä rakenteita.

Rajamerkit muinaisjäänöksinä

Tutkimusalueen merkit ovat usein ajallisesti kerroksellisia. Keskeisinä pidettyihin paikkoihin on tehty merkintöjä viimeistään 1500-luvulta alkaen ja jopa 1900-luvulle asti, koska useat niistä ovat myöhempiä läänin- tai pitäjänrajoja. Tutkimusalueella tämä ilmenee konkreettisimmin Varpavuorella, jolla ovat aivan vierekkäin vuotta 1595 edeltävä koukku, kyseisen vuoden merkinnot, vuoden 1721 rauhanteon hakkaukset sekä useita myöhempiä ei-valtakunnallisten rajojen merkkejä.

Myös Haukkavuorella Täyssinän ja Uudenkaupungin merkit ovat aivan vierekkäin samalla kallioipinnalla. Näiden rauhojen rajalinja yhtyy myös Torsavuorella, mutta kuten todettu, sieltä ei ensin mainittuun liittyviä merkkejä ole löytynyt. Uudempia merkkejä tehtäessä paikan mahdolliset vanhat merkit on säilytetty: epäilemättä niitä on pidetty rajapaikan arvon ja aitouden vahvistajina.

Asiakirjoista ilmenee, että vanhimpiin kiveen hakattuihin merkkeihin kuuluivat ”koukut”, jollaisen mainitaan olleen jo ennen vuotta 1595 muun muassa Varpavuorella. Siellä kyseessä on jompikumpi edellä mainituista kivenlohkareeseen hakatuista merkistä. Ei ole yksiselitteistä, kumpi niistä on vanhempi (toinen mainitaan tahdyksi 1595), mutta todennäköisesti se on kiven päälle tehty T:n muotoinen merkki, sillä se on hakattu eri käsialalla – huomattavasti syvemmäksi (7–10 mm) – kuin mäen vuonna 1595 tehdyt merkit (joiden syvyys on 3–5 mm). Tulkin-

taan sopii myös se, että mäen vanhinta hakkausta nimitetään rajankäyntipöytäkirjassa koukuksi, mutta rajankäyntiä edeltävässä karttaluonnoksessa ristiksi – T-kirjaimen voinee hahmottaa kummaksi hyvänsä, mutta L-kirjaimen ymmärtäminen ristiksi on epätodennäköisempää.²⁹ Varpavuori mainitaan rajapaikkaluetteloissa ensimmäistä kertaa 1400-luvulla, joten vanhinkaan merkki tuskin on sitä iäkkäämpi.³⁰

Tyypillisiä vuonna 1595 käytettyjä merkkejä olivat sekä kirjallisten tietojen että inventoinnin perusteella tasavartiset ristikuviot, mutta myös kruunuja hakattiin suhteellisen runsaasti. Mielenkiintoista on, että inventoitujen kohteiden hakkauksissa ei juuri ole kahta samanlaista kokonaisuutta. Vielä Uudenkaupungin rauhan rajan merkeissä voi maastossa todeta varsin paljon variaatiota, vaikka sen maastoon merkitsemistä varten oli annettu ohje, jonka mukaan oli käytettävä yhtenäisiä merkintöjä.

Merkkejä on hakattu monenlaisilla käsialoilla: hakkausten viivanpaksuus ja -leveys vaihtelevat, samoin viivan pohjan muoto. Esimerkiksi vuonna 1722 maastoon tehdyistä merkeistä käy selvästi ilmi, että venäläiset hakkaukset on yleensä tehty teräväpohjaisiksi ja syvemmiksi (suuruusluokkaa 8–14 mm) kuin pääasiassa pyöreäpohjaiset ruotsalaiset (4–9 mm). On selvää, että ainakin tutkimusalueella molempien valtiollisten osapuolten edustajat ovat itse hakanneet omat merkkinsä. Hakkausten yksityiskoh-

29. Tulkintani on ristiriidassa Julkun päätelmän kanssa – hänen arvionsa mukaan T:n muotoinen merkki hakattiin paikalle vuonna 1595 ”pääterajan merkiksi”, koska ensimmäisen komission työ päättyi sinne.

30. Viimeisin Täyssinän rauhan rajan virallista merkitsemistä edeltävä hakkaus Varpavuorella oli keskimmäisen komission ruotsalaisen osapuolen ilman venäläisten läsnäoloa syksyllä 1595 tekemä tarkemmin määrittelemätön merkintä (ks. Katajala 2010, 192). Siinä lienee kuitenkin kyseessä jokin ao. rajanvetoon liittyvistä tyypillisistä hakkauksista.

tia voidaan myös käyttää niiden aitouden selvittämiseen.³¹

Koska monet rajapaikat ovat yleisesti tunnettuja, ne ovat olleet käyntien ja mielenkiinnon kohteina. Muutamat ovat kuuluisia näköalapaikkoja ja jopa matkailukohteita opastauluineen. Tämä lienee vaikuttanut joidenkin kohteiden vaurioitumiseen. Esimerkiksi osan Varpavuoren viisarikivistä voidaan havaita kadonneen, kun verrataan Kyösti Julkun vuonna 1987 julkaisemia valokuvia 2010-luvun alun maastohavaintoihin.³²

Kuten mainittu, myös Varpavuoren kallioon hakatuista merkeistä osa on tuhoutunut, koska paikalla on pidetty tulta. Tulenpito on tuhonnut vain osan merkeistä, eikä hävitys siksi liene ollut tahallista. Sen sijaan on todennäköistä, että osa niistä hakkauksista, joita rajankäyntiasiakirjojen perusteella tiedetään eri paikkoihin tehdyn, mutta joita tutkijat eivät ole löytäneet, on hävitetty tahallisesti.³³

Varpavuoren viisarikivien tapaus osoittaa, että osa merkkeihin kohdistuneista vaurioista on tuoreita, esimerkiksi 1900-luvun jälkipuolelle ajoittuvia. Havainto korostaa kohteiden järjestelmällisen dokumentoinnin tärkeyttä. Toisaalta on mahdollista, että poikkeuksellisissa säilymisolosuhteissa – lähinnä soilla – olisi jäljellä jäänöksiä jopa puisista rajamerkeistä – ainakin erilaisten merkien maan alle kenties tehdyistä tukirakenteista.

Arkeologin ja historiantutkijan rajat

Inventoinnissa kerätty aineisto osoittaa, että rajamerkeistä, joita voi jo niitä koskevien varsin yksityiskohtaisten kirjallisten lähteiden perusteella pitää hyvin tunnettuina tutkimuskohteina, on arkeologian keinoin saatavissa mielekästä uutta tietoa.

Arkeologiassa yleisesti käytetyin menetelmin hakkaukset voidaan esimerkiksi jakaa yksittäisiin elementteihin, jotka mitataan ja dokumentoidaan mahdollisimman yksityiskohtaisesti (muun muassa niiden muoto, koko ja käsiala).

Yksittäisiä elementtejä koskevaa tietoa voidaan käyttää vertailuaineistona, kun vastaavia merkkejä löydetään muualta. Näin voidaan arvioida esimerkiksi ennestään tuntemattomien hakausten luonnetta, aitoutta ja ikää. Aineisto on myös esimerkki siitä, kuinka arkeologiset havainnot voivat antaa tietoa kirjallisten aikalaislähteiden luotettavuudesta. Jo kirjallisten lähteiden ristiriitaisuudet – esimerkiksi edellä todetut erot rajakartoissa ja rajan sanallisessa kuvauksessa – osoittavat, että ne eivät ole kaikilta osin luotettavia; todellinen tilanne voidaan selvittää paikan päällä.

Historiantutkijoita on perinteisesti pohdittanut ennen muuta rajalinjan sijainti.³⁴ Sillä on mielenkiintoa myös arkeologeille, ja molempia tutkijaryhmiä kiinnostava seikka on myös rajan luonne. Arkeologisesta näkökulmasta tutkimuksen arvoinen olisi myös rajapisteiden asema kulttuurimaisemassa. Edelleen tärkeä seikka on vanhojen kohteiden sijainnin valinta: ovatko ne syntyneet kompromissina ja nopeassa aikataulussa tiettyä rajaa vedettäessä vai voivatko ne olla maastonkohtia, jotka ovat olleet merkityksellisiä jo aiemmin?³⁵

31. Ks. esim. Joakim Donner, *Bidrag till kändedomen om Vörårunornas ålder: exempel på ristningsteknik använd i runinskrifter och hållristningar. Fenoscandia Archaeologica III* (1986), 73–80.

32. Esimerkiksi Julku (1987, 321) kuvassa 86 erottuvia viisarikiviä ei ollut enää paikalla vuonna 2010. Voi olla, että vuoden 1595 rajankäyntiä edeltävässä karttaluonnossa mainittu ”rajakivien ketju” (ks. edellä) on poistettu jo varsinaisen rajankäynnin yhteydessä, koska sitä ei silloisissa asiakirjoissa mainita – ainakaan sitä ei enää nykyisin voi paikalla hahmottaa.

33. Tuhoutumisista ks. esim. Julku 1987, 317, 327, 341.

34. Erityisesti Jukka Korpela on pohtinut lukuisissa julkaisuissa rajan luonnetta ja sen merkitystä paikallisille asukkailla; ks. esim. *The World of Ladoga. Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000–1555*. Nordische Geschichte 7. LIT Verlag 2008, 265–270.

35. Sattumaa sentään lienee, että edellä mainitun Haukkavuoren juurelta tunnetaan esihistoriallinen kalliomaalauk.

Paitsi rajapaikkojen monimuotoisuus – puut, kalliot, siirtolohkareet, erityyppiset vesistöt – myös itse merkkien heterogeenisuus herättää huomiota (taulukko 1). Jo mainittujen ristien, koukkujen, kruunujen ja vuosilukujen lisäksi Täyssinän rajan yhteydessä mainitaan puuhun kaiverrettuna merkinä jopa ihmiskasvot.³⁶ Vaikuttaa selvältä, että vielä 1500-luvun lopulla valtakuntien rajaa osoitettiin merkeillä, jotka olivat toisaalta perinnäisten keskiaikaisten tilan- ja kylänrajojen merkkien, toisaalta kruunun virkamiesten standardisointipyrkimysten epäjohdonmukaisia yhdistelmiä.³⁷ Rajamerkkien – myös muiden kuin valtakuntien välisten – symboliikka olisi hedelmällinen jatkotutkimuksen aihe, johon arkeologialla on tunnettujen ja dokumentoitujen rajamerkkikohteiden muodossa oma osuutensa tarjottavana.

Edellä mainitut venäläisen komission kaivat ”haudat” ovat nekin oma lukunsa. Termi tarkoittaa tässä yhteydessä tietenkin ”kuoppaa”. Ilmiöstä ei tiettävästi ole tutkittua tietoa Suomessa eikä Venäjällä – merkintätavan käytännön toteutumista voidaan tutkia vain arkeologisen kaivauksen avulla.³⁸

Tutkimuksen käytössä ei ole selkeää kokonaiskuvaa siitä, miten keskiajalla ja uuden ajan alussa merkittiin maastoon esimerkiksi pitäjien ja kylien rajoja. Valtakunnan rajojen merkkien tuntemuksen karttuessa havaintoja niistä voidaan peilata myös vähäisempien rajojen merkitsemisen tutkimukseen.

Rajamerkkeihin kiinnitetään nykyään yleisesti huomiota erilaisissa arkeologien tekemissä rajattujen alueiden muinaisjäännöskohteiden in-

ventoinneissa, jotka liittyvät usein kaavoitustyöhön. Yhtenäistä tutkimuksellista kuvaa kohteista ei tällä tavalla kuitenkaan saada muodostettua. Aiheen tutkimusta onkin syytä jatkaa järjestelmällisten teemainventointien muodossa – vanhimpien valtakunnallisten rajamerkkien tutkimus on syytä laajentaa mahdollisimman kattavaksi. Samalla tämäntyyppiset kohteet on otettava huomioon muunkinlaisissa arkeologisissa maastotöissä.

Tässä kuvatun inventoinnin kokemusten perusteella paras tapa saada uutta tietoa valtakunnallisista rajamerkeistä on arkeologinen maastointointi, joka ei perustu reaktiivisesti esimerkiksi satunnaisiin yleisöilmoituksiin, vaan aiheeseen liittyvien historiallisten tutkimusten ja alkuperäislähteiden analyysiin. Näin kerättyä uutta aineistoa voivat uskoakseni hyödyntää myös historiantutkijat: kyseessä on tutkimusaihe, jossa tieteenalojen välisestä vuoropuhelusta hyötyisivät aidosti kaikki osapuolet.

36. Sverges traktater 1903, 95–96. Lähteen sanamuodosta päätellen kasvot oli veistetty paikalle jo aiemmin; uusia merkkejä ei paikalle vuonna 1595 tehty, vaan vanha merkki hyväksyttiin sellaisenaan käyttöön.

37. Keskiajan ja uuden ajan alun rajamerkkintöjen monimuotoisuutta kuvaa mm. tuomiokirjapöytäkirjojen perusteella K. R. Melander, Vanhimmat maanjaot. Teoksessa Kyösti Haataja et al. (toim.) *Suomen maanmittauksen historia* I. WSOY 1933, 73–82. Arkeologista kokonaiskuvaa aiheesta ei tutkimuksen vähäisyyden vuoksi ole toistaiseksi olemassa.

38. Itkonen (1951, 43–44) mainitsee, että myös Stolbovan rauhan rajan merkitsemisen yhteydessä molemmat sopijapuolet kaivoivat rajalle kuoppia, jotka täytettiin hiillillä.

Taulukko 1.

Tutkimusalueen vuoden 1595 rajapisteet ja niille tehdyt merkit rajankäyntiasiakirjojen mukaan. Kohteet luetaan maantieteellisessä järjestyksessä kaakosta luoteeseen. Paikannimet on normalisettu nykyisiä vastaaviksi.

<i>rajapiste</i>	<i>tyyppi</i>	<i>sijainti tunnetaan</i>	<i>aiemmat merkit</i>	<i>1595 tehdyt merkit</i>	<i>ensimmäinen maininta raja-luetteloissa³⁹</i>
Pitkäjärvi	vesistö	kyllä			1595
Ylimmäisenjärvi	vesistö	kyllä			n. 1540
Ylimmäisenlähde	vesistö, puu	kyllä	kyllä		1595 ⁴⁰
Laikonlampi	vesistö	kyllä			1595
Torsavuori	kallio, puu	(kyllä) ⁴¹		kaksi ristiä, kruunu, merkki puussa ⁴²	1500-luvun alkupuoli
Haukkavuori	kallio	kyllä		kaksi ristiä	n. 1400 (?) ⁴³
Harmaakallio	kallio			kaksi ristiä ⁴⁴	1595
[nimeämätön]	puu		kyllä		1595
Lammaslampi	vesistö	kyllä			1595
[nimeämätön]	puu		kyllä	kyllä	1595
Kotajärvi	vesistö				1545 (?) ⁴⁵
[nimeämätön]	kaksi lohkarettä			risti kummassakin	1595
Varpavuori (Ristimäki)	lohkare, kallio	kyllä	koukku	koukku, kolme kruunua ⁴⁶	1400-luku

39. Luettelot ajoituksineen Gallénin (1968, bilagor B, C, E, G, I) perusteella.

40. Ellei sitten erään noin vuonna 1545 syntyneen luettelon (Gallén 1968, bilaga Ia) *Yllijmesten lectij* tarkoita tätä paikkaa.

41. Torsavuoren sijainti tunnetaan, mutta vuoden 1595 hakkauksia sieltä ei ole löydetty.

42. Rajakarttojen mukaan kalliossa on myös vuosiluku 1595.

43. Tunnistus on epävarma: paikannimi esiintyy lähteessä muodossa *Kaukawortij* (ks. myös Julku 1987, 219–221,

jonka mukaan luettelo on peräisin noin vuodelta 1415). Joka tapauksessa Haukkavuori ilmestyy luetteloihin 1400-luvun aikana (ks. Gallén 1968, bilaga C, *Hawkarywtha*).

44. Rajakarttojen mukaan vain yksi risti.

45. Tulkiten, että vuoden 1544 luettelon Kotalampi on sama kuin vuoden 1595 Kotajärvi (vrt. Julku 1987:269, 321).

46. Rajakarttojen mukaan lisäksi vuosiluku 1595 ja komission jäsenten nimikirjaimia; ne näkyvät myös paikan päällä. – *Nyt julkaistu Ville Laakson artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Katsauksia

Visa Immonen

Esine tulkittuna

ESIMERKKINÄ KESKIAIKAINEN
SINETTILEIMASIN ULVILASTA

Skandinaviaan ja muuhun Eurooppaan verrattuna Suomesta tunnetaan vähän keskiaikaisia sinettileimasimia, vain kymmenkunta.¹ Tuore sinettileimasinlöytö keskiaikaisen Ulvilan kirkon ja kaupungin läheisyydestä on siten poikkeuksellinen. Leimasimesta tekee erikoisen myös siihen kaiverrettu kuva-aihe, joka liittyy esineen Ulvilan kaupalliseen historiaan.

Leimasimen löysi metallinpaljastinharrastaja Ilkka Laine pellostä Päkkiöjan pohjoispuolelta kesällä 2012. Pelto kuuluu Trumetarin tilaan, ja Ulvilan kirkko sijaitsee löytöpaikalta puoli kilometriä länteen. Samalta alueelta Laine poimi myös hevosvaljaisiin kuuluneen pronssisen kuuukkoa esittävän korun.² Pellolta puolisen kilometriä Päkkiöjaa alavirtaan, joen etelärannalla, sijaitsee Ulvilan keskiaikaisen kaupungin paikka.³ Päkkiöja laskee Kirkkojuovaan ja edelleen Kokemäenjokeen.

Sinettileimasin on muodoltaan 1200–1300-luvun silitysrautakilpi eli ritarinkilpi. Sen koko on 26,0 x 23,9 x 3,1 mm. Kilven taustapuolella keskellä erottuu pituussuuntainen kaide, joka on ir-

ronneen ja sittemmin hävinneen kädensijan jäännös. Leimasimen etupuolen kaiverruskuviot on pahoin rapautunut. Se jakautuu kahteen osaan, ulkoreunalla kiertävään tekstinauhaan ja sen sisäpuolelle jäävään kuvioon. Inskriptio on tehty goottilaisiin majuskeleihin: * SIGILLVM • ALFONIS. Jälkimmäisessä sanassa kirjain N on esitetty lukusuuntaan nähden peilikuvana.

Lähin suomalainen vastine Ulvilan sinetissä käytetyille kirjaintyyppille ja kilpimuodolle on vuodelta 1321. Kilven heraldinen kuvio on tosin erilainen.⁴ Tämän ja muiden samankaltaisten sinettien perusteella Ulvilan sinettileimasin ajoittuu 1300-luvulle, mahdollisesti vuosisadan alkupuolelle.⁵

Leimasimen keskellä oleva kuvio on vaikeaselkoinen. Siitä erottuu pystysuora ura, johon yhtyy vasemmalla puolella yksi ja oikealla kaksi

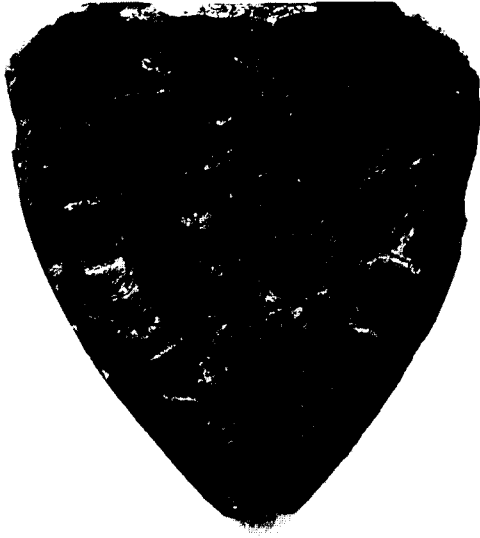
1. Visa Immonen, *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600, II Catalogue*. Society for Medieval Archaeology in Finland 2009, 160–163.

2. Leimasin ja koru on luetteloitu samalle Kansallismuseon numerolle 39259.

3. Aki Pihlman, Ulvila – myöhäiskeskiaikainen taajama Kokemäenjoen varrella. *Historiallinen arkisto* 78 (1982), 99–113; Tiina Jäkärä, Koetutkimukset Ulvilan keskiaikaisen kaupungin paikalla 1999. *SKAS* 1/2000, 20–21.

4. FMS (= Reinhold Hausen [toim.], *Finlands medeltidssigill*. Statsarkivet 1900) 89.

5. Vrt. esim. Bror Emil Hildebrand, *Svenska sigillier från medeltiden: 1 bandet, 1.–2. häftet*. Kongl. witterhets historie och antiquitetens akademien förlag, 1862–1867, nr 51, 52, 165, 734.

lyhempää viivaa. Ne ovat uraan nähden vinotain suuntautuen ylhäältä alaspäin. Kuvio saataisi esittää kuusipuuta. Vaikka ruotsalaisesta 1300-luvun vaakuna-aineistossa ei kuusta ole käytetty koko kilven täyttävänä kuviona,⁶ puu ei aikalaisheraldiikassa ollut tuntematon.⁷

Kolmesta suorasta viivasta koostuva kuvio on luultavimmin geometrinen puumerkki. Ne olivat tunnusomaisia porvareiden vaakunoille, mutta rälssiin viittaavan silitysrautakilven ja puumerkin yhdistäminen ei ole ainutlaatuisia. Esimerkiksi Thamesjoen rannalta Lontoosta on talletettu aivan samaa kilpimuotoa oleva 1300-luvulle ajoitettu pronssinen leimasin, johon on keskelle kaiverrettu puumerkki. Kilven reunaa kiertää teksti + S IACOB VAN COSVELDE. Jacob van Cosveldeä on arveltu flaamilaiseksi kauppiaksi.⁸ Toinen samankaltainen leimasin on talletettu Kalmarin Skansenilta. Siinä silitysrautakilpeen on puumerkin lisäksi kaiverrettu inskriptio M(AGISTER) MENECHIDI JUVENIS. Sukunimi kuulune lyypekkiläiselle Junge-suvulle. Leimasin on ajoitettu 1200-luvun loppuun tai 1300-luvun alkupuoliskolle.⁹

Suomen varhaisin puumerkillinen sinettileimaus on rälssiin kuuluneen laamanni Björnin vaakunassa vuodelta 1344.¹⁰ Ensimmäinen varsinainen porvarisinetti vuodelta 1380 on ahvenanmaalaissyntyisen Petri Finvissonin. Loput porvariskilpisistä sineteistä ajoittuvat myöhemmille vuosisadoille.¹¹ Suomen keskiaikaisista sineteis-

6. Jan Raneke, *Svenska medeltidsvapen* 1–3. Nya Doxa 2001.

7. Friedrich Crull, Die Wappen der bis 1360 in den heutigen Grenzen Meklenburgs vorkommenden Geschlechter der Mannschaft. *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde* 57 (1887), 46.

8. Museum of London, ID-numero 98.36, <http://www.museumoflondon.org.uk/Collections-Research/Collections-online/> (31.1.2013). Ks. myös FMS 317, 322, 333–334, 337, 340, 343, 347–348, 361, 363.

9. Dagmar Selling, Arkeologiska spår av det äldsta Kalmar: Tiden fram till 1300-talets slut. Teoksessa Ingrid Hammarström (toim.), *Kalmar stads historia I: Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling: Tiden intill 1300-talets mitt*. Kultur nämnden i Kalmar, 364.

10. Eric Anthoni, Tvenne finländska sigill från medeltiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 1955, 74–75.

11. FMS 300.

tä noin 15 prosenttia on ollut rälssiin kuulumat-
tomien käytössä.¹²

Ulvilan leimasimen latinankielinen inskriptio koostuu kahdesta sanasta. Edellinen, SIGILLVM, tarkoittaa sinettiä. Jälkimmäinen, ALFONIS, on luultavasti genetiivimuoto germaanisesta nimestä Alf tai Alff samaan tapaan kuin Ulphonis/ Ulfonis esiintyy Ulf-nimen genetiivinä.¹³ Alff on yleinen nimi keskiajan kirjallisissa lähteissä. Ruotsalaisessa aineistossa vanhimmat esiintymät ovat 1290-luvulta,¹⁴ mutta Suomessa ensimmäiset ajoittuvat 1400-luvulle. Alff tosin esiintyy kahdessa 1300-luvun asiakirjassa henkilönnimen alkuosana.¹⁵ Nimeä ovat käyttäneet yhtä lailla kirkonmiehet, talonpojat kuin rälssinkin edustajat.

Vaikka leimasin löydettiin arkeologisesti määritellyn Ulvilan kaupunkialueen ulkopuolelta, se todennäköisesti liittyy kaupunkiasutukseen. Puumerkki kertoo sen kuuluneen porvarille, mahdollisesti Ulvilassa vierailleelle tai toimineelle kauppiaalle. Puumerkit ja sinetit olivat henkilökohtaisia, juridista toimijuutta osoittavia merkkejä, eikä niitä käytetty omistajan kuoleman jälkeen. Sinettileimasimista on siten pidetty hyvää huolta, mutta pienenä esineenä sellainen on kuitenkin saattanut joutua kotitalousjätteisiin. Kaupunkialueelle kertynyttä jätettä on siten kuljetettu pelloille lannoitteeksi, mitä kautta myös sinetti on voinut päätyä löytöpaikkaansa.

Ulvilassa käydyn kaupan vilkkainta aikaa oli juuri 1300-luku. Kaupungin syntyä ei tiedetä, mutta kaupunkioikeudet vahvistettiin viimeistään vuonna 1365. Tätä ennen alueella oli jo kaupunkimaista asutusta sekä kaupankäyntiä. Ulvilan kirkon kolme vanhinta hautakiveä ajoit-

tuvat 1290–1310-luvulle, ja osa vainajista oli saksalaistaustaisia.¹⁶ Kirjallisissa asiakirjoissa on maininta Ulvilan kylästä sekä Pyhän Gertrudin kiltatuvasta vuodelta 1344, ja vuonna 1348 Ulvilasta käytettiin kauppalaa vastaavaa *villa*-nimitystä.¹⁷ Ulvilan privilegioissa vuonna 1365 kaupunki alistettiin Tukholman kauppapiiriin ja ulkomaankauppaoikeus poistettiin. Tämän jälkeen kaupunkiin liittyvistä asiakirjoista katoavat saksalaiset nimet ruotsalaisten ja suomalaisten nimien ottaessa niiden paikan.¹⁸ Alff-nimisen omistajan alkuperää on mahdoton todeta varmuudella, mutta sinettileimasimen liittyyneen Ulvilan saksalaispainotteiseen aikaan.

12. Visa Immonen, *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600, I Text*. Society for Medieval Archaeology in Finland 2009, 326.

13. Wilfried Seibicke, *Historisches Deutsches Vornamenbuch*. Walter de Gruyter 1996, 76. Nimen kirjoitusmuotojen eroista Ivar Modéer, *Östsmäländska bondenamn från 1500-talet*. Teoksessa Ivar Modéer (toim.), *Personnamn från medeltid och 1500-tal*. Almqvist & Wiksell 1957, 64–65.

14. *Sveriges medeltida personnamn*, hakusana "Alf", <http://www.sofi.se/5187> (31.1.2013).

15. Alfarmius, FMU (= Reinhold Hausen [toim.], *Finlands Medeltidsurkunder I–VIII*. Statsarkivet 1910–1935) 313; Alffwer, FMU 905.

16. Markus Hiekkanen, Ulvilan kirkon ikä. *Sarka* 2000, 23.

17. Jalmari Jaakkola, *Porin historia 1: Satakunnan varhaiskauppa ja Porin edeltäjät*. Porin kaupunki 1958, 153–171; Seppo Suvanto, *Satakunnan historia 3: Keskiaika*. Satakunnan maakuntaliitto 1973, 280–282.

18. Jaakkola 1958, 210; Suvanto 1973, 287, 295–296; Georg Haggren, Rikkaan porvarin pöydästä – ja vähän köyhänkin: Lasinsirpaleita Ulvilan kaupunkialueelta. *Sarka* 2000, 72–73.

Heikki Oja

Riimusauvasta Yliopiston almanakkaan

SUOMEN AJANLASKUN HISTORIA ON NYT
VERKOSSA

Helsingin yliopiston almanakkatoimistossa on skannattu verkkoon kopioita vanhoista Suomessa käytetyistä kalentereista. Runsaan kymmenen vuoden työn tuloksena verkon almanakka-arkistossa on nyt nähtävänä kaikki tärkeimmät ajanlaskun välineet, keskiajalta viime vuosiin asti.

Almanakka-arkisto¹ lähti liikkeelle niistä lukuisista kysymyksistä, joita almanakkatoimistoon tuli heti toimiston perustamisesta (1994) alkaen. Ihmiset halusivat nähdä kalenteriaukeaman, jossa on jokin heille tai yleisesti kiinnostava päivämäärä (oma tai vanhempien syntymä- tai häpäpäivä, talvisodan syttyminen, Suomen itsenäistyminen). Kysymyksiä tuli myös kaukaisemmista, jopa satojen vuosien takaisista päivämääristä.

Koska Suomessa on menneinä vuosisatoina ilmestynyt monia muitakin kalentereita kuin vuosittaisia almanakkoja, almanakka-arkiston päämääräksi asetettiin kaikkien tärkeimpien vanhojen suomalaiskalenterien esillepano. Ensimmäisessä vaiheessa almanakka-arkistoon skannattiin 1900- ja 1800-luvun kalenteriaukeamat kaikista suomenkielisistä almanakoista, joita almanakkatoimiston hyllystä löytyi. Toimisto oli syntyessään saanut perinnöksi Helsingin yliopiston tähtitieteen laitoksen almanakkakokoelman, jonka almanakan tekijät, yleensä tähtitieteen professorit, olivat koonneet 1800-luvun alkupuolelta asti.

Kun tähtitieteen laitoksen kokoelmat oli skannattu, jatkettiin Kansalliskirjastosta löytyviä almanakkoja ajassa taaksepäin 1600-luvulle asti. Almanakkojen jälkeen siirryttiin muihin kalentereihin ja hankittiin kopioita rukous- ja virsikirjojen kalenteriosuuksista 1400-luvulta 1800-luvulle. Kun suomenkielinen aineisto oli käyty läpi, siirryttiin ruotsinkieliseen, niin riikin-ruotsalaisiin almanakoihin ja muihin kalentereihin, joita Suomessa käytettiin Ruotsin vallan aikaan, kuin myöhempiin suomenruotsalaisiin.

Kustannussyistä on almanakka-arkistoon voitu skannata vain varsinaisia kalenteriosuuksia (yleensä kansi ja kaksitoista kuukausiaukeama), ei kalenterien tai almanakkojen koko sisältöä. Koska kaikkien alkuperäisten kalenterien kaivaminen esiin ja skannauttaminen olisi ollut liian kallista, on osa skannauksista tehty mikrofilmeiltä. Tämä merkitsee sitä, että lopputuloksen laatu ei ole aivan sama kuin alkuperäisskannauksissa olisi ollut, mutta katsoimme, että tämä on kuitenkin parempi vaihtoehto kuin heikkotasosten sivujen poisjättäminen.

Viimeiseksi almanakka-arkistoon on hankittu yksityiskohtaisia kuvia muutamista riimusauvoista eli puuhun leikatusta kalentereista, joita on meillä käytetty ajanlaskun seuraamiseen varsinkin ennen painettujen almanakkojen yleistymistä. Tässä katsauksessa tutustutaan almanakka-arkiston nykyiseen sisältöön.

Yliopiston almanakka

Suurin osa almanakka-arkiston kalenteriaukeamista on skannattu perinteisestä keltakantisesta kansanalmankasta. Vihkosen nimenä oli aikaisemmin pelkkä *Almanakka*, mutta kun se sai 1990-luvulla kilpailijoita, muutettiin nimeksi *Yliopiston almanakka*. Almanakka on ilmestynyt suomenkielisenä vuodesta 1705 alkaen. Tosin 1700-luvun alkuvuosikymmeniltä on monelta vuodelta tallessa vain ruotsinkielinen versio,

1. Almanakka-arkisto, <http://almanakka.helsinki.fi>.

eikä suomenkielistä ehkä tehtykään joka vuodelle.

Ruotsin tiedeakatemia sai yksinoikeuden almanakan julkaisemiseen 1749, ja sen jälkeen almanakka julkaistiin joka vuodelle myös suomenkielisenä. Vuonna 1809 almanakkaerioikeus siirtyi Keisarilliselle Aleksanterin yliopistolle eli nykyiselle Helsingin yliopistolle. Ennen vuotta 1705 julkaisi almanakkoja Turun Akatemia. Ensimmäinen Akatemian julkaisema suomalainen (mutta ruotsinkielinen) almanakka tunnetaan vuodelta 1650 ja 1600-luvun jälkipuoliskolta tusinan verran Turussa laadittuja almanakkoja.² Muina vuosina käytettiin emämaan Ruotsin almanakkoja.

Almanakkoja tehtiin myös ennen Akatemian aikaa. Vuoden 1608 almanakkaa sanotaan ensimmäiseksi Suomea varten tehdyksi almanakaksi.³ Vaikka sen laatija Sigfrid Aronus Forsius oli Suomessa syntynyt, hän teki almanakkansa kuitenkin koko valtakuntaa varten. Vasta viimeisessä Forsiuksen almanakassa, vuodelle 1623, oli auringon ajat laskettu Turun eikä Tukholman horisontin mukaan, ja siksi vuoden 1623 almanakkaa voi hyvin pitää ensimmäisenä suomalaisena (joskin ruotsinkielisenä) almanakkana.

Messu- ja virsikirjojen kalenterit

Edellä luetellut almanakat on aina tehty yhdelle nimenomaiselle vuodelle, ja siksi niissä viikonpäivät ja liikkuvat juhlat, kuten pääsiäinen tai adventti, ovat oikealla paikallaan. Ennen kuin vuositain painetut almanakat yleistyivät Suomessa, käytössä oli useita ikikalentereita, jollaisia julkaistiin muun muassa messu- ja rukouskirjojen alkulehdillä. Ensimmäinen kokonaisena säilynyt kalenteriosuus on *Missale Aboensessa* vuodelta 1488.⁴ Tätä edeltäviltä ajoilta on tallessa vain yksittäisiä käsin kirjoitettuja kalenterifragmentteja. Esimerkkinä niistä löytyy almanakka-arkistosta yksi kalenterisivu 1300-luvulta. Se on lainattu Kansalliskirjaston Muisti-projektista.⁵

Ikikalenterissa ovat merkittyinä kiinteät pyhäpäivät ja pyhimysten merkkipäivät, mutta ei

liikkuvia, kuten pääsiäiseen sidottuja pyhiä. Niiden määräämiseksi jollekin nimenomaiselle vuodelle täytyy käyttää erillisiä taulukoita. Samoin viikonpäiväsarakkeessa juoksevat vain peräkkäin aakkosten seitsemän ensimmäistä kirjainta a–g, ja jonkin nimenomaisen vuoden viikonpäivien tuntemiseksi täytyy tietää kyseisen vuoden niin sanottu sunnuntaikirjain.

Turun missaalin ohessa Ruotsin valtakunnassa julkaistiin muun muassa *Missale Upsalense Vetus* (1484), *Missale Strengnense* (1487) ja *Missale Upsalense Novum* (1513). Näiden kalenteriosuudet löytyvät myös almanakka-arkistosta, osa kuvattuna Kansalliskirjastossa olevista alkuperäissivuista, osa skannattuna mikrofilmeiltä. Samoin almanakka-arkistossa on pari 1500-luvun loppupuolen rukouskirjan kalenteriosuutta (1590, 1599).⁶

Ensimmäinen suomenkielinen ikikalenteri oli Mikael Agricolan Rukouskirjassa (1544).⁷ Seuraavalla vuosisadalla julkaistiin virsikirjoissa useita suomenkielisiä ikikalentereita, vaikka suomenkielisten almanakkojen sarja alkaa vasta 1700-luvun alusta. Ensimmäisen kerran kalenteri oli mukana Jakob Suomalaisen virsikirjassa (1621) ja sitten myös muissa 1600-luvun suo-

2. Jorma Vallinkoski, Suomen almanakat ja kalenterit 1608–1956. Teoksessa Kustaa Viikuna et al (toim.) *Suomen almanakan juhla- ja rukouskirja*. Helsingin yliopisto ja Weilin & Göös 1957, 291–366.

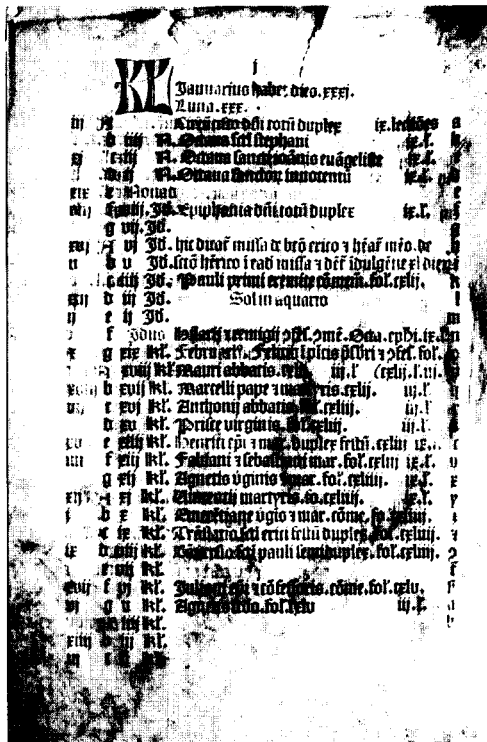
3. *Universitetsalmanackan*, aiemmalta nimeltään *Almanack*, on vuodesta 1980 alkaen todennut nimilehdellään: ”Utgiven på svenska för Finland första gången för år 1608”.

4. *Missale Aboense* 1488. Näköispainos. Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica ja WSOY 1988.

5. Leena Pärssinen, MUISTI (MEMORY) – Digitization and Network Delivery of Finnish National Collections. <http://www.kansalliskirjasto.fi/extra/tietolinja/0199/memory.html> (26.3.2013).

6. Peter Möllman, *Een Bönebook ock Calendarium* 1590; Petrus Gothus, *Psaltare medh små Summarier och Calendario* 1599.

7. Mikael Agricola, *Rucouskiria/Bibliasta* 1544. Uudistettu näköispainos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja WSOY 1987.

Kuva 1. Tammikuun sivu vuoden 1513 Uppsalan messukirjasta. Kuva: Kansalliskirjasto, Yliopiston almanakkatoimisto.

menkielisissä virsikirjoissa.⁸ Sen sijaan ruotsinkielisistä virsikirjoistamme kalenteri oli mukana ainoastaan vuoden 1673 laitoksessa.⁹ Kalenteriosuus löytyy lähes kaikista 1700-luvun virsikirjoista, mutta 1800-luvulla se alkaa vähitellen jäädä pois. Viimeisen kerran kalenteri oli mukana vuoden 1888 virsikirjan Turussa painatussa laitoksessa.

Almanakka-arkistoon on skannattu toistakymmentä virsikirjojen kalenteriosuutta vuosilta 1621–1888. Koska virsikirjojen kalenteriosuudet julkaistiin identtisinä painoksesta toiseen ja lähes identtisinä virsikirjaversiosta toiseen, antavat valitut kalenterit kattavan kuvan Suomessa käytetyistä virsikirjakalentereista.

Riikinruotsalaisia almanakkoja

Ruotsissa almanakkoja alettiin julkaista vähän aikaisemmin kuin Suomessa. Vanhin tallessa

oleva on vuodelta 1585, ja sen laatija oli Petrus Olai. Säännöllisesti ruotsalaisia almanakkoja alkoi ilmestyä 1600-luvun alkuvuosista lähtien. Ensimmäisen sadan vuoden aikana suurin osa niistä oli käännöksiä saksalaisista. Ahkerin 1600-luvun almanakantekijä oli Forsiuksen kilpailija, saksalainen David Herlitz.¹⁰ Almanakkojen tekeminen oli Ruotsissa kilpailtu ala 1700-luvun puoliväliin asti. Jokaiselle vuodelle ilmestyi kahdesta seitsemään eri tekijän almanakkaa.¹¹ Juhlapäivät olivat toki kaikissa samat, mutta esimerkiksi pyhimysten nimet saattoivat poiketa kymmeninä päivinä kilpailijan valitsemista nimistä.

Almanakka-arkistoon on poimittu 1600-luvulta yksi ruotsalaiskalenteri kustakin vuosikerästä. 1700-luvulta on valittu vain satunnaisia ruotsalaisia almanakkoja täydentämään suomenkielisten almanakkojen valikoimaa. Almanakka-arkiston riikinruotsalaiset almanakat päättyvät 1800-luvun alkuun. Tämän jälkeen arkistosta löytyy lähes täysi sarja suomenruotsalaisia almanakkoja.

Riimusauvat

Riimusauvat ovat puuhun leikattuja kalentereita, jotka ovat pohjimmiltaan samanlaisia kuin esimerkiksi messukirjojen ikikalenterit.¹² Riimu-

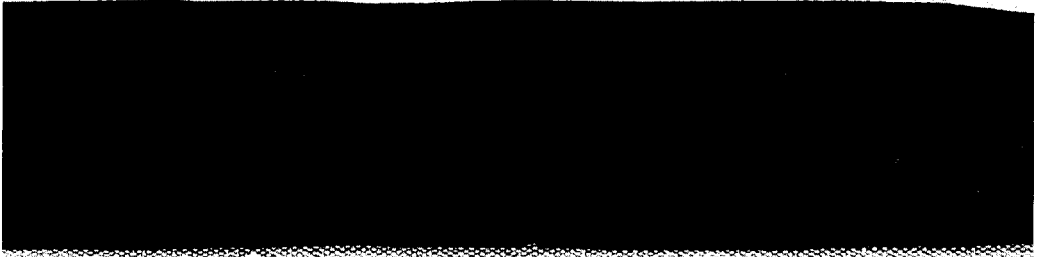
8. *Suomenkielinen Virsikirja*, tehty M. Jacobilda Soomalaiselta, 1621; Jonas Raumannus (toim.) *Manuale Finnicum*, 1646; Ignatius Meurer (toim.) *Manuale Finnicum*, 1652; Johannes Gezelius, *Suomenkielinen Virsi ja Ewangeliumi kirja*, 1668; *Suomalainen Manuale ja Yxi täydellinen parattu Psalmi Kirja*, 1685; *Uusi Suomalainen Manuale: Sisälläns pitävä Täydellisen Virsi-Kirjan* 1693.

9. Toini Melander, Suomen virsikirjojen kalendaariot ja näiden ajantiedot. Teoksessa Kustaa Viikuna et al. (toim.) *Suomen almanakan juhla-kirja*. Helsingin yliopisto ja Weilin & Göös 1957, 25–48.

10. Heikki Oja, David Herlitz, 1600-luvun ahkerin allakan tekijä. *Kalenterimaailman kuulumisia* 27, 2011, 3–4.

11. G. E. Klemming & G. Eneström, *Sveriges kalendariska literatur*. Norstedt 1878.

12. Auvo Hirsjärvi, Riimusauva, suomalaisen almanakan edeltäjä. Teoksessa Kustaa Viikuna et al. (toim.) *Suomen almanakan juhla-kirja*. Helsingin yliopisto ja Weilin & Göös 1957, 15–24.

Kuva 2. Pariisin riimusauvaan on syyskuulle merkitty Marian syntymä 8.9., Ristin päivä 14.9., Matteuksen päivä 21.9. ja Mikaelin päivä 29.9. Sauva on ns. epätäydellistä mallia, josta kuuriimut puuttuvat. Kuva on otettu Pariisin sauvan näköiskappaleesta, jota säilytetään Yliopiston almanakkatoimistossa. Kuvaaja: Arja Latvala-Oja.

sauvassa on yleensä kolme kenttää, joista yksi määrittää viikonpäivät, toinen kuun syntymät, ja kolmas osoittaa vuoden tärkeimmät kiinteät merkkipäivät.

Suomalaisissa ja ruotsalaisissa kalenterisauvoissa ei käytetty latinalaisia kirjaimia, vaan sauvojen nimen mukaisesti riimukirjaimia. Riimut ovat puuhun veistettäessä kätevämpiä kuin latinalaiset kirjaimet tai arabialaiset numerot, koska niissä on lähinnä yksinkertaisia suoria viivoja. Kirjainten a–g sijaan juoksevat viikonpäiväkentässä riimuaakkosten ensimmäiset kirjaimet \mathcal{P} (= f) – \mathcal{H} (= h). Kuuriimut eli ”kultaiset luvut” käyttävät kaikkia kuuttatoista riimuaakkosta ja lisäksi kolmea niistä muodostettua lisäriimua. Merkkipäivät on riimusauvoissa esitetty symboleilla tai geometrisilla kuvioilla, jotka ovat helpompia veistää kuin kirjoitetut nimet. Esimerkiksi Marian päivän tunnuksena voi olla kruunu tai puu, kynttilänpäivän tunnuksena kynttelikkö.

Riimusauvoja alettiin käyttää pohjoismaissa paperisten tai pergamentille kirjoitettujen kalenterien rinnalla luultavasti 1000-luvun alussa kristinuskon saapuessa Pohjolaan. Ruotsissa ja

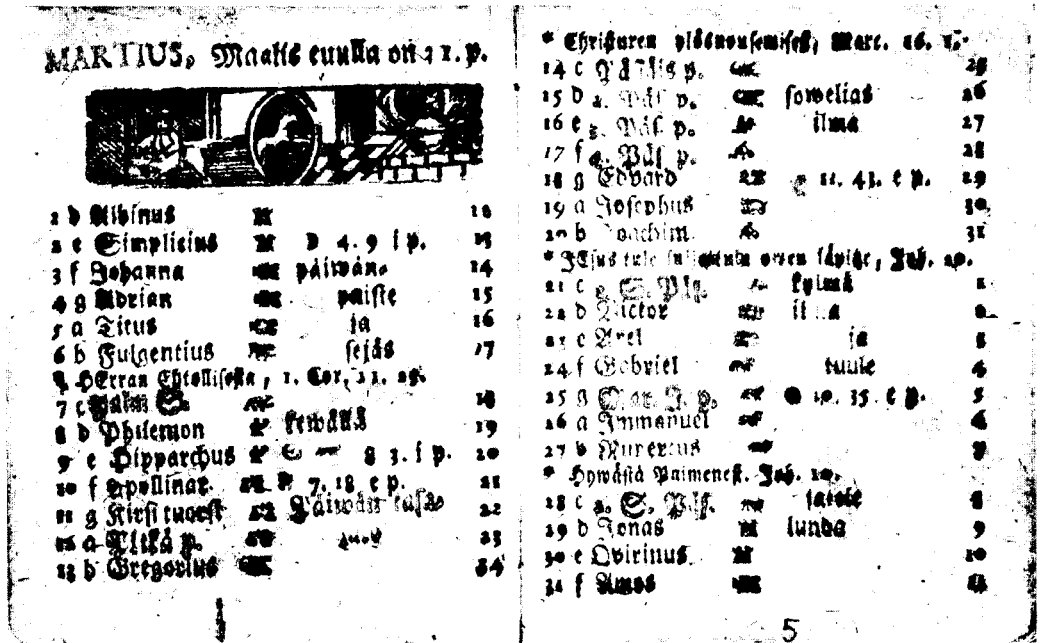
Norjassa on tallella riimusauvoja 1400-luvulta alkaen. Vanhin tunnettu suomalainen riimusauva on vuodelta 1566.¹³ Se on kulkeutunut Pariisiin Sorbonnen yliopiston Sainte-Genevièven kirjastoon. Almanakkatoimisto sai talvella 2013 hankituksi hyvät kuvat Pariisin riimusauvasta ja julkaisee kuvat almanakka-arkistossa.

Pariisin riimusauvan ohella almanakka-arkisto esittelee Museoviraston kokoelmista kaksi vanhaa suomalaissauvaa, joista toinen on 1600-luvulta ja toinen 1700-luvulta, sekä uuden suomalaisen riimusauvan, jonka veistin almanakkapäällikön valtikaksi syksyllä 2012, kun luovutin almanakkatoimiston johdon seuraajalleni.

Kalenterien ja almanakkojen nimilistat

Samalla kun verkkoon skannattiin Suomen vanhoja almanakkoja ja kalentereita, kerättiin almanakkatoimistossa luetteloa nimistä, joita kalentereista löytyy. Joitakin nimilistoja oli koottu jo

13. Monique Roussel, Le calendrier runique de la Bibliothèque Sainte-Geneviève. *Suomen Museo* 1952, 29–38.

Kuva 3. Maaliskuun aukeama vuoden 1742 suomalaisesta almanakasta. Pääsiäinen on nelipäiväinen pyhä ja kalenteri noudattaa vielä vanhaa juliaanista ajanlaskua. Kalenteriuudistus toteutettiin runsas vuosikymmen myöhemmin, 1753. Kuva: Kansalliskirjasto, Yliopiston almanakkatoimisto.

aiemmin: suomenkielisten almanakkojen nimet 1705–1955, suomenruotsalaisten almanakkojen nimet 1810–2000, Missale Aboensen nimistö (1488) ja keskiaikaisten kalenterien ja kalenterifragmenttien nimistö.¹⁴

Nyt almanakka-arkistoon on koottu myös kaikkien Suomessa julkaistujen messu-, rukous- ja virsikirjojen kalenteriosuuksien nimistö. Virsikirjojen kalenterien pyhimysluettelo oli moni paikoin erilainen kuin almanakkojen nimiluettelo. Pyhimykset valittiin virsikirjaan 1600-luvun lopulla, ja tämän jälkeen listaa ei juuri muuteltu. Eniten täydennyksiä listaan tehtiin 1700-luvun puolivälissä, kun Ruotsin tiedeakatemia ryhtyi almanakan julkaisijaksi ja vahvisti almanakkaan haluamansa nimilistan. Virsikirjojen toimittajat ottivat almanakkanimien muutoksen huomioon siten, että jos tiedeakatemia oli valinnut eri nimen kuin virsikirjoissa oli käytetty, toimittajat lisäsivät päiville entisten nimien perään myös uuden almanakkanimen.

Edelleen almanakka-arkistoon koottiin ennen vuotta 1810 julkaistujen suomenruotsalaisten kalenterien nimistö sekä riikinruotsalaisten almanakkojen ja kalenterien nimistö Vallentunan kalenterista 1198 vuoteen 1749. Esimerkiksi riikinruotsalaisista kalentereista löytyi noin 1700 pyhimyksen tai muun henkilön nimeä.¹⁵

14. Aarno Malin, Register zu den Heiligentagen, die in den Quellen des. 11–13. Jahrh. auftreten. Teoksessa *Der Heiligenkalender Finnlands*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XX, 1925, 147–152; Eino Nivanka, Suomalaisen almanakan nimipäivät ja kiinteät juhlapäivät vuosina 1705–1955. Teoksessa Kustaa Viljuna et al. (toim.) *Suomen almanakan juhlaakirja*. Helsingin yliopisto ja Weilin & Göös 1957, 183–290; Martti Parvio, Postscriptum. Teoksessa *Missale Aboense* 1488, toinen näköispainos. Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica ja WSOY 1988, 531–543; Marianne Blomqvist, Förteckning över förnamnen i den finlandssvenska almanackan 1810–2000. Teoksessa Marianne Blomqvist (toim.) *Från Adam till My*. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet 1999, 25–90.

DECEMBER.				1917,				Joulmånad.							
Wke R. Dag	Månens i merib. upp.		Gensia	Wke R. Dag	Månens i merib. upp.		Gensia	Wke R. Dag	Månens i merib. upp.		Gensia				
1	L Oskar	m. 1,47	5,30 a.	Nov. 1	17	M Rafael	a. 2,48	7, 2 a.	U offil. fr. ☉	4					
	Rom. 18: 11-14. - Matt. 21: 1-9. - Pl. 100.				18	T Abraham	3,41	8,39	☾ närm. ☽ ☾	5					
2	S * 1 f. i Advent	2,39	6,52	Beata	19	D NIKOLAI	4,32	10,15		*6					
3	M Mellamo	3,28	8,14		20	T Ysai	5,22	11,49	☽	7					
4	T Barbro	4,18	9,34	h ☾	21	F Tomas	6,11	morg.	☽ fl. 7,47 m.	8					
5	D Selma	4,56	10,52	(☾ härm.	22	L Rafael	7, 1	1,28	☉ i 3 fl. Oa. B. f.	9					
6	T Niils	5,87	morg. ☾ fl. 8,54 a.		Fit: 4: 4-7. - Joh. 1: 19-28. - 5 Moj. 18: 15-19.										
7	F Agaton	6,17	0, 9	☽; ☾ ☾	23	S * 4 f. i Advent	7,58	2,57	Israel	10					
8	L Rylliffi	6,58	1,27		24	M Adam, Eva	8,48	4,31		11					
	Rom. 15: 4-18. - Lut. 21: 25-36. - Mat. 4.				25	T * Juldag	9,48	6, 1		12					
9	S * 2 f. i Advent	7,40	2,46	Anna	26	D * Stefanibag	10,40	7,21	☽ ☾	13					
10	M Judit	8,25	4, 7		27	T Joh. Evang.	11,85	8,22	☾ n.	14					
11	T Daniel	9,13	5,32		28	F Menl. barns d. morg. upp		☽ fl. 11,81 m.	15						
12	D Tuovi	10, 4	6,57	♂ ☐ ☉	29	L Frida, Rauha	0,29	4,28	a.	16					
13	T Lucia	10,59	8,16		Gal. 4: 1-7. - Lut. 2: 38-40. - Jef. 8: 9-15.										
14	F Jouko	11,56	neb ☾ fl. 10,57 m. Dec.		30	S * S. eft. Jul	1,19	5,51	David	17					
15	L Heimo	a. 0,55	3,52 a. (☽)		31	M Sylvester	2, 8	7,18	h ☾	18					
	1 Kor. 4: 1-5. - Matt. 11: 2-10. - Jef. 12.				Nov. pris och tad till Dig. o. Hader läre!										
16	S * 3 f. i Advent	1,53	5,24	☽ ☾ Adèle											
Esten Dag				Esten Dag				Esten Dag							
1	8 86	11 49	8 0	9	8 58	11 58	9	17	9 8	11 56	2 49	26	9 8	0 0	2 52
2	8 42	11 50	9 57	11	8 56	11 58	9	19	9 6	11 57	2 49	27	9 8	0 1	2 54
3	8 46	11 51	2 55	13	8 59	11 54	2	21	9 6	11 58	2 50	29	9 8	0 2	2 56
4	8 49	11 51	2 58	15	9 1	11 55	2	23	9 7	11 59	2 51	31	9 8	0 8	2 59

Kuva 4. Joulukuun 1917 aukeama ruotsinkielisestä almanakastamme. 19.12. oli keisarin nimipäivä, jolloin esimerkiksi yliopistossa piti olla vapaapäivä. Kuva: Yliopiston almanakkatoimisto.

Yhteenveto

Almanakka-arkiston tarkoituksena on ollut, että verkossa olisi nähtävänä autenttiset, alkuperäiset kalenteriaukeamat kaikilta niiltä vuosilta, joina kalentereita tai almanakkoja on Suomessa tai Ruotsissa tehty. Niinpä arkistosta löytyy kalenteriosuus lähes kaikilta vuosilta 1600-luvun alusta alkaen ja useita kalentereita tätä aiemmilta vuosilta. Kaikkiaan arkistossa on talletettuna kalenteriosuus noin 660 eri kalenterista tai al-

manakasta ja lisäksi neljästä riimusaavasta, yhteensä runsaat 9 000 kuvaa.

Almanakka-arkiston rakentamiseen ja kalenterien kuvaamiseen ja skannaamiseen osallistui avustajia muun muassa Yliopiston almanakatoimistosta, Kansalliskirjastosta ja muista kirjastoista. Avustajien nimet on mainittu almanakka-arkiston sivuilla. Arkiston synnyttäminen oli mahdollista Helsingin yliopiston Kehityspalvelut Oy:n taloudellisen tuen avulla.

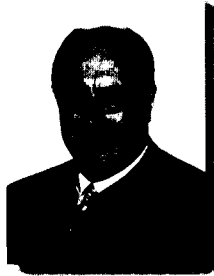
Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Historian ja esihistorian rajoilla: onko historia tiede, metodi vain yleiskäsite

Jukka Korpela on
historian professori Itä-
Suomen yliopistossa.

Ilman aikaa ei ole historiaa, ja kaikki ajassa tapahtunut on historiaa. Historiaa ei ole ennen aikaa eikä sen jälkeen. Positivismi keskittyi tutkimusongelmien ratkaisun sijaan lähteiden käsittelyyn. Tällöin historiatiede rajasi itsensä vain kirjoitettuja dokumentteja arkistossa tutkivaksi tieteeneksi ja siirsi ajan taka-alalle. Kirjallisen menneisyyden aikaa ryhdyttiin kutsumaan historialliseksi ajaksi ja sitä edeltävää jaksoa esihistorialliseksi ajaksi.

Elämä ei rajoitu mihinkään lähdekategoriaan. Ei kukaan muinaisuuden ihminen todellistunut vain tuomiokirjalauselmana tai kronikan pätkänä enempää kuin kivikirveenä, ruukkuna tai kolikkona. Lähteet ovat prosessoituja jätteitä menneisyydestä. Niitä käytetään, jotta ”mennyt saavutettaisiin”. Siten lähteet eivät sanele tieteenalaa vaan metodin. Tieteen tavoitteen kannalta tutkimuksen rajoittaminen metodien mukaan on yhtä mielekästä, kuin jos talonrakentaja päättäisi, että hän käyttää työssään vain kirvestä ja hylkää sahan, vasaran ja puukon.

Metodioppien mukaan yhteiskuntatieteet pyrkivät luomaan malleja, joilla ne selittävät yhteiskuntaa, eikä niiden mielenkiinto suuntaudu menneisyyteen vaan tulevaisuuteen. Kaikki nämä tieteet puhuvat tutkimuksessaan kuitenkin menneisyydestä, koska sieltä otetaan trendit, esimerkit ja todistukset. Menneisyyden tutkimuksen sanotaan taas opettavan ymmärtämään tätä päivää ja tulevaisuutta. Muinaisuuden antikvaariset yksityiskohdat eivät ole itsessään arvokkaita, vaan ne saavat merkityksensä vain osana sitä tutkimusselitystä, jolla tutkimusongelma ratkaistaan. Historiassa ollaan siis tekeemisissä samojen asioiden kanssa kuin yhteiskuntatieteissä.

Kunkin erityisalueen historioitsija käyttää oman erityisalansa metodeja: taloushistorioitsija taloustiedettä, ilmastohistorioitsija meteorologiaa ja väestöhistorioitsija väestötiedettä. Arkeologin sanotaan käyttävän esineellisiä jätteitä muinaisuudesta. Tämän ”historian” erityisyys ei siis ole metodi vaan lähdeyhmä. ”Esihistorian” ja ”historian” ero syntyykin vain positivismin lähdenäkökulmasta mutta ei itse tutkimusongelmasta käsin.

Historian kaikkein omin piirre on pyrkimys analysoida kutakin aikaa sen omista lähtökohdista. Historia etsii aikasidonnaisia käsitteitä ja lukee lähteitä niiden avulla, mutta nuo lähteet voivat olla ja ovatkin mitä tahansa menneisyyden jätteitä. Tieteenalojen sijasta pitäisikin puhua ihmistieteellisestä ajallisen muutoksen tutkimuksesta.

Positivistien luomat tieteenalarajat ovat haitanneet menneisyyden tutkimusta vakavasti, koska ne ovat karsinoineet tutkijoita omiin piireihin, joista ei olla kontakteissa toisiin kuppikuntiin. Kun keskitytään vain lähteiden keräämiseen, ei toisen lähderyhmän käsittelijällä voi edes periaatteessa olla mitään annettavaa. Vielä jokin vuosikymmen sitten eroteltiin yleinen ja Suomen historia niin tarkasti omiksi aloikseen, että yleisen historian tutkijoita ei otettu Suomen historiallisen Seuran jäseniksi!

Koska arkeologit eivät kuitenkaan voi välttää kirjallisten lähteiden tietoja silloin, kun niitä on tarjolla, johtaa suojamuurien pystyttäminen historiatieteen epäammattimaiseen hyväksikäyttöön ja omien tulosten pakottamiseen tämän väitteisiin. Aivan uusimpiin tutkimuksiin on tullut näin historiatieteen jo vuosikymmeniä sitten hylkäämiä nykyisen maailman käsitteitä kuten kansoja, valtioita ja kielellisiä identiteettejä. Eriytyisen suuri ongelma tämä on ollut luonnontieteellisessä muinaistutkimuksessa. Geenitutkijat ovat transponoineet muinaisuuteen kansallisromanttisia heimoja ja nykyisiä hallintorajoja.

Vältettäessä esineellisiä lähteitä historioitsijat ovat taas rajanneet maailmastaan koko eikirjallisen kulttuurin, eikä arkeologien tuloksia ole luettu avoimin mielin. Usko kirjallisten lähteiden totuuteen on harhauttanut luulemaan, että ne välittäisivät menneisyyden kokonaisuuden, joten niiden kanssa ristiriidassa oleva esineellinen löytö on vain kuriositeetti, jonka voi ohittaa. Näin on luotu niin harhainen keskiajan asutuskartta kuin ajatus siitä, että ulkomaalainen kirjuri olisi kirjannut täsmällisesti itäsuomalaisten uskonnollisia tunteja: näin löydettiin keskiajan ortodoksit Karjalan metsistä.

On toki totta, että jokaisella tutkijalla on ammattitaitonsa. Ei ole ammattimaista, että jonkin erityisalan tutkija esiintyy koko menneisyyden yleisasiantuntijana: keskiajantutkija ei voi olla

talvisodan asiantuntija eikä päinvastoin. Työvälineethän pitää kaikessa työssä hallita. Usko universaaliin historianammattilaisuuteen on johtanut tarinankerronnan pesiytymiseen osaksi tieteenharjoitusta. Asiantuntijan pitää toimia asiantuntijana eikä mielipideautomaattina, uutisjutun kuvituksena tai tilaisuuden ohjelmaumerona.

Maailman ymmärtäminen edellyttää kokonaisvaltaista otetta: maailmaa ei voi rajata tutkimuksen metodien näkökulmasta eikä hylätä todellisuudesta sitä, mitä ei itse osaa. Perinteinen ongelmaratkaisu on tehdä yhteisprojekti, jossa eri metodien erityisasiantuntijat kirjoittavat samasta kysymyksestä omasta näkökulmastaan erillisartikkeleita. Tuloksena on hajanaisia ja epätasaisia esityksiä ja lähde-esittelyitä. Perinteisen historioitsijan paikka on kokonaisuudessa kummallinen siksi, että hänellä ei ole omaa metodista lokeroaan puolustettavana. Hän kuorruttaa projektin kansallisromanttisella visiolla, joka ei perustu tutkimukseen vaan uskomuksiin ja kliseisiin.

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tutkimus tarkoittaa perusteltuja puheenvuoroja aiheestaan. Siksi tekijän pitäisi olla yhtenäinen eli joko yksi tekijä sanomassa oman tulkintansa kymmenien erityisasiantuntijoiden tuella tai sitten useita tekijöitä allekirjoittamassa yhtenäistä tekstiä yhteisenä manifestina. Onkin syytä oppia ymmärtämään laajalti eri metodeilla tehtyä menneisyystutkimusta, käyttää sitä hyväkseen ja konsultoida tutkimuksen kuluessa toisia erityisasiantuntijoita kuten lääkäri tekee hoitaessaan potilasta. Historia ei ole oma tieteenalansa, vaan se on kaiken menneisyystutkimuksen yhdistelmä: arkeologi, taloushistorioitsija ja paleoekologi ovat tasavertaisia historian tutkijoita, eikä esihistoriaa ole olemassa muuten kuin teologisena visiona ajasta ennen paratiisia.

Keskustelua

Jussi T. Lappalainen

Mitä Vuolteensalmella näkyi 28.6.1788? Raportti ja sen vaikutus

Savon keyyen jalkaväkirykmentin Puumalan komppanian luutnantti Jakob Johan Wessman¹ oli 27. kesäkuuta 1788 Huuhkaalan kylässä varuillaan. Savon prikaati oli kymmenen vuoden jälkeen 11. kesäkuuta alkaen taas koottu rykmenttiä suurempiin harjoituksiin Mikkeliin ja Rantasalmelle.² Komppanianpäällikkö majuri Georg Henrik Jägerhorn oli tähdentänyt luutnantilleen, että myös Venäjän joukko-osastoja liikehti rajan lähellä, jopa sitä kohti. Savon vesiliikenteen pakolliselta risteyskohdalta ja kapeikolta, Puumalansalmelta, Wessman oli saanut pikaisesti lähteä kymmenen kilometriä pitkän Kitulansalon kaakkoispäähän varmistamaan tilanteen.

Venäjän puolelle Ruokolahdelle kulkenut tie ylitti Huuhkaalan kylän itärannalla olleen Vuolteensalmen tämän kapeimpaan kohtaan rakennetulla siltapahaisella. Rajalle Vuolteensalmelta kaakkoon oli runsas viisi kilometriä synkkää korpimaastoa. Rajasta vielä viisi kilometriä itään Venäjän puolella oli Houkan kylä, jonka asukkaat kuuluivat Puumalan seurakuntaan ja saivat käy-

dä sen kirkossa. Houkan naapurikylä Käyhkää, jossa venäläisillä oli vartiotupa, oli jo Ruokolahdetta.³

Wessman oli rutinoidusti järjestänyt vartiopaikat ja -vuorot. Kesäkuun 27. päivänä 1788 – 225 vuotta sitten – alkoi tapahtua. Wessman raportoi:⁴

Allekirjoittaneelta, joka on ollut sijoitettuna Kitulansalon Saarelle ja Huuhkaalan kylään – sekä Vuolteensalmen sillalle:

27. Kesäkuuta – Noin kello 3 iltapäivällä tuli talonpoika Houkan kylästä kertoen, että venäläinen eversti sekä 3 à 4 adjutanttia ovat olleet puolen neljänneksen päässä Vuolteensalmen sillasta ja siis rajan yli, sekä että jääkäreitä ja kasakoita seurasi häntä ja lisäksi paljon joukkoja, jotka olivat lähestymismarssilla.

28. kesäkuuta. samoin noin kello 1 ennen puoltapäivää joukko venäläisiä jääkäreitä alkoi ampua

1. Wessmanista ks. Kaarlo Wirlander, *Suomen armeijan upseerit ja aliupseerit 1718–1810*. SHS Käsikirjoja III 1953, numerot 594, 611 ja 626.

2. J. Mankell, *Anteckningar rörande finska arméens och Finlands krigshistoria. Första delen 1870*, 326–327; Nils-Göran Nilsson, *Gustav den Ill:s ryska krig*. Gunnar Artéus (toim.). Probus 1992, 56.

3. Ks. *Kuninkaan tiekartasto Suomesta 1790*, 2010, 184; *Sprengtportenin Savon kartasto*, 2011, 78–80, 92–93.

4. Julkaissut ja kommentoinut Erik Ludvig Birck, *General Tolls krigsplan år 1788: dess utförande och sammanbrott 1944*. Mercator 1944, 310–311. Asiakirja on ev Magnús Brunown ja evl Carl Gustaf Ehrnroothin todistama jäljennös.

laukauksia Vuolteensalmen vartiopaikkaa kohti, mikä jatkui noin tunnin ajan. Heillä oli hyvät kiväärit, mikä voidaan päätellä luotien pitkästä kantamasta, silti ei kukaan meidän miehistöstämme kaatunut eikä haavoittunut, kun olivat metsään suojautuneet. Hyökkäyksen aikana nähtiin myös joukko ratsain. Miehistömme ei ampunut enempää kuin kaksi laukausta.

Huuhaala 28. kesäkuuta 1788.

J. Wessman

Jägerhorn lähetti raportin edelleen Mikkeliin Savon prikaatin komentajalle eversti Berndt Johan Hastfehrille. Kustaa III:lta jo etukäteen saamansa valtuutuksen mukaan Hastfehr aloitti sotatoimet. Joukot lähtivät 1.7.1788 Puumalasta veneillä ja Rantasalmelta vesitse ja maanteitse Olavinlinnaa piirittämään.⁵ Kuningas oli saanut suuresti haluamansa sodan, jolla himmentynyt kansansuosio piti palauttaa.

Välikohtauksesta meni sotaan lähteneelle armeijalle tarkempaakin tietoa, joka selvästi oli Jägerhornin tekstiä tämän ehkä puhutettua Wessmania tarkemmin. Riikinruotsalaisen ja maahan juuri saapuneen kenraaliluutnantti Johan August Meijerfeldtin esikunnassa selvitys kirjattiin 11. heinäkuuta seuraavasti:⁶

26. kesäkuuta kello 12 yöllä oli majuri Georg Henrik Jägerhorn, joka noin 100 miehen vartiosto mukanaan on sijoittunut Kumalan [!] salmelle Savossa, varmistanut neljällä eri tiedolla, että melkoinen joukko venäläisiä jääkäreitä ja kasakoita on siirretty sieltä viiden peninkulman päässä sijaitsevan Vuoksen virran yli 24. ja 25. kesäkuuta. Majuri lähetti sen vuoksi heti upseerin, luutnantti Wessmanin, yhden aliupseerin, kaksi korpraalia ja 24 miestä Kitulansalonnimiselle saarelle; näistä aliupseeri ja kahdeksan miestä siirrettiin eteen Vuolteensalmen sillalle, joka on Ruotsin rajalla [!]; nämä purkivat sillan, muu osasto sijoitettiin lähelle ja Huuhaalan kylään. Kesäkuun 27:nä tuli vielä tieto, että venäläinen eversti sekä 3 tai 4 adjutanttia oli ollut 1/8 peninkulman päässä Vuolteensalmen sillalta ja että hänellä oli

mukanaan jääkäreitä ja kasakoita sekä lisäksi runsaasti joukkoja, jotka olivat marssilla. Kesäkuun 28:nä yhden aikaan puoliyön jälkeen siltavartiostoa vastaan hyökkäsi venäläisiä jääkäreitä, jotka ampuivat sitä noin tunnin ajan, mutta kun metsä suojasi vartiostoa, se Ruotsin puolella selvisi tappioita, minkä vuoksi se ampui vain kaksi laukausta.

Tämän tapahtuman jälkeen prikaatin komentaja, eversti paroni Hastferd [!], joka komensi Savossa olevaa prikaatia, lähti jätettyään Puumalan salmelle vartioston, kolmena kolonnana eri teitä Olavinlinnaa luo. Saavuttuaan nämä joukot miehittivät [Savonlinna] kaupungin ilman erityisempää vastarintaa. Linnoitus on nyt saarroksissa.

Oliko Vuolteensalmella kyseessä todellinen välikohtaus vai Kustaa III:n oopperan räätäli Lindbladilta tilaamalla venäläisunivormuilla tehtäväksi aiottu operettisotatoimi, siitä eivät tutkijat tähän päivään mennessä ole päässeet yksimielisyyteen. Tutkimuksen yleisin käsitys on tällä hetkellä se, että univormut olivat olemassa ja että eversti Hastfehr oli saanut ne kuninkaalta Savoona tuotaviksi, mutta sattumalta venäläisen tiedusteluosaston tulo rajan yli teki niiden käyttämisen ”tarpeettomaksi”. Tällä kannalla on muun muassa Kyösti Väänänen, joka vuonna 2010 on esittänyt traditiosta hyvän pienen historiografian.⁷ Ruotsalainen Lars Ericson sanoo kuitenkin vuonna 1992 ja vuonna 2010: ”under alla förhållanden var det hela en ’beställning’”.⁸ Kumpi on oikeassa?

5. Mankell I 1870: 330; Lars Ericson, *Gustav den III:s ryska krig* 1992, 80.

6. KrA Krigshandlingar 1788–1790 XI General Meijerfeldts fältexpedition. *Passage Journal* 11.7.1788.

7. Kyösti Väänänen, *Kuninkaallisen Savon prikaatin miehiä*. Mikkeli 2010, 195-197.

8. Ericson, *Gustav den III:s* 1992, 80 ja Ericson, G. H. Jägerhorn, *I Fält för Gustaf III: beskrivning över kampanjen i Savolax 1788-1790*; utgiven av Petra och Pertti Hakala; [kommentarer: Pertti Hakala]. Atlantis 2004, 15-16.

Mitä Wessman todella näki?

Kustaa III:n sotaa koskevaan myöhempään esitykseensä Jägerhorn lisää taas uusia detaljeja, joista osa voi olla peräisin Wessmanilta, osa otettu vain kiivauden ja voiman kohottajiksi. Esityksensä muissakin kohdissa Jägerhornilla nimittäin oli taipumusta dramatisointiin. Hän kertoo ensin saamansa tiedustelutiedot Ruokolahdelle tulleista venäläisistä, joista osa oli suunnannut Käyhkäälle ja osa Olavinlinnaa, sekä toisesta 700 miehen jääkärijoukosta, joka oli tullut Lappeenrantaan korvamaan sieltä Haminaan siirtynyttä osastoa. Jägerhorn jatkaa:⁹

Samana iltana [27.6.] tuli Venäjän puolen talonpojalta, kuitenkin samasta pitäjästä, hän oli metsän kautta hiipinyt paikalle, varma tieto että eversti, joidenkin upseerien ja virkamiesten sekä kasakoiden ja jääkärien seuraamana, marssi rajalle. Muutamia tunteja sen jälkeen sama talonpoika (joka silloin kiireen vuoksi oli irrotanut hevosensa auran edestä kyntämällään metsän ympäröimällä raiviolla, jolta hän oli venäläiset havainnut, ja länget hevosen kaulalla ratsastanut suoraan metsän läpi kenttävahdin luo) toi tiedon, että nähty joukko oli jo ylittänyt rajalinjan, joka kulkee tiheässä metsässä 1/8 peninkulmaa Woudensalmelta (!) maantien poikki ja jatkoi marssiaan siltaa kohti.

Kun ensimmäinen tieto tuli, lähetettiin heti muutama aliupseeri veneellä tiedustelemaan Wuodensalmen mannerosan [= Mustaniemi] itäpuolelle sekä rannan viereisille kukkuloille venäläisjoukon marssia seuraamaan. Näitä toimeenpantaessa kuultiin sillalta muutama sadan kyynärän päässä hevosten ja miesten liikettä metsässä, jossa tie kulkee. Muutama laukaus ammuttiin, jolloin kenttävahti vastasi vain kahdella ja tiedustelleet aliupseerit, jotka olivat sivulla rannanlahteisellä kukkulalla väijyksissä, muutamalla. Näiden sekä edessä että sivulla ammuttujen laukausten jälkeen venäläispartio enää näyttäytymättä vetäytyi kiireesti Käyhkäälle. Tästä lähetettiin heti raportti komentajalle.

Jägerhornin vuonna 1791 laatima, mutta vasta vuosina 1794–1795 toimitettu¹⁰ ”lopullinen” esi-

tys on mahdollisesti jonkun suomea osaamattoman puhtaaksikirjoittama. Siinä talonpoika käy kahdesti, aliupseerit yhtäkkiä lisääntyvät, nimissä on horjuntaa ja rajan sijainti muuttuu virheeliseksi. Nyt Jägerhorn puhuu pelkistä kuulohavainnoista.

Eversti Mikael Anckarsvärd merkitsi päiväkirjaansa 5. tammikuuta 1789, että Helsingissä käynyt Wessman oli muuttanut kertomustaan. Silan luo itse tultuaan tämä oli nähnyt ”väkeä” juoksentelevan salmen takana edestakaisin, huutelevan ja kuullut muutaman laukauksenkin, mutta ei luoteja. Kuultuaan sittemmin Olavinlinnan luona vihollisen kohti ampumia kovia laukauksia hän oli nyt varma, että Vuolteensalmella kajahtelivat vain paukkupatruunat. Edelleen Wessman nimenomaan totesi – mahdollisesti kuulijain kysyttyä huhutuista oopperaunivormuista – ettei hän erottanut puiden välissä hämmöttäneiden asuja: ”den första attacken var en tillställning af vederbörande”.¹¹

Epäsotilaallista käyttäytymistä?

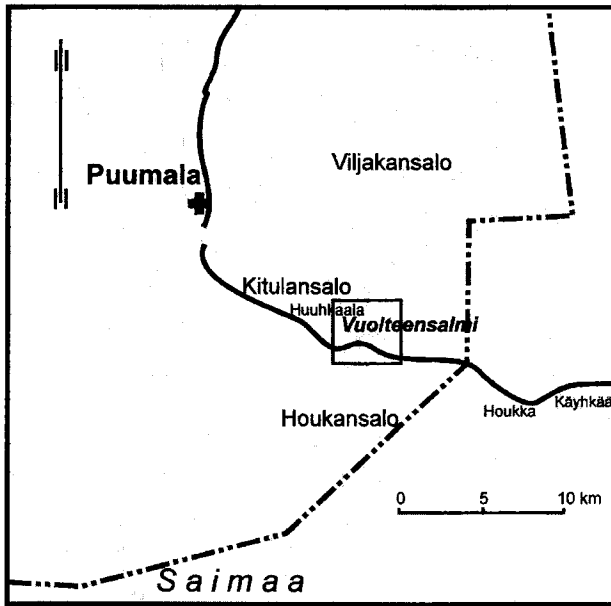
Asiaa on pohdittava venäläistenkin kannalta. Rajan taakse edennyt Kustaa III:n armeijaa kohtasi kesällä 1788 sotaan täysin valmistautumaton Venäjän rajaseutu.¹² Olisivatko venäläiset upseerit, jotka kyllä osasivat asiansa, rauhan kestäessä lähteneet joukolla rajan taakse tiedustelemaan ja varsinkaan ammuskelemaan? Kansainväliseen rajakäytäntöön se ei mitenkään olisi sopinut: moinen olisi ilman muuta katsottu väkivaltaiseksi tiedusteluksi. Jägerhorn liittää asiaan myös Ruotsin puolella kulkeneella, mutta venäläisille sallitulla väylällä Lappeenrannasta Olavinlin-

9. *KrA Krigshandlingar 1788–1790 LIV Beskrivning över 1788–1790 års kampanj i Savolax*; julk. Jägerhorn 2004, 66–67; ks. myös Mankell I 1870, 327–330.

10. Ericson, I Fält 2004, 30.

11. Mikael Anckarsvärd, *Öfverste Mikael Anckarsvärd's minnen från åren 1788–1790*. Stockholm 1892, 74; Birck 1944, 315–316.

12. Ks. esim. J. R. Danielson-Kalmari, *Kustavilainen aika II*. Porvoo 1926, 249, 281, 285.

Vuolteensalmen seutu on vesien ja korkeiden mäkien rikkomaa ja peitteistä. Kartan nimistö on nykyisten peruskarttojen mukainen, mutta tiestö on piirretty viitteessä 3 mainittujen karttojen mukaan. Nykyisin tie kulkee Suusalmen pengerryksellä.

naan matkalla olleen venäläisen vilja-aluksen, joka oli hieman aiemmin pysähtynyt Puumalan-salmella tuulensuojaan; sen Jägerhornin miehet olivat auttaneet satamaan – ja sen he takavarioivat sodan alettua.¹³ Aluksen matkan keskeytyminen saattoi ajallisesti jotenkin olla venäläisupseerien tiedossa, jos upseereita suunnalla oli.

Sovinnainen menettely olisi ollut upseerintulla rajan yli valkoinen lippu sekä trumpettistimukanaan: tullaan hyvissä aikeissa eikä salaa. Vastapuolen korkeimman saavutettavan upseerin löydyttyä asiat olisi – ranskaksi tietysti – puhuttu niin selviksi kuin mahdollista, ja sitten kumpikin palannut omalle puolelleen.¹⁴ Arkipäiväisempää kuitenkin oli, että jos jotain epäiltiin, tiedustelemaan olisi vähin äänin lähtenyt yksi sopiva henkilö talonpojan asussa ja hieman yksinkertaiseksi tekeytyen.

Voidaan edelleen kysyä, mikä kurinalainen sotilasosasto käyttäytyisi Wessmanin myöhemmin kertomalla tavalla edestakaisin juoksentelemalla ja huutelemalla: linjataktiikan ajan sotilaat, jääkäritkin, oli nimenomaan koulutettu toimimaan vähin äänin tiukasti ryhmänä esimiehensä käskyjen mukaan. Jos venäläisiä sotilaita todella oli liikkeellä, kyseessä täytyi olla luvattomille teille lähtenyt joukkio, joka oli nauttinut aivan muuta kuin esimiestensä suosiota.

Jägerhorn todistelee kommentoissaan venäläisten paikalla oloa sillä, että Lappeenrannassa oli myöhemmin tehty asiasta tutkimus.¹⁵ Se ei kuitenkaan todista Vuolteensalmen venäläisistä mitään. Kun Kustaa III rakensi uhkavaatimuksensa Puumalan rajatapahtumiin, oli selvää, että Venäjän puolella ruvettiin käymään käräjiä, oliko joku onneton rajalla todella riehunut ja antanut ruotsalaisille sodan syyn, ja jos oli, niin kuka moi- seen ennenkuulumattomuuteen oli syyllistynyt.

Harhaanjohdettu Wessman

Birck on tulkinnut asian niin, että Wessman kahdesta kertomuksestaan jommassakummassa tietoisesti valehteli.¹⁶ Asian ei välttämättä tarvitse olla näin. Aamuyöllä 28.6. raporttiaan laaties-

saan hän Jägerhornin puheista ja kyntäjän kertomasta oli virittäytynyt ajatukseen, että venäläiset todella tulisivat. Jos Jägerhorniin olisi uskominen, ajatusta vahvistivat muka kiireestä kertoneet länget kynnökseltään ratsastamaan lähteneen talonpojan hevosen kaulalla. – Valjaiden kanssa tekemisissä olleet voinevat ajatella, olisiko ratsastusta enemmän viivästännyt länkien riisuminen vai niiden hölskyminen hevosen kaulalla ilman vetokuormaa. – Oli psykologisesti ymmärrettävää, että esiodotukset saivat Wessmanin kiireessä tulkitsemaan sillan takaisen liikehännän ja laukaukset venäläisten paikalla-oloksi. Niinpä hänen piikkiinsä meni raportti, jota voitiin käyttää sodan syynä.

Mutta kun Wessmanilla myöhemmin rauhoittuaan oli aikaa analysoida, mitä hän todella oli nähnyt, tapahtuma supistui siihen, että jotkut liikkuvat Ruotsin puolella Vuolteensalmen takana ja ampuivat joitakin laukauksia ilman, että kukaan vahingoittui, mahdollisesti peräti paukupatruunoilla. Maailmanhistorian pienimpiä rajavälikohtauksia? Kovemmin paukahteli jopa Mainilassa 26. marraskuuta 1939.

Kirjoittajan käsitys on, että viaton Wessman ja hänen miehensä johdatettiin tahallaan harhaan. Kuka johdatti? Taustalla olivat tietysti kuningas ja Hastfehr. Jos – kuten useat tutkijat uskovat – Hastfehr olikin saanut kuninkaalta venäläisunivormuja, hän varmasti ymmärsi, että niiden käyttäminen paljastuisi. Muutama tuoppi olutta olisi helposti saanut jonkun esitykseen käsketyistä sotilaista kerskumaan omalaatuisella sotatoimellaan, asia olisi levinnyt armeijassa ja kuningas joutunut outoon valoon. Asia oli järjestettävä toisin. Mutta kuka sen järjestäisi ja

13. Jägerhorn 2004, 67.

14. Menettely oli vuosisatainen, ks. esim. Jussi T. Lappalainen, *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota 1656–1658*, Jyväskylän yliopisto 1972, 130–131; Käkisalmen piiritys 1656, Jussi T. Lappalainen, *Suomen sodan historia*. SKS ja Karttakeskus Helsinki 2008, 134; neuvottelu Kallavedellä 1808.

15. Jägerhorn 2004, 67–68.

16. Birck 1944, 316.

missä? Hastfehr painotti myöhemmin lähettäneensä ”talonpoikien renkejä” veneillä Vuolteensalmen taakse,¹⁷ mutta komentajilla on tunnetusti taipumusta kertoa käskemänsä toimenpiteet omina toteutuksinaankin. Ja Hastfehr oli tapahtumahetkellä Mikkelin Kyyhkylässä.

Itse asiassa Hastfehr kiitti ylennysehdotuksessaan marraskuussa 1788 G. H. Jägerhornia nimenomaisesti Puumalan ”Affairen” järjestämisestä, ja Jägerhorn sai heti everstilutnantin arvon.¹⁸ Kustaa III:lle selvästi jälkimaailmaa varten välikohtauksesta raportoinut Hastfehr kuitenkin vielä todistelee venäläisten tekemää rajanylitystä toteamalla, että sen ”wet hela tracten, det sama intygar till och med ryska bönder”. Kyösti Väänänen taas viittaa Jägerhornin hartaaseen uskonnollisuuteen, jonka myös Birck mainitsee. Väänänen ei usko, että Jägerhorn missään tapauksessa valehtelisi kiistäessään kommentissaan ruotsalaisprovokaation olleen kyseessä, saati että tämä itse olisi ollut juonessa mukana.¹⁹

Jägerhorn olisi silti mahdollisimman sopiva henkilö, itse asiassa välttämätön ja vähintään todennäköisin harhautuksen toteuttaja. Hän oli vuodesta 1783 ollut Puumalan komppanian päällikkönä ja hänen virkatalonsa oli siellä.²⁰ Hänellä jos kenellä oli edellytyksiä oivaltaa, että Vuolteensalmi olisi näytökselle ihanteellinen paikka: veneellä salaa päästävä korpiseutu vähän liikennöidyn tien varressa, harmillisia ulkopuolisia silminnäkijöitä tuskin olisi. Ja kristitty tai ei: viimekädessä kuninkaalta tuleva käsky on upseerille aina käsky.

Suomea osaavana Jägerhorn varmasti oli tutustunut seudun talonpoikiin – myös niihin Puumalan seurakuntalaisiin, jotka asuivat valtakunnanrajan takana. Edellä nähdyllä tavalla hänen itsensä venäläisistä kertomat tiedot osoittavat hänen pitäneen myös aivan luonnollisena ja hyväksyttävänä, että rajalla asuneen komppanian päälliköllä oli rajan takana uskottuja tiedottajia, niiden joukossa myös tarkkasilmäisiä talonpoikia.²¹ Majurinsa puheita lähestyvistä venäläisistä luutnantti Wessmanilla ei ollut syytä epäillä. Tie-

doissa ehkä oli totuuden siemenkin, rutiinimaisia joukkojensiirtoja kauempana Ruokolahden suunnalla. Jägerhornin tuskin oli vaikeaa ohjeistaa Houkan kylän kyntäjä kertomaan tälle syöttämänsä ”venäläistiedot” edelleen Wessmanille, ehkä panemaan paremmaksikin.

Jokin joukko Vuolteensalmen takaiseen metsään piti tietysti saada sopivasti esiintymään. Hastfehrin kertomus Ruotsin puolelta värvätyistä talonpoikaisrengeistä on aivan mahdollinen. Kyntäjän ja ammuskelijain keskinäinen ajoitus oli hoidettavissa: etukäteen Vuolteensalmen taakse soutaneet lähtivät salmelle, kun kyntäjä sieltä hevosineen palasi – tai kyntäjällä saattoi olla omia kyläläisiään asialla. Pienikin joukko riitti, kun kesäoisen metsän hämyssä juoksenneltiin ja hihkuttiin – ”viitenä kärppä rauniossa”. Kaikki oli toteutettava niin, ettei kukaan saanut naarmuakaan: ehkä paukkupatruunoita, ehkä ammuskelua vaarattomaan suuntaan.

Jägerhorn saattoi omantuntonsa paljoo kolkuttamatta panna eteenpäin Wessmanin raportin sellaisenaan ja laajentaa kuvausta armeijaa varten. Hänen ”lopullinen” ja Kustaa III:n vielä eläessä kirjoittamansa esitys ei paljoo isontele itse ammuskelua siitä, mitä Wessman oli raportoinut. Todennäköisesti Jägerhorn loppujen lopuksi tuli valehdelleeksi, mutta vain sen verran, että jopa harras kristitty saattoi katsoa sellaisen anteeksi annettavaksi. Lopultahan ei ollut kysymys hänen vaan peräti Jumalasta seuraavan, itse Hänen Majesteettinsa etu ja kunnia.

17. Mankell I 1870, 328–331.

18. Birck 1944, 312.

19. Birck 1944, 314; E. L. Birck, *Hastfers rapport till Gustaf III om Puumalaintermezzot. – Historisk Tidskrift för Finland* 1946, 103–109; Väänänen 2010, 191–.

20. Jägerhornista ks. Wirilander 1953, numero 625; Väänänen 2010, 195–197.

21. Ks. esim. KrA Krigshandlingar LIX Jägerhornin koelmassa jopa suomenkielinen selvitys rajantakaisista joukoista ja KA Curt von Stedingks arkiv, Ing brev och rapporter. Från fördelningen vid... Kevään 1789 raporteissa on koko joukko vastaavanlaisia ”venäläisten” talonpoikien ym. kertomuksia.

Jukka Tarkka

Eva ja demarit

Ville Okkosen artikkeli elinkeinoelämän yhteiskunnallisesta aktivismista 1970-luvulta 1980-luvulle (HAik 3/2013) käsitteli Elinkeinoelämän valtuuskunnan alkuvaiheita. Se kiinnosti minua, sillä olen ollut Evassa töissä 1980–1984 ja kirjoittanut ensimmäisen yrityksen sen historiaksi *Uhan alta unioniin: asennemurros ja sen unilukkari Eva* (Otava 2002).

Okkonen on tietenkin oikeassa siinä, että Evan tehtävä oli asettua vastavoimaksi 1970-luvun valtaviiraksi nousseelle sosialismin julistukselle. Hän kuvaa kuitenkin Evan filosofiaa ja toimintatapaa tavalla, josta en oikein tunnista entistä työpaikkaani ja tutkimuskohdettani. Hänen tulokulmansa muistuttaa 1970-luvulle tyypillistä umpi-ideologista nollasumma-ajattelua. Siinä oikeiston pahikset ja vasemmiston hyvikset pelasivat kaikilla pelikentillä vastakkain. Tämä oli juuri se luutunut päänäpintymä, jonka muuttaminen oli Evan päätehtävä.

Okkosen 1970-lukulaisesta asennepintymästä käsin rakentuva Evan kuvaus taipuu huonosti aidoksi historian tutkimukseksi. Evaan kytkeytyvä henkilöhistoriani antaa tietysti hyvän perusteen arvioida kriittisesti myös kirjaani ja tässä esittämiäni kommentteja. Mutta havaittavissa olevat faktat pitäisi sentään ottaa huomioon eri suuntiin kallellaan olevissa tutkimuksissa ja kommentteissa.

Okkonen sivuuttaa Evan ja SDP:n ylimmän johdon ja taloustuntijoiden talouspoliittisen keskustelun, joka alkoi jo 1976, melkein Evan ensi töiksi. Silloin Evan Juha Sipilä ja SDP:n Paavo Lipponen saivat tehtäväkseen kehittää yhteistyötä, ja niin myös tapahtui. Olen itsekin ollut mukana tähän yhteistyöhön liittyneessä demarien ja evalaisten talousseminaarissa 1980-luvun alussa.

Okkonen sivuuttaa myös yhteiskuntasopimuksen lanseerauksen kesällä 1976. Evan toimitusjohtaja Max Jakobson vain sattumalta ehti SDP:n terävimmän johdon edelle. Sama oli askelten tahti.

Esimerkiksi nämä asiat on selostettu yksityiskohtaisesti kirjassani sivuilla 142–144 ja 155–157 (myös Paavo Lipponen selostaa niitä muistelmiensa I. osan sivuilla 455–458). En viitsi arvaila, johtuvatko Okkosen artikkelin faktapohjan aukot siitä, että hän ei tunne kirjaani eikä Lipposen muistelmia, mikä kertoisi huolimattomasta lähdetyöskentelystä, vai johtuvatko ne halusta ohittaa omien mieltymysten vastainen tieto, mikä osoittaisi epätavallista tutkija-asennetta.

Kun muutosta halutaan, on järkevää toimia vallan käyttäjien kanssa. Sosiaalidemokraatit olivat 1970-luvulla vallan keskiössä. Eva toimi kommunismia vastaan ja torjuakseen Neuvostoliiton vaikutuksen Suomen politiikkaan. Tässä sosiaalidemokraatit ja Eva olivat pelikentän samalla puolella. Siksi Eva piti demareihin poliittista yhteyttä yli ideologisten raja-aitojen. Se oli viimeinen yritys elvyttää hiipuvaa aseveliyhteistyötä.

Syväluenta

Jari Eloranta

Suomen taloushistorian kokonaislinjoja etsimässä

Jari Eloranta arvioi Sakari Heikkisen ja Seppo Tiihosen kolmiosaisen valtiovarainministeriön historian.

Kolmiosainen valtionvarainministeriön historia on massiivinen esitys Suomen historian keskeisistä vaiheista 1800-luvun alusta nykypäivään.¹ Kirjoittajina ovat Sakari Heikkinen, tunnettu suomalainen taloushistorioitsija, ja Seppo Tiihonen, arvostettu hallintohistorian tuntija. Haluaisin heti alkuun korostaa, että arvostelun tekeminen oli varsin hankalaa, sillä teokset kattavat niin monia eri teemoja ja yksityiskohtia. Keski-tyn tarkastelemaan joitain keskeisiä historiallisia muutoksia, kuten valtion taloudellisen roolin ja suunnittelun kasvua, joten tietyt hallinto- ja henkilöhistorialliset seikat jäävät pakostakin vähemmälle huomiolle. Sen lisäksi tarkastelen teoksia pääosin yksitellen, vaikka arvostelun lopussa pyrin arvioimaan niitä myös kokonaisuutena.

Valtionvarainministeriön historian tarkoitus oli juhlistaa organisaation 200-vuotisjuhlaa vuonna 2009. Päätös kirjojen kirjoittamisesta tehtiin jo vuonna 2004. Projektia varten perus-

tettiin keskeisistä vaikuttajista, virkamiehistä sekä asiantuntijoista koostuva ohjausryhmä. Kirjoittajiksi palkattiin Heikkinen ja Tiihonen, jolloin kirjoihin tuli selkeästi kaksi näkökulmaa. Heikkinen keskittyi analysoimaan taloudellista kehitystä ja ministeriön ulkoista roolia, ja Tiihonen hallinnollisia kokonaislinjoja ja ministeriön sisäisiä tapahtumia. Tutkijat silti korostavat johdatusluvussaan, että ministeriön sisäisten tapahtumien ja hallintokulttuurin analyysi on pakostakin jätetty vähemmälle. Teoksissa se ei kuitenkaan näy kovin paljoa. Itse asiassa useissa kohdin ministeriön keskeisten henkilöiden toiminnan ja taustojen esittely on jopa liiallista, ainakin allekirjoittaneen mielestä. Joka tapauksessa talous- ja hallintohistoriallisen näkökulman yhdistäminen on tuottanut hedelmällisen lopputuloksen. Näiden kolmen teoksen lisäksi projekti on tuottanut useita pro gradu -tutkielmia. Toki kyseessä on tilaustyö, mikä on osaltaan varmasti vaikuttanut tiettyjen ulkoisten historiallisten tapahtumien ja kokonaisuuksien käsittelyyn. Lopputuloksena on edustava ja kattava esitys Suomen historiasta 200 vuoden ajalta. Teokset ovat paitsi visuaalisesti vaikuttavia myös hyvin toimitettuja ja kirjoitettuja.

1. Sakari Heikkinen ja Seppo Tiihonen: *Valtionrakentaja. Valtionvarainministeriön historia 1*. Edita 2009. 686 s.; Sakari Heikkinen ja Seppo Tiihonen: *Kriisinselvittäjä. Valtionvarainministeriön historia 2*. Edita 2009. 558 s.; Sakari Heikkinen ja Seppo Tiihonen: *Hyvinvoinnin turvaaja. Valtionvarainministeriön historia 3*. Edita 2010. 596 s.

Teossarjan ensimmäinen osa kattaa vuodet 1809–1917, mikä on luonteva valinta verrattuna esimerkiksi toisen osan lopettamiseen 1960-luvun puoleenväliin. Kirjoittajat aloittavat tarkastelun ”vuodesta nolla” (= 1809), mikä on toki oikeutettua tämän organisaation kannalta. Valtionvarainministeriön alkuhetkeksi muodostui Suomen suuriruhtinaskunnan hallitusraadin (myöhemmin hallituskonselji) kokous lokakuun 2. päivänä 1809. Konseljin talousosasto vastasi talouden hoidosta ja toimi viiden toimituskunnan pohjalta. Keskeisiä kysymyksiä alkutaipaleella olivat hallinnon, verotuksen, menojen sekä sotatalouden hoito. Lukijoille on tarjolla paljon uutta tietoa esimerkiksi valtionhallinnon toiminnasta Suomen sodan aikana ja sen jälkeen, joka oli suurten muutosten ja sotien aikaa kansainvälisesti.

Kirjoittajat eivät kuitenkaan tuo tarpeeksi esille Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien kansainvälistä kontekstia, jolla oli suuri vaikutus Venäjän, Ruotsin ja muiden suurvaltojen politiikkaan. Vaikka tämä on jossain määrin ymmärrettävää teoksen fokuksen takia, kirjoittajat olisivat voineet sisällyttää tutkimukseen lyhyen luvun kansainvälisen politiikan ja talouden kehityksestä vuosina 1790–1815. Aihepiiristä on tullut paljon uutta tutkimusta, vaikkapa David Bellin *The First Total War – Napoleon’s Europe and the Birth of Warfare as We Know It* (2008).

Osaltaan rajausta perustuu myös Suomen historiankirjoituksen taipumukseen keskittyä pääosin Ruotsin politiikkaan ennen Suomen sotaa ja Venäjän historian muutoksiin vuodesta 1809 eteenpäin (esimerkiksi s. 58–59). Kirjoittajat toki tuntevat nämä kehityslinjat ja tuovat niitä niukasti esille ajoittain. Samoin Suomen historian ja hallinnon jatkumot tulevat esille myöhemmin tekstissä, jolloin termin ”vuosi nolla” käyttäminen on hieman harhaanjohtavaa eikateemisten lukijoiden kannalta. Hallinto- ja taloushistorian päälinjojen kuvaus on toki erittäin ansiokasta, onhan kyse näiden kysymysten suomalaisista erityisasiantuntijoista. Esimerkik-

si hallinnon virkamiesten koostumus ja maantieteellinen rekrytointi (s. 70) ovat mielenkiintoinen detalji, samoin tullipolitiikan vaiheet. Erityisesti autonomian ajan taloudellisen kehityksen analyysi on innovatiivista ja tuo esille paljon uutta tästä ajanjaksosta.

Verotus ja valtion menot olivat taloudellisen vallankäytön keskiössä 1800-luvulla. Esimerkiksi niin sanotun pikkutullin poistaminen sodan aikana oli venäläisiltä kekseliäs veto. Autonomiassa Suomessa siirryttiin alkuvaiheen välittömien verojen painotuksesta välillisiin veroihin, mikä eroaa eurooppalaisista valtatrendeistä. Mielenkiintoista on myös Suomen taloudellisen roolin muutos Venäjän kannalta riippakivestä tulon lähteeksi (s. 574–575), samoin kuin sotilasmenojen ja valtion talouden evoluutio. Vuosisadan alussa kokonaismenoista yli 60 prosenttia koostui sotilasmenoista, kun maanpuolustus kattoi 10–20 prosenttia menoista 1880–1890-luvulla (ks. esim. s. 438). Sosiaalimenot kasvoivat hitaasti verrattuna muihin menoihin, erityisesti hallinnon kasvuun. Verotuksen uudistamisista huolimatta Suomi joutui turvautumaan myös velanottoon 1800-luvulla. Muista keskeisistä talouden kysymyksistä mainittakoon rahapolitiikan ansiokas esittely ja elinkeinoista maatalouden roolin muutosten vähäinen käsittely, verrattuna etenkin teollisuuspolitiikan analysointiin.

Teoksen loppuosa keskittyy autonomian ajan lopun suuriin kysymyksiin, kuten sotalaitoksen ja verojen käsittelyyn ja sortokauden eri vaiheisiin. Heikkinen ja Tiihonen tarjoavat paljon uutta keskeisten henkilöiden toiminnasta vaikeissa olosuhteissa, ja analyysissä korostuu politiikan sisäpiiriläisten toiminta. Teossarjan 2. osa jatkaa sodan ja itsenäistymisprosessin käsittelyä, jolloin kirjoittajat osaltaan täydentävät edellisen teoksen näkökulmia. Vaikka ensimmäisen maailmansodan käsittely on jossain määrin vajavaista, erityisesti kansainvälisen kontekstin osalta, sisältää teos myös paljon uutta tietoa toisen sortokauden vaiheista, itsenäistymisprosessista sekä sisällissodan ajasta.

Erityisesti luku sisällissodan näkyemisestä valtiontaloudessa on mielenkiintoinen. Eduskunnan ja senaatin väliset kiistat ulottuivat muiden kysymysten ohella budjettineuvotteluihin. Kansanvaltuuskunnan toiminta Punaisen Suomen puiteiden (esimerkiksi s. 57–58) ja taloudellisten organisaatioiden luomisessa antaa mahdollisuuksia vertailuihin muihin Suomen historian käännekohtiin. Samoin anekdootit Suomen Pankin virkamiesten punamiliisien vastustuksesta ovat hauskoja.

Itsenäisen Suomen alkuvuosikymmenten analyysi on ansiokasta. Teoksessa on tuotu esille Tiihosen aiempaan tutkimukseenkin perustuva hallinto-organisaatioiden ja henkilöstön muutos ja laajeneminen, samoin esimerkiksi 1920-luvun valtiontalouden suuret ongelmat ja lainanoton välttämättömyys. Kuten J. K. Paasikivi laski sisällissodan jälkimainingeissa, Suomen oli pakko ottaa huomattavasti velkaa maksaakseen sodan kulut ja tulojen romahdus (s. 124–125). Ainoana vaihtoehtona oli jälleen verotuksen reformointi, mikä toteutui 1920- ja 1930-luvulla asteittain (s. 129–134). Sotilasmenot vakiintuivat 20 prosentin tienoille. Mukaan on otettu myös intressiryhmien vaikutus talouspolitiikan muodostumisessa, vaikkakin varsin lyhyesti, mistä on tehty paljon uutta tutkimusta Suomessa viime vuosikymmenten aikana (esimerkiksi s. 102–103).

Seuraava haaste sekä ministeriölle että Suomelle oli tietenkin toinen maailmansota. Valtionvarainministeriön asema muuttui ratkaisevasti sota-ajan Suomessa, etenkin kun poliittinen johto oli vahvojen persoonien käsissä. Talvisodan ajan taloushengestä siirryttiin välirauhan ajan vaikeiden taloudellisten ratkaisujen kautta jatkosodan aikaan. Kun sotatalouden keskeiset ratkaisut siirrettiin puolustusministeriön piiriin, valtionvarainministeriön henkilöstö ajoittain jopa suljettiin ulos tärkeimmistä kokouksista. Vallankäyttö oli enemmän informaalista erilaisten sidosryhmien välillä. Puolustusmäärärahojen määrään ja käyttöön vaikuttivat ratkaisevasti Mannerheim ja puolustusministeriön avainhen-

kilöt. Sota-aikana valtion menot kasvoivat etenkin vuosina 1939–1940; sen jälkeen menojen reaalikasvu taittui (s. 259). Sotaa rahoitettiin pääosin verotuloilla ja lainanotolla. Kirjoittajat tuovat tämän kehityksen hyvin esille teoksessa, mutta toisaalta ulkovaltojen roolia olisi voinut käsitellä enemmänkin samoin kuin sodan kokonaiskontekstia.

Suunnittelun tehostaminen ja korostaminen tapahtui jo sotien välisenä aikana, mutta kehitys voimistui toisen maailmansodan jälkeen. Sodan kokemusten pohjalta suunnittelua ja rationalisointiajattelua pyrittiin edistämään hallinnon eri osa-alueilla. Sama näkyi myös sotakorvausten suunnittelussa ja toteuttamisessa, mitä Heikkinen on tutkinut laajalti jo aiemminkin. Sinänsä teos ei tuo esille mitään varsinaisesti uutta tämän teeman osalta. Suunnittelupolitiikan ja -tendenssien korostuminen näkyi kaikessa taloudellisessa toiminnassa. Esimerkiksi Taulukko 15 (s. 342) havainnollistaa tämän varsin hyvin – suunnittelussa olivat mukana useimmiten Suomen sodan jälkeisen ajan keskeisimmät poliitikot. Talouspolitiikassa uusia haasteita olivat sotakorvausten jälkeen hyvinvointivaltion luominen asteittain ja esimerkiksi valuuttapoliittiset linjaukset (ja usein toistuvat devalvaatiot). Valtionvarainministeriölle tämä merkitsi vallan kasvua ja henkilöstön laajenemista. Organisaatiosta tuli suomalaisen politiikan keskeisimpiä tekijöitä.

Teossarjan kolmannessa osassa tarkastellaan ministeriön ja Suomen historian kehitysvaiheita 1960-luvulta nykypäivään. Kuten jo aiemmin totesin, jaksotus on hieman teennäinen. Toki kirjoittajat joutuivat vetämään linjan johonkin vuoteen, ja 1960-luku edusti suunnittelupolitiikan uutta vaihetta, jolloin tämältyyppinen ajattelu pesiytyi lähes kaikkialle valtion hallintoon (ja muuallekin). Samoin hyvinvointivaltion rakentaminen kiihtyi ja uudistukset ulottuivat esimerkiksi koulutuspolitiikkaan. Sisäpoliittisesti puolueiden valtasuhteet vaihtuivat, millä oli suuri vaikutus poliittisiin linjauksiin.

Kolmas osa on varmasti ollut myös hankalin kirjoittajien kannalta, sillä mukaan ovat tulleet kylmän sodan eri vaiheet, Neuvostoliiton ja idänkaupan romahdus sekä integroituminen Eurooppaan. Ministeriölle tämä on merkinnyt sen roolin ja vallan kasvua sekä evoluutiota teknokraattisempaan suuntaan. Esimerkiksi budjettitaloudessa muutos on ollut valtava, erityisesti laskennallisempaan ja teknisempään suuntaan. Kirjoittajien analyysi talouspolitiikan suunnittelusta ja toimijoiden rooleista on selkeää, vaikkakin keskeisiin henkilöihin ankkuroituvaa. Ajoittain niin sanotut suuret linjat katoavat tekstissä. Ansiokasta on toisaalta kasvun kulta-ajan ja sen jälkeisen muutoksen kuvaus, vaikka siinäkin kansainvälinen konteksti jää vähemmälle huomiolle (esimerkiksi s. 120–122).

Valtion menoissa näkyy hyvinvointipalvelujen voimakas kasvu 1900-luvun jälkipuoliskolla. Toisaalta voidaan havaita Suomen valtiontalouden suhteellinen vakaus, esimerkiksi valtion kassamenoissa (Taulukko 4, s. 162) sekä erilaisten verotulojen kasvu erityisesti 1980-luvulla. Uusia haasteita toivat 1990-luvun alun lama ja siihen suhtautuminen sekä Euroopan integraatioprosessiin osallistuminen. Rankat leikkaukset, eritoten kuntien avussa, ja pankkituen ”onnistuminen” 1990-luvulla sekä nopea toipuminen lamasta palauttivat Suomen talouden iskuvoiman, mitä edesauttoi suomalaisten yritysten, kuten Nokian, dramaattinen kasvu. Julkisten menojen

bruttokansantuoteosuuden kasvu taittui vuosikymmenen lopulla.

Valtionvarainministeriöstä on viime vuosikymmeninä muodostunut, kuten kirjoittajat sen ilmaisevat, eräänlainen ”superministeriö”, sillä se valmistelee valtion budjetin ja toimii siten jossain määrin muiden ministeriöiden yläpuolella. Sen rooli on korostunut erityisesti kriisien aikana, ja yleisesti sen valta on kasvanut 1900-luvulla, varsinkin sen loppupuolella.

Tämä kolmiosainen, vajaat kaksi tuhatta sivua sisältävä teos on ansiokas esitys Suomen historian kannalta keskeisestä organisaatiosta. Samalla tekijät luovat kattavan katsauksen Suomen historian käännekohtiin, 1800-luvun alusta nykypäivään. Ainoina heikkouksina pitäisiin ajoittaista laajempien kontekstien minimointia, mutta se on joka tapauksessa pieni epäkohta. Heikkisen ja Tiihosen teos on keskeinen rakenteellinen ja historiallinen tutkimus, jota ei voi ohittaa useiden kysymysten tarkastelussa. Mielienkiintoista on tietenkin pohtia myös tällaisten massiivisten tilaustutkimusten tulevaisuutta. Kuinka monella organisaatiolla on varaa tai kiinnostusta tuottaa vastaavia teoksia, etenkin kun digitaaliset julkaisut ovat ajamassa paperiverioiden ohii? Toivottavasti niitä kuitenkin vielä tuotetaan tulevaisuudessakin, sillä tämänkaltaisille teoksilla on varmasti kysyntää paitsi akateemisten tutkijoiden myös suuren yleisen piirissä.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Arvosteluja

Lasten arjen varhaisempien aikojen historiaa

Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto: Lapsuus ja arki antiikissa ja keskiajalla. Gaudeamus 2013. 301 s.

Lapsuus ja arki antiikissa ja keskiajalla käsittelee nimensä mukaisesti lapsuutta antiikin ja keskiajan maailmassa. Kirjan näkökulma on sosiaalishistoriallinen, lapsia ja lapsuuden kokemusta kuvataan niiden yhteisöjen pohjalta, joissa lasten toimijuus oli näkyvä ja tärkeä elämän ja sen kulttuuristen, sosiaalisten ja toiminnallisten muotojen jatkuvuuden tae. Tällaisia yhteisöjä olivat esimerkiksi perhe, suku, seurakunta, kylä ja kaupunki. Kirjoittajat pyrkivät tavoittamaan historiallisen lapsuuden erityispiirteitä lasten omista kokemuksista käsin. Teos on ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys, jossa aihepiiriä tutkitaan sekä antiikin että keskiajan kontekstissa.

Kirja jakautuu johdantoon, viiteen käsittelylukuun, kurssiiviseen lapsuuden historian tutkimusta käsittelevään loppulukuun sekä jälkisanoihin. Käsittelyluvut rakentuvat temaattisesti. Ensimmäinen niistä tarkastelee lapsuuden kaarta erilaisten yhteisöllisten rituaalien avulla, alkaen syntymän käsittees-

tä ja päätyen kiinnostavaan pohdintaan lapsuuden päätepisteistä – antiikin ja keskiajan yhteisöissä suuri osa biologisista aikuisista jäi taloudellisesti ja oikeudellisesti täysivaltaisten miesten holhouksen alaisiksi.

Toisessa luvussa paneudutaan lasten hoivaan ja lasten ja aikuisten väliin tunnesiteisiin ydinperheessä ja lasta ympäröivässä lähiyhteisössä sekä siihen, miten näiden verkostojen puuttuminen on lapsiin vaikuttanut. Kolmas luku käsittelee lasten koulutusta ja työntekoa. Neljäs luku on edellisiä hajanaisempi esitys lasten vapaa-ajanvietosta, jossa tekijät valottavat esimerkiksi leikin historiaa, lemmikkieläinten merkitystä lasten elämässä sekä lasten toimintaa vertaisryhmissä.¹

Viimeinen pääluke käsittelee uskonnon ilmenemistä lasten arjessa. Uskonto ja julkinen hartaudenharjoitus rituaaleineen olivat tärkeitä sekä antiikin että keskiajan

ihmisille, mistä syystä myös ikäkauteen liittyvät siirtymäriitit olivat luonteeltaan uskonnollisia. Päälukujen sisälle on upotettu syventäviä tietoisuuksia, jotka toimivat mielenkiintoa lisäävinä kuriositeetteina lasten arjesta ja juhlasta.

Temaattisen rakenteen ja hiukan keskeneräiseksi jääneen toimintustyön takia teoksessa on jonkin verran toistoa. Kuudennen luvun tutkimushistoriallisen yleiskatsauksen olisi voinut kokonaisuudessaan rakentaa napakasti osaksi johdantoa sen sijaan, että aihepiiriä käsitellään sekä kirjan alussa että lopussa. Niin ikään uudestaan käsitelty tutkimuksen näkökulman perustelu toistaa turhaan kirjan alkupuolta – tutkijat ovat aiheensa asiantuntijoita, joilla on oikeus ja velvollisuus lähestyä aihettaan juuri niistä lähtökohdista, jotka arvioivat hedelmällisimmiksi. Esitetyt johtopäätökset ja kunkin luvun päättävät tiivistelmäosuudet ovat mielenkiintoisia, mutta niitä olisi voinut lyhentää.

Tekijöiden päämääränä on antiikissa tai keskiajalla eläneiden lasten arjen kuvaaminen lasten omasta näkökulmasta. Kirjoittajien väite siitä, että lapsi itse on aiemmissa tutkimuksissa jäänyt syrjään, pitää epäilemättä paikkansa, mutta tavoite on kunnianhimoinen, koska lasten itsensä kirjoittamia tekstejä on saatavilla erittäin niukasti. Niinpä tavoitteeseen ei teoksessa täysin päästä. Avoimeksi kysymykseksi jää myös tämän tutkimuksen jälkeen, onko ylipäättään

1. Käyttämäni vertaisryhmän käsite on tässä yhteydessä ontuva, koska antiikin ja keskiajan eurooppalaisissa kulttuureissa lasten arkea ei samassa määrin erotettu aikuisten arjesta kuin omassamme. Tästä syystä lasten ja aikuisten kulttuuri on ollut yhteneväisempää kuin nykyisin. Nykylapset viettävät keskimäärin paljon enemmän aikaa keskenään ikäryhmissään (päiväkoti, koulu, harrastukset) kuin ennen oppivelvollisuuden säätämistä ja modernin koulutusyhteiskunnan syntyä.

mahdollista tutkia antiikin ja keskiajan lapsuutta muutoin kuin aikuisten tuottamana representaatina. Historiallista, arkeologista ja taidehistoriallista aineistoa yhdistelemällä Katajala-Peltomaa ja Vuolanto kykenevät kuitenkin esittämään perusteltuja tulkintoja ja tavoittamaan väläyksiä lasten arjesta. Tämä on jo paljon.

Oman aikamme oppinut käsitys lapsuudesta painottaa lapsen ja aikuisen välisen suhteen vuorovaikutteisuuutta ja lapsen kykyä ja halua toimia aktiivisesti yhteisönsä jäsenenä. Näemme lapsuuden vaiheena, jolloin ihmisen tulisi olla oikeutettu saamaan osakseen hoivaa, turvaa, ehdotonta rakkautta ja hyväksyntää kasvaakseen ehyeksi aikuiseksi. Vastaavasti modernille tutkimukselle on ollut tärkeää osoittaa, ettei lapsuus antiikissa ja keskiajalla ollut pelkästään kurjaa, köyhää, alisteista ja rutolta löyhkäävää.

Keskiajantutkijat ovat viimeisen 25 vuoden ajan toistuvasti nostaneet inhokikseen Philippe Arièsin *Lapsuuden vuosisadat* (1960). Ariès tuli puutteellisen aineistonsa pohjalta päätyneeksi siihen virhetulkintaan, ettei keskiajalla lapsuutta oikeastaan ollutkaan ja että korkea lapsikuolleisuus vähensi pikkulasten kohdalla vanhempien kiintymystä jälkikasvuunsa. Ariès ei ollut ammattihistorioitsija, ei keskiajantutkija, eikä edes erityisen kiinnostunut keskiajasta, joka aikakautena *Lapsuuden vuosisadoissa* rajautuu keskiön ulkopuolelle. Tästä huolimatta hänen käsitystensä ruttaaminen on vaikiintunut 1600-lukua edeltävän lapsuuden tutkimusten normatiiviseksi sisällöksi. Tässäkin teoksessa Ariès nostetaan esille varoittavana esimerkkinä antiikin ja keskiajan lapsuuteen liittyvistä virhe-käsityksistä. Aihepiiristä kiinnostuneen lukijan kannalta olisi ollut mielenkiintoista kuulla enemmän tiedeyhteisöjen *tunnustamien* klassikoiden välisistä linjauksista,

rajoista, yhteneväisyyksistä ja eroista.

Lapsuuden ja arjen kiistaton vahvuus on se, että se on ensimmäinen suomenkielinen esitys kansainvälisesti paljon tutkitusta ja tärkeästä aiheesta. On korkea aika saada kotimaiselle lukevalle yleisölle teos, jossa käsitellään ytimekkäästi antiikin ja keskiajan lapsuuteen liittyvän nykytutkimuksen paradigmoja sekä esitellään kahden suomalaisen tutkijan ajankohtaisia tutkimustuloksia.² Sujuvasti kirjoitettu teksti toimii sekä johdatukseksi aihepiiriin että tarjoaa syventävää tietoa aihepiiriin aiemmin tutustuneille. Teoksen tukena käytetty tutkimuskirjallisuus on kattavaa ja huolellisesti valikoitua.

Kirjoittajista Vuolanto on perehtynyt keisariaikaan ja myöhäisantiikkiin Välimeren piirissä, Katajala-Peltomaa sydän- ja myöhäiskeskiajan Ranskaan, Pohjois-Italiaan ja Englantiin. Vastaavasti kirjan esimerkit heijastavat kirjoittajien tutkimusintressejä. Vertailevaa antiikin ja keskiajan tutkimusta on tehty verraten vähän, ja siksi *Lapsuus ja arki* on virkistävää luettavaa. Osittain vastaavien tutkimusten puute johtuu aikakausien tutkimustraditioiden erillisyydestä, osittain siitä vertailua hankaloittavasta seikasta, että varhaiselta keskiajalta saatavilla olevan historian tutkimuksellisen aineiston määrä on liian vähäistä, jotta sen pohjalta

2. Suomeksi on aiemmin julkaistu joitakin aihepiiriä sivuavia tutkimuksia, mutta ne ovat keskittyneet vain joko antiikkiin tai keskiaikaan. Marja-Leena Hänninen & Majastina Kahlos, *Roomalaista arkea ja juhlaa*. SKS 2004; Saarimäki, Hytönen & Niskanen (toim.) *Lapsi matkalla maailmaan*. SKS 2012; Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010; Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*. Atena 2009.

voitaisiin esittää kovin laajoja tulkintoja. Tässä teoksessa painotettu antiikin ja keskiajan traditioiden jatkumo saattaa hyvinkin pitää paikkansa, mutta tarkasteltujen aikakausien väliin lähdemateriaalissa jäävien aukkojen takia jatkuvuuden olemassaoloa on käytännössä hyvin vaikea perustella.

Näkökulman historiallinen painottuneisuus ja osittainen fragmentaarisuus on kuitenkin tavallista vanhempien aikojen historian tutkimuksessa, eikä se saa olla tutkimusten toteuttamisen kannalta ylitsepääsemätön ongelma, kunhan lähtökohdat avataan lukijalle rehellisesti. Kaukana toisistaan ajallisesti ja alueellisesti olevia tutkimuskohteita voi verrata, mutta tutkimuksessa tulee selkeästi tuoda esille se, miten tulkinnasta riippuvaisia tällaisen vertailun tulokset voivat olla. Tässä suhteessa *Lapsuus ja arki* voisi olla vielä hivenen itsekriittisempi.

Teoksen lähdeaineistoksi on valikoitu muun muassa kirkkoisien ja teologien pohdintoja, hagiografista aineistoa, kirkkohallinnon tuottamia kanonisaatioasiakirjoja, kasvatusoppaita sekä yksityishenkilöiden kirjeitä ja biografioita. Aineisto on laaja ja soveltuu hyvin tutkimuksen toteuttamiseen. Lisää potkua siihen olisi saanut käyttämällä runsaammin oikeushistoriallisia lähteitä sekä niinkin tuiki tavallista keskiajan lähderyhmää kuin kronikat.

Kuten kummallekin tarkastellulle aikakaudelle on tyypillistä, lähteet käsittelevät kirjallisista konventioistaan käsin etupäässä yläluokkaisten ja etuoikeutettujen poikien elämää. Tyttöjen osuus jää aineistossa poikia pienemmäksi, ja lasten enemmistöä edustavasta köyhästä maaseudun lapsesta on saatavissa vain sirpaleista ja fragmentaarista tietoa. Kirjan jälkisanoina esitetään hyviä vertailuja, jotka muistuttavat siitä lähdeaineistoa muokanneesta tosiasiasta, että meidän ajallemme ominai-

set ihanteet tasa-arvoisesta ja yhdenvertaisesta lapsuudesta eivät olleet antiikin ja keskiajan maailmassa relevantteja.

Tekstiä lukiessa jäin pohtimaan, onko teos tarkoitettu tietokirjaksi vai tieteelliseksi tutkimukseksi. Tietokirjana teos toimii erinomaisesti, mutta tutkimustekstiksi nootitus on paikoitellen puutteellista, ja alkuperäislähteisiin viitataan usein ainoastaan tutkimuskirjallisuuden välityksellä. Jossakin kohdin esitettyjen väitteiden perustelu jää kevyeksi: esimerkiksi jos kiistetään sellaisten klassikoiden asemaan nousseiden tutkijoiden kuten Ormen, Shahrin ja Hanawaltin johdopäätökset laajennettujen perheiden suhteellisesta harvinaisuudesta verrattuna ydinperhemallin sydänkeskiajan keskisessä tai pohjoisessa Euroopassa, väitteen tueksi ei riitä viittaus 1400-luvun Reimisiin.

Yleisteosta on mahdotonta laatia yleistämättä, mutta toisaalta yleistäminen helposti syö esitettyjen väitteiden perusteltavuutta. Mikäli väitetään, että aborttien tekeminen oli keskiajalla harvinaista, on syytä muistaa, ettei onnistuneiden ja siksi salaisiksi jääneiden aborttien määrää voi arvioida mitenkään. Kun pohditaan äärimmäisten tunteiden ilmaisemisen suurempaa hyväksyttävyyttä naisille ja alemmille sosiaaliryhmille keskiajan Euroopassa, olisi hyvä määrittellä, mitä äärimmäisellä tunteella tarkoitetaan, ja millaisista olosuhteista lähteissä puhutaan. Lähteistä löytyy näet myös runsaasti aineistoa yläluokkaisista sotilassäädyn miehistä itkemässä ja raastamassa hiuksiaan – mutta vain silloin, kun sosiaaliset konventiot näin edellyttävät. Väite siitä, että leikkiin ei antiikin ja keskiajan maailmassa välttämättä jäänyt aikaa (ilmeisesti suhteutettuna nykylapsuuteen länsimaissa), olisi kaivannut lisää perusteluja. Yleensä tutkimukset päättyvät siihen, että leikki ei ollut yhtä tiukasti lapsuu-

teen liitetty ilmiö keskiajan maailmassa kuin nykyisin, ja että siihen saattoi olla runsaastikin aikaa esimerkiksi maaseudulla viljelyskauden ulkopuolella tai lukuisten uskonnollisten juhlapäivien aikana, jolloin työnteke oli kiellettyä. Joskus myös nuorena avioituneita aristokratian lapsia kuvataan lähteissä jatkamassa leikkejään avioliiton tuomien velvollisuuksien lomassa.

Lapsuus ja arki on tarpeellinen kirja, josta on paljon iloa sekä tutkijalle että aihepiiristä kiinnostuneelle lukijalle. Edellä mainitun pienin varauksin teos soveltuu hyvin myös yliopisto-opetuksen tueksi. Teos on rohkea suomenkielinen avaus aiheeseen, joka tuo rikkaan tutkimusaineiston ja -perinteen paremmin kotimaisen yleisön saataville.

– SINI KANGAS

Roomalaisen kaupankäynnin logiikka

Harri Kiiskinen: Production and Trade of Etrurian Terra Sigillata pottery in Roman Etruria and beyond between c. 50 BCE and c. 150 CE (Etrurialaisen terra sigillata -keramiikan tuotanto ja kauppa Rooman Etruriassa ja sen ulkopuolella 50 eea.–150 jaa.). *Annales Universitatis Turkuensis B* 364, 2013. Turun yliopiston sähköinen julkaisuarkisto: <http://www.doria.fi/handle/10024/90324>. 213 s.

Väitöskirja käsittelee roomalaisen kaupankäynnin logiikkaa tarkasti määritellyn keramiikkatyypin, korkealaatuisena pöytäkeramiikkana tunnetun *terra sigillatan* pohjalta. Terra sigillata -astioita valmistettiin

Arretiumissa (nyk. Arezzo) noin vuodesta 50 eea. lähtien. Kirjoittajan tarkoitus on tutkia Arezzon ja Pisan alueella vuosien 50 eea. ja 150 jaa. välillä tuotetun terra sigillata -keramiikan pohjalta tuotantoa, jakeluun, markkinointiin ja kauppaan vaikuttaneita olosuhteita Keski-Italiassa, alueella, joka suurin piirtein vastaa Rooman Etruriaa, Augustuksen ajan aluetta VII.

Väitöskirja ei käsittele terra sigillataa perinteisen arkeologian tai historian tutkimuksen tapaan empiirisenä materiaalina, vaan lähestyy aihetta erittäin kiintoisan ja harvinaisen monitieteellisen lähestymistavan kautta. Tutkimus keskittyy leimattuun keramiikkaan, sen tuottajiin, tuotantopaikkoihin sekä paikkoihin, joihin Arezzossa ja Pisassa valmistettua terra sigillata -keramiikkaa vietiin. Kuten kirjoittaja mainitsee, kyseinen tutkimus ei olisi ollut mahdollinen ilman A. Oxén, H. Comfortin ja P. Kenrickin uraauurtavaa teosta *Corpus vasorum arretinorum* (OCK²), johon kuuluu teoksen kanssa vuonna 2000 CD-ROM-muodossa julkaistu digitaalinen tietokanta tuhansine tuottajien leimoineen. Tämän lisäksi voidaan mainita vuosina 1990/2002 julkaistun *Conspectus formarum terra sigillatae* -teoksen tarjoamat arvokkaat todistusaineistot. Tämänkaltaisten julkaisujen pohjalta on mahdollista seurata kulhojen matkaa työpajoista lopulliseen määränpäähänsä.

Lähestymistapa toistuu luvusta toiseen, mutta tarjoaa elegantin askel askeleelta etenevän analyysin aiheeseen liittyvistä kysymyksistä. Jokainen luku alkaa hyvillä perushuomioilla, joiden pohjalta kysymykset ja väitteet johdetaan. Kirjoittaja esittelee ensin empiiriset todisteet ja niihin liittyvän käynnissä olevan keskustelun ja jatkaa siitä uusien kysymysten ja näköalojen käsittelyyn.

Tutkiessaan taloudellisia käytäntöjä valittuna aikana ja valittuna

alueella kirjoittaja yhdistää tutkimukseensa uusia kvantitatiivisia menetelmiä, kuten GIS-, GRASS- ja SRTM-tiedot, joita arkeologit ja historioitsijat eivät yleensä käytä pyrkinessään vastaamaan kirjassa esitettyihin kysymyksiin. Vaikka kirjoittaja on hyvä selittämään monimutkaisia malleja, lukijoiden, jotka eivät ole tietokanta-asiantuntijoita, on vaikea arvioida analyysien tuloksia. Kirjoittaja tekee kuitenkin monia mielenkiintoisia huomioita ja esittää varauksia erityisesti taustamateriaalien lähestymistavasta, edustavuudesta, valinnasta ja tilastollisista arvoista.

Luku, joka käsittelee terra sigillata -keramiikan kuljetusreittejä ja -kuluja sekä niiden vaikutusta sen levinneisyyteen, on tutkimuksen tärkein. Kuljetusten on täytynyt tapahtua paljolti maitse, sillä osa tuotantopaikoista on sijainnut suhteellisen kaukana joista ja muista vesireiteistä ja kuljetuskustannusten ja jakelun välillä osoitetut yhteydet ovat yksi erittäin todennäköinen analyysin lopputuloksena. Kirjoittajan olisi kuitenkin pitänyt suhtautua kriittisemmin OCK²:n materiaaleihin – 90 vuotta kestänyt aktiivinen toiminta on yksinkertaisesti mahdotonta yksittäiselle saventalajalle (saventalajat 1212 ja 1213).

Markkinamekanismeja ajatellen todisteet viittaavat siihen, että keramiikkaa myytiin sekä pysyvissä myyntipaikoissa että kauppatukustajien toimesta. Tulokset tukevat mitä suurimmassa määrin olemassa olevaa tietoa terra sigillatan tuotannon kehityksestä ja sen esiintymisestä. Analyysi eroista terra sigillatan kulutustottumuksissa Etrurian alueella ja niiden kehityksestä on erittäin käyttökelpoinen ja kiinnostava. Analyysi viittaa pienimuotoiseen ja heterogeeniseen kauppaan, jota pyörittivät useat pienet toimijat.

Väitöskirjaan sisältyy viisi liitettä, jotka koostuvat kirjoittajan tekemistä kaavioista, saventalajien ni-

mistä, puukaavioista ja esiintymiskartoista. Pikkuriikkisen tekstin takia liitettä A on lähes mahdoton lukea. Mitä kuviin tulee, lukijaa olisi helpottanut suuresti, jos kaupungit, joet, tiet ja paikat olisi numeroitu ja merkitty jollain tavoin. Teksti olisi myös kannattanut oikolukea vielä kerran, sillä siihen on jäänyt kirjoitusvirheitä ja yhdessä kohtaa kaksi viitenumeroa esiintyy peräkkäin. Tekstissä käytetään myös välillä AD-merkintää (jKr.) tavanomaisen CE-merkinnän (jaa.) sijasta.

Väitöskirja on monella tapaa poikkeuksellinen tutkimuskontribuutio käyttäessään terra sigillata -keramiikkaa todisteena kaupasta ja kaupan mekaniismeista. Se on monitieteinen väitöskirja, joka yhdistää historiaa, arkeologiaa, taloustiedettä, sosiaalitieteitä ja erittäin erikoistuneita ja kunnianhimoisia tietokantoja, ohjelmia ja malleja. Huolimatta sen "luettavuuteen" kohdistamastani kritiikistä, väitöskirja on uusien lähestymistapojen luomisen ja esittämisen takia merkittävä kontribuutio kaupan tutkimukseen.

– BIRTE POULSEN

Tolkkuja Anselmin kirjekokoelmiin

Samu Niskanen: The Letter Collections of Anselm of Canterbury. Instrumenta patristica et mediaevalia. Research on the Inheritance of Early and Medieval Christianity 61. Brepols 2011. 345 s.

Samu Niskasen tutkimus pohjautuu hänen väitöskirjaansa Helsingin yliopistosta vuodelta 2009. Vaikka Brepolsin julkaiseman kir-

jan nimi on sama kuin väitöskirjalla, kyseessä on alku- ja loppuosiltaan uusi sekä analyysiosiltaan tarkistettu teos. Se käsittelee 1000-luvun lopun maineikkaimman kristillisen filosofi-teologin kirjeiden tekstitradiotiota. Anselm Canterburyläisen tai Aostalaisen (1033–1109) kirjeitä on säilynyt suuri määrä: viimeisin tieteellinen editio sisältää niitä 475 kappaletta. Anselm kirjoitti myös kirjemuotoisia laajempia teoksia, jotka eivät sisälly tähän lukuun.

Aostassa, silloisessa Burgundissa, syntyneen Anselmin vaikuttajavuodet sijoittuvat Englannin normannivalloituksen aikaan. Hän toimi 1060-luvulta alkaen Normandiassa Becin luostarissa kohorten urallaan apotiksi ja oli vuodesta 1093 alkaen Canterburyn arkkipiispa, vaikka viettiikin elämänsä loppuvuosina pitkiä aikoja pakolaisena mantereella. Sekä Becin että Canterburyn kausilta on säilynyt kirjeitä, joista pääosa on Anselmin lähettämiä, mutta mukana on myös muutamia hänelle tulleita kirjeitä. Koska Anselm kuului aikaan tärkeimpiin kirkollisiin vaikuttajiin Ranskassa ja Englannissa, kirjeenvaihtoa on käyty ajan johtavien sekä maallisten että kirkollisten mahtimiesten ja -naisten kanssa paavista alkaen; joukkoon kuuluu myös Anselmin sisar Richeza.

Kirjansa johdantolukua seuraavassa toisessa luvussa Niskanen kuvaa kiinnostavasti sitä, mitä tiedämme kirjeiden lähettämisestä, vastaanottamisesta ja säilyttämisestä Anselmin ajan käytännössä. 1000- ja 1100-lukuja pidetään keskiaikaisen epistolografian kulta-aikana, jolloin laadittuihin kirjallisiin kirjeisiin vaikuttivat aikalaisien lisäksi erityisesti myöhäisantiikin kirkkoisät. Varhaisemman antiikin teoksista esikuvana oli pikemmin Ciceron kirjemuotoinen *Ystävyystestä* kuin varsinaiset kirjekokoelmat. Aiheena onkin usein *amicitia*, kuten kirjeisiin luontevasti sopii.

Anselmin kirjeiden tekstitraditio alkaa jo hänen elämänsä aikana kirjoitetuista käsikirjoituksista, mikä ainakin antiikintutkijasta kuulostaa miellyttävältä tutkimuksen lähtökohdalta. Tilanne on kuitenkin hyvin monimutkainen. Yksikään käsikirjoitus ei sisällä kaikkia kirjeitä, vaan lukumäärä vaihtelee yli neljästä sadasta vain muutamaaan, ja lisäksi kirjeistä on käsikirjoituksissa erilaisia versioita. Oman aikamme Anselm-tutkimuksen lähtökohdaksi ennen Samu Niskasen teosta oli jäänyt Franciscus S. Schmittin tieteellinen editio ja siihen liittyneet tekstikriittiset selvitykset 1920–1950-luvulta. Schmittin johtopäätösten on todettu olleen osin virheellisiä, mikä on vaikeuttanut Anselm-tutkimusta, mutta toisaalta tarjonnut uusia lähtökohdan uudelle analyysille.

Samu Niskasen tutkimuksen yhtenä lähtökohdaksi ovat Anselmin omat maininnat siitä, että hän oli kokoamassa kirjeitään. Tämä tapahtui kahteen tai kolmeen otteeseen, viimeisen kerran miehen toimiessa arkkipiispana. Säilyneet käsikirjoitukset eivät kuitenkaan sisällä ehjiä kokoelmia. Niskanen päätyi haastavan ja vaikuttavan tutkimustyön perusteella siihen, että kirjeiden tekstihistoriassa on erotettavissa kolme kokoelmaa ("collections"; voisi ehkä puhua myös "valikoimista"). Näitä kokoelmia, joille hän antaa nimet α , β ja ω , käsittelee kirjan ydinosa, kolmas luku, joka on laajuudeltaan noin puolet teoksesta. Kaikki kolme kokoelmaa voivat olla Anselmin itsensä muodostamia. Esimerkkinä kokoelmien suhteesta käsikirjoitusten käytäntöön voi mainita käsikirjoituksen M (= Lontoo, Lambeth Palace 224, ajoitus n. 1125), joka suurelta osin on historioiden William Malmesburyläisen itse kopioima. Se tarjoaa tärkeää tietoa α -kokoelmasta, mutta sen yhtenä lähteenä oli myös ω -kokoelmaa sisältänyt käsikirjoitus.

Niskasen metodiin kuuluvat huomattavan tarkka Anselmin elämäkertatietojen ja kaikkien relevanttien kirjeissä olevien mainintojen analyysi sekä luonnollisesti käsikirjoitusten kollaatio. Sopivissa kohdissa hän on käyttänyt hyväksi myös tilastotieteellistä bayesiläistä laskentaa, jota käytetään paljon esimerkiksi biologisten lajien eriytymisen tutkimuksessa. Suomessa Teemu Roos ja Tuomas Heikkilä ovat soveltaneet tätä metodiikkaa käsikirjoitustutkimukseen, ja Niskanen on käyttänyt heidän metodiaan. Humanisteista samantyyppisiä menetelmiä ovat käyttäneet myös kielten eriytymisen tutkijat ja saavuttaneet luotettavia tuloksia yhdistämällä ihmisaivojen suorittamaa monimenetelmäistä vertailutyötä tietokoneiden suureen laskentatehoon.

Kirjan neljäs luku käsittelee ns. pieniä kokoelmia. Ne ovat kirjevalikoimiamia, joilla ei ole yhteyttä Anselmin mainintoihin kirjeiden keräämisestä. Niiden rekonstruoiminen ei ole enää mahdollista, mutta Niskanen selvittää, miten pitkälle rekonstruoinnissa voidaan päästä. Viides luku käsittelee kirjeiden varhaisimpia painettuja editioita Petrus Danhauserin vuoden 1491 vain muutamia kirjeitä sisältäneestä editio princepsistä 1800-luvun Patrologia Latinaan asti sekä editioiden hyvin hankalasti selvittävää käsikirjoitusperustaa.

Kirjan lopputulema sisältää periaatteet, joille kunnollinen Anselmin kirjeiden editio tulisi Niskasen mukaan rakentaa. Becin kirjeiden ja Canterbury kirjeiden osat editioista tulisi laatia käyttäen pohjana eri käsikirjoituksia. Becin kirjeiden edition pohjana tulisi olla käsikirjoitus E (Cambridge, Corpus Christi College 135, ajoitus n. 1120) ja Canterbury kirjeiden taas käsikirjoitus L (myös 1120-luvulle ajoittuva Lontoo, Lambeth Palace 59).

Kuten kirjan muissa arvosteluisa on huomautettu, Samu Niskasen teos sopisi erinomaisen päte-

vän ja kiinnostavan otteensa vuoksi johdatukseksi laadukkaaseen käsikirjoitustutkimukseen. Mutta se osoittaa myös, miten syvällisellä ja monimetodisella tekstihistorian tutkimuksella on laajempaa historiallista tai kulttuurihistoriallista relevanssia esimerkiksi ajatellen maallis-uskonnollista valtaa tai ajan vaikuttajien imagon luomista ja viestinnällisyyttä.

– KALLE KORHONEN

Risti- retkeläisten motivointi

Miikka Tamminen: Ad crucesignatos et crucesignandos (Ristiretkeläisille ja retkeläisiksi aikoville. Ristiretkisaarnaaminen ja "todellisen" ristiretkeläisen luominen 1200-luvulla). Omakustanne 2013.

Ristiretkien historiaa on tutkittu kattavasti tuhannen vuoden ajan, ja sitä käsittelevän tieteellisen kirjallisuuden määrä on valtava. Tämän takia väitöskirjan kirjoittaminen tästä aihepiiristä on uskalias valinta, mutta Miikka Tamminen onnistuu tuottamaan uutta tietoa ja uusia metodologisia lähestymistapoja tähän hyvin tunnettuun tutkimusaiheeseen.

Ristiretkiä on tutkittu 1500–1800-luvulla antikvaarisesta näkökulmasta keräämällä esineistöä ja todistusaineistoa tapahtumista sekä toimittamalla lähdetekstejä; nykyaikaisesta kriittisestä historiallisesta näkökulmasta 1800- ja 1900-luvulla, jolloin kiinnostuksen aiheena oli, mitä todella tapahtui ja mikä tulisi ohittaa keksittynä ja myyteinä; sekä ajatusmaailman ja terminologian kannalta noin vuodesta 1970, jolloin painopiste oli

siinä, miten ristiretki tulisi määritellä ja mikä sai ristiretkeläiset osallistumaan sille. Miikka Tammisen lähestymistapa eroaa siinä, että hän tutkii, miten jotkut henkilöt motivoivat toisia ryhtymään ristiretkeläiseksi; miten he loivat ja esittivät kuvan ”todellisesta” ristiretkeläisestä ja pyrkivät suostuttelemaan hyvin erilaisista taustoista lähtöisin olevia yksilöitä mukautumaan tähän ihanteelliseen kuvaan.

Tämä on uusi lähestymistapa ristiretkien tutkimukseen, ja sitä ovat tähän mennessä soveltaneet vain harvat tutkijat. Se heijastaa ja edistää uutta suuntautumista keskiajan tutkimuksessa, joka on kiinnostunut siitä, miten normit ja rakenteet itse asiassa tuottivat uusia ajattelumalleja. Esimerkkejä tämänkaltaisesta tutkimuksesta ovat käännyttyjen alueiden maise-man, arkkitehtuurin ja symbolien muutosten tutkimus sekä uskontojen välisten raja-alueiden normatiivisten lakien tutkimus. Tammisen työ on näin ollen nykyisen tutkimuksen eturintamassa.

Tutkimus pohjautuu mittavan 1200-luvulta peräisin olevan sekä painetuista materiaaleista että lukuisista käsikirjoituksista koostuvan ristiretkisaarnamallien korpuksen huolelliseen tutkimiseen. Lähteiden käsittely todistaa valtavasta ja määrätietoisesta työskentelystä kielitieteellisesti ja historiallisesti erittäin monimutkaisten tekstien parissa: Tammisen tutkimus on yhtenäinen ja vaikuttava historiallinen ja filologinen työ.

Tutkimus on jaettu teemoihin, jotka heijastavat ristiretkeläisyyden eri vaiheita. Ensin väitöskirja käsittelee sitä, miten tuleva ristiretkeläinen kuuntelee ristiretkisaarnaa ja vakuuttuu ristiretkeen osallistumisesta, sekä sitä, miten vaimojen ja ristiretkien vastustajien argumentteihin vastataan. Tämän jälkeen kuvataan ristiretkeläisten lähtö, miten he taistelivat nöyrinä seuraten etenkin Vanhan testamentin roolimalleja, miten eri ristiretkeläis-

ryhmillä, papisto mukaan lukien, oli omat tehtävänsä taistelussa uskonvihollisia vastaan. Lopuksi kerrotaan ristiretkien materiaalisista mutta ennen kaikkea henkisistä palkkioista. Tällä rakenteella on lukuisia etuja: se heijastaa eri kysymyksiä, joita keskiajalla eläneet ihmiset olisivat kysyneet, ja tekee kirjasta miellyttävän lukea. Samalla se kuitenkin johtaa hienoiseen toistoon, kun eri yhteyksissä viitataan samoihin lähteisiin.

Rakenne on läheisesti yhteydessä metodiin, jonka perusteella teemat määrittävät esitettävät kysymykset, joihin sitten vastataan viittaamalla lähteissä oleviin lausuntoihin ja julistuksiin. Tähän liittyy se vaara, että analysista tulee liian deskriptiivistä, mutta Tamminen on selkeästi tietoinen tästä vaarasta ja useimmiten onnistuu välttämään sen. Väitöskirjassa olisi kenties voinut verrata eri saarnoja toisiinsa vielä systemaattisemmin ja ajallisesta näkökulmasta, esimerkiksi olisi voinut keskustella siitä, miksi jotkin teemat ovat olleet suuren kiinnostuksen kohteena joissain kokoelmissa, kun taas toisissa ne on ohitettu kokonaan. Aiemmat tutkijat ovat analysoineet kyseisiä saarnoja tiettyinä lajityypeinä ja käsitelleet kunkin yksittäisen saarnan kokonaisuudessaan. Tammisen lähestymistapa eroaa kuitenkin huomattavasti tästä metodista ja antaa hänelle mahdollisuuden vetää uusia johtopäätöksiä ja edistää metodologista keskustelua siitä, miten tällaisia lähteitä tulisi parhaiten hyödyntää.

Aiempien ristiretkien yleisen historian tutkimuksen sekä ristiretkien eri määritelmien jaottelu ja esittely on ytimekästä ja tarkkaa ja kertoo Tammisen laajasta asiantuntemuksesta. Tammisen esittämä saarnaamisen eri lajityyppien luokittelu ja saarnaamisen erottelu tapahtumana ja rakenteena on tärkeä, ja sitä käytetään rakentavasti läpi koko väitöskirjan.

Ajallisesti väitöskirja kattaa vuodet 1226–1277, kuten sivulla 35 mainitaan. Tamminen ei suoraan selitä sitä, miksi hän aloittaa vuodesta 1226, mutta perustelee tarkemmin, miksi hän lopettaa tutkimuksensa vuoteen 1277. Kuten Tamminen aivan oikein selittää useampaan otteeseen, tutkimuksen alku liittyy 1200-luvun alun papiston uudistusliikkeeseen. Vuoden 1226 keskittymisestä seuraa kuitenkin se, että Tamminen ei yksityiskohtaisesti käsittele joitakin aiempia lähteitä, joista merkittävin on englantilainen saarnakäsikirja vuodelta 1216. Hän kyllä viittaa siihen ja käsittelee sitä lyhyesti, mutta pidättäytyy sen systemaattisesta analysista.

Vaikka lähdemateriaali on selkeästi rajattu ajallisesti ja lajityypin suhteen (mallisaarnat), Tamminen kontekstualisoi ne tarvittaessa teologiseen ja historialliseen taustaan viittaamalla vuoden 1095 ensimmäisen ristiretken saarnoihin ja muihin lähteisiin. Hän osoittaa laajaa ja hyvin perusteltua aikakauden tuntemusta ja myös osoittaa, mistä hänen työtään voisi tulevaisuudessa jatkaa: esimerkiksi tekemällä vertailuja saarnaajien teologisten kirjoitusten ja heidän aikaistensa teosten välillä.

Monipuolisten teemojensa esittelyn ja pohdinnan aikana Tamminen edistää tutkimusta esittämällä lukuisia uusia ja kiinnostavia havaintoja, jotka laajentavat tai korjaavat nykyistä tutkimustietoa. Näitä ovat esimerkiksi hänen analyysinsä kiihkosta ja kostosta sekä stigmaista todellisen ristiretkeläisen merkkeinä.

Tammisen tutkimus on laajasti kiinnostava, sillä se edistää syvempää historiallista ymmärrystä länsieurooppalaisesta tavasta oikeuttaa sota ja marttyyrius sekä kirjallisuudesta, joka on ratkaisevalla tavalla muokannut nykyisiä asenteita ei-kristittyjä ja ei-eurooppalaisia kohtaan. Ennen kaikkea se on merkittävä tieteellinen kontri-

buutio laajenevaan ja kiintoisaan aihepiiriin kansainvälisessä keskiajan tutkimuksessa.

– KURT VILLADS JENSEN

Riitajuttuja paavin kuuriassa

Kirsi Salonen: Kirkollisen oikeudenkäytön lähteillä. *Sacra Romana Rotan* toiminta ja sen oikeudellinen tausta myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alun taitteessa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 221. Suomen kirkkohistoriallisen seura 2012. 383 s.

Katolisen kirkon tuomioistuimen *Sacra Romana Rotan* toimintaa 1400–1500-luvulla käsittelevällä oikeushistorian alaan kuuluvalla väitöskirjallaan Kirsi Salonen jatkaa kuurian virastojen toiminnan tutkimista Vatikaanin salaisen arkiston asiakirjalähteiden valossa. Vuonna 2001 Salonen väitteli Tampereen yliopiston yleisestä historiasta väitöskirjalla, joka käsittelee synninpäästöjä myöntävää kuurian virastoa, penitentiariaattia.¹

Nykyisin Turun yliopistossa apulaisprofessorina toimiva Salonen on hankkinut Vatikaanissa rautaisen asiantuntemuksen katolisen kirkon, aikansa Euroopan unionin, oikeudenkäytöstä ja sitä myöten laajasta sosiaali- ja mentaliteettihistorian repertuaarista kautta koko keskiajan Euroopan. Salosen arkistolöydöt ja -tutkimukset ovat

aina tuoneet uutta tietoa Pohjolan ja erityisesti Turun hiippakunnan roolista osana mantereenaajuisista organisaatiota. Uusi, suomeksi kiitetävän yleistajuiseen tyyliin kirjoitettu väitöskirja hyödyntää samaa tutkimuskenttää ja metodia kuin edellinenkin.

Sacra Romana Rota eli oikealta nimeltään *Audientia Causarum Sacri Palatii* oli katolisen kirkon tuomioistuin, jota käytettiin 1400–1500-luvulla lähinnä vetoomustuomioistuimena, mutta Kirkkovaltion alueella myös ensimmäisen asteen tuomioistuimena. Rotassa käsiteltiin lähinnä kirkon sisäisistä virkanimityksistä aiheutuneita riitoja. Toisaalta Salonen osoittaa, että myös taloudellisista eduista sekä avioliittojen lainmukaisuudesta riideltiin.

Tutkimus perustuu poikkeuksellisen laajaan vaikeiden arkistolähteiden seulontaan: pohjana on 5439 oikeusprosessin korpus, jonka Salonen on luokitellut kiistatyyppiin, maantieteellisen alkuperän sekä prosessin keston mukaan. Luokittelu mahdollistaa määrällisen analyysin, jonka havainnot keskitytään ymmärtämään laadullisen analyysin avulla.

Aiemmasta tutkimuksesta poiketen Salonen käsittelee Rota-aineistoa koko kristikunnan alueelta. Tutkimuksessa selvitetään, miten Rota toimi käytännössä, millaisia tapauksia se käsittelee ja mikä oli Rotassa käsiteltävien tapausten oikeudellinen tausta. Näin tutkimus luo ensimmäisen laajan yleiskuvan paavillisesta oikeudenkäytöstä eurooppalaisessa kontekstissaan. Eriksen käsitellään vielä Uppsalan kirkkoprovinsin Rota-tapaukset.

Väitöskirja sisältää siten kolme merkittävyydeltään miltei itsenäistä tutkimusta, joiden yhteenliittäminen ei onnistu täysin saumattomasti. Varsinkin kiistojen oikeudellista taustaa kanonisen oikeuden määräysten ja kuurian kanslia-sääntöjen perusteella käsittelevä osio vaikuttaa irralliselta sijoittues-

saan varsinaisen määrällisen analyysin sekä Uppsalan provinssia ja Mynämäen kirkon virkaritaa koskevan tapaustutkimuksen väliin. Toisaalta osion sisältämä yksityiskohtainen yhteenveto katolisen kirkon monimutkaisesta virkanimitysjärjestelmästä ja sen kehityksestä auttaa ymmärtämään, millaiset keinotellun mahdollisuudet tuotoisten kirkollisten virkojen haittelijoille tarjoutui kanonisen oikeuden porsaanreikien vuoksi. Lisäksi paavin itselleen varaamat virkanimitysoikeudet sekoittivat normaalin käytännön hiippakunnissa. Näin aiheutuneita eturistiriitoja päädyttiin ratkomaan Rotassa. Tässä kuten muissakin luvuissa lukija ilahtuu selityksistä ja kirjallisuusviitteistä, joita Salonen tarjoaa vaikeissa kohdissa.

Tutkimuksen oivaltavin osa on määrällinen analyysi. Analyysin perustana on Vatikaanin arkiston *Manualia Actorum* -sarja, jonka volyymit sisältävät päiväkirjatyyppisessä järjestyksessä lyhyet merkinnät siitä, mitä kunakin oikeuden käsittelevänä kussakin käynnissä olevassa Rota-prosessissa tapahtui. Näiden määrämuitoisten merkintöjen perusteella on mahdollista seurata prosesseja alusta loppuun, joskin itse prosessiasiakirjat sekä langetetut tuomiot puuttuvat. Salonen on valinnut ajallisen muutoksen havainnoimiseksi neljä tarkasteluvuotta 20 vuoden välein vuodesta 1466 vuoteen 1526. Lisäksi on otettu mukaan yhden Rota-tuomarin koko virkakauden prosessit kokonaisuuden saamiseksi pitkältä aikaväliltä. Aikarajauksen alkupää on vaillinaisen aineiston määrittäjä. Loppurajaus eli 1530-luku, jolloin reformaatio alkoi vaikuttaa pohjoisen kristikunnan Rota-tapausten määrään, on myös ymmärrettävä, joskin rajaus tulee ikään kuin tutkimusasetelman ulkopuolelta.

Mullistava havainto on, että tutkimusaineiston perusteella vain vajaasta kolmanneksesta Rotan re-

1. Kirsi Salonen, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527*. Suomalaisen tiedeakatemia toimituksia 313. Suomen tiedeakatemia 2001.

kistereihin kirjatuista oikeusjutuista on se vähimmäismäärä merkintöjä, joka on minimiedellytys jutun loppuun saattamiseksi kanonisen lain mukaan. Kaksi kolmannesta tapauksista keskeytettiin. Tutkimuksen keskeiseksi haasteeksi muodostuu selittää, miksi näin tehtiin.

Arvioitaessa kiistatapausten oikeudellista taustaa ja tutkimalla tunnettuja Rota-juttuja näyttää siltä, että Rota-prosesseja aloitettiin, jotta vastapuoli olisi saatu peloteltua sovintoratkaisuun. Jos pelottele onnistui, prosessia ei tarvinnut jatkaa. Keskeyttämiseen päädyttiin myös silloin, kun riitelijä huomasi, ettei saavuttanut toivomaansa tulosta. Yleistä käsitystä Rotasta on siis tarkistettava: Rota oli osittain päätyneet kanonisen oikeuden kiemurat tuntevien riitelijöiden välillä kappaleeksi, jota käytettiin omien intressien ajamiseen. Salonen osoittaa myös, että Rota ei kyennyt ratkaisemaan riitoja, mikäli paikalliset kirkolliset tai maalliset vallanpitäjät asettuivat vastarintaan.

Toisaalta Rotassa riidelleiden henkilöiden identifiointi paljastaa, että Rota ei ollut pelkästään paviin kuurian ahneiden virkojenmettäjästen keinottelukoneisto. Ensinnäkin virkoja kenties vain rahan vuoksi tavoittelevien ulkomaalaisten riitelijöiden osuus tutkituissa prosesseissa on pieni, ja toisekseen oikeutta käytiin yhtäläillä myös selaisista viroista, joihin liittyi sielunhoidollinen velvoite ja jotka eivät siksi voineet kiinnostaa pelkkiä virkojenhaalijoita.

Salosen argumentointia on helppo seurata, mikä johtuu tutkimuksen harkitusta rakenteesta sekä selvästä ja konstailemattomasta suomesta. Paikoitellen tosin kielentarkastus olisi voinut päätyä hieman viimeistellympään muotoiluun. Lipsahduksia on myös latinankielisissä erikoistermeissä ja alkuperäislähteiden lainauksissa. Tämä ei kuitenkaan heikennä teks-

tin helposti lähestyttävää yleisvaihtelmaa.

Mieltä jää askarruttamaan kirjan kohdeyleisö: suomalaiselle lukijalle kirjoitetussa teoksessa on kääntämättömiä latinankielisiä lainauksia alkuperäislähteistä. Alkukieliset lainaukset ovat toki arvokkaita alan tutkijoille, mutta heitä on Suomessa kovin vähän. Oletan, että Salonen aikoo julkaista keskeiset tulokset myös englanniksi, jotta tämä merkittävä tutkimus tulee myös kansainvälisen tutkijayhteisön saataville.

– TIMO KORAKANGAS

Yli syntymän ja kuoleman rajojen – miten keskiajan ihmisen elämä muodostui?

Roberta Gilchrist: Medieval Life. Archaeology and the Life Course. The Boydell Press 2012. 336 s.

Arkeologisessa kirjallisuudessa kiinnostus on kohdistunut usein ennen kaikkea arkeologiseen aineistoon, jolloin elämän löytäminen aineiston takaa jää odottamaan tulevia tutkijoita. *Medieval Life* -kirjassaan Roberta Gilchrist tuo tällä kertaa elämän kuvaamisen päällimmäiseksi tarkoitukseksi ja käyttää arkeologiaa välineenä käsitellessään keskiajan ihmisen elinkaarta: elämän kulkua kehdestä hautaan, mutta myös aikaan ennen syntymää ja kuoleman jälkeen. Lähestymistapana ihmisen elämän hahmottaminen sosiaalisen ympäristön luomana, koko ihmisiän mittaisena kokonaisuutena ei ole ollut historian tutkimuksessa

vieras, mutta arkeologiassa se on toistaiseksi jäänyt vähäiselle huomiolle. Gilchrist keskittyy tavallisen ihmisen elämän eri vaiheisiin luoden yleiskuvaa yhteisön käsityksistä niistä ja niiden käytännön toteuttamisesta.

Medieval Life on yleisesitys keskiajan ihmisen maailmasta arkeologian lähtökohdista, toki myös historian lähteet huomioon ottaen. Aineistona ja vertailukohtana toimivat myös keskiaikaiset kuvalliset lähteet, kuten kirjojen kuvitus ja kirkkomaalaukset. Aineisto on valtaosin Englannista, ja kirja toimiikin ennen kaikkea (myöhäis) keskiajan englantilaisen arjen kuvaajana. Gilchrist kuitenkin ottaa mukaan joitakin esimerkkejä muualta Euroopasta, lähinnä Ranskasta ja Pohjoismaista. Katolisen kirkon vaikutus ihmisten toimintaan ja käsityksiin oli keskiajalla suuri ja muodosti eurooppalaisen yhtenäiskulttuurin, vaikka paikallisia erojakin oli.

Kirjan tarkoitus on kuvata keskiajan arkea ihmisen elinkaaren kautta, mutta kirjan luvut jakautuvat teemoittain eikä ikäkausittain. Gilchrist käsittelee aihetta ruumiin, kotitalouden, kirkon ja hautausmaan sekä lopuksi vielä ihmisten ja esineiden välisten suhteiden pohjalta. Kirjassa on selkeästi konkreettinen arkeologinen lähestymistapa, jolloin esineet, tekstiilit, rakennusten jäännökset, hautaukset ja osteologinen analyysi ovat tulkintojen lähtökohkia, ja ihmisen elämää lähestytään lomittaen erilaisia arkeologisia teemoja.

Esimerkiksi osteologinen analyysi liittyy väistämättä kiinteästi hautauksiin, mutta Gilchrist lähestyy hautauksia kahdella tavalla. Hän näkee osteologisen analyysin elävien näkökulmasta ja liittää sen ennemmin osaksi ruumiillisuutta kuin hautausta – vaikka analyysin kohteet löytyvätkin hautausmaalta. Varsinaisen hautausten analysoinnin hän taas liittää osaksi kirkollista elämää ja yhteisöllistä riit-

tiä. Arkeologiselta kannalta kuoleman jälkeisen elämän ja hautaussten analysointi ei ole kovin poikkeuksellista, mutta sen liittäminen osaksi keskiajan ihmisen elämäntaakkaa on uutta. Gilchrist osoittaa kuitenkin selvästi kuolleiden ja kuoleman merkityksen keskiajan elämän osana samoin kuin vielä syntymättömien lastenkin. Keskiajan elämän käsittäminen syntyä ja kuolemaa laajempaan tuntuu luonnolliselta, jos aikaa lähesytään sen omasta näkökulmasta: katolisen kirkon oppien valossa.

Kulttuuriset tekijät määrittävät myös ikäkaudet. Rituaalit ja riitit rytmittävät ihmisten elämää ja siirtävät heitä eri ikäluokasta toiseen, kuten Gilchrist heti alussa muistuttaa. Monet riitit ovat edelleen merkityksellisiä. Vaikka kasteen merkitys uskonnollisessa mielessä ei ole enää yhtä tärkeä kuin keskiajalla, tai vielä jokunen vuosikymmen sitten, useimmat vanhemmat haluavat järjestää lapselleen kastetilaisuuden tai nimiäiset. Gilchrist painottaa myös iän kokemisen kulttuurisidonnaisuutta. Kulttuuri määrittää, mitä asioita yhdistetään lapsuuteen, vanhenemiseen ja vanhuuteen. Tämä heijastui ja heijastuu nykyäänkin materiaalisena kulttuuriin, kuten vaatetukseen.

Usein Gilchrist aloittaa aiheen käsittelyn yleisesti tiedossa olevilla käsityksillä keskiaikaisesta elämästä ja toiminnasta. Niinpä hän tuo esiin tämänhetkisiä oletuksia keskiajan ihmisten ajatusmaailmasta ja käyttää arkeologista aineistoa tukemaan, täydentämään ja myös haastamaan vanhoja ajatusmalleja. Esimerkkinä hän esittää muun muassa ajatuksen siitä, ettei keskiajan ihminen arvostanut vanhoja esineitä. Gilchrist kuitenkin toteaa, että perheissä saattoi olla vanhemmilla lapsille siirtyneitä, merkityksellisiä esineitä. Perinteiden ja riitien merkityksen nostaminen esiin tuo ajatuksen lähemmäs tätä päivää ja tekee ymmärrettäväksi sinänsä arkisten esineiden, kuten

koristeellisen kannun pitkän käytön.

Kirjan nimen mukaisesti Gilchrist pyrkii yhdistämään arkeologian keskiajan ihmisten toimintaan ja käsityksiin elämästä. Laaja kokonaisnaisuus kuitenkin asettaa haasteita ja paikoin näkee, että tutkimustietoa tarvittaisiin lisää tarkemman kokonaiskuvan luomiseksi. Gilchrist pystyy kuitenkin luomaan varsin tasapainoisen kokonaisuuden historiaa ja arkeologiaa, uutta ja vanhaa, kysymyksiä ja vastauksia.

Gilchristin *Medieval Life* on useammallakin tapaa uudenlaista arkeologista tutkimustraditiota. Elämäntaakajattelun lisäksi Gilchrist on ottanut kirjassaan keskiajan yhteisön osana käsittelyyn niin miehet ja naiset, lapset ja vanhukset kuin syntymättömät ja kuolleet. Gilchrist on aiemmin käsitellyt kirjoituksissaan sukupuolta ja ruumiillisuutta useasti, mutta nyt eri ryhmät ovat luonteva osa kokonaisuutta. Aiemmin gender-arkeologisessa kirjallisuudessa on useimmiten korostetusti tuotu esiin näkymätöntä naista tai toisinaan näkymättömiä ikäryhmiä – ja silloinkin yleensä vain toisesta sukupuolesta. Ehkä voi sanoa, että sukupuolineutraalius on tullut myös arkeologiaan, molempien sukupuolten yhtäläinen käsittely on luontevaa ja itsestään selvää. Ikäkausien, etenkin vanhuuden, huomioon ottaminen arkeologiasa on niin ikään ollut vähäistä ja kirjan teoriaosuus taustoittaa pääasiassa uudempaa teoreettista lähestymistapaa, ikäkausijattelun erilaisia teemoja. Lopputuloksena naisille, lapsille tai vanhuksille ei tarvitse osoittaa kirjassa omaa lukuun, vaan kaikki kulkevat ansiokkaasti mukana läpi kirjan.

– TUUJA VÄISÄNEN

Uusi perusteos Viron keskiajasta

Anti Selart (toim.): Eesti ajalugu II, Eesti keskaeg. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut 2012. 456 s.

Jo viime vuonna ilmestyi Virossa *Eesti ajalugu* -sarjan osana kokonaan virolaisin voimin toteutettu Viron tai oikeammin pohjoisen Liivinmaan alueen keskiajan historia, jonka tehtävä on emäsarjan tavoin päivittää virolaisen kansallisen identiteetin kannalta merkittävän menneisyyden jakson tuntemus 2000-luvun tasolle. Teos on Tarton yliopiston Historian ja arkeologian laitoksen, Tallinnan yliopiston keskiajan tutkimuskeskuksen sekä Tallinnan kaupunginarkiston ja Viron historiallisen museon tutkijoiden yhteistyötä ja sen on toimittanut Tarton yliopiston keskiajan professori Anti Selart. Kirjoittajaryhmä on virolaisittain ja kansainvälisesti nimekäs, joten teokelta on lupa odottaa paitsi uusimpaan tutkimukseen perustuvaa yhteenvetoa Viron ja Liivinmaan keskiajasta, myös tuoretta näkökulmaa alueen keskiaikaisen menneisyyden tulkintaan ja keskiajaksi kutsutun aikakauden merkitykseen Viron ja virolaisten kansallisessa historiakuvasa.

Vaikka teos on kansallisista lähtökohdista toteutetun historiasarjan osa, se täyttää molemmat odotukset. Kirjan tapa käsitellä virolaisen kansallisen identiteetin ja historiakuvan vanhoja kohtalonkysymyksiä, kuten 1200-luvun alun ”vapaustaistelua”, vuoden 1343 Yrjön yön kapinan luonnetta ja talonpoikien asemaa, aiheutti Virossa tämän vuoden alussa pääosin median lähtökohdistaan nostattaman kohun, jonka seurauksena teos myytiin monista kaupoista loppuun. Koska monet valloitusta

ja vuoden 1343 talonpoikaiskapinaa koskevat käsitykset olivat virolaisten historiantutkijoiden piirissä todellisuudessa muuttuneet ja saaneet syvyyttä jo 1960-luvulta alkaen prosessissa, kirja toi perimmäältään julki vain sen, mitä näistä Viron keskiajan ilmiöistä on pitkään kansainvälisesti ja virolaisten tutkijoiden piirissä ajateltu ja mikä kansallisia historiakuvia hyödyntäneet media Suomenkin ilta-päivälehdistä ja internetin kommenttipalstojen populistisista historiäkäsityksistä tutuin tavoin päätti kyseenalaistaa. Keskiajan-tutkimuksen kannalta tulos oli kuitenkin kiitettävä; kirja löysi nopeasti suuren joukon lukijoita, joiden tiedot Viron keskiajasta perustuivat vanhentuneisiin käsityksiin ja joista moni otti teoksen ensihämmennyksen jälkeen vastaan aidosti kiinnostuneena.

Kirjan näkökulma Viron alueen keskiaikaiseen menneisyyteen ja siinä jo 1800-luvulta lähtien merkittävinä pidettyihin ilmiöihin; 1200-luvun valloitukseen, keskiajan Liivinmaan poliittiseen ja oikeudelliseen valtarakenteeseen, maanomistukseen, kaupunkien ja maaseudun suhteeseen, etnisteetteihin, sekä kaupunkien, kirkon ja rahvaan kulttuuriin ja niiden vuorovaikutukseen on systemaattinen ja muodostuu eri kirjoittajien tai kahdesta viiteen kirjoittajan ryhmän tuottamista selkeistä luovutteisista kokonaisuuksista. Luvut on edelleen ryhmitelty neljäksi laajemmaksi jaksoksi, joista ensimmäisen teemanä on keskiajan Liivinmaan valta- ja yhteiskuntarakenteen synty, toisen Liivinmaan poliittinen ja oikeudellinen rakenne, kolmannen alueen poliittisten mahtien ja toimijoiden historia, neljännen talous ja väestö ja viidennen kulttuurimuodot. Teoksen erinomainen johdanto sisältää katsauksen Viron ja Liivinmaan keskiajan historian tutkimuksen ja tutkimuskäsitysten historiaan, säilyneen lähdemateriaalin luontee-

seen ja pääasiallisiin painopisteisiin. Se avaa myös lukijalle tärkeimmät Viron ja Liivinmaan keskiajan historian määrittelyyn liittyvät käsitteet.

Teoksen ilmeisen mietityn rakenteen takia uusi *Eesti keskaeg* onkin pikemmin Viron keskiajasta kiinnostuneelle lukijalle suunnattu käsikirja kuin varsinainen kansallinen keskiajan historian yleisesitys, ja sen avulla on helppo muodostaa käsitys paitsi siitä, mistä tietyssä Viron keskiaikaan liittyvässä ilmiössä, kuten valloituksessa, rahanlyöntioikeudessa, reformaatioissa, naisten yhteiskunnallisessa ja yhteisöllisessä asemassa, vasallikorporaatioissa tai kaupunkien ja maaseudun arjen kulttuurin eri muodoissa oli kyse, myös siitä, mikä niitä koskeva kanta tutkijoiden keskuudessa nykyään on. Teoksen lopussa olevan luvuttaisen kirjallisuusluettelon silmäily paljastaa, että huomattava osa käytetystä Viron ja Liivinmaan alueen keskiajan tutkimuksesta on julkaistu vuosina 1991–2011 ja vanhemmista tutkimuksista mukaan on kelpuutettu vain tärkeimmät klassikot. Kirjallisuusluettelo kertoo myös virolaisen Viron alueen keskiajan tutkimuksen jatkumosta; joidenkin tutkijoiden tuotanto ulottuu johdonmukaisina teematisina kokonaisuuksina neuvostoajalta 2010-luvulle saakka.

Teoksen kuvitus noudattelee taitollisine ratkaisuihin ja lyhyine kuvateksteineen perinteistä teos-sarjan linjaa. Vaikka informaatio on usein äärimmilleen pelkistettyä, kuvat välittävät monipuolista tietoa Viron rikkaasta arkeologisesta esinemaailmasta ja tarjoavat yllätyksiä, kuten Tarton piispanpöydän alaisuudessa olleen Sangasten ja sen naapurina olleen Urvasten pitäjien rajalla Võrumaalla sijaitsevan myöhäiskeskiaikaisen, kaiverretun rajakiven, jota on mielenkiintoista verrata Suomen pitäjän- ja kylänrajojen merkkijärjestelmiin. Myös teoksen erinomaisten karttojen

tarjoamaa informaatiota olisi moni paikoin voinut avata enemmän. Perimmäiltään teoksen ulkoasu on kuitenkin selkeä ja monet tiedot löytyvät siitä helposti joko sisällysluetteloa, kirjaa tai henkilö- ja paikannimihakemistoa selaamalla. Kirjan liitteenä on Liivinmaan hiippakuntien piispojen ja Saksalaisen ritarikunnan Liivinmaan maamestareiden luettelo sekä lyhyt taulukko painoyksiköistä.

Varsinaisia puutteita teoksesta on vaikea löytää, ellei sellaisena pidä joidenkin alalukujen ehkä liiankin ytimekäästä ilmaisua, joka johtunee pikemmin annetun tilan rajoista kuin kirjoittajien haluttomuudesta avata asiaa enemmän. Viron valtion alueen osaksi vasta 1900-luvulla tullut Setumaa on rajattu jo teoksen alussa sen ulkopuolelle osana Pihkovan vaikutus-alueetta. Suomalaisissa keskiajan yleisesityksissä ja tutkimuksissa nykyisin miltei täysin ohitettu poliittisen kehityksen ja toimijoiden tarkastelu on asiaankuuluvalla tasolla, joskin Ruotsin keskusmahdin eri edustajien ja Kalmarin unionin aikaisten toimijoiden monin eri tavoin dokumentoidut pyrkimykset Suomenlahden etelärannalla voisivat nousta esiin selkeämmin omana kokonaisuutenaan. Nyt Viron keskiajan poliittinen konteksti jäsentyy Liivinmaan ja kaupunkien Hansan kautta kohti Keski-Eurooppaa, kun taas Ruotsin, Tanskan ja Kalmarin unionivaltakuntien mahdin ja talouden myöhäiskeskiaikaiset verkostot Suomenlahdella ja pohjoisella Itämerellä jäävät hie-maan piiloon.

Yhteenvetona uudesta Viron keskiajasta on todettava että yhdentoista asiantuntevan kirjoittajan muodostama ryhmä on onnistunut luomaan sisällöltään ja käytettävyydeltään erinomaisen teoksen, jonka avulla lukija saa hyvät perustiedot alueen keskiajan ilmiöistä siten kuin ne 2000-luvulla tutkimuksessa ymmärretään. Mitä keskiajan kansalliseen ja laajem-

paan tulkintaan tulee, kirjan päättävä yhteenvedo olisi voinut olla laajempi ja luoda nimensä mukaisen katsauksen (*Tagasivaade*) johdannon teemoihin pohtimalla vieläkin avoimemmin paitsi erilaisten kansallisten, etnisten ja poliittisten identiteettien merkitystä Viron ja Liivinmaan keskiajan tulkinnalle, myös uusgotiikan ja medievalismin kaltaisten virtausten vaikutusta alueen keskiaikaisesta menneisyydestä eri aikoina luoduille merkityksille. Kuten yhteenvedossa todetaan, ensimmäiset merkit Tallinnan raatihuoneen kaltaisten rakennusten palauttamisesta kuviteltuun keskiaikaiseen asuunsa ovat Virostakin jo 1800-luvulta, kun taas huomattava osa Tallinnan vanhankaupungin nykyisestä ”keskiaikaisesta” asusta perustuu neuvostoaikana 1960- ja 1980-luvuilla toteutettuihin ratkaisuihin, jotka ovat 1990-luvun lopulta lähtien tarjonneet näyttämön medievalistiselle ”keskiajan arjen” tapahtumatelalle, joka on sitten miltei tukahduttanut alleen kaikki muut ajalliset kerrokset.

Luettavuuden, käsikirjamaisuuden, systemaattisuuden ja ajantasaisuuden ohella teoksen ilmeisimpiä ansioita kuitenkin on, että keskiajan käsitteellinen moniulotteisuus on siinä auki kirjoitettuna läsnä ja kirja houkuttelee tarkastelemaan Viron keskiajan historiaa myös keskiaikaan kohdistuneiden käsitysten jatkumona. Kuten teos ja sen vastaanotto Virossa osoittaa, keskiaika on Viron kansallistalvion ja sen alueen asukkaiden historiassa politiikasta, etnisiteetistä ja yhteiskuntajärjestelmästä riippumatta ollut 1800-luvulta lähtien läsnä oleva identiteetin palanen ja voima, jonka kanssa jokaisen virolaisen nykyisyyden on muodostettava oma suhteensa aivan toisella tapaa kuin Suomessa.

— TAPIO SALMINEN

Keskiajan Turun rakennusvaiheet hahmottuvat arkeologian avulla

Liisa Seppänen: Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erityistarkastelussa Åbo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto. Turun yliopisto, 2012. 1024 sivua, Liitteet I–V. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5231-1>.

Liisa Seppäsen väitöskirja on ensimmäinen keskiaikaisen Turun kaupungin rakentamiskulttuuria kokonaisuutena käsittelevä tutkimus, joka perustuu pääasiassa modernein kaivausmenetelmin tutkittuun ja ajoitettuun arkeologiseen lähdeaineistoon. Tutkimuksessa analysoidaan, tulkitaan ja ajoitetaan Åbo Akademin päärakennuksen tontin vuonna 1998 kaivettu aineisto keskittyen rakenteisiin ja rakennuksiin. Primaariaineistoa vertaillaan systemaattisesti muihin Turun arkeologisiin aineistoihin, ja etsitään laajasti esimerkkejä ja vastineita muun muassa muualta pohjolaista, Itämeren piiristä ja esimerkiksi Novgorodista. Lisäksi Seppänen on käyttänyt laajasti sekä kansatieteellistä vertailuaineistoa että kirjallista lähdeaineistoa vanhoja karttoja unohtamatta. Näin tekijä luo konkreettisen ja luotettavan perustan tutkimukselleen, jossa otsikon mukaisesti tulkitsee kaupungin rakentamisesta ja kaupunkikuvasta tapahtuneita muutoksia.

Tutkimuksen pääpaino on yksityisessä rakentamisessa, minkä olisi vastaväittäjä professori Andres

Tvaurinkin mukaan voinut ilmaista työn otsikossa, mutta kuten Seppänen väitöstilaisuudessa puolustautui, arkeologisen aineiston pohjalta rakennuksen yksityistä tai julkista luonnetta on vaikea määrittää, joten tiukkaan luokitteluun tässä suhteessa olisi ollut vaikea ryhtyä. Pääosa primaariaineistosta edustaa puurakentamista, mutta työssä on perustellusti käsitelty myös kaupungin muurattua rakennuskantaa; kaivauksissa alueelta löytyi keskiaikaisen tiilirakennuksen jäännös.

Väitöskirjaksi työ on poikkeuksellisen pitkä, yli tuhat sivua. Pituutta lisäävä primaariaineistoa käsittelevä luku 3, joka käsittää 485 sivua ja joka tavallisesti kuuluisi suurelta osin kaivauskertomukseen, on kuitenkin ollut perusteltua sisällyttää työhön. Toinen vaihtoehto olisi ollut sijoittaa lähdeaineisto liitteisiin, mutta työn tasapainon kannalta se ei olisi ollut paras ratkaisu.

Tutkimus- ja ajoitusmenetelmiä käsittelevässä toisessa luvussa Seppänen selvittää aluksi stratigrafisen yksikkökaivausmenetelmän kehitystä Suomessa ja muualla sekä paneutuu kriittisesti menetelmän käytön periaatteisiin. Menetelmässä kulttuurikerrokset eli ihmistoiminnan seurauksena syntyneet maakerrokset ja rakenteet tutkitaan ja dokumentoidaan yksiköiksi määritettyinä kokonaisuuksina. Niiden perusteella muodostetaan kaivauskohteen suhteellinen kronologia, joka ajoitetaan löytöjen ja luonnontieteellisten ajoitusmenetelmien avulla. Menetelmähistoriaa käsitellessään kirjoittaja nostaa esille tiukan stratigrafisen ajattelun kehittymisen kontekstuaaliseksi, vahvasti tulkinnasta riippuvaiseksi kaivausmenetelmäksi. Siinä toiminta tai tapahtuma, jonka seurauksena kulttuurikerros on muodostunut, on yksikön/kontekstin päämääre. Kun tulkinta muodostaa keskeisen osan dokumentointia, herää luonnollisesti

kysymys menetelmän objektiivisuudesta. Tätä Seppänen pohtii työssään monipuolisesti tähden täen dokumentaation tärkeyttä ja erityisesti tulkintojen perustelujen kirjaamista. Tosin käsitys stratigrafisen ajattelun valjastamisesta aluksi ainoastaan esinetutkimuksen palvelukseen, tuntuu kontekstuaaliseen ajatteluun kasvaneelle jokseenkin vieraalta. Menetelmän soveltamisessa tämä on kuitenkin saattanut olla eräänlainen luonnollinen kehityskulku ja vasta nyt, kontekstuaalisen lähestymistavan kautta, on päästy, tai ollaan pääsemässä, kokonaisvaltaisempaan ja samalla tieteellisesti antoisampaan kaivausmenetelmän soveltamiseen.

Toisen luvun lopuksi Seppänen paneutuu ajoitusmenetelmiin tuoden konkreettisesti ja kriittisesti esiin, kuinka pelkkien esinelöytöjen perusteella jäähdään hyvin suurpiirteisiin ajoituksiin ja kuinka tärkeä rooli luonnontieteellisillä ajoitusmenetelmillä, toistaiseksi lähinnä dendrokronologialla eli puun vuosilustojen analysointiin perustuvalla menetelmällä, kaupunkiarkeologiassa on. Oli kuitenkin mielenkiintoista havaita, että kahdessa eri ajoituslaboratoriossa saatettiin saman näyte ajoittaa eri tavoin. Seppänen arvelee tämän johtuneen siitä, että toisen laboratorion käytössä ei ollut kattavaa referenssisarjaa Lounais-Suomesta. Tutkimuksessa onnistuttiin ajoittamaan kaikkiaan 48 rakennetta sadasta, joten kyseessä on tähän mennessä laajin dendrokronologisiin ajoitus-tuloksiin perustuva arkeologinen tutkimus Suomessa.

Primaariaineiston käsittelyn jälkeen Seppänen siirtyy käymään järjestelmällistä vuoropuhelua aikaisemman tutkimuksen kanssa (Luku 4). Kirjoittaja etenee rakennusten perustustavoista kattorakenteisiin käsitellen käyttöön tulleita innovaatioita ja tarkastellen rakennusten eri elementtien, kuten tulisijojen, eri tyyppisiä ja ni-

den kehitystä. Voitaneen sanoa, että mitä ylempäs rakennusta edetään, sitä vähäisemmäksi arkeologinen todistusaineisto käy. Seppänen onnistuu kuitenkin saamaan siitä paljon irti runsaan vertailuaineiston ja kansatieteellisen materiaalin avulla. Muurattuja rakennuksia käsitellessään tekijä havainnollistaa niiden sijaintia ja määrää kartalla (s. 661), josta jostain syystä puuttuvat raatihuoneen ympäristön 1980-luvulla julkaistut, todennäköisesti keskiajalla muuratut kivikellarit.¹ Kari Uotilan mukaan yksi niistä on tulisijan perusteella jo alkujaan voinut toimia asuinkäytössä, mahdollisesti kirkkoherran papilana ja on melko todennäköistä, että muita kellareita (6 kpl) olisi yhdistetty ja laajennettu kivitaloiksi ennen 1600-lukua,² joten niiden merkitseminen karttaan olisi ollut perusteltua. Luvussa käsitellään myös vesi- ja jätehuoltoon liittyviä todisteita, joista rakenteeltaan hyvin samanlaisten kaivojen ja latrinien eli nykytermein ilmaistuna jätekuilujen erottaminen toisistaan on yksi mielenkiintoisista kysymyksistä. Ratkaisuksi tekijä ehdottaa muun muassa maaperäanalyysijä, joiden perusteella selvitetäisiin, onko pohjavettä ylipäätään ollut kaivoihin saatavilla. Tonttien koko ja rakennusten sijainti tonteilla jäävät tähänastisten pienialaisten kaivausten vuoksi melko tulkinnanvaraisiksi, minkä tekijä myös hyvin tiedostaa.

Kaupungin syntyä käsitellessään Seppänen lähtee siitä, että Turku perustettiin 1300-luvun alussa. Hän on siis samoilla linjoilla Varhainen Turku -tutkimushankkeen tulkintojen kanssa.³ Vanhan Suurto-

rin ja Aboa Vetus & Ars Nova -muuseon 1200-luvun loppupuolelle ajoittuva arkeologinen aineisto viittaisi hänen mukaansa muunlaiseen kuin talonpoikaiseen asutukseen, mahdollisesti kruunun hallinnolliseen tukikohtaan. Tässä yhteydessä kirjoittaja olisi voinut pohtia myös joksikuulle perustetun linnan merkitystä tapahtumien kullussa.

Luvussa 5 esitetyn synteysin mukaan 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla kaupungin rakennukset ovat olleet pääasiassa sisäänlämpiäviä, yksihuoneisia hirsitupia, jotka tehtiin veistämättömistä hirsistä pääasiassa nurkkasalvostekniikalla. Seinähirsien veistämistä on todisteita vasta 1400-luvun alusta lähtien, mutta kirjoittajan erinomainen huomio on, että multapenkkiirakenteen käyttö sekä mahdollinen tieto pyöröhirren paremmasta kosteudenkestosta on voinut vaikuttaa siihen, että rakennusten alimmat hirret, joita yleensä kaivauksissa löydetään, on tarkoituksella jätetty piiluaamatta. Kadut olivat vielä maapäällysteisiä, mutta jo tässä vaiheessa niiden yllä- ja puhtaanapitoon kiinnitettiin huomiota.

1300-luvun toinen puolisko on ollut kaupungin voimakkaan kasvun aikaa. Tuolloin asutettiin myös Mätäjärven kortteli, jonka luoteisosassa työn primaaritutkimusalue sijaitsi. Kaupunkia olisi suunniteltu Vanhalta Suurtorilta säteittäisesti lähtevän katuverkoston avulla viimeistään tuolloin, mutta mahdollisesti jo kaupungin perustamisesta lähtien. Samaan aikaan muualla Euroopassa musta surma niitti väkeä ja lamaannutti kaupunkirakentamista. Kaupunkikuvassa muuratut rakennukset eivät syrjäyttäneet puurakennuksia, joiden rakentamistavat monipuolistuivat ja kehittyivät 1400-luvun aikana.

Tuolla Teoksessa Marita Söderström (toim.) Varhainen Turku. Turun museokeskus 2010, 9–29.

¹ Kirjoittaja ei ole tutustunut tähän tutkimukseen, mutta on lukenut teoksen.

1. Kari Uotila 1988, Holvatut kellarit – osa Turun Suurtorin keskiaikaa. ABOA 50/1986, 51–63.

2. Uotila 1988, 51–63.

3. Ks. esim. Aki Pihlman, Turun kaupungin muodostuminen ja kaupunkiasutuksen laajeneminen 1300-lu-

Käyttöön tulivat muun muassa parituvat, kaksinkertaiset rossilattiat ja kivijalat. Katujen kiveäminen alkoi viimeistään vuoden 1429 palon jälkeen, mikä on huomattavasti varhaisemmin kuin aikaisemmin ajateltiin. Samaan aikaan kulttuurikerrosten paksuus alkaa kaupungissa pienentyä, ja todisteet käymälöistä, latrineista ja viemäreistä ilmaantuvat arkeologiseen aineistoon. Tutkimuksen mukaan turkulaiset ovat siten huolehtineet kaupunkinsa jätehuollosta ja katujen siisteydestä jo tuolloin, ja mielikuvasta keskiäikaisen kaupungin törkyisyydestä on ennemminkin myytti.

Seppäsen tapa viitata yli kappaleiden saattaa aluksi aiheuttaa hieman hämmennystä, mutta se kenen viitataan käy tekstistä aina ilmi. Pyrkimys läpinäkyvyyteen tulee esiin siinä, että tulkintaa tehdessään kirjoittaja viittaa aina primaariaineiston sisältävään lukuun tai perusteena oleviin yksiköihin. Rakentamiseen liittyviä termejä, esimerkiksi palhoamista ja karpua, ei ensi kertaa mainittaessa tavallisesti tarkemmin selitetä, mutta ne tulevat lukijalle selväksi viimeistään luvussa 4 sekä runsaan, enimmäkseen kirjoittajan itsensä tekemien havainnollisten piirrosten ja karttojen avulla. Mikäli tutkimuksesta työstetään suurelle yleisölle suunnattu kirja, siihen olisi hyvä liittää rakentamissanasto.

Liisa Seppäsen perusteellinen väitöskirja on mainio esimerkki siitä, mitä arkeologia voi antaa suomalaiselle keskiajan tutkimukselle. Työ toimii sekä lähdejulkaisuna että monipuolisena kaupunkirakentamisen analyysinä, joka osaltaan muokkaa käsitystämme siitä, miltä keskiäikainen kaupunki pohjolassa näytti. Toivottavaa olisikin, että tekijä pääsisi tuomaan tutkimustuloksensa julki painetun kirjan muodossa, myös kansainvälisesti, sillä kiinnostusta varmasti on.

– TANJA RATILAINEN

Monitieteisesti perinteisestä kirkko-historiallisesta teemasta

Marika Räsänen, Reima Välimäki & Marjo Kaartinen (toim.): Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa. Turun historiallinen yhdistys 2012. 267 s.

Turun tuomiokirkko ja siihen liittyvät toiminta on ollut 1800-luvulta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle tutkimusaihe, johon kirkkohistorioitsijat ovat mielellään tarttuneet. Heistä mainittakoon tässä Kauko Pirinen, Simo Heininen ja Jukka Paarma, jotka ovat tutkineet useista näkökulmista Turun tuomiokapitulia ja sen toimintaa sekä kapitulin piirissä vaikuttaneita henkilöitä, kuten Mikael Agricolaa ja Paulus Justenien. Juhani Rinne on julkaissut kirkkoa usealta kannalta tarkastelevan kolmiosaisen teossarjan. C. J. Gardberg, Knut Drake ja Markus Hiekkänen ovat kartoittaneet tuomiokirkon rakennushistorian vaiheita useissa 1980–2000-luvun tutkimuksissaan. Kapitulin taloushistoria on puolestaan kiinnostanut Aarre Läntistä ja Suviaana Seppälää.

Marika Räsänen, Reima Välimäen ja Marjo Kaartisen toimittama *Turun tuomiokirkon suojissa* jakaantuu kolmeen osaan. Niistä ensimmäisen otsikko on ”Kirkon, hallinnon ja talouden kukoistus”. Se sisältää neljä artikkelia, joiden kirjoittajat ovat Tuomas Heikkilä, Ville Walta, Kirsi Salonen ja Suviaana Seppälä. Heikkilä esittää yleiskatsauksen keskiäikaisesta kirjallisesta kulttuurista ja kirjatutunnosta Suomessa ja eritoten Turussa tuomiokirkon suojissa. Hän kuvaa

ja analysoi kirjoituksessaan tekstien laatimista, käyttöä ja säilytystä ja asettaa ne laajempiin yhteyksiin osoittamalla, että Turku ja turkulaiset liittyivät kansainväliseen kirjoitettuun kulttuuriin. Heikkilä tuo myös esille, että tuomiokirkko oli ”suomalaisen” asiakirjahallinnon synty- ja kehityspaikka sekä toimi kirjallisena keskusmuistina. Walta käsittelee artikkelissaan Naantalın birgittalaisluostarissa tapahtunutta asiakirjatuotantoa. Hän kiinnittää huomiota asiakirjojen kieleen, muotoon, tuotantoon ja kirjoituspaikkoihin ja tuo lisäksi esille tekstin takana olevia kirjureita.

Salonen tarkastelee sitä, kuinka kirkollista oikeutta tulkittiin Turussa. Kuten kaikkina aikoina, keskiaikaisilla oppineilla oli kyky hahmottaa oikeussäännöksistä aukkoja, porsaanreikiä ja käyttää niitä hyödykseen. Salonen kuvaa tätä yhden esimerkin, Petrus Benedictin virkanimityskiistan avulla. Seppälä puolestaan tutkii Turun piispan taloudellisen vaurauden perustaa, verotusta. Hän tuo myös esille Kuusiston piispanlinnan ja Piikkiön piispantilat.

Toisen osan otsikko on ”Kaupunkielämän tilat ja rajat”. Riitta Laitinen, Satu Lidman ja Auli Bläuer ovat kirjoittaneet artikkelit tähän jaksoon. Laitisen teema on kaupungista karkottaminen ja karkotetut 1600-luvun Turussa. Hän tarkastelee aiheitaan tapausesimerkkien pohjalta ja tuo pöytäkirja-aineiston avulla esille yhteisön suhtautumisen kerjäläisiin ja irtolaisiin. Laitinen tutkii samalla köyhyyttä ja sen määrittelyä ja asettaa sen osaksi laajempaa eurooppalaista kontekstia. Lidman käsittelee sitä, miten naisen seksuaalisuuteen suhtauduttiin maallisessa oikeudenkäytössä 1600-luvulla. Bläuer tarkastelee poikkiteieteellisessä kirjoituksessaan ihmisten sijaan eläimiä, joiden jäänteitä on löytynyt Turun arkeologisissa kaivauksissa ja joista on myös asiakirjatietoja. Hän esittelee tapausesi-

merkkeinä hevosia, koiria, kissoja ja turkiseläimiä. Artikkelin on myös metodinen opas siihen, kuinka erilaisista lähdeaineistoista voidaan saada tietoa lähdekriittistä tinki-mättä.

Tuija Tuhkanen, Reima Välimäki ja Hannu Salmi ovat kirjoittaneet kolmanteen osaan, jonka otsikko on ”Muistettu, tuhoutunut ja keksitty menneisyys”. Tuhkanen selvittää 1600–1700-luvulta peräisin olleita tuomiokirkon tuhoutuneita saarnatuoleja. Hän kuvaa niiden hankinta- ja valmistusprosessia, lahjoittajia, merkitystä kirkkotilassa ja tuhoutumista. Välimäen ja Salmen kirjoitukset poikkeavat kai-kista muista esitellyistä siinä, että niiden tutkimuksellinen mielenkiinto ei ole menneisydessä itsessään vaan siinä, miten sitä on kuvattu romaaneissa ja elokuvissa. Välimäki valottaa sitä, miten Hilda Huntuvuori (1887–1968) kuvasi varhaiskeskiajan Turkuja ja turkulaisia 1920–1930-luvun nationalistisen historiakäsityksen innoittamana. Salmi puolestaan tarkastelee Turun roolia keskiaikaan ja uuden ajan alkuun sijoitetuissa elokuvissa. Hän pohtii sitä, miten elokuvien syntyäika on vaikuttanut niiden tapaan kuvata Turku esimerkiksi ”keskiaikana”.

Teos Turun tuomiokirkon suo-jissa on mielenkiintoinen uusi näkökulma Turun tuomiokirkon ja siihen oleellisesti liittyvien asioiden tutkimiseen. Teos esittelee 2000-luvun alun tutkimustilanteen ja erityisesti sen, että tuttua tutkimuskohdetta voidaan lähestyä uusien kysymysten välityksellä. Niihin on olemassa myös uusia lähestymis- ja analyysikeinoja, joita aiemmin ei ole ajateltu. Siten teoksen kirjoittajat tuovat paljon uutta tieteiliseen keskusteluun.

– JYRKI KNUUTILA

Irrallaan ja vahvasti paikallaan

Tiina Miettinen: Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun naimen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. Acta Universitatis Tamperensis 1756, Tampereen yliopisto 2012. 310 s.

Tiina Miettinen saavutti laajaa julkisuutta, kun hän väitteli naisten asemasta varhaismodernissa maaseutuyhteisössä. Vain vähän kärjistettynä Miettisen väitöskirja otettiin vastaan sinkkunaisten historia-na, jossa naiset toteuttivat seksuaalisuuttaan vapaina patriarkaalisen yhteiskunnan kahleista. Julki-suus kyseenalaisti naimattomien naisten ankean menneisyyden ja rakensi tilalle ahkerien ja vapaiden naisten valoisan historian.

Itse väitöskirjassa painottuvat monet muut teemat. Miettinen ei korosta nais- tai sukupuolihistoriaa, vaan hän liittää työnsä perhehistoriaan, joka tutkii kotitalouksia, perherakennetta ja perhemuotoja. Kansainvälisessä perhedemografiassa lanseerattiin 1960-luvulla perusolettamus, jossa Suomi asetui läntisen ja itäisen perhemallin rajalle tai osaksi itäistä perhemallia, kuten John Hajnal sen alun perin määrittä. Muun muassa näitä malleja Miettinen problematisoi.

Perhedemografiseen traditioon Miettinen jättää kädenjäljen, jossa on kaksi omaperäistä ja kunnianhimoista piirrettä. Hän tarkastelee Hämeen maaseudun naisia sekä osana perhettä että osana asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. Miettinen kysyy, voivatko perhehistorian käyttämät lähdeaineistot kuvata perheitä ja kotitalouksia luotettavalla tavalla. Vaikka hän ei käytä dekonstruktion käsitettä, tutkimus on sitä. Miettinen tutkii, mistä asiakirjat ammensivat

perheen ja kotitalouden mallin. Toisen omaperäisen linjauksen hän tekee tarkastellessaan perheiden ja kotitalouksien historiaa naimattomien naisten kautta: naimattomat naiset avaavat näkökulman perherakenteisiin. Lisäksi tutkija rakentaa siltaa suurvalta-ajan ja 1700-luvun jälkipuoliskon välille, mikä sekoin on melko harvinaista.

Monet tutkijat ovat selvittäneet taloudellisten, kulttuuristen ja mentaalisten tekijöiden vaikutusta kotitalouteen, mutta tästä Miettinen ottaa etäisyyttä. Hän puretuu perhedemografisen tutkimuksen ytimeen: aineistoihin, joista tutkijat päättävät perheiden ja kotitalouksien kokoa ja rakennetta. Tämä antaisi mahdollisuuden kriittiseen keskusteluun varhaismodernista kotitaloudesta, mutta Miettinen ei juuri suhteuta omaa tutkimustaan aiempaan tutkimukseen. Hän kertoo, ketkä ovat viime aikoina tutkineet naimattomia naisia tai naisia varhaismodernissa yhteiskunnassa, mutta aiemmat käsitykset naimattomista naisista ja perherakenteesta varhaismodernissa yhteiskunnassa jäävät vaille hahmoa. Kun aiempaa tutkimusta ei käytetä tutkimustehtävän määrittämiseen, ”ihanteista irrallaan” olevat naiset jäävät myös keskustelusta irralleen.

Työn vahvuus on lähdekriittisessä. Miettinen ruotii, miten hyvin viranomaisten laatimia 1600- ja 1700-luvun käräjäpöytäkirjoja ja verotuksellisia ja kirkollisia asiakirjoja voi käyttää lähteinä kotitalouksista ja perherakenteista. Hän selvittää niiden luotettavuutta perheiden ja kotitalouden kuvaajina sekä niiden syntyyn liittyviä virkamiesten taustaoletuksia. Toisaalta hän tutkii, millaisia olivat Hauhon ja Tuuloksen alueen perheet ja kotitaloudet ja mikä oli naimattomien naisten asema osana kotitaloutta ja miten se muuttui iän myötä. Naimattomien naisten asema kiinnostaa tutkijaa selvästi: edellä esitettyjen kysymysten lisäksi

si hän tarkastelee avioitumisen lykkääntymistä, aviottomia syntyvyyttä ja naimattomien naisten vaikutusmahdollisuutta itseään koskevissa asioissa. Tämä tuottaa työhön kaksijakoisuutta, mutta keskeisin kaksijakoisuus eli yhtäältä asiakirjat, toisaalta naiset perheissä on johdonmukaisesti sekä työn otsikossa että kysymyksenasettelussa.

Miettinen painottaa myös mikrohistoriaa, josta hän nostaa esiin Carlo Ginzburgin ja Alain Corbinin. Mikrohistoria keskittyy usein poikkeusyksilöihin, joiden avulla pyritään ymmärtämään ajan yhteiskuntaa ja sen ehtoja. Miettisen mukaan joidenkin tutkijoiden ”ainoa todellinen tapa” tutkia historian unohtamia ihmisiä on ”käsittää tutkimuksen kohdehenkilö eräänlaisena aukkona”. Tässä hän viittaa Corbinin tutkimukseen puukengäntekijästä, josta ainoa asiakirjamerkintä on nimi väestörekisterissä. Itse hän on poiminut 1600-luvun tuomiokirjoista aviottoman lapsen synnyttäneet naiset tutkimusaineistokseen, mikä viittaisi ginzburgilaiseen tutkimusotteeseen.

Koska Miettinen lähestyy perhehistoriaa naisten elämäntilanteiden kautta, hänen työtään on pakko pitää naishistoriallisena tutkimuksena, vaikka hän itse tähdentää perhehistoriaa. Naishistoriassa kehitetyt sukupuolen teorit puuttuvat tutkimuskohteen käsitteellistämistä ja tulkinnasta. Kaipaen perusteluja, miksi minkäänlainen gender-teoria ei sovi työväliseksi, vaikka naimattomat naiset on nostettu työn näkökulmaksi.

Historiantutkijat ovat joskus halluttomia kuvaamaan tutkimusmetodejaan. Miettinen toteaa väitöskirjansa olevan mikrohistoriallisia menetelmiä hyödyntävä tutkimus, jossa on vahvana osana genealoginen metodi. Toki genealoginen metodi on ymmärrettävä, mutta tutkimuksen metodeja saisi mielellään reflektoida tarkemmin. Mikä on esimerkiksi niiden suhde perhe-

historiassa yleisiin pitkittäisanalyysiin? Myös sukujen ja perheiden sosiaalisen historian tutkimusta olisi ollut syytä selvittää suhteessa aiempaan tutkimukseen.

Tutkimuksen keskeinen – ja mitava – lähteaineisto koostuu henkikirjoista, seurakunnallisesta väestökirjanpidosta ja tuomiokirjoista. Lisäksi on käytetty muutamia aikalaiskuvia ja perinneaineistoja. Aineisto on tutkimustehtävän kannalta relevanttia. Väestölähteitä on tutkimustehtävän mukaisesti eritelty hyvin. On ansiokasta ja tutkimusaiheen näkökulmasta jopa välttämätöntä, että tutkimuksessa on käytetty konseptituomiokirjoja. Monet naisten kärkekäynnit olivat ilmeisesti viranomaisten näkökulmasta niin vaatimattomia, että niitä ei sisällytetty puhtaaksi kirjoitetuihin tuomiokirjoihin.

Vaikka tutkimus on sujuvasti kirjoitettu, siinä on joitakin puutteita. Useissa taulukoissa ei mainita lähdettä eikä niihin viitata tekstissä. Työssä on luvattoman paljon viitteitä ”yleiseen ajatteluun”, ”vanhoihin käsityksiin” tai ”yksiviivaiseen ajatteluun”, jota ei perustella ainoallakaan viittauksella aiempaan keskusteluun. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta mistään ei käy ilmi, keitä tai mitä vastaan argumentoidaan. Samoin esimerkeillä argumentointi on monin paikoin ongelmallista. Esimerkkien esittämisen sijaan niitä pitäisi analysoida ja tehdä tutkittavat ilmiöt siten ymmärrettäviksi. Tutkimusta kuljettavan metatekstin puute haittaa lukijaa, jolle aineiston sadat henkilöt eivät ole henkilökohtaisesti tuttuja. Myös loppuluvussa olisi kannattanut palata tarkemmin aiemman tutkimuksen kuvaan perheistä, naimattomista naisista ja kotitalouksista ja peilata omia tulkintoja niitä vasten. Työn ansiot olisivat näin tulleet kirkkaammin esiin.

Kauneusvirheistä huolimatta Miettisen väitöskirja tuottaa uutta tietoa sekä naisista että asiakirjois-

ta. Genealogisella otteella tutkija löytää monille yksinäisille naisille suvun ja perheen, joihin ei ole osattu kiinnittää huomiota. Yksinäinen piika voikin olla emännän tai isännän sisar. Asiakirjat voivat kuvata enemmän viranomaiskäsitteitä kuin kotitalouksia. Yksityiskohtainen paneutuminen hämäläiseen maaseutuun antaa ymmärrystä kotitalouteen liittyvistä taloudellisista, kulttuurisista, yhteiskunnallisista ja jopa poliittisista tekijöistä. Miettinen rakentaa kuvaa Hämeen maaseudun naisten elämäntilanteista 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun ja sekä täsmentää että täydentää kuvaa hämäläisistä kotitalouksista ja niiden kokoa säädeleistä tekijöistä. Hän tuntee aineistonsa läpikotaisin ja saattaa sen avulla perhehistorian kenttää uuteen liikkeeseen. Pitkittäinen aineisto ja syvä aineisto-osaaminen osoittavat vahvuutensa.

– PIIRJO MARKKOLA

Haudat lijoen törmässä

Titta Kallio-Seppä, Janne Ikkäheimo & Kirsti Paavola (toim.): Iin Vanhan haminan kirkko ja hautausmaa. Arkeologisia tutkimuksia. Wasa Graphics 2011. 178 s.

Esihistoriallisiin hautoihin kohdistuvilla tarkoilla arkeologisilla tutkimuksilla on Suomessa yli satavuotiset perinteet – tarkoitan sanalla tarkka sitä, että työ tehdään hautojen yksityiskohtia myöten. Varmasti kuuluisin esimerkki on Perniön Yliskylän kalmistosta vuonna 1895 tehty tutkimus.

Historiallisen ajan hautojen tutkimuksen alku on pajon

myöhempi ja palautuu ainakin keskiajan ja uuden ajan alun osalta käytännössä toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Syynä tähän voi uskoa olleen ainakin sen, että historiallisen ajan kaivausten pääkiinnostus on ollut rakennus- ja rakennehistoriassa. Samoin hautojen esineiden ilmeinen väheneminen ja lopulta häviäminen esihistorian ja historiallisen ajan rajalla (mikä tietysti itsessään on antanut perustelun luoda rajan mainittujen jaksojen välille ollen siten ikään kuin itseään selittävä ilmiö) antoi syyn tutkimuksen vähenemiseen aikana, jolloin luonnontieteellisiä menetelmiä ei ollut tai niitä ei ainakaan tunnettu. Syitä yhdistävä piirre voi olla se, etteivät ennen 1980-lukua tutkimuksia tehneet arkeologian ammattilaiset, vaan esimerkiksi rakennustutkijat, arkkitehdit ja historianopettajat.

Viime vuosikymmenten aikana historiallisen ajan hautojen tarkkaan tutkimukseen on alettu kiinnittää ansaittua huomiota. Voi sanoa, että ollaan sellaisen ajan kynnyksellä, jolloin eri hautapaikkojen vertailevia tutkimuksia ja siten laajempia arvioita ja tulkintoja maan historiasta voidaan alkaa tehdä. Erinomaisia edellytyksiä tähän antaa seuraavassa arvioitava kirja. *Iin Vanhan haminan kirkko ja hautausmaa* on usean kirjoittajan artikkeleista muodostuva kokonaisuus, jossa tarkastellaan monipuolisesti paikan arkeologisia kaivauksia, havaintoja ja talteen otetun aineiston analyysia tulkintoineen. Johdannossa kirjan todetaan olevan ”lähinnä laajennettu kaivausraportti”, mutta toki se on enemmänkin, sillä tarkastelu ulotetaan huomattavan laajalle. Kaivauksen lähtökohta olivat kunnallistoiden aiheuttamat koekaivaukset, jotka laajenivat varsinaiseksi kenttäkaivaukseksi hyvinkin sofistikoituine menetelmineen. Kaikki tämä tehtiin kesällä 2009. On perusteltua nostaa hattua sille, että julkaisu on olemassa jo vuonna 2011.

Luvussa arkeologisten hautakäytävien historiasta käydään lyhyesti läpi monia kiinnostavia kohteita, mutta valitettavasti kovin vahvasti 2000-luvulla pysyen – nuoria sukupolvia tuntuu yhä vähemmän kiinnostavan asioiden syvät taustat. Tämän jälkeen siirrytään seudun historiallisten vaiheiden käsittelyyn ja otetaan hyvin huomioon Perämeren rannikon olennaiset piirteet. Olisi kuitenkin ollut hyvä, että niin sanotun Pähkinäsaaren rauhan rajalinjausta käsiteltäessä olisi otettu huomioon Gallénin ja Lindin varsin uskottava tulkinta, jossa nykyisen valtioraja-ajattelun tilalle on tuotu paremmin vanhempien aikojen olosuhteisiin soveltuva yhteismaatulkinna. Mutta onhan se niinkin kaukaa muinaisuuden ajalta kuin 1980-luvulta.

Siirryttäessä Iin kirkkojen ja kirkkomaiden käsittelyyn toisaalta historiallisten, toisaalta arkeologisten lähteiden perusteella on syytä antaa tunnustus tekstin johdonmukaisuudelle ja antoisuudelle. Muutama huomio lienee silti paikallaan. Äskettäin edesmennyt Museoviraston tutkija Markku Turvonen pyrki johdonmukaisesti hahmottamaan pitäjän kirkkojen sijaintia eri aikoina, mikä olisi ansainnut maininnan. Toinen seikka on noin 30 vuoden kirkoton aika noin vuoden 1582 ja noin 1620 rakennetun kirkon välillä. Jouko Vahtola on sinänsä hyvin perustellusti tulkinnut asian siten, että tuolloin olisi käytössä ollut jokin tai jotkut Iin taloista. Myös saarnahuone nousee mahdollisuutena esiin. Hyvinkin on voitu joutua tilanteeseen, jossa heti palon jälkeen varsinaisen kirkkorakennuksen puuttuessa olisi käytetty asuintiloja – ehkä kuitenkin mieluummin esimerkiksi pappilaa kuin talonpoikien koteja? – mutta kun uusi kirkkorakennus tehtiin, ei se ollut alueen seurakunta-aseman mukaisesti saarnahuone vaan kirkko. Tämä riippumatta siitä, kuinka vaatimatonta se on ollut.

Kolmantena seikkana on ehkä hyvä pohtia terminologiaa. Kautta kirjan esiintyvät termit hautausmaa ja kirkkomaa (tai -tarha) rinnakkain ja tarkoittamassa samaa asiaa. Olisi perusteltua erotella nämä termit sisältönsä mukaan, jolloin kirkkomaa tai -tarha tarkoittaisi aidalla erotettua ja kirkkorakennusta ympäröivää pyhää aluetta, muiden tehtävien ohessa oli hautapaikka. Hautausmaa taas on kirkkorakennuksen ja kirkkomaan ulkopuolelle kaavoitettu nimenomaan hautauksia varten muodostettu alue (ks. kirja *Levähdyspaikka: Vantaan seurakuntien hautausmaat keskiajalta nykypäivään*, 2004). Näiden syntyä paalautuu pääosin 1700-luvulle, siis aikaan, jolloin kirkkojen lattian alle hautaamisesta luovuttiin, kirkkomat saivat ottaa vastaan vainajien tulvan ja muuttuivat liian ahtaiksi. Vanhemmista kirkkomaiden ulkopuolelle tehdyistä epävirallisista hautapaikoista, joita on äskettäin löydetty Espoosta, voisi käyttää termiä kyläkalmisto.

Kirjassa otetaan kiitettävästi esille myös se, miten Iin Vanhan haminan nykyiset asukkaat suhtautuvat perimätietona ja myös löytöinä havaittuun kirkkomahaan. Tällaisen tietojen keräämisen ja kirjaamisen tulisi olla yksi tulevan tutkimuksen linjoista ja rutiineista. Tätä työtä voisi tehdä hiukan toisesta näkökulmasta myös silloin, kun tutkitaan kohdetta, josta paikkakunnalla ei ennen kaivausta ole ollut mitään tietoa.

Luvussa vainajien hautausmaista esitellään luututkimukseen ja luiden lukumäärään perustuen antoisia tuloksia sukupuoli- ja ikäjakaumasta eri kohteissa, mikä antaa mahdollisuuksia arvioida menneisyyttä ajalta, jolta kirjallisia lähteitä ei ole. Eroja eri hautapaikkojen välillä voidaan taas havaita siinä, käytettiinkö arkkuja vai ei. Minulle oli yllätys se, että Iin kaivauksen vainajat oli haudattu arkuissa. Omien kokemusteni perusteella

arkkuhautausta on voittopuolisesti uuden ajan alkupuolella alkanut tapa, mikä selvästi näkyy esimerkiksi Rengon kirkon haudoissa. Toinen mielenkiintoinen seikka on, tarkasteltaessa harvoja, lähinnä 1980-luvulta lähtien tarkasti tutkittuja hautakokonaisuuksia, että rahoja on pantu vainajan mukaan satunnaisesti. Ilistä niitä löytyi kahdesta haudasta, kun taas mainitussa Rengon kokonaisuudessa ei yhtään.

Kasvi-, hyönteis- ja eläinluujäänneiden tutkimus saa korkean arvostuksen, samalla kun ihmisen luiden tarkastelu eri sairaus- ja muiden muutosilmiöiden analyysiin ansaitsee kiitettävän. Erityisen kiinnostava kulttuuriolottuvuus on erään vainajan joidenkin hampaiden kulumisen siten, että kysymyksessä saattaa olla todistus varhaisesta piipunpoltosta. Kirjan loppupuolella käsitellään eräänlaisena case studyna haudan numero 36 naisvainajaa. Se lienee otettu mukaan osittain siksi, että vainajan mukaan hauta-antimeksi oli sijoitettu riipusristi. Toki on muitakin perusteltuja syitä, mutta risti laajentaa näköalaa maantieteellisesti todella merkittävästi. Kysymys on selvästikin bysanttilaiseen tai ortodoksiseen piiriin kuuluvasta esineestä, joka antaa mahdollisuuksia pohtia kulttuurisia yhteyksiä.

Iin vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa on kirja, jota historioiden soisi lukevan. Tietojen ja tulkintojen ohella se lisäksi ymmärrystä siitä, kuinka komplisoitua ja syvällistä arkeologista, luonnon-tieteellistä ja muuta asiantunte-
musta vaativaa työtä on tehtävä tiedon likistämiseksi maasta kaive-
tusta aineistosta.

– MARKUS HIEKKANEN

Oulun varhais-modernin kaupunkitilan rakentuminen

Titta Kallio-Seppä: Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä. Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymiseen 1600-luvulta 1820-luvulle. Studia Archaeologica Septentrionalia 6. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2013. 209 s.

Titta Kallio-Sepän arkeologian alaa edustava väitöskirja käsittelee Oulun kaupunkitilan kehittymistä kaupungin perustamisvaiheesta vuoden 1822 kaupunkipaloon ja sitä seuranneeseen uuteen asema-kaavaan. Erityistä huomiota kiinnitetään siihen, mitkä niin ihmisen kuin luonnon aiheuttamat seikat ohjasivat julkisen tilan muodostumista, muutoksia ja sen kokemista.

Tutkimuksen lähteitä ovat Oulussa tehdyt kaupunkiarkeologiset kaivaukset sekä Oulua koskeva kirjallinen lähdeaineisto, josta tietysti kartat ja erilaiset kaupunkitilan kuvaukset ovat erityisen tärkeitä. Kallio-Seppä ansaitseekin kiitosta siitä, että hän on arkeologina käyttänyt myös kirjallisia asiakirjalähteitä päästäkseen perille niiden tarkoista sanamuodoista. Lähdepohjaa ja analyysiä täydentää vuoropuhelu yhteisön sosiaalisen muistin, perimätiedon, kanssa.

Kallio-Seppä osoittaa, miten kaupunkiyhteisö sopeutti toimintansa maannousun aiheuttamiin seuraamuksiin. Yhteisön ulkopuolelta tuotu regulointi eli kaupunkirakenteen säännönmukaistaminen aikakauden ihanteita vastaavaksi vaikutti Oulussakin 1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, mutta suunnitelmat joutuivat joutumaan kaupunkitilan käyttötarkoi-

tusten mukaan ennen muuta väestöjen äärellä. Reguloinnin tavoin vuoden 1824 asemakaava edusti ensi sijassa ylhäältä ja ulkoa määriteltäviä ihanteita ja tavoitteita. Myös kaupunkia ympäröivä tullialta oli enemmän esivallan kuin yhteisön toivoma elementti, ja siihen suhtauduttiinkin useimmiten keino-
tekoisena mutta myös ylitettävissä olevana rajana. Väitöskirja käsittelee siten rakennetun ympäristön kehittymisen ohella kaupunkiyhteisön toimintaa, kuten vastustusta ja vastarintaa, jota kaupunkilaiset esittivät ja harjoittivat esivallan toimenpiteitä ja suunnitelmia kohtaan. Kysymykset ovat tärkeitä myös historiantutkimuksen kentällä.

Kallio-Seppä käy lisäksi lävitse fyysisen ympäristön tuottamia haasteita, joiden kanssa yhteisö joutui kamppailemaan: näitä olivat maaperän kosteus ja tulvat, joita varten tarvittiin viemäreitä, suojarakenteita ja kaduille puupäällysteitä. Kosteikot tuottivat myös hajuhaittoja. Näitä piirteitä tarkastellessaan Kallio-Seppä kykenee korjaamaan yhteisön sosiaalisen muistin ja jopa kartografisten lähteiden virheitä ja todellisuudesta poikkeavia esitystapoja sekä aiemman tutkimuksen tulkintoja kosteikkojen tosiasiallisista haitoista ja niiden kuivattamisen ajankohdistakin. Tutkimus sivuaa lyhykäisesti myös menneen Oulun äänimaisemia.

Kallio-Sepän arkeologian oppialaa edustava tutkimus valottaa monipuolisella ja korkeatasoisella tavalla varhaismodernin kaupunkiyhteisön arjen rakenteita ja historiaa sekä niitä koskevia tutkimusmenetelmiä. Tutkimusta havainnollistaa runsas kuvitus valokuvineen ja karttoineen.

– MARKO LAMBERG

Ruotsin aika Suomessa, Suomen aika Ruotsissa

Nils Erik Villstrand: Valtakunnan hajoaminen 1560–1812. Suom. Jussi T. Lappalainen ja Hannes Virrankoski. Suomen ruotsalainen historia 2. Svenska litteratursällskapet i Finland 2012. 424 s.

Nils Erik Villstrandin kirja on Suomen historiaa Ruotsin ja ruotsalaisuuden näkökulmasta käsittelevän teossarjan toinen osa. Sarjan takana on Åbo Akademiassa toiminut tutkimusprojekti, ”Svenskt i Finland – en lång historia”. Osa alkaa vuodesta 1560, jolloin vanha Kustaa Eerikinpoika kuoli ja valtaistuimelle nousi tämän Eerik-poika ensimmäisestä avioliitosta. Villstrand ei puutu Eerikin persoonaan, vaan ehkä merkittävimpiin seikkaan tämän lyhyeksi jääneessä hallitusajassa: tuolloin käynnistyi Ruotsin nousu Itämeren piiriin valtakunnaksi. Villstrand ei luettele prosessiin kuuluneita loputtomia sotia ja rauhoja, vaan esittää suurvalta-ajan elinkaaren, vuodesta 1561 vuoteen 1721, kahden suomalaisen aatelmiehen avulla. Ratkaisu on onnistunut. Keskeiset sisä- ja ulkopoliittiset tapahtumat tai ylätasoinen poliittiset toimijat eivät muutenkaan ole tarkastelun keskiössä, vaan ne tuodaan tarpeellisuutta osiltaan esille vain silloin, kun ne olennaisesti liittyvät Villstrandin valitsemiin tarkastelukulmiin.

Teoksessa on yhdeksän pääluokua, joissa käsitellään Suomen asemaa Ruotsin yhteydessä, yhteiskunnan eliittiä ja sen ominaispiirteitä Suomessa, kielioloja, ruotsalaisen esivallan ja alamaisten kohtaamista Suomessa, luterilaisen kirkon asemaa ja tehtäviä,

Suomen merkitystä Ruotsille yhteisen ajanjakson lopulla sekä lopuksi valtakunnan hajoamista ja sen aiheuttamia reaktioita. Päälukujen yhteyteen Villstrand on liittänyt tietolaatikoita kiinnostavista teemoista, kuten Suomen vaakunan kehityksestä, hurri-sanana vaiheista ja Per Brahen nostamisesta kansalliseksi suurmieheksi Suomessa.

Villstrand ampuu upoksiin vanhemman tutkimuksen hellimän ajatuksen suomalaisten valtiollisesta erityisasemasta Ruotsin valtakunnan yhteydessä. Suomi oli osa Ruotsin valtakuntaa (*riksdelen*), ja Ruotsi oli monikansainen konglomeraattivaltio, niin kuin muutkin varhaisen uuden ajan eurooppalaiset valtiot. Suomella ja suomalaisilla ei ollut mitään ”Ruotsi-Suomen” kaltaista valtioliittoa Ruotsin yhteydessä. Sellaisilla ajatuksilla oli tilauksensa vuoden 1917 jälkeen, kun vastaisenäistynyt maa haki itselleen historiallista perspektiiviä.

Aikalaiset mielsivät valtakunnan käsittävän kaksi kansakuntaa (*nation*), ruotsalaiset ja suomalaiset, jotka muodostivat poliittisen kokonaisuuden, Ruotsin valtakunnan. Hallitsijaan alamaisia liittivät määrätty oikeudet ja velvollisuudet sekä kiintymys. Monikansaisuutta, -kielisyyttä ja -kulttuurisuutta ei yleensä nähty ongelmana. Identiteettejä näyttäisi olleen monta kerrosta: aikalaiset katsoivat olevansa jonkin kylän tai kaupunginosan, pitäjän tai kaupungin, maakunnan tai läänin tai suomalaisen tai ruotsalaisen kansakunnan asukkaita, mutta viime kädessä he olivat Ruotsin valtakunnan ja sen hallitsijan alamaisia. Hallinnollisten eroavuuksien kuromiseksi umpeen Suomeen lähetettiin aika ajoin kenraalikuvernöörejä, sotaväen ylipäälliköitä ja piispoja.

Keskeinen käsite teoksessa on Suomen suuriruhtinaskunta. Tavallisesti se mielletään kuuluvaksi vain Suomen autonomian aikaan, mutta itse asiassa se syntyi jo 1580-luvulla. Juhana III otti titulatuuksiinsa

suuriruhtinaan arvon luodakseen itsestään ja valtakunnastaan entistä mahtavamman vaikutelman muiden eurooppalaisten valtakuntien, varsinkin Puola-Liettuan, rinnalla. Titulatuurissa Suomen suuriruhtinaan arvo oli toisena Svean, Götan ja Vendin kuninkuuden jälkeen. Ulkopoliittikan hoidolla oli 1580-luvulla entistä korostuneempi merkitys, kun pitkä sotajakso Ruotsin ja Venäjän kesken koetettiin saada päätökseen. Sen vuoksi tittelillä oli merkitystä. Uudenkaupungin rauhan jälkeen Suomen suuriruhtinaan arvo jätettiin titulaatuurista pois, koska hävityn sodan takia Ruotsi halusi korostaa valtakuntansa yhteyttä, eikä halunnut enää elämöidä arvolla suurvallaksi kohonneen Venäjän suuntaan. Kuvaavaa onkin, että kun Suomen sodan alla Kustaa IV Aadolf otti Suomen suuriruhtinaan arvon uudelleen käyttöön, se heti herätti Venäjässä ärtymistä.

Villstrand on laatinut luterilaisen kirkon ja kansan kohtaamisesta kokonaisen luvun. Papit olivatkin keskeisessä asemassa poliittisen kulttuurin paikallisina toimijoina valtion ja alamaisten välissä. Paikallinen kirkko oli ensisijaisen tärkeä valtiollisen tiedon ja propagandan levittäjänä. Pappi vannoi virkavalassaan kuuliaisuutta niin kirkkoa kuin valtiovaltaa kohtaan, ja tehtäväkuva ulottui seurakuntalaisten sielunhoidosta lukuisiin maallisiin tehtäviin. Monet niistä ovat ennestään tuttuja, mutta harvoin kootusti esitettyjä.

Luomallaan käsitteellä ”Suomen aika” Ruotsin historiassa Villstrand kuvaa ajanjaksoa 1721–1809, jolloin Ruotsi oli jo menettänyt suurvalta-asemansa. Ruotsilla oli enää lähinnä vain Suomi, josta tuli aiempaa tärkeämpi osa valtakuntaa. Suomi ja sen väestö saivat nauttia korkeasuhdanteesta. Akateemisissa piireissä, varsinkin Turussa, suomen kielen, historian ja maantieteen tuntemus kukoisti. Suomalaista valtakunnanosaan kar-

toitettiin aiempaa enemmän ja laajemmin taloudellisten kysymysten vuoksi, mutta ennen kaikkea sotilaallisessa mielessä. Valtakunnan osaa llinnoitettiin ja Itä-Suomeen luotiin kevyet joukot ja upseerikoulutus. Vuonna 1788 Kustaa III oli valmis ottamaan takaisin kaiken, mikä Suomesta oli menetetty Venäjälle – olkoonkin, että Norjan valtaus oli kuninkaan suunnitelmassa päällimmäisenä. Suomen huomioon ottamiseen olikin syytä. Edellisten ja pahasti tappioon päätyneiden sotien vuoksi suomalaisissa eli turvattomuuden ja heitteillejätön tunne, jota he käyttivät myös taitavasti hyväkseen hankkiessaan emämaalta itselleen etuja.

Hallinnon kielenä Suomessa oli ruotsi, mutta silti kaksikielisyyden tarvetta oli käytännössä suurella osalla hallinnon ja kirkon viranomaisista. Kieltä vaihdettiin tilanteen ja kommunikointikumppaneiden mukaan. Suomessa käytetty ruotsi oli paikallinen valtakunnan-kieli, johon valtakunnan eri kolkista kotoisin olleet antoivat oman sävynsä. Ruotsin kieli vaikutti orastavaan suomalaiseen laki- ja virkakielen termistöön, ja laajemmaltiikin, mikä on hyvä muistaa nyt, kun puhutaan ”pakkoruotsista” ja vaaditaan sen poistamista. Kruununperillisille opetettiin suomen kielen alkeita, jotta nämä osaisivat sanoa muutaman sanan, kuten kiitoksen. Suomessa ruotsin- ja suomenkielisten kesken ei ollut eristäytymistä tai kielellistä muuria. Päinvastoin, kahden kielen vaikutusalueella oli koko joukko ihmisiä, jotka ymmärsivät myös toista kieltä ja osasivat ilmaista sillä asiansa jollakin tavalla. Kyse oli kielellisestä kosketusvyöhykkeestä. Villstrand toteaa, että tiukka kieliraja syntyi vain siellä, missä luonnonmaantieteellinen seikka, kuten erämaa, erotti ruotsin- ja suomenkielisiä toisistaan eikä kontakteja syntynyt. Sen sijaan ruotsinkielisten omassa keskuudessa oli epävirallinen jakolinja

valtakunnan länsi- ja itäosan kesken. Ruotsissa pilailtiin niiden ruotsinkielisten kustannuksella, jotka puhuivat kieltään suomalaisittain murtaen. Sen sai kokea Georg Magnus Sprengtporten, jota nimeltiin kadettikoulussa ”suomalais-tolloksi” (*finntamp*).

Viimeisenä käsitteilylukuna on Ruotsin valtakunnan hajoaminen ja sen aiheuttamat reaktiot valtakunnan länsiosassa ja Suomessa. Itselleni tuli uutena tietona, että keskeiset sotapäälliköt Adlercreutz, Sandels ja von Döbeln pohivat vakavasti vaihtoehtoa jäädä Suomeen.

Teoksen ajallinen päätepieste vuosi 1812, joka monesti on jäänyt vuoden 1809 ja Porvoon maapäivien ja Haminan rauhan varjoon. Mainittuna vuonna ”Vanha Suomi” palautui muun Suomen yhteyteen, Helsinki korotettiin Suomen pääkaupungiksi ja Venäjän keisari Aleksanteri I ja Ruotsin kruununperillinen Karl Johan tapasivat toisensa Turussa.

Kaikkiaan Villstrandin *Valtakunnansa* on huolellinen ja tyylikäs historiategos joka rakentuu mielenkiintoisista näkökulmista uuteen ja vanhaan historiantutkimukseen sekä naapuritieteisiin (kansatiede, kielitiede, taiteentutkimus). Käännös ruotsista suomeen on sujuvaa ja asiantuntevaa – kiitos kahden kääntäjän sekä käännöksen tarkistajan, jotka kaikki ovat historian ammattilaisia. Taulukoiden otsikointi olisi ollut toivottavaa. Esimerkiksi sivun 110 taulukko ei äkiseltään avaudu. Sivun 128 lopussa teksti on epähuomioissa jakautunut eri kappaleisiin. Villstrandin teosta voi varauksetta suositella Ruotsin aikaa koskeviin yliopistollisiin opintovaatimuksiin perinteisten tenttikirjojen rinnalle.

– JUKKA KOKKONEN

Suurvallan historia

Nils-Erik Villstrand: *Sveriges Historia 1600–1721*. Norstedts 2011. 592 sivua.

Nils-Erik Villstrand on kirjoittanut Norstedtin Ruotsin historiasarjan 1600-lukua koskevan osan. Sarjan tarkoitus kokonaisuudessaan on päivittää Ruotsin historian yleisesitykset ja niiden myötä historian yleiskäsitys 60 viime vuoden tutkimuksen saavutusten mukaiseksi. Kyseessä on laajalle lukijakunnalle tarkoitettu nykytiedettä popularisoiva teossarja, jonka kunnianhimo on pikemminkin synteisiin luomisessa kuin uuden yksityiskohtaisen tiedon tuottamisessa.

Tehtävä on laaja ja sen haastavuutta lisää se, että niin 1600-luvun kuin muiden aikakausien historiankirjoituksen trendeissä on 60 vuoden aikana ehtinyt tapahtua muutamakin käänne. Kaikkia ei voi mahdollistaa kirjaan, jossa viititä neljännesvuosisataa kohti on vain kuutisensataa sivua. Villstrand on ottanut tehtäväkseen luoda yleisesityksen tämän hetken tutkimuksen pohjalta, ja suurimmalta osalta hän levittää valmiin lopputuleman, historiakertomuksen, lukijan eteen. Kertomus on sujuva, helppolukuinen ja kauno-kirjallinen. Villstrand käyttää runsaasti kuvakieltä ja vertauksia, jotka hehottavat myös lukijan työtä yleiskuvan luomisessa ja asioiden merkityksen ymmärtämisessä, vaikka teksti ei aina pysy tieteellisen täsmällisenä.

Ruotsin historia ei silti jää silopintaiseksi tarinaksi tai esitystaitteeksi. Henkilökohtaisesti pidän miellyttävänä sitä, että Villstrand valikoiduissa kohdissa rikkoo valmiin kertomuksensa esittämällä eriäviä mielipiteitä ja panemalla erilaiset tutkimusnäkökulmat keskustelemaan. Pidän tätä myös his-

torian popularisoinnille ylipäänsä tärkeänä ilmiönä: kuten Villstrand esipuheessaan toteaa, lopputuloksen ymmärtämisen kannalta on tärkeää tietää, miten siihen on päästy. Sitä paitsi, kuten Villstrand esittää, valistuneet lukijat saattavat olla kiinnostuneita siitä, miten historiantutkijat työtään tekevät. Lisäksi, vaikka sitä Villstrand ei kirjoita auki, vaihtoehtojen pohdinta paljastaa myös tieteen perusolemuksen eli sen, että edes synteessin tekijä ei välttämättä ole ainoa oikeassa olija.

Vaihtoehtoista keskustelevia kohtia ei toki ole kirjassa liian tiheässä, eikä niitäkään aina ole yksityiskohdilla rasitettu. Monet niistä, kuten keskustelu Ruotsin suurvaltapolitiikan taustoista (s. 143–145), on tiivistetty ”vanhemman” (suurvaltapolitiikka turvallisuuspoliittisena ajatteluna) ja ”uudemman” (suurvaltapolitiikka taloudellisenä ajatteluna ja merenkulun suojeluna) suuntauksen väliseksi keskusteluksi, johon voidaan vielä lisätä ”kolmas tulkintamalli” (suurvaltapolitiikan taustan tapauksessa tämä on valtionkehitystä painottava näkemys, jossa sodankäynti nähdään osana syntyvän valtion sisäistä logiikkaa ja itsensä perustelua). Villstrandin tiivistykset ovat, kuten yllä esimerkkinä kuvatussa tapauksessakin, elegantteja ja lukijalle hyödyllisiä: ne luovat nopean silmäyksen ja puristavat monimutkaisista keskusteluista ytimen nopeasti omaksuttavaksi jyväksi. Toisaalta sen enempiä ”uutta” kuin ”vanhaakaan” ei määritellä tarkemmin esimerkiksi tutkijoiden, tutkimusryhmien tai teosten tarkkuudella. Onko viisaan tutkijan armollisuutta edeltäjiään kohtaan, että hän ei tässä kuten usein muuallakaan eritele tai nimeä ”vanhaan” tutkimussuuntaukseen kuuluvia tutkijoita, vai onko kyseessä olettamus, että lukijalle riittää tämä tieto – että historiantutkijoiden trendeistä kiinnostuneet

tietävät, kenestä puhutaan ja muiden ei tarvitse?

Kirjasta ylivoimaisesti suurimman osan – tekstisivuista lähes puolet – saa suurvalta: sotilasvaltio, sodankäynti, suurvillan synty ja ylläpito. Tätä voidaan pitää luontevana suurvaltakautta käsittelevälle kirjalle. Ruotsissa keskustellaan siitä, onko 1600-luvun nimitäminen suurvaltakaudeksi kansallisen paradigman historiantutkijoiden – kuinka suuri suurvalta Ruotsi eurooppalaisessa mittakaavassa oikeastaan oli, voidaanko puhua suurvaltapolitiikasta ja leimasiko suurvalta tai edes sotilasvaltio tai valtionmuodostuksen aggressiivinen propaganda yhteiskuntaa läpeensä niin paljon kuin on oletettu, ja lopulta, onko nykyhistoriantutkijoiden kenties osittain langennut paitsi 1800-luvun nationalismiin myös 1600-luvun suurvaltapolitiikan luomaan harhaan. Villstrand esittelee tätä keskustelua ja suurvaltakyseksen merkitystä ruotsalaiselle identiteetille sekä historiakuvalle Ruotsissa ja Ruotsin ulkopuolella kirjan ensimmäisillä 60 sivulla. Kirjan perusteella on kuitenkin selvä, että keskustelu ei ainakaan vielä ole tuottanut sellaista yleiskuvaa, jossa suurvalta ei näistä varauksista huolimatta näyttäytyisi ylivoimaisena aikakauden leimaajana. Kun kirjaa lukee, huomaa myös, että Villstrandin viljelemät tutkimuksellisten keskustelujen kuvaukset osuvat useammin juuri suurvaltakeskusteluun kuin muille historian alueille.

Muut osat käsittelevät suhteellisen tasaisesti historian perinteisiä osa-alueita: hallintoa ja valtasuhteita, uskontoa tai ideologiaa, taloutta ja ”mentaalista maailmaa”. Hallintohistorian ja taloushistorian osuudet ovat näistä parhaita. Hallintohistorian osuudessa on ansiokkaasti eroteltu ja selitetty tutkimussuuntauksia ja modernin tutkimuksen mielenkiinnonkohteita, kuten Suomessakin käytyä keskustelua kontrolliyhteiskunnan ja neu-

votteluyhteiskunnan sekä pakon ja protestin tai viime aikoina suosittujen hiljaisen vastarinnan suhteista (s. 281–289) tai verkostojen merkityksestä vallankäytössä (s. 289 ff.). Sen sijaan oikeudenkäytön historian esitys ei lähde samalla tavalla keskusteluun tutkimuksesta, vaan tyytyy selittämään valikoituja perusasioita lukijalle. Samaa on todettava uskon ja ideologian esityksestä, joka lukukokemuksena kuitenkin palkitsee käyttämillään vertauskuville ja tyyllitelevän tyyppitelevällä kielellä.

Taloulosa on esitys talouden elämälle ja arjelle luomista edellytyksistä. Osa väistelee lukuja ja tilastoja – siitä huolimatta, että lukuja humanistillekin tarpeeksi konkreettisine suuruusluokkina on ripoteltu tekstiin: yhdeksän kymmenestä ruotsalaisesta (s. 375) eli talonpoikaistalouksissa, viidennessä hakatusta puusta käytettiin metallintuotantoon ja tervanpolttoon (s. 418), kun nykyään teollisuus (Motivan ja tilastokeskuksen tietojen mukaan) kuluttaa energiasta Suomessa puolet ja yhdessä liikenteen kanssa sen energiankulutus lähentyi kahta kolmasosaa. Talouden ymmärtäminen edellytyksinä ja mahdollisuuksina pikemmin kuin tuotteina ja tuloksina tarjoaa teoksen hauskimpia lukukokemuksia. Tämä on myös kirjan osuudesta se, jossa yksittäiset uusimman sukupolven tutkijat useimmin tulevat mainituksi.

Ruotsin historiantutkimus on tavannut pysyä Pohjanlahden ja Tornionjoen länsipuolella myös käsitteellään niitä aikoja, jolloin valtakunnan raja ei vielä kulkenut noilla kohdilla. Villstrand yhdistää Ruotsin historiaan lahden itäpuolen tapahtumat ja tutkimuksen. Suomalaisen historiantutkimuksen kannalta onkin ilahduttavaa, että tulokset tulevat nyt kielimuurin toisellakin puolella tietoon. Toisaalta on todettava, että sekä meillä että Ruotsissa julkilausumaton tapa etsiä kirjallisuutta nimenomaan koti-

maasta ja Ruotsista näkyy tämänkin kirjan kirjallisuusluettelossa, vaikka kasvava määrä Ruotsia ja Suomea koskevaa tutkimusta julkaistaan nykyään ulkomaisilla kustantajilla ja kansainvälisissä joulleissa.

Kirjan ulkoasuun on satsattu huomattavasti, ja se on kauttaaltaan värikuvitettu. Kuvat ovat sekoitus atmosfääriä luovasta ja mielikuvia selventävästä aikalaisaistiteesta ja moderneista maisema- tai rakennuskuvista, joskus myös rekonstruktioista. Karttoja lukuun ottamatta kuvat eivät varsinaisesti liity argumentaatioon tai edes tue sitä, mutta ne elävöittävät lukukokemusta. Kirjaan koottujen, Villstrandin perustekstiä täydentävien, asiantuntijoiden laatimien erikoisartikkelien erottaminen leipätekstistä painamalla ne eriväriselle paperille ja erilaisella palstoituksella on onnistunut ratkaisu, sillä vaikka sivujen väriero on vähäinen, palstoitus elävöittää ulkoasua. Loppuun koottu indeksi on vaikuttava, vaikka kuten aina, sen kokoaminen heijastelee kokoojan mielikuvitusta. Voisi esimerkiksi kysyä, miksi ”hinduismi” on päätynyt indeksiin, mutta ”pyhimykset” eivät. Epäilen, että jälkimmäisiä esiintyi aikalaiskeskusteluissa useammin.

Kokonaisuutena kirja on tärkeä askel tutkimuksen lähtöasetelmien päivittämisessä. Edellistä laajaa synteisiä luovista yrityksistä sekä Suomen että Ruotsin puolella on vierähtänyt aikaa. Teos on onnistunut tehtävässään ja tarjoaa hyvän lukukokemuksen.

– RAISA MARIA TOIVO

Ymmärtävä tulkinta J. V. Snellmanista

Heli Rantala: Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, osa 362. Turun yliopisto 2013. 266 s.

Heli Rantalan tutkimuskohteena on J. V. Snellmanin (1806–1881) historianteoreettisessa ja laajemmin historiallisessa ajattelussa ilmenevä kulttuurikäsitys. Lähtökohtana on sivistyksen käsite (*bildning, Bildung*), jonka rinnalle, osin päällekkäisinä käsitteinä, nousevat kulttuuri (*kultur*), henki (*anda*) ja sivilisaatio (*civilisation*). Samalla kun Rantala tutkii, miten Snellman käsitteitä käytti ja minkälaisiin merkitysyhteyksiin ne asettuivat, hän hahmottaa niiden ympärille rakentuneita keskusteluyhteyksiä.

Rakenteellisesti tutkimus jakautuu kolmeen temaattiseen kokonaisuuteen. Ensimmäinen koskee mainittujen käsitteiden merkityksiä suhteessa Snellmanin teoreettisfilosofisiin näkemyksiin. Toisena teemana on kansallisuus sekä sen määrittely suhteessa sivistykseen ja historiallisuuteen. Viimeisenä teemana ovat Snellmanin analyysit historiankirjoituksesta, joka 1800-luvun kuluessa – osana Snellmanin ilmentämää uutta historiakäsitystä – alkoi tieteellistyä ja ammatillistua.

Vaikka Rantala liikkuu maastossa, joka kuuluu Suomen 1800-luvun aatehistorian kartoitettuihin alueisiin, hän avaa aihepiiriin uuden näkökulman ottamalla menetelmäkseen käsittehistoriallisen analyysin. Teoreettisesti tutkimus liittyy myös hermeneuttiseen tekstintulkintaan.

Keskeisenä lähdeaineistona on Snellmanin tuotannon tieteelliskriittinen editio *Samlade arbeten*,

jonka lisäksi yhteyksiä hahmotetaan filosofian klassikoiden sekä A. I. Arwidssonin ja J. J. Tengströmin tapaisten toimijoiden tekstien kautta. Myös tutkimuskirjallisuudessa filosofiaa hallitsee.

Kun tavoitteena on kuitenkin ollut Snellmanin kontekstointi uudella tavalla (s. 26), ja Rantala pitää filosofisen kontekstin, etenkin hegeliläisyyden korostunutta asemaa ongelmana, sillä se peittää alleen muita merkittäviä konteksteja (s. 10), hän olisi voinut irtaantua hieman rohkeammin filosofiafiasta jo käyttämänsä kirjallisuuden tasolla.

Etenkin kysymys 1700–1800-luvun vaihteessa syntyneestä uudesta historiakulttuurista sekä lineaarisesta aika- ja historiakäsityksestä – 1800-luvusta ”suurena Historian vuosisatana” – jää vailla analyysiä. Tätä Snellmanin historialliselle ajattelulle olennaista kontekstia hahmotetaan nyt erittäin lyhyesti vain Reinhart Koselleckiin viitaten (s. 35–36).

Rantala analysoi vakuuttavasti Snellmanille keskeisiä sivistyksen, kulttuurin, hengen ja sivilisaation käsitteitä sekä niiden välisiä suhteita. Hän osoittaa, ettei Snellman noudattanut opettajansa Tengströmin tai yleisemmin saksalaisen tradition vastakkainasettelua ”syvällisen kulttuurin” ja ”pinnallisen sivilisaation” välillä, vaan kiinnittyi ranskalaiseen valistukseen vahvemmin kuin on esitetty.

Kyky tulkita ja syntetisoida Snellmanin ajattelua on Rantalan ymmärtävän lukutavan vahvuus, mutta samalla hän omaksuu paikoin liiankin kriittikötömästi Snellmanin käsitteet ilman, että ottaisi niihin reflektivoavaa etäisyyttä tai avaisi niitä snellmanilaisen viitekehäyksen ulkopuolelta tulevilla käsitteellisillä työkaluilla. Tutkijan ja tutkimuskohteen käsitteiden sulautuminen näkyy muun muassa ”kulttuurikäsitetyksen” määrittelyssä (s. 14) sekä tradition käsitteen (s. 90–93) ja kansakunnan ja sen

”tietämisen ja tavan” (s. 126–129) analyysin yhteydessä, sillä niiden merkityssuhteita pohditaan tiukasti Snellmanin ajattelutavan sisällä pitäytyen.

Keskeisimpänä ongelmana pidän sitä, että Rantala on rajannut aikakauden yhteiskunnalliseen tilanteeseen liittyvät sosiaaliset ja poliittiset kysymykset työnsä ulkopuolelle, vaikka toteaaakin kysymysten Snellmanin kulttuurikäsitteestä ja historiallisesta toimijuudesta olleen mitä suurimmassa määrin myös poliittisia (s. 140).

Samalla hän on rajannut yhden Snellmanin avainkäsitteille keskeisen merkitysyhteyden ja kontekstin lähes täysin analyysinsä ulkopuolelle. Vaikka poliittisuus välähtää esiin esimerkiksi pohdittaessa sitä, missä määrin Snellmanin myönteinen tulkinta sivilisaatiosta oli yhteydessä porvarillisen keskiluokan valtapyrkimyksiin (s. 183), aihe olisi ehdottomasti vaatinut syvällisempää käsittelyä.

Paikoin poliittisen ulottuvuuden ohittaminen johtaa jopa virhetulkintoihin, kuten väitteeseen siitä, että suomalainen kansallisuusajattelu olisi ollut ”varsin pitkään sokea luokkakysymykselle” (s. 152). Olihan Snellman hyvin tietoinen sosialismin noususta Euroopassa, ja hänen kansallisuusajatteluaan voi osaltaan pitää vastauksena modernin kapitalismin ja luokkayhteiskunnan ongelmiin.

Vastapainoksi on korostettava, että tutkimuksen päätösluku ”Historian loputon virta – ja miten seurata sen liikettä” on erittäin ansiokas. Kun Snellman ei itse ollut historioitsija, hänen panoksensa modernin historiankirjoituksen kritikonä ja teoreetikkona on jäänyt liian vähälle huomiolle. Samalla saksalaisen tradition rinnalle ja ylikin nousee jälleen ranskalaisen historiankirjoituksen ja laajemmin ranskalaisen ajattelun merkitys Suomessa – olkoon, että metodologisen nationalismin kritiikissä kansallisten traditioiden selkeät ra-

jat on kyseenalaistettu, ja niiden sijasta on korostettu kulttuurisia siirtymiä, risteymiä ja yllirajaisia prosesseja.

Kokonaisuutena Rantala esittää Snellmanin historiallisessa ajattelussa esiintyvistä kulttuurikäsitteistä itsenäisen tulkinnan. Tutkimus on rakenteeltaan johdonmukainen, argumentaatioiltaan selkeä ja kieliasultaan viimeistelty, suorastaan elegantti. Tämä on sitäkin huomionarvoisempaa, kun pidetään mielessä, että Snellmanin ilmaisutapa etenkin filosofisessa tuotannossa on paikoin varsin vaikeaselkoista. Kyseessä on omaperäinen ja korkeatasoinen tutkimus, vaikka paikoin jäinkin kaipaamaan kriittisempää lukutapaa ja laajempaa kontekstointia, joka olisi terävöittänyt analyysiä ja vienyt Rantalan tulkitsijana kauemmas Snellmanin omasta aatemaailmasta.

– MARJA JALAVA

Sukupuolta politisoimassa

Elina Katainen: Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus: Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2013. 474 s.

Elina Kataisen väitöskirja perustuu pitkäaikaiseen tutkimustyöhön. Jo aiemmin Katainen on julkaissut runsaasti suomalaisesta työläisliikkeestä, erityisesti sen vasemmistosiivestä, ja nyt valmistunut tutkimus tuo merkittävän kontribuution tälle Sylvi-Kyllikki Kilven vuonna 1953 avaamalle tutkimuskentälle. Se, että väitöskirjan aihepiiriä on työstetty pitkällä aika-

välillä, näkyy työn poikkeuksellisuudessa laajuudessa, joka kattaa hyvinkin kaksi nykykriteerein laadittua väitöskirjaa. Tekijän perinpohjaisuutta osoittaa hyvin se, että lähdeluettelo kattaa kymmenen ja tutkimuskirjallisuus peräti 26 sivua. Tutkimuksen sisältö on myös väitöskirjaksi poikkeuksellisen runsas ja monitasoinen. Siinä risteytyvät lukuisat tutkimustraditiot, teorian ja metodiset lähtökohdat, joita sovelletaan vaihtelevasti työn eri osiin ja joiden kanssa käydään keskustelua, milloin tarkasti eksplikoitujen, milloin taas yhteyksiä impliittisemmin johtopäätöksiin kuotoen.

Sisällöllisesti väitöskirja kiinnittyy runsaslukaiseen kotimaiseen ja kansainväliseen kommunismin tutkimuskenttään, erityisesti sen feministiseen haaraan. Tämä on luontevaa siksi, että tutkimuksen eräänlaisena keskustushenkilönä on Aleksandra Kollontai ja hänen seksuaali- ja perhepoliittiset kirjoituksensa. Työn moniaineisuus näkyy myös Kataisen tekemissä metodisissa valinnoissa. Käytettyä aineistoa tarkastellaan yhtäältä nais- ja feministisen tutkimuksen piirissä kehitellyllä välineistöllä, mutta tekstien leviämisen- ja vaikutuskanavien analyysissä hyödynnetään myös toimijuuden, kommunikaatioiden ja verkostojen tutkimuksessa käytettyjä metodeja. Myös biografinen tutkimustraditio on väitöskirjassa vahvasti edustettuna, ei vain Aleksandra Kollontain vaan myös muiden keskustushenkilöiden kautta. Lisäksi tulkinnallisia viittauksia löytyy myös käsitehistorian ja identiteettien tutkimuksen laajaan kirjoon.

Kokonaisuudessaan väitöskirjan tutkimusasetelma on transnationaalinen – vaikkei Katainen itse tätä puolta väitöskirjassaan nostakaan esiin, vaan käyttää tutkimusajan omaan käsitteistöön paremmin kuuluvaa termiä ’internationaalinen’. Tutkimuksessa kuitenkin liikutaan selkeästi yllirajaisissa ti-

loissa ainakin kolmella tasolla: Ensiksi sisällissodan jälkeinen kommunistinen liike sijoittuu alueellisesti Suomeen ja Neuvosto-Venäjälle sekä näiden väliseen raja- maastoon, joka jatkuvasti vuotaa molempiin suuntiin. Toiseksi tutkimuksen kohdehenkilöt ovat Suomesta Neuvosto-Venäjälle muuttaneita pakolaisia tai sieltä palanneita sekä rajaa muuten joko laillisesti tai laittomasti ylittäviä. Kolmanneksi analysoitavat julkaisut liikkuvat niin ikään yllirajaisessa maastossa ja välittivät valtiollisista rajoista piittaamatta tietoa kommunistisen ideologian kehityksestä ja konkreettisista toteutumismuodoista.

Väitöskirjan yleisen kontekstin muodostaa ensimmäinen maailmansota ja sitä seurannut poliittinen epävakaus, jossa vanha yhteiskunnallinen järjestys niin Venäjällä kuin Suomessa kriisiytyi ja hajoamista seurasi taistelu modernisoinnista suunnasta kaikilla elämänoilla. Avautuneessa toimintatilassa myös vallalla olleiden sukupuolijärjestysten perusteet järkytyvät ja vaihtoehtoisten mallien esittämiselle tarjoutui uusia mahdollisuuksia. Erilaisia malleja visioitiin jo ennen vallankumousta, mutta vasta neuvostojärjestelmän luominen tarjosi konkreettisen toteutumispohjan uuden bolshevistisen moraalien sovellutuksille. Myös Suomessa vaihtoehtoiset visiot avioliiton, perheen ja seksuaalimoraalin keskinäisyydestä synnyttivät keskustelua – jonkin verran kokeilujakin – etenkin työväenliikkeen radikaalin siiven piirissä, joskin, kuten Katainen hyvin osoittaa, vahvaa kannatusta työläisliikkeessä oli myös äitiyttä ja perheenemännyttä korostavalla kotitalousideologialla.

Metodisesti tutkimusasetelma rakentuu kaksitasoiseen verkostoitumiseen: yhtäältä keskeisten toimijoiden välisiin henkilösuhteisiin ja toisaalta tekstien kautta muodostuviin kommunikaatioverkos-

toihin. Analyysi etenee paikoin eri tasojen vuorottellen, paikoin taas niitä yhteen sitoen. Tutkimuksen pääpaino on kommunistisessa liikkeessä sisällissodan jälkeisenä vuosikymmenenä, mutta mukana on myös työn kokonaisproblematsoinnin kannalta tärkeä luku (2), joka sijoittuu Venäjän vallankumousta ja Suomen sisällissotaa edeltävään aikaan. Luku on tärkeä siksi, että siinä pohjustetaan tutkimuksen keskeinen johtoteema: Aleksandra Kollontain suomalaiset yhteydet ja hänen ajamansa seksuaalireformistisen ohjelman vaikutukset Suomen työväenliikkeen ennen vallankumousta ja sen jälkeen. Luku on tärkeä myös siksi, että siinä Katainen avaa tutkimuksensa biografisen metodijuonteen, jota hän soveltaa johdonmukaisesti seuraavissa käsittelyluvuissa. Biografiset kertomukset lomittuvat kiinteästi kohdehenkilöiden ja heidän tuottamiensa tekstien välisiin yhteyksiin ja ovat siten merkittävä osa myös tutkimuksen verkostanalyttistä käsittelyä. Biografinen ote jää tutkimuksen metodisen välineistön esittelyssä tosin eksplikoi-matta, mutta henkilöhistorialliset jaksot ovat väitöskirjassa niin keskeisesti edustettuina, että niillä täytyy olla ja niillä myös on tutkimuksen sisäistä dynamiikkaa olennaisesti syventävä tehtävä. Inhimillisessä koskettavuudessaan kirjoittajien elämänohtaloiden esittelyt tuovat myös analysoitavat tekstit kokemukselliselle tasolle.

Seuraavat neljä lukua rakentuvat löyhästi kronologialle ja keskittyvät ensin tarkastelemaan Venäjän vallankumouksen jälkeen muodostuneita kommunistinaisten keskustelun kenttiä sekä Suomessa että Neuvosto-Karjalassa. Tämäkin luku (3) on työn metodologian kannalta tärkeä, sillä siinä Katainen avaa toimijoiden yllirajaiset kommunikaatioväylät ja esittelee eri foorumeilla käytyjen keskustelujen keskeiset teemat. Pääosassa ovat sosialistiset naistenlehdet,

mutta tarkastelu ulottuu myös Nuorisoliiton julkaisuihin. Informatiivinen ja tutkimuksen seuraavia jaksoja pohjustava luku olisi hyödynnyt johdannossa esiteltynä kommunikaatio- ja verkostotutkimuksessa käytettyjen metodien tietoisemmasta sitomisesta empiiriseen aineistoon.

Luvut 4 ja 5, jotka muodostavat tutkimuksen sisällöllisen pääjakson, Katainen paneutuu kokoomansa aineistomassan huolelliseen ja pikkupiirteiseen analysointiin. Näissä luvuissa Aleksandra Kollontain seksuaali- ja avioliittoreformistiset tekstit toimivat edelleen pohjana, jota vasten suomalaisten kommunistien piirissä muotoiltuja näkemyksiä arvioidaan. Keskustelun ajallisesti edetessä yhteys Kollontaihin kuitenkin ohenee ja sijaa valtaa etenkin Neuvostoliiton puoleisissa julkaisuissa Leninin ajama puritaanisempi seksuaalipoliittikka ja sukupuolittuneempi ihmisenäkemyks. Sen sijaan Suomessa ilmestyneissä kommunistisissa julkaisuissa vallitsee mielenkiintoinen kaksijakoisuus: yhtäältä Kollontain ajaman ”uuden moraalien” ideat saavat etenkin nuorisoliittolaisten ja eräiden miesvaikuttajien keskuudessa kannatusta kun puolestaan naisliiton julkaisuissa jo varhaisesta työläisnaisliitosta juontuvat kotitalous- ja äitiysideologiset painotukset ovat edelleen vahvat.

Erityisesti näissä kahdessa pääluvussa Elina Katainen osoittaa teoreettisen vahvuutensa. Sovelta-malla ennen muuta Yvonne Hirdmanin ’sukupuolisopimus’-käsitettä, mutta myös Maria Sjöbergin ehdottamia käsitteitä ’huonekuntasopimus’ ja ’isäntäsopimus’ sekä allekirjoittaneen esittämää suomalaista tasa-arvomallia kuvaavaa ’kaksijakoinen kansalaisuus’ -käsitettä Katainen ottaa eri tahoilta haltuun aineistonsa ja tuottaa originaaleja tuloksia. Perusteellisella käsitteilytavallaan hän myös osoittaa, miten monitasoisella ja vaikeasti hahmotettavalla pohjalla lii-

kutaan kun tavoitellaan toisaalta intiimin seksuaalisuuden ja yhteiskunnallisen avioliitto- ja perheinstituution, toisaalta yksilöllisen valinnan ja yhteisöllisen moraalien yhteensovittamista. Kataisen tutkimus on myös oiva osoitus sukupuolijärjestelmien moninaisuudesta ja jatkuvasta muuntuvuudesta sekä yhteiskunnallisten ja poliittisten suhdanteiden suorasta tai epäsuorasta vaikutuksesta niiden ja niiden taustalla vaikuttavien vapautumisvisioiden muotoiluun.

Viimeinen käsittelyluku (6) sovituu kiinnostavuudestaan huolimatta hieman vaikeasti kokonaisuuteen ja sen ainekset olisi ehkä voinut nitoa kahden edellisen luvun lomaan.

Kokonaisuudessaan se, että Elina Katainen on mahdollistanut yksiin kansiin suuren määrän pitkällä aikavälillä tekemänsä tutkimusta, koituu kyllä väitöskirjan rikkaudeksi, mutta on samalla synnyttänyt ongelmia, joiden ratkaiseminen ei ole tekijälleen ollut aivan helppoa. Selvimmin tämä näkyy tutkimuskysymyksen hapuilevuutena. Tutkimuksen kohde on kyllä ilmaistu selkeästi, ja sitä myös tarkastellaan monipuolisesti ja hyvää analyysikykyä osoittaen. Eri osia koossapitävä kysymyksenasettelu jää kuitenkin häilyväksi ja aiheuttaa paikoin jäsennyso ongelmia ja käsittelyn päällekkäisyyttä. Johtavan argumentin kuljettamista vaikeuttaa myös se, ettei tutkimus etene täysin kronologisesti vaan eri teemojen käsittelyssä aikatasot sekoittuvat, mikä vaikeuttaa muutostrendien hahmottamista.

Näitä puutteita kompensoi kuitenkin erinomaisesti Kataisen kyky jäsentää runsasta aineistoaan selkeästi muotoilluilla teoreettisilla käsitteillä sekä toimivilla metodisilla valinnoilla. Lisäksi tutkimus on kiistaton osoitus tekijänsä poikkeuksellisen laajasta lukeneisuudesta ja sellaisesta historiallisen aineiston sisäistyneestä tuntemuksesta, jota tohtorotumistasolla

harvoin tapaa. Tämän oppineisuutensa varassa Elina Katainen on onnistunut tuottamaan sisällöllisesti rikkaan ja kielellisesti nautittavan väitöskirjan, joka tarjoaa merkittävän kontribuution, ei vain työläisnaisliikkeen vaan myös yleisemmin modernisaation kytkettyjä ihmiskuva- ja identiteetti-muutoksia koskevalle tutkimukselle.

– IRMA SULKUNEN

Ennen elokuvaa oli biografi

Outi Hupaniittu: Biografiliiketoiminnan valtakausi – toimijuus ja kilpailu suomalaisella elokuva-alalla 1900–1920-luvuilla. Annales Universitatis Turkuensis, sarja C, osa 367. Turun yliopisto 2013. 525 s.

Outi Hupaniittu on kunnianhimoisessa Suomen historian alan väitöstutkimuksessaan tarttunut elokuvakulttuurin varhaisvaiheisiin 1900-luvun kolmella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Mykkäkauden elokuvan tutkimus on kansainvälisesti ollut viime vuosina elokuvahistorian alan voimakkaimmin kasvanut alue, ja Suomessakin tutkijoiden innostus on ollut kasvamaan päin. Aiempi tutkimus on pureutunut esimerkiksi pääosin kadonneiden näytelmäelokuvien tuotantoon autonomian ajalla (Hannu Salmi: *Kadonnut perintö*, 2002), dokumenttielokuvan tuotantoon ja merkitykseen (Jari Sedergren ja Ilkka Kippola: *Dokumentin ytimessä*, 2009, sekä Joachim Mickwitch: *Folkbildning, företag, propaganda*, 1995), amerikkalaisten elokuvien maahantuontiin 1920-luvulla (Jaakko Seppälä:

Hollywood tulee Suomeen, 2012) sekä elokuvasensuurikäytäntöjen muotoutumiseen (Markku Neno: *Elokvatarkastuksen synty Suomessa*, 1999). Lisäksi Kari Uusitalo ja Sven Hirn ovat monissa pioneiritutkimuksissaan tavoitelleet laajaa kokonaisnäkemyistä, vaikkakin hieman akateemisen tutkimuksen ulkopuolella.

Tästä joukosta Hupaniitun työ löytää selvästi oman paikkansa. Sen tavoite on erilainen kuin yhdenkään aiemman tutkimuksen: painopiste on otsikon mukaisesti biografiliiketoiminnassa – elokuva-teattereissa, maahantuonnissa, levityksessä ja tuotantomuodoissa sekä niiden lainsäädännöllisissä, poliittisissa ja markkinataloudellisissa reunaehdoissa – enemmän kuin varsinaisissa elokuvissa.

Elokuvien analyysin suhteen tutkimuksessa tehdäänkin tarkka raja: työ keskittyy biografiliiketoimintaan, ei elokuvien sisältö- tai muotoanalyysiin. Raja on ymmärrettävä ja tiettyyn pisteeseen asti jopa välttämätön. Tosin se ei lopulta täysin vastaa tutkimuksen luonnetta, siinä kun oikeastaan eritellään melko paljon myös elokuvia, esimerkiksi ohjelmistojen koostumusta, varhaisia lajityyppejä ja kotimaisen tuotannon muotoutumista. Voi myös miettiä, onko esimerkiksi ohjelmistorakenteen analysoiminen ylipäättään mahdollista ja mielekästä ilman, että ottaa huomioon, millaisista osasista ohjelmisto koostuu.

Hupaniitun tutkimuksen vahvuudet ovat kuitenkin kiistattomia: arkistolähteistö on erittäin laaja ja monipuolinen, ja sitä on käytetty luovasti. Tutkijan, aikalaislähteiden ja edeltävän tutkimuksen välille syntyy hedelmällinen vuoropuhelu, joka kirjoittaa monella tavalla uusiksi suomalaisen elokuva-alan historian varhaisvaiheita. Niinpä Hupaniitun tutkimus paitsi tuo uudenlaisen näkökulman aikakauden elokuvakulttuuriin myös syventää ja tarkentaa tietämystä monesta

erillisestä elokuvahistorian alueesta. Esille voi nostaa kolme keskeistä osa-aluetta.

Ensinnäkin tutkimus tuottaa perustutkimuksen hyvien perinteiden tapaan runsaasti uutta tietoa menneisyydestä. Kenties kaikkein kiinnostavin tieto on se, että Hupaniittu pystyy uskottavasti osoittamaan elokuvateattereiden jatkaneen toimintaansa lähes katkotta sisällissodan ajan levottomassa pääkaupungissa. Tutkimustulos on edellyttänyt hankkiutumista ilmeisimmän lähdeaineiston eli lehti-ilmoitusten taakse; vasta sotaverotilit paljastavat toiminnan jatkuvuuden. Muita merkittäviä uusia tietoja liittyy esimerkiksi Suomen Biografi Oy:n perustamiseen ja sen määrätietoiseen toimintaan monopoliaseman saavuttamiseksi. Lisäksi Hupaniittu on onnistunut tunnistamaan joukon aiemmin tuntemattomia kotimaisia elokuviakin, vaikkei se olekaan tutkimuksen päätargetoitu.

Toinen tutkimuksen keskeinen anti liittyy elokuvan historiankirjoituksen perinteeseen. Hupaniittu kiistää uskottavasti sen vahvan uskon katkokseen, joka elokuvahistoriassa on tavattu sijoittaa valtiollisen itsenäistymisen tienoille. Hän pystyy vakuuttavasti osoittamaan, että tiettyjen murrospiirteiden läpi kulki vahva jatkuvuus ja että autonomian ajalla nousi vahva ja määrätietoisesti kehitetty biografikulttuuri – toiminnan painopiste vain oli elokuvien maahantuonnissa, leviittämisessä ja esittämisessä enemmän kuin niiden valmistamisessa. Erityisen tärkeätä on se, että Hupaniittu onnistuu erittelemään mekanisme, jolla murrosusko on muotoutunut, vahvistunut ja hiljakseen muuttunut vallitsevaksi totuudeksi. Tämä katkosajattelu juontaa alun perin 1920-luvun elokuva-alan omaan markkinapuheeseen, haluan tehdä jyrkkä ero aiempaan toimintaan ja korostaa oman toiminnan pioneirilunnetta. Olennainen osa katkosajattelua

oli pieni mutta merkittävä terminologinen sekaannus. Termi ”elokuva”, joka kehiteltiin ja väkiinnettiin 1920-luvun lopulla, kattoi paljon laajemman alueen kuin sellaiset aiemmat termit kuin ”filmi” ja ”biografi”. Niinpä saatettiin väittää, että suomalainen elokuva-ala oli vakavassa merkityksessä syntynyt vasta itsenäisyyden alkuvuosina. Hupaniittu onnistuu kuitenkin purkamaan terminologisen sekaannuksen: tämä käsitehistoriallinen oivallus on kaikessa yksinkertaisuudessaan aivan perustavanlaatuinen.

Tutkimuksen kolmas anti on vaikeammin täsmennettävissä, sillä se on jotakin sellaista, jota tässä tutkimuksessa ei aivan suoraan sanota ja joka ei tarkalleen ottaen kuulu tutkimuksen näkökulmiin. Joka sivulta kuitenkin piirtyy sellainen kuva urbaanin elämänmenon, visuaalisen viihdekulttuurin ja vireän kansainvälisen liiketoiminnan värittämästä Suomesta, joka usein jää muulta tutkimukselta huomaamatta. Hupaniittu väittää ei kirjaimellisesti kytkeydy modernisaatio-tutkimukseen, mutta ainakin rivien välissä käy sen kanssa keskustelua ja tarjoaa siihen oman kiinnostavan lisänsä. Vakuuttava ja vaikuttava tutkimus ei pysähdy omiin rajoihinsa vaan herättelee jo keskustelua myös tulevien tutkimusten kanssa.

– KIMMO LAINE

Järjestelmä-keskeinen analyysi suomalaisesta koulutuksesta

Pauli Kettunen ja Hannu Simola (toim.): Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia III. SKS 2012. 555 s.

Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian kolmas osa kattaa vuosikymmenet 1960-luvulta 2000-luvulle. Tuolloin muotoutui teoksen toimittajien mukaan se Suomi, jota mainostetaan maailman eturivin koulutusyhteiskuntana. Rakennettiin järjestelmä, joka ulottuu päiväkodista ikäihmisten yliopistoon.

Tiedon ja osaamisen Suomi -teos on haastava arvioitava. Kuukaan tutkija ei ole liikkunut kaikilla kirjan kattamalla koulutuksen sektoreilla: esiopetuksesta, julkisen koulun, vapaan sivistystyön ja erityis- ja ammattikasvatuksen aloilta aina korkeakoulupolitiikkaan asti. Tästä lähtökohdasta ajateltuna teoksella on tärkeä tehtävä. Se antaa uusimpaan tutkimukseen perustuvan yleiskatsauksen viime vuosikymmenten kehityksestä, muutosten syistä ja joistakin niiden aiheuttamista seurauksista. Suomen koulutuksen kehityksen iso kuva 1960-luvulta 2000-luvulle tulee alan johtavien tutkijoiden toimesta pätevästi ylöskirjatuksi. Makrotason muutokset taustoitetaan ja perustellaan laajalla aikaisemmalla tutkimuksella. Teos on tarpeellinen käsikirja kaikille kasvatus- ja koulutusalan tutkimusta tekeville, kun joudutaan perehtymään viime vuosikymmenten yleiseen kehitykseen ja ymmärtämään nykytilaa.

Kirja koostuu kuudestatoista laajasta pääartikkelista. Ne on jaettu temaattisesti käsittelemään koulutuksen politiikkaa ja hallintoa, laajentuvaa kenttää, taloutta ja sosiaalista merkitystä sekä koulutusta globalisoituvassa maailmassa. Jakoa voi pitää perusteltuna, ja se lisää kirjan käyttökelpoisuutta käsikirjana.

Koko teoksen läpikäytyään lukija havaitsee hyvin samantyyppisiä syitä muutosten taustalla päivähoidosta korkeakouluihin: 1960-luvulta alkaneen rakennemuutoksen, 1970-luvun suunnittelu-uskon ja voimakkaan alan laajentamisen ja alkavan eriytymisen, 1980-luvun lopulta voimistuneen markkinavetoisemman yhteiskunnan, 1990-luvun lamakauden ja lisääntyvän kansainvälisyyden.

Parhaiten artikkelit avaavat 1960- ja 1970-luvun vaiheita. Aivan uusimman kehityksen ymmärtäminen on aina haastavaa. Tässäkin teoksessa 1990-luvun loppupuolen ja 2000-luvun alun osuudet jäävät pääasiassa suppeiksi ja kuvaileviksi teksteiksi. Artikkeleiden aikarajauksessa on myös horjuutta. Teoksen nimessä luvutaan käsittely 1960-luvulta 2000-luvulle. Vapaan sivistystyön kehitystä kuvataan kuitenkin 1800-luvun lopulta lähtien, samoin erityisopetuksen vaiheita. Koulutuksen taloutta, muutoksia koulutetun eliitin osuuksissa sekä väestön sosiaalista ja taloudellista liikkuvuutta tarkastellaan niin ikään koko 1900-luvun kehityksenä. Pidempi tarkasteluväli mahdollistaa tiettyjä johtopäätöksiä ja vertailuja, mutta tuottaa kronikkamaisen tarkastelutavan. Syvällisempi ja teoreettisempi analyysi edellyttäisi tiukempaa rajaamista ja porautumista varsinaisen aikarajauksen kysymyksiin. Esimerkiksi Joel Kivirauman artikkelissa maahanmuuttajanoppilaiden osuuden tarkastelu jää yhden sivun mittaiseksi, vaikka heidän määränsä on nopeasti lisääntynyt parin viime vuosikym-

menen aikana. Aiheesta on olemassa uutta tutkimustietoa, joka ei ole kirjaan päätynyt.

Teemat ovat asiallista mutta melko raskaslukuista makro- ja hallintotason historiaa. Erityisen onnistuneena ja sujuvana analyysinä pidän teoksessa Ari Antikaisen ja Risto Rinteen tarkastelua pohjoismaisen hyvinvointivaltion koulutusmallista osana ylikansallisia muutoksia. Artikkelin summaa hyvin laajasta kansainvälisestä perspektiivistä tulkittuna koko kirjan teemoja menneen ja käynnissä olevan osalta. Sari Pekkala Kerrin tilastoyhteenvedet eri koulutussektoreiden kustannuksista ovat myös hyvin tarpeellisia ja kattavia perusanalyseja, nyt kätevästi yhdessä teoksessa, jossa tunnusteluja samalla taustoitetaan kirjan muiden artikkeleiden avulla.

Laajempien katsausten lisäksi kirjassa on kolme mielenkiintoista täsmätekstiä, jotka tuovat elävyyttä ja teräviä havaintoja käsiteltyihin teemoihin. Näitä ovat Mirka Räisäsen ja Sakari Suutarisen artikkeli 1970-luvun koulutuspoliittisista liikkeistä (Demokraattiset koulutyöntekijät ja Vapaan koulutuksen tukisäätiö) sekä Kimmo Rentolan teksti Suomen teiniliiton noususta ja tuhosta. Tämän tyyppisiä osuuksia, joissa kurkistetaan ikään kuin järjestelmän kulissien taakse, olisi voinut olla enemmänkin. Myös Hannu Simolan Suomen koulujen PISA-menestystä pohdiskeleva analyysi on sujuva ja monipuolinen synteesi erilaisista selitysmalleista.

Monet tiede- ja koulutuspolitiikan säröt ja jännitteet ohitetaan kirjassa kokonaan tai jätetään kovin vähälle analyysille, kuten korkeakoulujen jo 1990-luvulta alkaneet sisäiset ongelmat, opettajan-koulutuksen vaikea asema, yksityiskoulujen rooli Suomessa, voimistuvat erot keskusten ja reuna-alueiden välillä, sekä koko sivistyssektorin kasvava kustannusvaje, joka on nyt laukeamassa ratkaistavaksi peruskoulusta korkeakou-

luun. Kokonaan uuden tutkimustiedon määrä jää teoksen sivumäärään suhteutettuna myös liian vähäiseksi. Useimpien artikkeleiden sisältö on julkaistu jo aikaisemmissa väitöskirjoissa, monografiissa, kansainvälisissä ja kansallisissa refereejournaaleissa. Monissa osakysymyksissä uudempi tutkimustieto on jätetty kokonaan huomioimatta. Tekijät ovat rakentaneet tekstinsä pitkälti jo tutkimaan ja kirjoittamansa varassa. Tämä on siinä mielessä valitettavaa, että vastaavaa laajaa koulutuksen kokonaistarkastelua ei tulla vuosikymmeniin tekemään. Kokonaiskuva on liian harmoninen.

Teos paljastaa myös yhden koulutuksen ja kasvatusalan tutkimuksen nykyongelman. Oppilaitosten ja eri alueiden todellisista olosuhteista ja muutoksista on aika vähän empiiristä näyttöä. Hallintotekstien, opetussuunnitelmien, viranomaismateriaalien sekä keskiarvotilastojen antama kuva on usein eri kuin toimijoiden kokemus ja todelliset ”koulutuskentän” olosuhteet. Itse asiassa kirjan avaa-maa kokonaiskuva ei ole olemassa muualla kuin politiikan ja tutkijoiden teksteinä. Antikainen ja Rinne muistuttavat lisäksi osuvasti aikajänteen merkityksestä, kun hyvinvointivaltion ja sen rinnalla voimistuneen kilpailuvalltion vaikutuksia koulutuksen muutoksiin arvioidaan. Muutos on nopeinta poliittisessa diskurssissa ja hitainta sosiokulttuurisissa käytännöissä.

Usean kirjoittajan kokoomateos on aina vaikea tehtävä: kuinka tekstit sijoittuvat keskenään, kuinka vältetään turhan toiston vaara temaattisessa käsiteltävässä? Näihin ongelmiin törmätään jo kahdessa ensimmäisessä luvussa. Hyvinvointivaltion kehitys ja sen myöhemmät kohtalot uusliberalismin aiheuttamine muutoksineen tulevat jatkossa toistetuksi monessa luvussa hyvin samalla tavalla.

Onko kirjaan kootuilla tutkimuksilla mitään merkitystä aikam-

me koulutuspolitiikan ja lähitulevaisuuden kannalta? Tähän kysymykseen ei tietenkään ole selkeää yhtä vastausta, mutta rivilukija saattaa teosjärkäälettä kahlatesaan sitä mielessään kysyä. Muutamissa artikkeleissa tulevia näkymiä varovasti raotetaan. Sari Pekkala Kerr ja Risto Rinne lopettavat oman artikkelinsa varovaiseen koulutususkoon: maisterintutkinto toimii koventuneista työmarkkinoista huolimatta edelleen aseena suoranaista työttömyyttä ja syrjäytymistä vastaan. Joel Kivirauman mukaan kansakunnan yhtenäisyys ei ole enää harjoitetun politiikan ytimessä, yhtenäiskoulu uhkaa eriarvoistua. Risto Rinne ei lähde ennustamaan eliitin tulevaisuutta Suomessa. Hänen analysissaan eliitin erottautumisen tarkastelu

on kansallinen ja historiallinen: uudet näkökulmat odottakoot aikaansa.

Koulutuksen mallivaltion markkinamiehiksi ja -naisiksi tai erinomaisten yhtenäisen peruskoulun PISA-tulosten takaajiksi tekijät eivät ryhdy, mutta tietty järjestelmäkeseisen koulutuspolitiikan tukija artikkeleista väkisin muotoutuu. Loppuluvussa Pauli Kettunen arvioikin tätä problematiikkaa ja muistuttaa pysyvien arvojännitteiden olemassaolosta koulutuspolitiikan kentällä. Niistä olisi mieluusti lukenut enemmänkin. Suomalaisen koulutuspolitiikan konsensus-hakuisuus näyttää kattavan myös pitkälle kasvatusalan tutkimusta. Jo teoksen nimi *Tiedon ja osaamisen Suomi* heijastelee tiettyä aikalaisuutta systeemin menestykses-

tä. Kriittisiä avauksia, teräviä uusia tulkintoja teoksesta ei juuri löydy. Lukijan on lisäksi hyvä muistaa, että peruskoulun ja massayliopiston tuottaman osaamisen ja tiedon merkityksen todellisia tuloksia aletaan mitata vasta kuluvan vuosikymmenen aikana, kun peruskouluajan ja massayliopistojen kasvatit ovat täyttäneet kaikki korkeimmat virat, tehtävät ja asemapaikat. Kirjassa kuvattu ja nimetty ajanjakso *tiedon ja osaamisen Suomi* on sen sijaan perustunut yhtäläillä aikaisemman rinnakkaiskoulun ja eliittiyliopiston tuottamien kasvattien henkiselle pääomalle. Koulutusjärjestelmän vaikutusten kvartaali on ainakin 25 vuotta.

– JARI SALMINEN

Historiallisen Aikakauskirjan kirjoitusohjeet ovat osoitteessa

<http://agricola.utu.fi/ohjeet kirjoittajille/>

Palkintoja

Ville Kivimäen tutkimus *Murtuneet mielet – Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–45* sai Suomen kirjasäätiön vuoden 2013 Tieto-Finlandia-palkinnon. Kivimäen samaa teemaa käsitellyt väitöskirja julkaistiin *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 3/2013.

Petteri Pietikäisen *Hulluuden historia* voitti Aikakauslehti Kanava ja Otavan kirjasäätiön jakaman vuoden 2013 Kanava-palkinnon.

Järjestöuutisia

Turun yliopiston Suomen historian professori Timo Myllyntaus on valittu *International Committee for the History of Technologyn* (ICOHTEC) presidentiksi seuraavaksi nelivuotiskaudeksi. ICOHTEC on vuonna 1968 perustettu UNESCO:n alainen globaali järjestö, joka edistää teknologian historian opetusta, tutkimusta ja julkaisutoimintaa. Myllyntaus on toimitanut järjestön lehden ICONin erikoisnumeron (17/2012), joka käsittelee arkipäivän teknologian historiaa. Siinä tuodaan näkyvästi esiin Suomea, sillä noin puolet artikkeleista käsittelee suomalaista teknologian historiaa.

Lähempiä tietoja ICOHTEC:ista: <http://www.icohtec.org/> ja sen

ensi kesänä Brasovissa Romaniasa järjestettävästä symposiumista: <http://www.icohtec.org/brasov2014/>.

Kirjoittajat

Auli Bläuer työskentelee Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksessa ja arkeologian oppiaineessa Turun yliopistossa

Jari Eloranta on vertailevan talous- ja yrityshistorian professori Appalachian State Universityn historian laitoksella.

Janne Harjula on Turun yliopiston historiallisen arkeologian dosentti.

Markus Hiekkänen on Helsingin yliopiston taidehistorian yliopistonlehtori ja professori.

Elisabeth Holmqvist-Saukkonen on Suomen Akatemian tutkijatohtori.

Visa Immonen on arkeologian dosentti Turun yliopistossa ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa.

Marja Jalava on on historian dosentti ja toimii akatemiatutkijana Helsingin yliopistossa.

Kurt Villads Jensen toimii historian lehtorina Syddansk Universitetissa.

Sini Kangas on filosofian tohtori ja toimii tutkijana filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella Helsingin yliopistossa.

Jyrki Knuutila on Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian professori.

Andreas Koivisto toimii tutkijana Vantaan kaupunginmuseossa.

Jukka Kokkonen on filosofian tohtori ja Suomen historian dosentti Itä-Suomen yliopistossa.

Kalle Korhonen on klassisen filologian dosentti Helsingin yliopistossa ja toimii tiedeasiamiehenä Koneen Säätiössä.

Timo Korkiakangas on tohtorikoulutettava klassisessa filologiassa Helsingin yliopistossa.

Jukka Korpela on Itä-Suomen yliopiston historian professori.

Suvi Kuokkanen on tohtorikoulutettava aate- ja oppihistorian oppiaineessa Oulun yliopistossa.

Ville Laakso on filosofian lisenssiaatti ja jatko-opiskelija Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa.

Maria Lahtinen tekee väitöskirjaa University of Durhamissa.

Kimmo Laine on dosentti ja työskentelee Turun yliopiston tutkijakollegiumissa.

Marko Lamberg on Tukholman yliopiston historian professori.

Jussi T. Lappalainen on professori emeritus.

Mia Lempiäinen-Avci työskentelee biologian laitoksella Turun yliopistossa.

Pirjo Markkola on Jyväskylän yliopiston historian professori.

Heikki Oja on professori ja toimi ennen eläkkeelle jäämistään Helsingin yliopiston almanakkatoimiston johtajana.

Birte Poulsen on Aarhusin yliopiston klassisen arkeologian apulaisprofessori.

Tanja Ratilainen on arkeologian oppiaineen jatko-opiskelija Turun yliopistossa.

Juha Ruohonen on Turun yliopiston arkeologian oppiaineen assistentti.

Anna-Kaisa Salmi on arkeologian oppiaineen tutkijatohtori Oulun yliopistossa.

Jari Salminen on Helsingin yliopiston dosentti ja yliopistonlehtori Helsingin yliopiston opettajan-koulutuslaitoksella.

Tapio Salminen toimii tutkijana Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä.

Panu Savolainen on arkkitehti ja tohtoriopiskelija Aalto-yliopiston arkkitehtuurin laitoksen arkkitehtuurin historian oppiaineessa.

Jari Sedergren on valtiotieteiden tohtori, elokuva- ja televisiotutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa ja erikoistutkija Kansallisessa audiovisuaalisessa instituutissa.

Irma Sulkunen on Suomen historian professori Tampereen yliopistossa.

Jussi-Pekka Taavitsainen on Turun yliopiston arkeologian professori.

Jukka Tarkka on valtiotieteiden tohtori ja historioitsija.

Raisa Maria Toivo on uuden ajan alun historian dosentti Tampereen yliopistossa.

Rosa Vilkama on tohtorikoulu-tettava arkeologian oppiaineessa Oulun yliopistossa.

Riikka Väisänen toimii tutkijana Vantaan kaupunginmuseossa.

Tuija Väisänen on filosofian maisteri, valmistunut arkeologian oppiaineesta Turun yliopistossa ja työskentelee tutkijana Lahden kaupunginmuseossa.

Notes on the contents

This issue of *Historiallinen Aikakauskirja* presents topical archaeology of the historical era in Finland. The texts in the themed section shed light on the status of archaeology as a challenger of the study of history, promoter of new research directions and rectifier of old and dated interpretations, but also as a provider of support for outcomes gained. Not only are the writings a wider sample of the current field of archaeological study, but also a selection projects and research outcomes from a younger generation of researchers who have recently received or will soon receive their doctorate.

The subjects of the articles stretch geographically from northern Finland via Tallinn to Athens. The articles share with each other the fact they discuss historical phenomena from an archaeological perspective, while each has an individual view of the study of history. A recurring theme seems to be the relation between archaeological and written sources, which in practice is demonstrated, for example, as a division in the field and, consequently, between disciplines – an often entirely unnecessary and technical division. In fact, there are considerable similarities between archaeologists and more contemporary researchers oriented towards social history, if not with regard to source orientation and materials, then at the level of how they pose questions about society and answer them. For example, unlike what would be possible based only on written sources, archaeologists can discuss issues such as Christianity or sexuality in the Middle Ages as social, far-reaching and complex processes.

The theme issue starts with Panu Savolainen's article: "Haarautuvien polkujen puutarha: Historia ja arkeologia menneisyyttä määrittämässä" ("The garden of forking paths: History and archaeology defining the past"), which discusses archaeology as reaching ever closer to the present day while historians are increasingly looking at space, artefacts and everyday life phenomena. The themes and research subjects of these disciplines researching the past are increasingly convergent, but differing materials, practices and methods often stand in the way of a multidisciplinary approach and assimilation of research topics. Savolainen discusses the relationship between materials and theories of historical studies and archaeology from the perspectives of text and material culture.

In their article "Ruojänjätteitä, kariesta ja kemiaa: Mitä arkeologiset ja luonnontieteelliset menetelmät kertovat ruokapöydän antimista 1400–1700-luvulla?" (Food remains, caries and chemistry: What do archaeology and the natural sciences tell us about dining in the 15th to 18th centuries?), Maria Lahtinen, Anna-Kaisa Salmi and Rosa Vilkama show how archaeology increases our knowledge of the past by studying the everyday material culture. The authors focus on the special features of food culture in northern Finland by using the methodologies of animal osteology, palaeopathology and isotope chemistry. The article particularly sheds light on the role of meat and fish dishes as well as carbohydrates in the diet.

Auli Bläuer and Mia Lempiäinen-Avci's article "Luita ja jyviä: Maatalouden historia arkeologisen eläinluu- ja kasvijäännetutkimuksen valossa" (Bones and grains: The history of agriculture in the light of archaeological animal osteology and plant residue research)

discusses the opportunities presented by archaeological animal bone and plant residue materials to the long-term study of the history of agriculture spanning thousands of years. Simultaneously, they demonstrate how combining archaeological and written source materials diversifies the research into the development of agriculture in the historical era.

In their article “Keskiajan suomalaisen käyttökeramiikka: tuontitavaraa vai paikallista valmistusta?” (Finnish everyday ceramics in the Middle Ages: Imported or produced locally?), Elisabeth Holmqvist-Saukkonen, Andreas Koivisto and Riikka Väisänen describe how the redware innovation of the time, lead-glazed pots and jugs manufactured on a potter’s wheel, spread far and wide in the Baltic Sea region from the 13th century on. The manufacturing method of these useful vessels was quite easy to adopt, which led to the copying of exported artefacts in numerous workshops in different areas. In the article, the authors discuss the introduction of local redware manufacture and international contacts demonstrated by exported artefacts.

In her article “Kansalaismielipiteen jäljillä: Arkeologisen aineiston rooli aatehistoriallisessa ostrakismos-tutkimuksessa” (“In search of public opinion: The role of archaeological materials in historical-ideological ostrakismos research”), Suvi Kuokkanen discusses the *ostrakismos* voting used in classical Athens, which enabled the temporary expulsion of a person by a decision of the assembly. In contrast with a normal assembly, an ostrakismos (‘ostracism’) assembly did not debate the decision – vote was merely given against a person. There exist both written and archaeological sources on the subject. The written materials are largely later sources, while the archaeological materials comprise voting tokens representing the opinions of common voters.

In his article “Kiveen kirjoitettu: Ruotsin ja Venäjän väliset historialliset rajamerkit arkeologian valossa” (Written in stone: Historical boundary stones between Sweden and Russia in the light of archaeology), Ville Laakso discusses historical boundary stones between Sweden and Russia, which are typical fixed relics in eastern Finland. They contain writing and

their origin has often been documented in written sources. Research into boundary stones has been primarily published by historians. In the future, application of archaeological research methods might engender new knowledge, for example, about the location, means of manufacture, authenticity and age of the stones.

In addition to the above, Visa Immonen’s bulletin on a medieval seal found in Ulvila and Juha Ruohonen’s article on Finland’s oldest church (recently discovered in Kaarina) speak of the accumulation of new archaeological research materials and immense research potential. The articles clearly show that if study of history wishes to be of high quality, topical and renewing, it cannot afford to ignore the materials and research outcomes of contemporary archaeology. On the other hand, archaeology should not neglect the use of what has already been established, as well as the latest results and interpretations of the study of history. Dialogue between disciplines is a necessary condition of progress in research.

Historiallisen Aikauskirjan kirjoitusohjeet ovat osoitteessa
<http://agricola.utu.fi/ohjeet/kirjoittajille/>

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 1 3

111. vuosikerta

Julkaisijat: Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Elina Katainen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen, Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Suuntaviivoja

- Marko Lamberg*, ”Hanki itselles oppia, leipään päästäksesi” 1
- Marko Lamberg*, Privilegioista 137
- Marko Lamberg*, Déjà vu 265
- Marko Lamberg*, Yhdessä ja erillään – kumpikin oikein 389
- Tutkimukset* (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)
- Auli Bläuer & Mia Lempiäinen-Avci*, Luita ja jyviä – maatalouden historia arkeologisen eläinluu- ja kasvijäännetutkimuksen valossa 422
- Piia Einonen*, Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä 3
- Juha-Matti Granqvist – Sofia Gustafsson*, Aatelmies porvarina – Amiraali Carl Tersmeden ja hänen afäärinsä 154
- Olli Heikkinen*, Kansakunnan virittäjät – sivistyksen kirjallinen eetos ja rahvaan laulu 43
- Tuula Hockman*, Tott-suku ja sen mahdin taustat 141
- Elisabeth Holmqvist-Saukkonen, Andreas Koivisto & Riikka Väisänen*, Keskiajan suomalainen käyttökeramiikka – tuontitavaraa vai paikallista valmistusta? 441
- Mika Kallioinen*, Menestyksen avaimet? Instituutit ja Euroopan nousu 345
- Markus Kantola*, Johtajuus vai instituutit? Lyndon Johnson ja Medicare-ohjelman luominen vuosina 1964–1965 333
- Mikko Kohvakka*, Verkostot korkeakouluja ja niiden toiminnan skaaloja muokkaavana voimana Itä-Suomessa 1970- ja 1980-luvulla 307
- Joonas Korhonen*, Wienervalssin kulkeutuminen Euroopassa 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana 55
- Suvi Kuokkanen*, Kansalaismielipiteen jäljillä – arkeologisen aineiston rooli aatehistoriallisessa ostrakismos-tutkimuksessa 455
- Ville Laakso*, Kiveen kirjoitettu – Ruotsin ja Venäjän väliset historialliset rajamerkit arkeologian valossa 467
- Maria Lahtinen, Anna-Kaisa Salmi & Rosa Vilkkama*, Ruoanjätteitä, kariesta ja kemialla – mitä arkeologiset ja luonnontieteelliset menetelmät kertovat ruokapöydän antimista 1400–1700-luvulla? 409
- Tomi Mertanen*, Kulttuurihanke aikansa kuvastajana – Suomalainen kulttuuriattasea Berliinissä välirauhan aikana 322
- Ilkka Nummela*, Suomen aateliston varallisuudesta autonomian alkupuolella 164
- Ville Okkonen*, Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle 293
- Anne Ollila*, Kuva modernisoituvasta Suomesta – Härmän häjyt kahleissa 1869 17
- Juha Ruohonen*, Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä – Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkoma 433
- Juha Sahi*, Miten Suomesta tuli japanilaisen auton maahantuonnin sillanpääasema Euroopassa vuonna 1962? 266
- Panu Savolainen*, Haarautuvien polkujen puutarha – historia ja arkeologia menneisyyttä määrittämässä 395
- Sakari Siltala*, Puun ja kuoren välissä – Metsäliitto, puumarkkinat ja suomalainen yhteistyökaptialismi 1980-luvun alkuvuosina 279
- Laura Stark*, Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865 28
- Henrika Tandefelt – Maria Vainio-Kurtakko, Albert Edelfelt ja Viktor Magnus von Born* – Kuinka aatelmies luodaan Suomessa n. 1870–1900 185
- Soile Ylivuori*, Luonnollisuuden retoriikka 1700-luvun englantilaisessa naisten kohteellisuuden diskursseissa 68
- Katsaukset*
- Anssi Halmesvirta*, Unkarin äärioikeistoliikkeet 1930-luvulla 354
- Johanna Ilmakunnas – Marko Hakanen – Anu Lahtinen – Alex Snellman*, Aatelin tutkimus Suomessa 203
- Visa Immonen*, Esine tulkittuna – esimerkkinä keskiaikainen sinetteileimasin Ulvilasta 477
- Ulla Koskinen*, Rauhantahtoinen soturiaateli? Historian yleisesitysten kuva Suomen räilsistä 1500-luvulla 216
- Mirikka Lahdenperä*, Miksi biologejakin kiinnostaa historiallinen kirkonkirja-aineisto? 84
- Heikki Oja*, Riimusaavasta Yliopiston almanakkaan – Suomen ajanlaskun historia on nyt verkossa 480

Kolumnit

Jukka Korpela, Historian ja esihistorian rajoilla – onko historia tiede, metodi vain yleiskäsite 486
Seija Tuusala, Hautausmaat – niiden arvo ja viettäys 81
Kirsi Vainio-Korhonen, Biografi internetin ihme-
 maassa 201

Keskustelua

Ville Kivimäki, Sodan traumasta ja muistami-
 sesta 360
Jussi T. Lappalainen, Mitä Vuolteensalmella
 näkyi 28.6.1788? Raportti ja sen vaikutus 488
Viljo Rasila, Sotasurmista vielä 234
Jukka Tarkka, Eva ja demarit 494
Nils Erik Villstrand ja Ann-Catrin Östman, Eri-
 laistamisen sietämätön keveys – Ruotsi, Suo-
 mi ja pitkä yhteinen historia 227
Lars Westerlund vastaa emeritusprofessori Vil-
 jo Rasilan sotasurmatiedostoa arvioivaan
 puheenvuoroon 89

Arvosteluja

Ilana Aalto, Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja
 valta 1990-luvun isyyskeskusteluissa (*Pirjo
 Markkola*) 383
Seppo Aalto, Sotakaupunki. Helsingin vanhan-
 kaupungin historia 1550–1639 (*Ali Pyökkänen*) 112
Jorma Ahvenainen, The History of the Near
 Eastern Telegraphs before the First World
 War (*Yrjö Kaukiainen*) 126
Sirkka Ahonen, Coming to Terms with a Dark
 Past. How Post-Conflict Societies Deal With
 History (*Marko Lehti*) 381
Sakari Auvinen, Kasvavan liikenteen kannatta-
 va kanava. Saimaan kanavan rahtiliikenne
 autonomian aikana (*Tapio Bergholm*) 259
Bo Eriksson, Svenska adelns historia (*Johanna
 Ilmakunnas*) 246
Roberta Gilchrist, Medieval Life. Archaeology
 and the Life Course (*Tuija Väisänen*) 506
Matti Hannikainen ja Jussi Vauhkonen, Ansioi-
 den mukaan – Yksityisalojen työeläkkeiden
 historia (*Kari Teräs*) 375
Elizabeth Harding ja Michael Hecht (toim.), Die
 Ahnenprobe in der Vormoderne. Selektion –
 Initiation – Repräsentation (*Tiina Miettinen*) 249
Janne Harjula, Maija Helamaa ja Janne Haarala
 (toim.), Times, Things & Places – 36 Essays
 for Jussi-Pekka Taavitsainen (*Jukka Korpela*) 366
Jan Hecker-Stampehl, Vereinigte Staaten des
 Nordens. Integrationsideen in Nordeuropa
 im Zweiten Weltkrieg (*Pauli Heikkilä*) 120
Outi Hupaniitty, Biografiiliketoiminnan valta-
 kausi – toimijuus ja kilpailu suomalaisella
 elokuva-alalla 1900–1920-luvuilla. (*Kimmo
 Laine*) 522
Thomas Hunt, Drug Games. The International
 Olympic Committee and the Politics of Dop-
 ing, 1960–2008 ja Mike Dennis & Jonathan
 Grix, Sport under Communism. Behind the
 East German 'Miracle' (*Erkki Vetterniemi*) 124
Taina Huttunen, Pitkä tie Pohjois-Karjalasta
 Arkadianmäelle – Naisten edustajaehdok-
 kuudet ja naiskansanedustajien kouliintu-
 mishistoria 1907–1999 (*Kristiina Kalleinen*) 368

Kai Häggman, Sanojen talossa. Suomalaisen
 Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan
 (*Jennica Thyllin-Klaus*) 110
Henrik Impola, Frälset och dess rusttjänst i Fin-
 land på 1500-talet (*Anu Lahtinen*) 247
Ville Jalovaara, Kirkko, Kekkonen ja politiikka
 1962–1982 (*Tapio Bergholm*) 374
Juha Järvelä, Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika
 Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niin-
 den vastaanotossa 1925–1939 (*Maarit Leske-
 lä-Kärki*) 378
Aija Kaartinen, Kansan raittiudeksi ja kotien
 onneksi – Naisten kieltolakimieliä ja
 toiminta kieltoain puolesta ja sitä vastaan
 1919–1932 (*Ilkka Liikanen*) 369
Kristiina Kalleinen, Kansallisen tieteen ja tai-
 teen puolesta. Kalevalaseura 1911–2011
 (*Laura-Kristiina Moilanen*) 107
Titta Kallio-Seppä, Kosteutta, puuta ja vallan-
 käyttöä. Arkeologinen näkökulma Oulun
 kaupungin julkisen tilan kehittymiseen
 1600-luvulta 1820-luvulle (*Marko Lamberg*) 515
*Titta Kallio-Seppä, Janne Ikäheimo & Kirsti
 Paavola* (toim.), Iin Vanhan haminan kirkko
 ja hautausmaa. Arkeologisia tutkimuksia
 (*Markus Hiekkänen*) 513
Elina Katainen, Vapaus, tasa-arvo, toverillinen
 rakkaus: Perheen, kotitalouden ja avioliiton
 politisointi suomalaisessa kommunistisessa
 liikkeessä ennen vuotta 1930. (Irma Sulkunen) 520
Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto, Lap-
 suus ja arki antiikissa ja keskiajalla (*Sini Kan-
 gas*) 499
Anja Kervanto Nevanlinna, Voimat, jotka ra-
 kensivat Helsinkiä 1945–2010. 4. Helsingin
 historia vuodesta 1945 (*Marjatta Hietala*) 379
Jesse Keskiäho, The Reception and Use of
 Christian Ideas about Dreams and Visions in
 the Early Middle Ages (400–900) (*Rosamond
 McKitterick*) 127
Jarkko Keskinen, Oma ja yhteinen etu. Kaup-
 pioiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö
 Porin paikallisyhteisössä 1765–1845 (*Jouko
 Nurmiainen*) 113
Pauli Kettunen ja Hannu Simola (toim.), Tiedon
 ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus
 1960-luvulta 2000-luvulle. (*Jari Salminen*) 523
Harri Kiiskinen, Production and Trade of Etru-
 rian Terra Sigillata pottery in Roman Etruria
 and beyond between c. 50 BCE and c. 150 CE
 (*Birte Poulsen*) 501
Rainer Knapas, Tiedon valtakunnassa. Helsingin
 yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto
 1640–2010 (*Marja Kokko*) 106
Riitta Koskinen, Kartanot ja virkatalot Turun
 kaupunginarkkitehti Christian Friedrich
 Schröderin tuotannossa (*Johanna Ilmakun-
 nas*) 251
Joni Krekola, Maailma kylässä 1962 – Helsingin
 nuorisofestivaali (*Pia Koivunen*) 376
Leena Kurvet-Käosaar & Lea Rojola (toim.),
 Aino Kallas. Negotiations of Modernity (*Tii-
 na Miettinen*) 116
Jenni Kuuliala, Disability and Social Integration.
 The Constructions of Childhood Impair-
 ments in Thirteenth- and Fourteenth-Century
 Canonisation Processes (*Gábor Klaniczay*) 243

Ritva Kylli, Saamelaisten kaksi kääntymystä. Uskonnon muuttuminen Utsjoen ja Enontekiön lapinmailla 1602–1905 (<i>Jukka Nyssönen</i>)	103	Anti Selart (toim.), Eesti ajalugu II, Eesti keskaeg (<i>Tapio Salminen</i>)	507
Mirkka Lappalainen, Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697 (<i>Ritva Kylli</i>)	244	Liisa Seppänen, Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erityistarkastelussa Åbo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto (<i>Tanja Ratilainen</i>)	509
Kullervo Leinonen, Isänmaa vaarassa – AKS:n maanpuolustustyö 1922–1939 (<i>Heikki Roikojokela</i>)	372	Timo Soikkanen, Venäjän varjo. Turun Suomalaisen Yliopiston juurilla (<i>Pekka Harttila</i>)	118
Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), Kirjeet ja historiantutkimus (<i>Ilkka Leskelä</i>)	115	Laura Stark, The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish Language Press (<i>Ann-Catrin Östman</i>)	105
Klaus Lindgren (toim.), Syrän kultaa, kieli kun puukko. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan vaiheita 1908–2008 (<i>John Strömberg</i>)	108	Miikka Tamminen, Ad cruce signatos et cruce signandos. (Ristiretkeläisille ja retkeläisiksi aikoville. Ristiretkisaarnaaminen ja ”todellisen” ristiretkeläisen luominen 1200-luvulla.) (<i>Kurt Villads Jensen</i>)	503
Antti Matikkala ja Wilhelm Brummer (toim.), Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa (<i>Miia Ijäs</i>)	247	Jukka Tarkka, Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990 (<i>Aappo Kähönen</i>)	121
Tiina Miettinen, Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun (<i>Pirjo Markkola</i>)	512	Jouko Vahtola, Suomen mäkihyppyn historia. Helsingin ”Urheista” Matti Nykäseen (<i>Jouko Kokkonen</i>)	123
Terttu Mämmelä, Kotona maailmassa. Youth for understanding Suomessa 1958–2008 (<i>Pia Koivunen</i>)	119	Kirsi Vainio-Korhonen, Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa (<i>Janne Haikari</i>)	252
Samu Niskanen, The Letter Collections of Anselm of Canterbury (<i>Kalle Korhonen</i>)	502	Erkki Vasara, Raskailta tuntuivat askeleet – Presidentti Lauri Kr. Relanderin elämäkerta (<i>Vesa Vares</i>)	370
Maare Paloheimo, Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland (<i>Sakari Heikkinen</i>)	258	Nils-Erik Villstrand, Sveriges Historia 1600–1721 (<i>Raisa Maria Toivo</i>)	517
Osmo Pekonen ja Johan Stén (toim.), Lapin tuhat tarinaa. Anto Leikolan juhlaakirja (<i>Jukka Nyssönen</i>)	255	Nils Erik Villstrand, Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812 (<i>Jukka Kokkonen</i>)	516
Katherine Pickering Antonova, An Ordinary Marriage. The World of a Gentry Family in Provincial Russia (<i>Ulla Ijäs</i>)	253	Ellis Wasson, Aristocracy and the Modern World (<i>Alex Snellman</i>)	254
Panu Pulma (toim.), Suomen romanien historia (<i>Riina Haarpää</i>)	102		
Heli Rantala, Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa. (<i>Marja Jalava</i>)	519	<i>Tiedemaailma</i>	
Jussi Rantala, Maintaining Loyalty, Declaring Continuity, Legitimizing Power. The Ludi Saeculares of Septimius Severus as a Manifestation of the Golden Age (<i>Ray Laurence</i>)	240	<i>Marjatta Hietala</i> , Historiantutkijoiden maailmankongressi lähestyy	386
Sajajaleena Rantanen, Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta suurlakoon (<i>Pekka Suutari ja Marko Tikka</i>)	256	<i>Outi Hupaniittu</i> , Pysyvyyttä sähköiseen viittamiseen	130
Leena Riska-Campbell, Bridging East and West. The Establishment of the International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) in the United States Foreign Policy of Bridge Building, 1964–1972 (<i>Sari Autio-Sarasmo</i>)	260	<i>Mia Korpiola</i> , In memoriam Anu Pylkkänen (1959–2013)	385
Marika Räsänen, Reima Välimäki & Marjo Kaartinen (toim.), Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa (<i>Jyrki Knuutila</i>)	511	<i>Anu Lahtinen</i> , Parhaat historiablogit palkittu	132
Kirsi Salonen, Kirkollisen oikeudenkäytön päälähteillä. Sacra Romana Rotan toiminta ja sen oikeudellinen tausta myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alun taitteessa (<i>Timo Korkiakangas</i>)	505	<i>Päiviö Tommila</i> , Pitkäaikainen toimitussihteeri ja kuvittaja on poissa	129
Andrew Shryock ja Daniel Lord Smail (toim.), Deep History. The Architecture of Past and Present (<i>Marko Nenonen</i>)	241	<i>Johanna Wassholm ja Ann-Catrin Östman</i> , 1800-luvun tutkimuksen verkoston 5. vuosikonferenssi	131
		Järjestöuutisia	526
		Kirjoittajat	133, 262, 387, 526
		Nimityksiä	262, 386
		Notes on the contents	134, 263, 387, 527
		Oikaisu	133
		Palkittuja	132, 526
		SHF:n postituslista	133
		Vuosikertahakemisto	529
		Väestöhistorian portaali ja verkkolehti	133

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2014

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2014 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa
osoitteessa: pro.tsv.fi/haik/

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: Elina Katainen, elina.katainen@helsinki.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Elina Kataiselle. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2013: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Itonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011 ja 2012 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Suututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tieto-Finlandia-ehdokas 2013

HARRI KALHA

Kokottien kultakausi

Belle Époque:n mediatähdet modernin naiseuden kuvastimina

”Harri Kalhan kirja tarjoaa sekä visuaalista nautintoa että kiinnostavasti esitettyä kulttuuritietoa. Aineistona ovat kirjoittajan kokoamat kokotteja – aikansa huippumalleja tai mediatähtiä – esittävät postikortit. Analyysi ei kuitenkaan jää vain ajankuvaksi viime vuosisadan alun Euroopasta, vaan tekijä liittyy nk. Belle Époque:n mediailmiöitä nykyaikaan ja aikamme tapaan tuotteistaa naista.”

Tieto-Finlandia-esiraadin perustelut

Sid. 354 s.

Eerikinkronikka

SUOM. HARRY LÖNNROTH
JA MARTTI LINNA

Tarunhohtoinen ritariepos keskiajan Pohjolasta vihdoin suomeksi. Totta ja sepitettä yhdistelevä riimikronikka kertoo mm. Birger-jaarlin sotaretkestä, Hämeen linnan rakentamisesta ja taisteluista Karjalassa.

Sid. 223 s.

VERA VON FERSEN – GEORGES BIBIKOFF

Chevalierkaarti

Mannerheimin rykmentti

Mannerheim astui Chevalier-kaartin palvelukseen 23-vuotiaana vuonna 1891. Rykmentin vaiheista on säilynyt upseereiden autenttista, ennen julkaisematonta muistelmaja valokuvamateriaalia, jota kirjoittajat hyödyntävät ansiokkaasti tutkimuksessaan.

Sid. 394 s.

C. G. MANNERHEIM

Matka Kiinaan

Tiedusteluraportti 1906–1908

Vakoiluretki Keskustan valtakuntaan. Mannerheimin sotilasstrateginen tiedusteluraportti ensi kertaa suomennettuna ja Mannerheimin itsensä ottamalla valokuvilla kuvitettuna. Liitteenä upea näköispainos alkuperäisen matkaraportin reittikartasta.

Sid. 240 s.